

**Univerzita Karlova v Praze
Filozofická fakulta**

Ústav světových dějin
Seminář novověkých dějin

Recepce Friedricha Ludwiga Jahna a jeho idejí v Německém turnerském svazu

(The Reception of Friedrich Ludwig Jahn and his Ideas in the German
Gymnastic Club)

DIPLOMOVÁ PRÁCE

Bc. Martin Klement

Praha 2011

Vedoucí diplomové práce: Doc. PhDr. František Stellner, PhD.

Prohlašuji tímto, že jsem diplomovou práci pod vedením doc. PhDr. Františka Stellnera, Ph.D. vypracoval samostatně s pomocí uvedených pramenů a literatury, které jsem řádně citoval. Práce nebyla využita v rámci dalšího vysokoškolského studia k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze dne

Abstrakt

Cílem předkládané práce je analyzovat proměnu ve vnímání osobnosti Friedricha Ludwiga Jahna (1778-1852), zakladatele německého tělocvičného hnutí, a jeho ideologie v Německém turnerském svazu. Pod vlivem stupňujícího se rasového antisemitismu docházelo od 80. let 19. století v prostředí dolnorakouských tělocvičných spolků ke specifické interpretaci Jahnových myšlenek, která spočívala na vyhocené národnostní a rasové nesnášenlivosti. Svým radikálním pojetím Jahnova odkazu se tyto spolky, od roku 1889 sdružené v Německém turnerském svazu, plynule integrovaly do nadstátního radikálně nacionálního hnutí, označovaného zahraniční literaturou přídomkem „völkisch“. Pomocí nejrůznějších metod je zkoumáno, jak svaz v oblasti jazyka, tělocvičné aktivity, nacionální a antisemitské ideologie a v neposlední řadě v oblasti slavností a symboliky recipoval, interpretoval a pro své potřeby pozměňoval Jahnovo učení. Výsledkem práce je zjištění, že svaz svým „völkisch“ výkladem sporných Jahnových myšlenek položil základy nové ideologie, která se ve 30. letech 20. století stala dominantní v tělocvičném hnutí německy mluvících oblastí střední Evropy.

Klíčová slova: *Friedrich Ludwig Jahn, Německý turnerský svaz, německý jazyk, „Turnen“, antisemitismus, nacionalismus, festivity, symbolika, „völkisch“, recepce, interpretace.*

Abstract

The goal of this paper is to analyse the evolution of the perception of the German gymnastic movement founder Friedrich Ludwig Jahn (1778-1852) and of his ideology in the German Gymnastic Club. Since the eighties of the 19th century, the Jahn's ideas had been specifically interpreted in the gymnastic clubs in Lower Austria. This interpretation, under the direct influence of growing racial anti-Semitism, consisted of an extreme national and racial intolerance. The clubs, since 1889 associated in German Gymnastic Club, gradually made their way to the radically national movement that gained the epithet of “völkisch”. Various methods have been applied to determine how the club adopted, interpreted and in its own way also changed the Jahn's teaching in the field of the language, physical exercise, national and anti-Semitic ideology and, last but

not least, in terms of festivities and symbology. The result of the study has shown that the “völkisch” interpretation of Jahn’s controversial ideas enabled the Club to lay the foundations for the new ideology which was to become dominant in the gymnastic movement of the German speaking countries in the thirties of the 20th century.

Key words: Friedrich Ludwig Jahn, German Gymnastic Club, German language, „Turnen“, anti-Semitism, nationalism, festivities, symbology, „völkisch“, reception, interpretation.

Obsah

Úvod.....	7
I. kapitola: Pozice Friedricha Ludwiga Jahna a Německého turnerského svazu v kontextu dějin turnerského hnutí.....	24
I. I. Jahnův život prismaem rakouské turnerské „völkisch“ literatury.....	24
I. II. Cesta od prvního turnerského cvičiště k založení Německého turnerského svazu.....	31
I. III. Německý turnerský svaz.....	41
I.IV. Nástin situace po roce 1900.....	47
II. kapitola: Německý jazyk a péče o něj.....	51
II. I. Význam a pojmání jazyka.....	51
II. II. Jahnovo opatrování německého jazyka.....	55
II. III. Péče Německého turnerského svazu o německý jazyk.....	61
III. kapitola: Turnen.....	70
III. I. Co je to „Turnen“ a co bylo jeho smyslem?.....	70
III. II. Kdo byli turneři Německého turnerského svazu?.....	78
III. III. Cviky.....	86
IV. kapitola: Nacionalismus a antisemitismus.....	97
IV. I. Úvodní příklad.....	97
IV. II. Geneze Jahnova pojetí národa.....	98
IV. III. Pojetí národa v rámci Německého turnerského svazu.....	106
IV. IV. Exkurz 1: Odraz nacionalismu a antisemitismu ve slovní zásobě.....	118
IV. V. Exkurz 2: Odraz nacionalismu a antisemitismu v pojmání historie.....	125
V. kapitola: Festivity a symboly.....	137
V. I. Základní rysy a původ turnerských festivit.....	137
V. II. Festivity zaměřené na cvičení.....	140
V. III. Festivity bez cvičení.....	145

V. IV. Symboly.....	152
Závěr.....	165
Jmenný rejstřík.....	175
Literatura a prameny.....	185
Příloha: Pravděpodobný statistický vývoj členské základny v Německém turnerském svazu v období 1889-1900.....	194

Úvod

1. Geneze tématu

Dříve než se ustálilo ve své konečné podobě, prošlo téma této diplomové práce dlouhou genezí. Již od počátku bylo jasné, že se bude vztahovat k osobě Friedricha Ludwiga Jahna, zakladatele německého turnerského hnutí, a právem tedy přezdívaného „Turnvater Jahn“, neboť má bakalářská práce, analyzující komplikovanou Jahnovu osobnost v mezi let 1806 až 1816, představovala vhodný základ pro další bádání. Otázku, jak toto téma vhodně rozšířit a jaký problém vsadit do centra pozornosti v diplomové práci, významně napomohlo vyřešit tříměsíční vědecké stipendium ve Vídni. Po důkladném seznámení s rakouskou turnerskou literaturou a zejména pramennou základnou se ukázalo jako nereálné zachytit proces šíření Jahnových idejí z centra do periferie a jejich vliv na utváření turnerského života v Rakousku – pro tento prvotní záměr se nedostávalo mnoha podkladů – ani nebylo možné pokusit se popsat diferenciaci turnerského hnutí před První světovou válkou – v tomto případě naopak hrozila konfrontace s nezvladatelným množstvím informací. A tak jediný bod z původního stipendijního záměru, který mohl být naplněn, bylo zkoumání svěbytných interpretací Jahna a jeho učení v rakouských spolcích a svazech ke konci 19. století.

K zaměření právě na toto téma přispěla skutečnost, že se mezi pročitányými materiály z konce 19. století stále častěji vynořovalo jméno Německého turnerského svazu, z něhož veškeré indicie, roztroušené v dobových periodických, letácích a slavnostních spisech a namáhavě skládané vedle sebe, vytvářely udivující mozaiku extrémně radikálního hnutí. Od lákavé úvahy zcela se odklonit od Friedricha Ludwiga Jahna a soustředit veškerou pozornost na zrození, profilaci, vzestup a pád svazu v pětadvacetiletém úseku před první světovou válkou bylo nakonec upuštěno. Torzovitost pramenů bránící syntetickému pojetí práce na straně jedné a především Německým turnerským svazem opakovaně zdůrazňovaná návaznost na Jahnovu ideologii na straně druhé dala vzniknout myšlence, která nakonec vedla ke stanovení hlavní otázky diplomové práce, totiž do jaké míry se svaz ve svém rasově antisemitském, všenněmeckém a militantním postoji oprávněně odvolával na Jahna.

Tomuto problému byly podřízeny další badatelské aktivity ve Vídni, Praze, Berlíně i Lipsku. Během tří let práce na předkládané studii však doznal původní nápad pod

vlivem nově nalézaných materiálů a možných metodologických přístupů ještě několika korektur a byl mnohokrát precizován, až se během berlínského pobytu a především díky seznámení s německou turnerskou literaturou zformoval do nynějšího názvu „Recepce Friedricha Ludwiga Jahna a jeho idejí v Německém turnerském svazu“.

2. Vymezení tématu

Co tedy chce studie zkoumat? Jaký problém chce analyzovat a pomocí pramenů jej osvětlit? Za svůj cíl si nevytkla ani souhrnné podání života a díla Friedricha Ludwiga Jahna, ani vývoj a osud Německého turnerského svazu. Jistěže si koncepční okolnosti vynutily zakomponovat i tyto informace do textu, avšak v popředí všeho má stát přijímání Jahnových idejí Německým turnerským svazem a jejich modifikace, interpretace a rozšiřování pod vlivem myšlenkových proudů konce 19. století. Skrze symboly, slavnosti, jazyk, aktivity a písemnou produkci Německého turnerského svazu a jeho bezprostředního okolí si práce přeje proniknout do mentality radikálních turnerů, odhalit podstatu jejich světonázoru a přemýšlet nad tím, jak a proč se jejich úvahy a postoje odlišovaly, respektive shodovaly s myšlenkovým dědictvím Friedricha Ludwiga Jahna. Řečeno jinými slovy jde o vystihnoutí nejvýznamnějších aspektů geneze nové ideologie na bázi Jahnova učení.

Pátrání po vnímání myšlenek „Turnvatera“ se neděje samoúčelně a dá se pochopit teprve s vědomím vlivu Německého turnerského svazu na vývoj tělocvičného hnutí ve střední Evropě. Svazem prosazovaný árijský paragraf, který vylučoval ze spolků turnery „neárijského původu“, totiž nejen ve svém důsledku ovlivnil arizaci celé turnerské organizace v rakouské monarchii, ale v roce 1933 byl zařazen i do stanov největší německé tělocvičné organizace. Zkoumáním recepce Jahnových idejí v Německém turnerském svazu má být tudíž poukázáno na brizantní charakter „Turnvaterova“ učení, které se stalo východiskem pro radikalizaci turnerského hnutí. V širším smyslu by studie ráda na konkrétním případě tematizovala problém zneužití historické osobnosti pro ideologické účely.

Ruku v ruce s genezí tématu a exaktním stanovením jeho náplně kráčely rovněž o nic méně důležité otázky po časovém a teritoriálním vymezení studované problematiky. Zde se spájelo hned několik těžkostí. Předně, Německý turnerský svaz, který vznikl v roce 1889, se omezoval geograficky původně jen na území Dolního Rakouska a

severních Čech, ovšem brzy se k němu začaly připojovat i spolky z Horního Rakouska, Moravy a Německé říše, takže již na přelomu 19. a 20. století se z kdysi dosti periferního uskupení zrodil poměrně vlivný středoevropský svaz. Za druhé, recepce myšlenek představuje proces, jež se jen velmi těžko časově uchopuje a ohraničuje konkrétními roky. Určitá omezení však bylo nutné zavést, jinak by text expandoval do nechtěné a nezvladatelné šíře.

S první otázkou souvisí i metodologický problém. Uvážíme-li, že k Německému turnerskému svazu přináležely turnerské spolky jak z Vídně, tak z Horní Světlé v Podluží, jak z Chebu, tak z vestfálského Münsteru, vyvstávají samozřejmě pochybnosti, zda byl Jahn recipován v dunajské metropoli stejně jako v podhůří Lužických hor či v Porýní. Kromě toho je oprávněné pochybovat o tom, že každý turner zkoumaného svazu uvažoval nad Jahnovým odkazem stejným způsobem. V takovém případě se však již historickému bádání nedostává vhodných metodologických nástrojů k tomu, aby dokázalo snadno a v krátkém časovém horizontu odlišit distinkce v interpretaci myšlenek mezi jednotlivci natolik anonymní a rozsáhlé masy, jakou byli členové Německého turnerského svazu. Pakliže v centru předkládané práce má stát recepce Jahnových idejí v Německém turnerském svazu, má se tím na mysli oficiální recepce, prezentovaná jednak na stránkách svazového periodika, jednak v různých slavnostních brožurách či výročních zprávách. Jestli toto stanovisko plně korespondovalo s názorem jednotlivých příslušníků členské základny, není na základě prostudovaných materiálů možné konstatovat, ačkoli je nepopiratelné, že oficiální zprávy se za účelem propagace neobešly bez zkrášlujících a bezpochyby i lživých příměsí. Na některé takové manipulace se skutečností bude později poukázáno.

Nemenší potíže s sebou přinášelo časové rozmezí tématu. Oficiálně existoval svaz mezi lety 1889 a 1919, kdy se plynule přeměnil v „Německý turnerský svaz 1919“. Již od začátku zkoumání historie a ideologických rysů svazu se ukázalo jako nereálné podrobit analýze plných třicet let jeho existence, neboť jen pročíst tisíce stran svazového periodika by vyžadovalo delší než jen tříletou práci. Po dlouhých úvahách bylo časové rozpětí tématu omezeno na první desetiletí působení svazu, tedy na periodu z jedné strany vymezenou rokem vzniku, a z druhé rokem 1900. Především druhé datum mohou provázet otázky po oprávněnosti jeho volby, protože desetileté jubileum uplynulo striktně vzato v roce 1899, což je detail vcelku podružný; mnohem zásadnější ovšem je, že se z hlediska recepce myšlenek jedná především o milník jednoznačně umělý, zvláště když sami turneři Německého turnerského svazu používali zcela

odlišnou dataci, jak prozradí blíže čtvrtá kapitola. Přesto se roky 1899 až 1901 – opět je třeba vytyčit širší periodu – dají považovat za určitý přelom, neboť v této fázi dochází k proměně formulace myšlenek prezentovaných na oficiální rovině. Když se svaz v roce 1889 ustanovil, řadilo se k jeho nejvýznamnějším úkolům obhájit svou životaschopnost vůči konkurenčním turnerským organizacím. Proto se do jeho článků promítala ostrá polemika, agresivní tón a sebeidentifikační diskurz, které s tím, jak se svaz upevňoval, rostl a prosazoval, postupně ustupovaly, aby uvolnily prostor jiným tématům. A právě ve zmíněné periodě 1899 až 1901 vykazují články ve svazovém periodiku na tematické i sémantické úrovni v porovnání se staršími příspěvky jistotu svazu v sebe sama. Kolem roku 1900 se tedy svaz cítil již dostatečně silný a konkurenceschopný.

Nicméně i spodní hranice určená rokem 1889 není zcela pevná, neboť je bláhové se domnívat, že ke specifické recepci Jahna došlo přesně v momentě vzniku svazu. Naopak, první kapitola poukazuje na dlouhou, téměř tříletou předeheru konstituování spolku, během níž pochopitelně docházelo k nové interpretaci Jahnova odkazu. Třebaže tedy těžiště studie tkví v letech 1889 až 1900, není možné se při analýze recepce vyhnout také období před tímto úsekem, hledají-li se příčiny zkoumaného fenoménu, a dokonce i po něm, hledají-li se jeho dozvuky.

3. Prameny, literatura a současný stav bádání

Nejdůležitější zdroj informací pro samotný svaz, jeho ideologii a recepci tvořily prameny vydané i nevydané. Z vydaných pramenů stojí na prvním místě práce Friedricha Ludwiga Jahna jakožto nepostradatelný zdroj informací pro zamýšlené zkoumání recepce. Již v osmdesátých letech 19. století vydal a okomentoval Jahново souborné dílo ve dvou svazcích propagátor „Turnen“ Carl Euler, svého času snad nejlepší znalec Jahna vůbec.¹ Pro záměr studie nebylo zapotřebí všech Jahnových děl; pro pochopení jeho ideologie, která se poté stala předmětem diskuzí v Německém turnerském svazu, stačilo učinit z opulentního Jahnova díla užší výběr. Do něho se řadí „Deutsches Volkstum“ o německém národovectví a „Die Deutsche Turnkunst“ o zásadách a principech turnerského umění. Jahnovu představu o smyslu německého národa není možné pochopit bez spisku „Runnenblätter“, ačkoli na ten se svaz přímo

¹ Carl EULER (Hrsg.), *Friedrich Ludwig Jahns Werke*, Bd. I., Hof 1884.

odvolával již znatelně méně, a drobného díla o pruském patriotismu, ke kterému se Jahn později nehlásil a které svaz dokonce zcela zamlčel. Ani o práci zabývající se německými synonymy se svaz příliš nezmiňoval, přestože princip purismu, na němž svaz tak úzkostlivě lpěl, měl své základy právě zde. Posledním dílem, které mělo relevantní vliv pro analýzu recepce, byl krátký soubor válečných písní. Bez Jahnových povídek stejně jako bez jeho vlastní obhajoby se lze při pronikání do jeho ideologie obejít. Kromě publikovaných děl napomáhají dokreslovat Jahnovy charakterové rysy a ideje také dopisy, jejichž nejnovější vydání zároveň rekonstruovalo celou síť patriotů, s nimiž byl Jahn v kontaktu.²

Ze strany Německého turnerského svazu se pro analýzu recepce nejvíce hodí díla jeho hlavního ideologa Franze Xavera Kießlinga. Z pera tohoto nadprůměrně plodného autora, který je díky svým četným průkopnickým studiím o prehistorii a lidové kultuře v Dolním Rakousku dodnes považována ve své vlasti za významnou osobnost v oblasti vlastivědného výzkumu, vzešel oficiální ideologický postoj svazu. Díly o nepřátelích německého „Turnen“³ či diskursivním pamfletem o rozdílech mezi Německým turnerským svazem a Německým turnerstvem⁴ postuloval základní ideové prvky, jimiž se svaz profiloval vůči ostatním turnerským organizacím.

To, co Kießling naznačil ve svých dílech, nesčetněkrát parafrázoval, rozšiřoval, vysvětloval a upřesňoval na stránkách oficiálního periodika svazu – „Deutscher Turner-Hort“. Pro tehdejší abonenty byl skutečným pokladem německého „Turnen“, jak vystihoval již sám název, pro dnešního badatele zůstává naopak pokladem pro poznání radikálních myšlenek svazu. S dalšími antisemitsky a všenněmecky laděnými periodiky „Kyffhäuser“, „Unverfälschte Deutsche Worte“, „Innsbrucker Nachrichten“ a konečně s berlínským periodikem „Heimdall“ umožňuje „Deutscher Turner-Hort“ ideální vhled do názorového světa členů Německého turnerského svazu. Z prvních dvou jmenovaných periodik byla přítom analýze podrobena jen čísla z období konstituování spolku, noviny „Innsbrucker Nachrichten“ zase sloužily výhradně k zachycení velké turnerské slavnosti z roku 1907 a v případě čtrnáctidenníku „Heimdall“ stačily do roku 1900 vyjít pouze čtyři ročníky.

² Hans Joachim BARTMUB (Hrsg.), *„Turnvater“ Jahn und sein patriotisches Umfeld: Briefe und Dokumente 1806-1812*, Köln 2008.

³ Franz Xaver KIEßLING, *Feinde Deutscher Turnerei*, Rosenau sine dato.

⁴ TÝŽ, *Deutscher Turnerbund oder Deutsche Turnerschaft? Fragen und Antworten zum Vetrständnis der deutschheitlichen (nationalen) Turnfehde. Zugleich eine geschitliche Uebersicht der deutschvölkischen Bewegung in Turnkreisen*, Wien 1897.

Pro získání jisté objektivitby bylo zapotřebí nahlédnout také do literární produkce mimo Německý turnerský svaz a jeho spřízněného okolí. Tomuto účelu nejvíce odpovídaly noviny „Deutsche Turn-Zeitung“, oficiální orgán konkurenční organizace Německé turnerstvo, a dále spis jejího jednatele a čelného představitele Ferdinanda Goetze,⁵ který figuroval jako ideologický sok Franze Xavera Kießlinga. Aby ideové šarvátky a spor o recepci Jahna nezůstal omezen jen na hlavní aktéry konfliktu a články v periodicích, bylo také přihlédnuto k brožurám různého charakteru a zaměření, které napomáhaly osvětlit nejasná místa a zodpovědět otázku, proč byl Jahn v Německém turnerském svazu recipován jinak nežli v Německém turnerstvu.

Oč větší byly naděje na získání rozhodujících informací ve vídeňských archivech, o to bolestivější bylo zklamání z veskrze hubeného výsledku tříměsíčního intenzivního bádání. Rakouský státní archiv (Österreichisches Staatsarchiv) vydal ze svých patnácti kartonů vztahujících se k danému období a tematice všehovšudy jen několik málo písemností, které se Německého turnerského svazu týkaly navíc pouze velmi okrajově. Tento výsledek ostře kontrastoval s ohromným množstvím informací k jiným, naprosto marginálním, nevýznamným a periferním spolkům. Ani Vídeňský městský a zemský archiv (Wiener Stadt- und Landesarchiv) neukojil plně očekávání vkládaná do jeho fondů. Sice poskytl nedocenitelné, i když také velmi kusé, podklady k Prvnímu vídeňskému turnerskému spolku, ovšem pouze k němu. Jakmile i vedení Rakouského turnerského svazu, nástupnické organizace Německého turnerského svazu, sdělilo, že v jeho archivu se ze starších pramenů nenachází nic kromě periodika „Deutscher Turner-Hort“, začalo se rýsovat podezření, k němuž se přiklání i autor disertační práce o Německém turnerském svazu Franz Benda, totiž že většina materiálů mohla být buď za druhé světové války, nebo těsně po ní kvůli jejich extrémnímu antisemitismu a radikalismu, a tudíž kvůli jejich kompromitujícím obsahům, zničena. Nestalo-li se tomu tak, zůstává momentálně nejasné, kde by se prameny mohly nacházet. Pro úkol, který si studie vytyčila, tedy pro zkoumání recepce, bylo možné vystačit si s nalezenými podklady, nicméně kvůli absenci korespondence, administrativní produkce či celosvazových brožur a letáků přetrvávají nadále mnohé nejasnosti nad strukturou, vedením a fungováním svazu.

K částečnému doplnění chybějících informací a k zachycení historických souvislostí bylo využito množství studií, článků a monografií. Již při psaní mé

⁵ Ferdinand GOETZ, *Handbuch der Deutschen Turnerschaft*, Hof 1896.

bakalářské práce vyšla najevo značná kvantitativní diskrepance mezi německy a česky psanou odbornou literaturou věnující se Friedrichu Ludwigu Jahnovi. Proti stovkám metodicky velmi rozličně zpracovaných děl o „Turnvaterovi“ z pera německých a rakouských autorů nebylo možné do vzniku bakalářské práce o Jahnově vlastenecké činnosti postavit jedinou česky psanou, ucelenou studii. Tato skutečnost poukazuje nejen na nízké etablování zdejší turnerské historiografie, nýbrž také na ignorování turnerského hnutí jakožto významného středoevropského fenoménu ve prospěch koncentrace na události spjaté se Sokolem. Za světlou výjimku a příznak náklonnosti k novým tématům lze v tomto ohledu považovat činnost Marka Waice z Fakulty tělesné výchovy a sportu Univerzity Karlovy, jenž stál za vznikem dvou reprezentativních sborníků reflektujících česko-německou tělovýchovnou konfrontaci na přelomu 19. a 20. století převážně v českých zemích.⁶

Pakliže měly být záměry studie naplněny, musela být pozornost obrácena k zahraniční literatuře, nalezené ve více jak desítkách knihoven. K dispozici tak ve výsledku byly ojedinělé výtisky i nejmodernější literatura, velkolepé syntézy i zevrubné analýzy. K Jahnově osobnosti byly záměrně vybírány biografie nazírající ji z různých ideologických perspektiv, aby výklad jeho idejí byl založen na co nejvíce úhlech pohledů. Z 19. století pochází kromě Eulerova životopisu⁷ hagiograficky koncipovaná biografie Ferdinanda Straubeho, nazvaná „Turnvater Jahn“.⁸ Jak se na Jahna dívala 30. léta 20. století prozrazuje velká studie Michaela Antonowytšche,⁹ zatímco biografie Fritze Langeho představuje obraz přijímaný v 50. letech téhož století.¹⁰ Představitelem novodobější historiografie, ale tradiční metodologie, je Ernst Frank.¹¹ O něco méně obsáhlejší je životopis autorské dvojice Petr Rohrlach a Otto Thiele, jejichž práce má ale neopominutelný význam díky soupisu dosavadní bibliografie týkající se života Friedricha Ludwiga Jahna.¹² Nebývalou kritikou, vědomě kontrastující s předchozími oslavnými publikacemi, je naplněn příspěvek k bádání o Jahnovi od Horsta Ueberhorsta.¹³ Veškerá tato literatura pomáhala svými fakty rekonstruovat formování

⁶ Marek WAIC (vyd.), *Češi a Němci ve světle tělovýchovy a sportu*, Praha 2004; Týž (vyd.), *Německé tělovýchovné a sportovní spolky v českých zemích a Československu*, Praha 2008.

⁷ Carl EULER, *Friedrich Ludwig Jahn. Sein Leben und Wirken*, Stuttgart 1881.

⁸ Ferdinand STRAUBE, *Turnvater Jahn*, Prag 1888.

⁹ Michael ANTONOWYTSCHE, *Friedrich Ludwig Jahn. Ein Beitrag zur Geschichte der Anfänge des deutschen Nationalismus*, (Historische Studien, H. 230), Berlin 1933.

¹⁰ Fritz LANGE, *Friedrich Ludwig Jahn. Ein deutscher Patriot*, Berlin 1952.

¹¹ Ernst FRANK, *Friedrich Ludwig Jahn – ein moderner Rebell*, Offenbach am Main 1972.

¹² Peter ROHRLACH - Otto THIELE, *Friedrich Ludwig Jahn*, Berlin 1978.

¹³ Horst UEBERHORST, *Zurück zu Jahn? Gab es kein besseres Vorwärts?*, Bochum 1969.

názorů Friedricha Ludwiga Jahna, ale také stereotypů o něm. Z metodologického hlediska se podnětnou ukázala zejména disertační práce Reinharda Sprengera o Jahnově recepci v Německu mezi lety 1871-1933, ačkoli se v ní autor zaměřuje výhradně na pojmání Jahna, nikoli jeho ideologie, nehledě na to, že rakouské území zcela ponechává stranou.¹⁴ Ukázala však širokou škálu interpretačních přístupů k Jahnově osobnosti, což zavedlo podnět k přemýšlení nad chápáním „Turnvatera“ v Německém turnerském svazu.

Bohatostí snesených faktů a vysokou vědeckou úrovní se vyznačují studované publikace o historii turnerského hnutí v 19. století, jeho vývojových liniích, aspektech, proměnách, charakterech a symbolech. O syntetické shrnutí se zdárně pokusil na Institutu sportovní vědy (Institut der Sportwissenschaft) münsterské univerzity působící Michael Krüger, který jednak učebnicovou formou podal historii tělovýchovného fenoménu v 19. století,¹⁵ jednak ve své nesmírně inspirativní knize „Körperkultur und Nationsbildung“, vycházející z civilizační teorie Norberta Eliase, zkoumal prolínání turnerského hnutí s nacionalismem 60. a 70. let 19. století.¹⁶ Výběrem období a použitým metodologickým aparátem navazoval Krüger na monumentální studii historika sportu Dietra Düdinga, jež pro přístup ke zkoumání turnerského hnutí v 19. století může být označena bez nadsázky přímo za paradigmatickou. Düding soustředil svůj zájem na první polovinu 19. století a přísným rozborem písňové symboliky, festivit a projevů podal přesvědčivý důkaz o vlivu turnerů na formování identity moderního německého národa.¹⁷ Z Düdingových závěrů vycházel nejen Krüger, ale i Stefan Illing ve své práci o bavorských turnerských spolcích¹⁸ a nemalý vliv vykonal zajisté i na již více teoretizující pojetí problematiky prováděné Svenjou Goltermann.¹⁹

Žádná z těchto prací se přímo nevztahuje k recepci Jahnových idejí v Německém turnerském svazu, ukazovaly ale lépe než jakékoli jiné publikace možnosti přístupu a

¹⁴ Reinhard K. SPRENGER, *Die Jahnrezeption in Deutschland 1871-1933. Nationale Identität und Modernisierung*, (Wissenschaftliche Schriftenreihe des Deutschen Sportbundes, Bd. 19.) Schorndorf 1985.

¹⁵ Michael KRÜGER, *Einführung in die Geschichte der Leibeserziehung und des Sportes. Teil 2: Leibeserziehung im 19. Jahrhundert. Turnen fürs Vaterland*, Schorndorf 1993.

¹⁶ Michael KRÜGER, *Körperkultur und Nationsbildung: die Geschichte des Turnens in der Reichsgründungsära. Eine Detailstudie über die Deutschen*, (Reihe Sportwissenschaft, Bd. 24) Schorndorf 1996.

¹⁷ Dieter DÜDING, *Organisierter gesellschaftlicher Nationalismus in Deutschland (1808-1847). Bedeutung und Funktion der Turner- und Sängervereine für die deutsche Nationalbewegung*, (Studien zur Geschichte der neunzehnten Jahrhunderts, Bd. 13) München 1984.

¹⁸ Stefan ILLING, *Zwischen Körperertüchtigung und nationaler Bewegung. Turnvereine in Bayern 1848-1890*, (Kölner Beiträge zur Nationsforschung, Bd. 5) Köln 1998.

¹⁹ Svenja GOLTERMANN, *Körper der Nation: Habitusformierung und die Politik des Turnens 1860-1890*, (Kritische Studien zur Geschichtswissenschaft, Bd. 126) Göttingen 1998.

zpracování materiálu, jinými slovy poskytovaly neocenitelnou metodologickou výbavu, již šlo aplikovat na zvolené téma. Kromě toho z obsahového hlediska vybízely ke srovnání dosažených výsledků, a tím pádem i k zjištění, do jaké míry se symbolika, slavnosti a celková recepce a interpretace v rámci Německého turnerského svazu shodovala se situací v Německé říši.

Odhlédne-li se od disertačních prací Rolanda Schmidla a Andrey Wachter,²⁰ pak existuje k Německému turnerskému svazu pouze jedna jediná ucelená publikace, a to shodou okolností také disertační práce, kterou na vídeňské univerzitě sepsal a v 90. letech minulého století vydal Franz Benda.²¹ Zatímco se Schmidl a Wachter koncentrovali na období první rakouské republiky, a Wachter k tomu i na ostatní sportovní kluby, Benda obrátil svou pozornost na působení Německého turnerského svazu v rakousko-uherské monarchii. Kdokoli se od té doby zmiňoval o počátcích antisemitismu v tělovýchovných spolcích, opíral se bezpečně o závěry jeho bádání, a to i přesto, že Svenja Goltermann označila Bendovu monografii za „vysloveně zklamávající“.²² Tento odsudek je velmi příkrý, ačkoli lze k zvolené metodě a koncepci Bendovy práce vznést mnohé výhrady. Největší problém spočívá v zavádějícím názvu „Der Deutsche Turnerbund 1889. Seine Entwicklung und Weltanschauung“: velmi široce totiž Benda pojímá osudy tří aktérů, kteří ovlivnili charakter organizace – Georga von Schönerer, Julia Krickela a Franze Xavera Kießlinga – ale samotnému svazu, jeho struktuře, fungování a kultuře věnoval z téměř dvou set osmdesáti stran kolem pouhých sedmdesáti. Veškerá energie, kterou investoval do vylíčení života tří zmíněných osobností, mu poté scházela k tomu, aby se vnořil do větší hloubky při zkoumání také jiných aspektů nežli pouhé ideologické inspirace. Proto většina jeho poznatků působí kuse a nedostatečně. Tím vším nemá být Bendovi upírán zásadní význam v tom, že sestavil životopis zakladatele Prvního vídeňského turnerského spolku Krickela, že rozpoznal ústředí roli Kießlinga v procesu arizace svazu a že tímto jako první pronikl ke kořenům choulostivých událostí v rakouském turnerském hnutí, na které by tamější společnost zřejmě ráda zapomněla. Pro předkládanou práci znamenala Bendova studie výchozí bod všech úvah, zdroj důležitých informací a odkaz k dalším pramenům, stejně

²⁰ Roland SCHMIDL, *Der Deutsche Turnerbund (1919) und seine politische Relevanz in der Ersten Republik Österreich* (Diss. an der Phil. Fakultät der Uni. Wien), Wien 1978; Andrea WACHTER, *Antisemitismus im österreichischen Vereinswesen für Leibesübung 1918-1938 am Beispiel der Geschichte ausgewählter Vereine*, (Diss. an der Phil. Fakultät der Uni. Wien) Wien 1983.

²¹ Franz BENDA, *Der Deutsche Turnerbund 1889. Seine Entwicklung und Weltanschauung*, (Diss. an der Phil. Fakultät der Uni. Wien) Wien 1990.

²² GOLTERMANN, *Körper der Nation*, s. 285.

jako osobní setkání s autorem poskytlo další impulzy k zamyšlení. Práce o recepci Jahnovy ideologie ve svazu neusiluje o překonání Bendova díla, chce jej pouze doplnit, aby společně se Schmidlovou studií byly dalším badatelům pevnou bází pro další bádání.

Pro vnímání událostí v Německém turnerském svazu ke konci 19. století v širokých souvislostech poskytly podnět syntetizující práce Michaela Wladiky²³ a Uwe Puschnera²⁴. Druhý jmenovaný naskicoval ve svém díle o radikálních společenských prouděch před první světovou válkou velkolepou a složitou síť nacionalistických a rasisticky smýšlejících subjektů, jejíž vliv a kontakty překračovaly hranice Německé říše. Obdobným způsobem postupoval Michael Wladika, který si však za těžiště svého výzkumu zvolil území Rakouska. Obě práce mimořádně formují představu o pozoruhodném fenoménu rozmáhajícím se v rakouské a německé monarchii od druhé poloviny 19. století a zásadním způsobem ovlivňujícím nacionalistickou ideologii 30. a 40. let 20. století. Wladikovy a Puschnerovy publikace poskytly dostatek informací k tomu, aby se dalo usuzovat, že Německý turnerský svaz představoval integrální součást těchto struktur. Výrazně tak napomohly dát zkoumanému tématu pevný rámec, který usměrňoval přemýšlení nad ideologií Německého turnerského svazu a nad jeho recepcí historických událostí, tedy i Jahnova působení.

Nebývale plastický obraz Vídně na přelomu 19. a 20. století, hlavního ohniska antisemitismu a různých radikálních směrů v Podunají, načrtla Brigitte Hamann v knize, v níž se zamýšlí nad možnými vlivy tohoto myšlenkového kvasu na nacionální socialismus.²⁵ Představuje v ní hlavní aktéry z řad politiků, umělců a vědců, kteří vystupují i v předkládané studii, neboť vyšla najevo jejich spřízněnost s Německým turnerským svazem. V této souvislosti nelze opomenout ještě velkou studii Armina Müller-Dreiera o německém Evangelickém svazu.²⁶ Sice do ní nezahrnul tak široké spektrum aktérů, jak se o to zdárně pokusili Wladika s Puschnerem a Hamann, a soustředil se pouze na působení jednoho svazu, při hledání jeho vlivu se však také neomezoval jen na Německou říši a zejména v pasážích o protikatolickém hnutí dokázal provázanost jeho činnosti s jinými institucemi v rakouské monarchii. Pro poznání

²³ Michael WLADIKA, *Hitlers Vätergeneration*, Wien 2005.

²⁴ Uwe PUSCHNER, *Die völkische Bewegung im wilhelminischen Kaiserreich: Rasse, Sprache, Religion*, Darmstadt 2001.

²⁵ Brigitte HAMANN, *Hitlers Wien. Lehresjahre eines Diktators*, München 1998.

²⁶ Armin MÜLLER-DREIER, *Konfession in Politik, Gesellschaft und Kultur des Kaiserreiches. Der Evangelische Bund 1886-1914*, Gütersloh 1998.

náboženské vyhraněnosti radikálních německých turnerů měly jeho závěry, doplněné údaji z různých etnologických výzkumů,²⁷ určující charakter.

4. *Struktura studie*

Po celou dobu sepisování práce bylo uvažováno předně nad dilematickým vztahem mezi definovaným tématem a prezentací obou dvou aktérů, tedy Friedricha Ludwiga Jahna a Německého turnerského svazu. Na jedné straně nebylo cílem vytvořit práci ani o Jahnovi, ani o svazu, nýbrž o recepci idejí jednoho v ideologii druhého. Na straně druhé bylo obtížné od počátku směřovat k tomuto záměru, když mimo německojazyčnou oblast nejsou oba dva subjekty dostatečně známy. Proto bylo nakonec přistoupeno ke kompromisnímu řešení, v němž je historicko-společenský kontext nastíněn do té míry, aby celá problematika mohla být chápána v patřičném kontextu, a v němž středobod úvah tkví v recepci ideologie.

Této koncepci odpovídá i struktura práce, jež je uvedena obsáhlou kapitolou se základními milníky z dějin německého turnerství, avšak silně zredukovanými s ohledem na zvolené téma. V první kapitole, jež má sloužit jako reprezentativní vstup do problematiky, bude tudíž nejen blíže představena osobnost Friedrich Ludwiga Jahna, nýbrž také vývoj turnerské organizace s jejím institucionálním profilováním a v neposlední řadě také pozice Německého turnerského svazu v tehdejších společenských a turnerských sítích. Čtvrtá část první kapitoly umožňuje výhled přes časové hranice, které vymezují téma práce, aby tak vyšel zřetelně najevo dlouhodobý vliv Německého turnerského svazu na utváření charakteru turnerského hnutí ve střední Evropě prvních tří desetiletí 20. století.

K tematické náplni dalších kapitol přispělo studium Jahnových spisů a z něj vyplývající zjištění, že se Jahn věnoval celkem třem problematickým okruhům, ačkoli se všechny navzájem prostupují a jejich striktní oddělování nepůsobí zcela přirozeně. První z nich představuje okruh lingvistický, na nějž se Jahn koncentroval systematicky zejména za svých studií, nesystematicky a nepřímou ovšem celý život, a který v jeho díle

²⁷ Např. Richard WOLFRAM, *Die Jahresfeuer*, (Veröffentlichungen der Kommission für den Volkskundeatlas in Österreich, Bd. 4) Wien 1972; Matthias ZENDER (Hrsg.), *Die Termine der Jahresfeuer in Europa. Erläuterung zur Verbreitungskarte*, (Forschungen zum Ethnologischem Atlas Europas und Steiner Nachbarländer, Bd. 1) Göttingen 1980 či Gunther HIRSCHFELDER, *Mittsommer, Sonnwend und Johannisfeuer im Rheinlad zwischen Tradition und Inszenierung*, in: *Rheinisch-westfälische Zeitschrift für Volkskunde* 50, 2005, s. 101-140.

reprezentuje spis „Bereicherung des Hochdeutsches Sprachschatzes versucht im Gebiete der Sinnverwandschaft“ a také úvod k „Die Deutsche Turnkunst“. Druhé ze jmenovaných děl reprezentuje zároveň druhý okruh aktivit Jahna a tím je konstituování německého tělovýchovného hnutí. O potřebě vést děti k tělesným cvikům se zmiňoval i v knize „Deutsches Volkstum“, která se ovšem primárně zaměřuje na posílení vlastenectví a národního ducha Němců. Z každé z těchto tří oblastí nakonec vzešla jedna z následujících kapitol.

V druhé kapitole je tedy zprvu analyzován jazyk jakožto jeden z nejdůležitějších identifikačních prostředků národa během celého 19. století. Vycházejíce z péče Friedricha Ludwiga Jahna o německý jazyk bude hledána odpověď na otázku, jak tato originální puristická činnost a s ní spjaté vytváření neologismů rezonovala v Německém turnerském svazu. Měl Jahn i svaz stejné metody práce? Byly jejich výsledky shodně úspěšné? Zaměřovali se oba na tu samou problematiku? Všechny tyto dodatečné úvahy vedou k hlubšímu porozumění recepcí Jahnova lingvistického odkazu v Německém turnerském svazu.

Na druhou kapitolu plynule navazuje sémantickým rozbořem výrazu „Turnen“ kapitola třetí, věnovaná tělesné aktivitě. Ne nadarmo je úvahám nad obsahovou náplní ústředního pojmu celé studie věnován celý první oddíl třetí kapitoly, neboť v jeho používání ve specifických kontextech, jeho obohacováním o nejrůznější rozvíjející adjektiva a v jeho konfrontaci s jinými slovy jako „Gymnastik“ či „Sport“ vychází najevo v krystalické podobě v něm zakódovaná ideologie jak Jahnova, tak Německého turnerského svazu. Po oddíle zkoumajícím sociální strukturu svazu ve vztahu k Jahnovým požadavkům kdo smí, může a má pěstovat „Turnen“ a po krátké pasáži o odlišnostech mezi Jahnovým pojetím turnerského stejnokroje a uniformami Německého turnerského svazu vrcholí třetí kapitola oddílem o cvicích provozovaných na Jahnově cvičišti na Hasenheide a na svazových hřištích. Smyslem tohoto oddílu nemá být hodnocení jednotlivých cviků z technického hlediska, nýbrž spíše myšlenka o schopnosti některých cviků vyjadřovat určitou ideologii. Na příkladech tak zvaného „národoveckého Turnen“ a „helénského pětiboje“ bude tato teorie demonstrována konkrétně.

Ve čtvrté kapitole, nejhutnější svými informacemi, nejdelší svým rozsahem, a proto také nejdéle vznikající, našly své místo další, společně s „Turnen“ ústředí pojmy studované problematiky: antisemitismus a nacionalismus. Po krátkém úvodním příkladu, jenž usiluje o znázornění recepcí Jahnova vlasteneckého odkazu v praxi

Německého turnerského svazu, následuje na základě rozboru „Deutsches Volkstum“ a dalších „Turnvaterových“ spisů „Über die Beförderung des Patriotismus im Preußischen Reiche“ a „Runnenblätter“ nastínění geneze Jahnovy nacionální ideologie, sahající od pruského patriotismu až po vize mohutné všenněmecké říše. V této souvislosti nemůže být ponechána stranou nejkontroverznější otázka spjatá s osobností Jahna, totiž zda lze jeho výroky o Židech hodnotit jako antisemitské. Do popředí dalšího oddílu čtvrté kapitoly je situována dominantní postava Německého turnerského svazu, Franz Xaver Kießling, neboť jemu vděčí svaz z velké části za svou ideologickou profilaci. Pomocí názorů obsažených v Kießlingově díle, především pokud jde o definování nepřátel německého „Turnen“, lze proto nejlépe podchytit přetváření Jahnových názorů pro aktuální potřeby svazu. Aby uvedené domněnky nabyly hmatatelnějšího charakteru, jsou do druhé poloviny kapitoly zařazeny dva „exkurzy“, které poukazují na projevy ideologie v uvažování turnerů. Zatímco první exkurz směřuje k minuciózní analýze typického vyjadřovacího repertoáru turnerů, druhý exkurz uvádí čtenáře do jejich představ o historii.

Z jednotného konceptu kapitol, předurčeného okruhy Jahnových spisů, se vymyká poslední, pátá kapitola o symbolech a festivitách, neboť ta explicitně nevychází z žádného „Turnvaterova“ díla. O jejím vřazení na závěr studie bylo uvažováno teprve, když se v pokročilé fázi heuristické práce v mase materiálu začaly zřetězovat do nečekaných souvislostí detailní informace, před tím bagatelizované a přehlížené, a když se podařilo nesnadnou analýzou rozšifrovat jejich dnes již méně zřejmé poselství. Festivity a symboly je tak možné vnímat jako do materiální podoby převedené ideologické principy Německého turnerského svazu, a v tomto pojetí tedy jako jeden z dalších exkurzů započatých v předešlé kapitole. Zároveň však i tato kapitola svou podstatou stojí na stejné úrovni s kapitolami předešlými: jelikož i Jahn uvažoval nad slavnostmi a obklopoval se týmiž symboly jako turneři konce 19. století, poskytuje také tento materiál po analytické stránce sice obzvláště náročný, ale ve výsledku velmi efektní podklad pro recepci Jahnových idejí Německým turnerským svazem.

Závěr, jenž následuje, ještě jednou shrnuje dosažené výsledky, které byly dílčím způsobem artikulovány během celé studie, a zároveň definuje možné oblasti dalšího bádání. K rozhodnutí zařadit na konec studie jmenný rejstřík, přispěla snaha pomoci čtenáři rychle a bez problémů se orientovat v rozsáhlém textu, který díky tomu, že není strukturován chronologicky, ale tematicky, uvádí tatáž jména na různých místech. Přestože již v samotném textu jsou některé osobnosti blíže charakterizovány, v rejstříku

jsou tyto poznatky sumarizovány do drobných medailonků, obohacených mnohdy novými informacemi, a to zejména daty narození a úmrtí a také zdůvodněním, proč se jejich jména ve studii nacházejí. U Karla Marxe nebo Jindřicha Ptáčníka to na první pohled nemusí být totiž zcela zřejmé. K několika jménům se ovšem nepodařilo dohledat žádné konkretizující informace. Do rejstříku byla bez výjimky zahrnuta všechna vlastní jména s výjimkou těch, která označují jména autorů citovaných článků nebo odborné literatury, a s výjimkou jmen mytologických postav a bohů.

Úplně poslední bod práce tvoří příloha přibližující územní rozsah a vývoj členské základny Německého turnerského svazu a v zásadě tak konkretizující to, co je hrubě nastíněno v první kapitole. Četné problémy, s nimiž se tato rekonstrukce potýkala, jsou přitom vysvětleny v bohatém poznámkovém aparátu.

5. Formální aspekty

Vždy, když vzniká práce svým tématem zasahující do zahraničního prostředí, vystanou komplikace s překladem cizích jmen a speciálních názvů. Čím více se přitom jedná o problematiku, jejíž studium v domácím prostředí ještě není etablované, tím se stupňují obtíže při hledání vhodných zdomácnělých ekvivalentů. Při tvoření této studie bylo nutné vyrovnat se i s těmito překážkami.

Zatímco německé názvy měst jsou nahrazeny, je-li to možné, českým ekvivalentem, jsou německá vlastní jména s výjimkou jmen panovníků ponechána ve svém originálním znění. Není tudíž akceptováno jejich počešťování, jako to učinil ve své práci o dějinách sportu František Krátký,²⁸ a namísto výrazů Bedřich Ludvík Jahn či Jan Kryštof Bedřich GutsMuths je důsledně ctěno originální znění, tedy Friedrich Ludwig Jahn, potažmo Johann Christoph Friedrich GutsMuths. Nejinak tomu je i v označení prvního berlínské cvičiště Hasenheide, které ve studii vystupuje s ohledem na německý člen jako nesklonné femininum - na rozdíl od Ottova slovníku, kde autoři operují s počeštělým, a tím pádem i skloňovatelným pojmem Hasenhaida.²⁹ Pro jméno vůdce kmenů Cherusků, jenž je ve pramenech nazýván Hermannem, Arminem a Armiem, byla zvolena poslední varianta. Názvy periodik, článků, knih a písní zůstávají

²⁸ František KRÁTKÝ, *Dějiny tělesné výchovy*, díl I., Praha 1974, s. 192, 204.

²⁹ Heslo *Jahn, Friedrich Ludwig*, in: *Ottův slovník naučný*, díl XII., s. 1012.

nepřeloženy a nesklonovány, jména institucí jsou zprvu uvedena i ve svém originálním znění, poté však je nadále užíván jen jejich český překlad.

Největší problém vyvstal při snaze převést do češtiny nejen některá specifická slova pocházející od Friedricha Ludwiga Jahna, nýbrž také výrazy vyprodukované v prostředí Německého turnerského svazu. Jak Jahn, tak svaz, věrni svým puristickým zásadám, si libovali ve velmi neobvyklých výrazech, jež mohly mít svůj původ v nářečí či staré němčině – tak tomu bylo většinou u Jahna – nebo vyvářeli neologismy, které byly typické pro oba, více však pro Německý turnerský svaz. Na mnoha příkladech bude ukázáno, že překlad těchto pojmů není možné učinit jinak nežli opisem, někdy ovšem ani jím ne, pokud se jedná o rafinovanou slovní hříčku, nebo pokud je slovo ve svém originálu nositelem určité výpovědní hodnoty, která by se překladem vytratila. Proto se v textu vyskytuje velké množství pojmů v německém jazyce, jejichž význam je však vždy přibližován vysvětlujícím komentářem, rozrůstajícím se v případě ústředního pojmu „Turnen“ až do podoby samostatné podkapitoly. Také moderní německá historiografie disponuje pro tuto studii důležitou nomenklaturou, z níž pro ne všechna slova je snadné nalézt odpovídající český ekvivalent. Konkrétně se to týká výrazu „völkisch“, jehož potencionální nejvhodnější překlad byl diskutován s germanisty s velmi vytríbeným jazykovým citem, avšak jehož specifický význam nakonec přispěl k tomu, že i toto slovo je v textu užíváno v nesklonném originálu.

Každou kapitolou počíná nové číslování poznámek (vyjma elektronické verze), a tím také dochází k tomu, že každá nová poznámka, ač mohla být v předešlé kapitole již jednou zmíněna, je opětovně uvedena v plném znění. Opakované citace se vyznačují zkrácenou formou, která se u archivního materiálu projevuje zejména zkrácováním názvů archivních institucí, u literatury omezením křestního jména autora na iniciálu a zúžením názvu díla na úvodní slova. Názvy periodik jsou ale pokaždé uváděny v plném znění. Vždy také byla vyvinuta snaha uvádět při prvním citování celé jméno autora, což ovšem u mnoha novinových článků, které nezdědka nebyly podepisovány vůbec nebo byly zakončeny pouze iniciálou, není možné dodržet. Podařilo-li se za zkratkou odhalit skutečného pisatele, je jeho jméno uvedeno v závorce, pokud však autor zůstal v anonymitě, je zkratka opatřena poznámkou „neznámý autor“. Jestliže v textu bývají názvy knih a novinových příspěvků uváděny i v českém překladu, v bibliografickém aparátu se literatura nachází pouze v jazyce originálu.

Seznam literatury, který práci uzavírá, obsahuje výhradně jen citovanou literaturu a prameny, ačkoli stovky pročtených ministerských protokolů, jež sice neobsahovaly

žádné zprávy o Německém turnerském svazu, měly svým způsobem také jistou hodnotu minimálně v tom, že nutily k zamyšlení nad neexistencí hledaných pramenů a že podnítily úvahy nad sémantickým přístupem k nalezenému materiálu. Pro větší přehlednost nebyly znovu vypisovány všechny citované články, nýbrž pouze ročníky periodik, z nichž byly čerpány potřebné údaje. Tentýž postup byl uplatněn v případě sborníků.

6. Poděkování

Studie o recepci Jahnových idejí v Německém turnerském svazu vznikala téměř čtyři roky na nejrůznějších místech a kromě toho, že přinášela radost z poznávaného a objevovaného, je také vykoupena mnohým odříkáním a starostmi. Nebýt celé řady lidí, kteří mi neúnavně poskytovali rady a podporu, by se jen stěží mohla rozvinout do takové šíře, jaké nakonec dosáhla, a nikdy by ani nemohla smysluplně vstřebat tak velké množství informací, které v archivech, knihovnách a při domácím zpracování pokrývaly nesčetné množství stran.

Za to, že se nakonec podařilo naplnit původně narýsovanou koncepci studie, že se nestalo, aby se text rozběhl do nepřehledných odboček, že se vnitřní struktura nezačala hroutit pod tíhou snesených faktů, zkrátka za to, že text dosáhl své výsledné podoby jsem mnohými díky zavázán svému školiteli, doc. PhDr. Františku Stellnerovi, PhD., jenž s otcovskou péčí, trpělivostí a přísností tři roky pročetl mé texty, kritizoval je a opatřoval nutnými glosami. Bez společných rozhovorů, během nichž bylo téma několikrát diskutováno, a bez jeho povzbuzování by se práce posunovala dopředu jen velmi pomalu.

Velký vděk náleží také mému prvnímu školiteli, doc. PhDr. Janu Županičovi, PhD., neboť to on mě při psaní bakalářské práce přivedl ke zdárnému poznání osobnosti Friedricha Ludwiga Jahna, čímž vznikl pevný základ pro další bádání započaté v magisterském studiu. Byl to navíc doc. Županič, kdo mi pomohl vyřídít vědecké stipendium ve Vídni a kdo mě svěřil prof. Arnoldu Suppanovi, jenž mi byl pohotově nápomocen při obtížích vyvstalých při vídeňském pobytu. Když se poté na rok stal Berlín mým domovem, převzal jeho funkci prof. Uwe Puschner, jemuž vděčím doopravdy za mnohé. Nejen že mě odkázal na důležitou literaturu a během mnohých sezení mi pomáhal zosřít koncepci studie a rozšířit ji o „völkisch“ dimenzi, ale také mě

velmi přátelsky uvedl do kruhu svého semináře, kde mi umožnil prezentovat mé téma širokému plénu jeho žáků. Z plodné diskuze, jež poté následovala, bylo možné vyvodit natolik duchaplné závěry, že jsem od té chvíle téma začal nazírat ze zcela nových perspektiv.

Mimo vědecký okruh si zaslouží poděkování především má rodina. Nepřeháním, když uvedu, že bez mých rodičů, kteří s pochopením financovali a akceptovali všechny mé zahraniční cesty a kteří mě opět s otevřenou náručí vítali zpět doma, bych nenapsal nikdy ani řádku. Jejich podíl na výsledné práci je větší, než si sami možná dokáží připustit, neboť mi byli věčnou oporou i v těch nejtěžších momentech, které mě cestou potkávaly. Vděčný jsem také své sestře Mgr. Barboře Klementové, v jejímž tichém strašnickém bytě jsem našel vhodné podmínky pro vytvoření faktograficky nejnáročnější pasáže celé studie a která mi pomáhala vyvažovat soustředěné bádání alternativními aktivitami.

Ve výčtu těch, kterým bych rád poděkoval, nemohou chybět ani mí přátelé. Mezi nimi zaujímá výsadní místo Jana Havlínová, jež s obdivuhodnou trpělivostí přijímala naše dlouhodobá odloučení a která věrně žila s myšlenkou, že čas, jenž bych měl věnovat jí, obětuji práci. Mgr. Vojtěchu Kesslerovi a Mgr. Martinu Klečackému srdečně děkuji za pomoc v nejasnostech týkajících se jazyka a Dr. Vojtěchu Čelkovi, Ing. Josefu Kroulíkovi, Mgr. Vojtěchu Kroužilovi, Haně Křížové, Jürgenu Neuenfeldtovi, Stefanu Noackovi, Mateuszi Prorokovi, Mgr. Thomasi Reschovi, Mgr. Artemu Yovenkovi a sportovcům z pražské Vysoké školy ekonomické náleží můj dík za jejich možná nevědomou, ale pro mě nesmírně důležitou psychickou podporu a přátelství.

I. kapitola

Pozice Friedricha Ludwiga Jahna a Německého turnerského svazu v kontextu dějin turnerského hnutí

I. I. Jahnův život prismaticem rakouské turnerské „völkisch“³⁰ literatury

Obsáhlost literatury k osobě Friedricha Ludwiga Jahna, která byla naznačena již v úvodu, skrývá v zásadě dvojí úskalí. Zaprvé, jak přesvědčivě prokázal Reinhard Sprenger ve své mimořádné disertaci o Jahnově recepci v Německu v době císařství a výmarské republiky, různá prostředí v rozdílných dobách vnímala Jahna odlišně, neboť „pro každého měl Turnvater něco navíc, a co se později tomu či onomu hodilo, bylo najednou vyvyšováno a Jahn vždy stavěn jako vzor“.³¹ V podobném duchu, ale ostřejšími slovy, přirovnal v 70. letech ve svém příspěvku na mezinárodním sympoziu o Friedrichu Ludwigu Jahnovi Joachim Rühl tuto kontroverzní osobnost k tažnému koni, kterého si každý zapřáhne ke své káře a který nemá již žádný vliv na směr pochodu.³² Ke shodným závěrům došli i jiní historici.³³ Většina z nich se zaměřila ve své analýze na 19. století, popř. první polovinu 20. století, Sprenger ukončil svůj výzkum rokem 1933, ovšem odlišné výklady Jahnových myšlenek pokračovaly i v druhé polovině 20.

³⁰ Obvyklé překlady slova „völkisch“ jako „národní“, „lidový“ jsou pro tuto práci nedostačující, neboť nedokáží vystihnout specifický význam pojmu. „Völkisch“ totiž neznamená to samé jako slova „volkstümlich“ nebo „national“, která se většinou překládají stejně. Franz Benda uvedl ve své disertační práci o Německém turnerském svazu, že pod výrazem „völkisch“, jenž má být výtvorem germanisty a jazykové autority „völkisch“ hnutí Hermanna von Pfister-Schwaighusen, se rozumělo „německonacionální, pangermánský, všenečmecký, antisemitský, národovecký“. Uwe Puschnerovi se podařilo v práci o „völkisch“ hnutí v 19. století prokázat, že se tímto slovem označoval heterogenní komplex radikálních nacionálních, většinou všenečmeckých idejí, k nimž jako nezbytný element přistupoval rasismus. Jelikož v českém jazyce neexistuje výraz, který by dokázal obsáhnout celou tuto definici, vyskytuje se v předkládaném textu slovo „völkisch“ ve své originální podobě. Podrobněji viz strana 4ř a 4ž této práce a zejména čtvrtá kapitola. Uwe PUSCHNER, *Die völkische Bewegung im wilhelminischen Kaiserreich: Rasse, Sprache, Religion*, Darmstadt 2001; Franz BENDA, *Der Deutsche Turnerbund 1889. Seine Entwicklung und Weltanschauung*, (Diss. an der Phil. Fakultät der Uni. Wien) Wien 1990, s. 253.

³¹ Reinhard K. SPRENGER, *Die Jahnrezeption in Deutschland 1871-1933. Nationale Identität und Modernisierung*, (Wissenschaftliche Schriftenreihe des Deutschen Sportbundes, Bd. 19) Schorndorf 1985, s. 11.

³² Joachim K. RÜHL, *Das Jahn-Bild des „Zentralausschusses zur Förderung der Volks- und Jugendspiele in Deutschland“ 1892-1921*, in: Hajo Bernett et al. (Hrsg.), *Internationales Jahn-Symposium*, Berlin 1978, s. 202-224, zde s. 224.

³³ Erich GELDBACH, *Friedrich Ludwig Jahn. Jugendheiland oder Banause? Zur Jahn-Interpretation des 19. Jahrhunderts*, in: Hajo Bernett et al. (Hrsg.), *Internationales Jahn-Symposium*, Berlin 1978, s. 168-187; Hans-Georg JOHN, *Das Jahnbild in der Deutschen Turnerschaft zwischen 1871-1918*, in: tamtéž, s. 188-201; Hajo BERNETT, *Das Jahnbild in der nationalsozialistischen Weltanschauung*, in: tamtéž, s. 225-247; Henning EICHBERG, *Rekonstruktion eines Chaoten. Die Veränderung des Jahnbildes und die Veränderung der Gesellschaft*, in: tamtéž, s. 262-291.

století,³⁴ nehledě na to, že o Jahnovi bylo v důsledku specifických geopolitických podmínek dosti specificky psáno také v bývalém Rakousko-Uhersku.

K tomu zadruhé přistupuje skutečnost, že autoři mnohdy od sebe navzájem nekriticky přebírali informace a díky tomu také celou řadu stereotypů, které takovýmto způsobem utvrzovali a šířili dále. Nejde přitom jen o některé legendární události, zkazky a příhody, jejichž účelem většinou bylo prokázat bodrost a jedinečnost Jahnova charakteru, nýbrž také o způsob strukturování textu. Méně významná a nejasná místa v Jahnově životě byla často zamlčována a nevysvětlována, zatímco jeho jiné slavné počiny pateticky vyvyšovány a glorifikovány. Dnes se dá jen stěží odhalit, odkud pochází ta či ona ustálená představa, protože mnohé se generovaly postupně během desítek let a různě se modifikovaly pod vlivem nových společensko-politických okolností.

Schopnost odkrojit nános stereotypů od reálného jádra a rozpoznat ideologické záměry jednotlivých biografí je proto nepostradatelnou podmínkou, má-li životopisná literatura sloužit jako výchozí báze pro odpověď na otázku, jaké Friedrich Ludwig Jahn zaujímá místo v německé historii. Jednu z takových odpovědí nabízejí následující odstavce, v nichž je zároveň poukázáno na permanentní stereotypy, struktury a obraty, pronikající do Jahnových životopisů ze strany rakouského turnerského „völkisch“ milieu druhé poloviny 19. století, tedy prostředí, jež má v předložené práci centrální význam a jehož interpretaci Jahna nebylo prozatím v odborné literatuře věnováno dostatečně pozornosti. Ukázkový příklad lapidárně podaného, extrémně nacionálního a stereotypního výkladu Jahnova života představuje například slavnostní řeč turnerského učitele Richarda Lencera z roku 1897, kterou je možné použít jako vhodnou osnovu této podkapitoly.

Svůj projev přednesl Lencer dvěma spolkům Německého turnerského svazu (Deutscher Turnerbund) při 119. výročí narození Jahna před jeho sochou v berlínském parku Hasenheide a uvedl jej typicky idylickým líčením Jahnova mládí v jeho rodné pruské vesnici Lanz. Místo toho, aby se stýkal se svými vrstevníky, se prý malý Jahn pohyboval ve společnosti pašeráků, myslivců, vozků, lodníků, střelců a starých vojáků

³⁴ Jinak, než do té doby bylo obvyklé, poměřovala význam Friedricha Ludwiga Jahna např. Východoněmecká republika. Zřetelně se ojedinelá interpretace, která byla poslušná oficiální ideologii, obráží v periodických sportovních institucích. Viz např. W. (Willi) SCHRÖDER, *Zum 150. Jahrestag der Entstehung des Vaterländischen Turnens*, in: *Gymnastik und Turnen* 8, 1959, s. 165-166 nebo -RK- (neznámý autor), *Höhepunkt im Jahr des Vaterländischen Turnens: Das Turntreffen in Freyburg*, in: *Gymnastik und Turnen* 10, 1961, s. 152.

Fridricha II., od nichž se naučil plavat, jezdit na koni a orientovat se v lese.³⁵ Takovýmto úvodem začínají i jiné Jahnovy biografie mimo okruh rakouského turnerského „völkisch“ prostředí.³⁶ Čtenáři byla totiž naznačena – a podle potřeby akcentována – Jahnova celoživotní inklinace ke sportu, vznik povědomí o nejednotnosti Německa a v neposlední řadě tím byl vysvětlen jeho hrubý a přímý charakter, který budou německonacionální turneři později oslavovat jako „opravdově německý“,³⁷ tedy: Jahn byl již od mládí „Turnvater“, vlastenec a Němec. Méně zdůrazňováno však již bylo, že rozhodnutí Jahnova otce Alexandra Friedricha Jahna, přísného protestantského faráře, aby jeho jediný syn netrávil volný čas s ostatními dětmi,³⁸ vedl k nedostatečné Jahnově společenské výchově, což dále mělo za následek jeho neschopnost přizpůsobit se školní disciplíně. Proč Jahn předčasně ukončil studium na gymnáziu v Salzwedel i na berlínském Gymnáziu U šedého kláštera (Zum Grauen Kloster), se dá vysvětlit právě osobitými aspekty jeho mládí, ačkoli nejen v interpretaci „völkisch“ prostředí byli vinni především učitelé, neboť Jahna nepochopili a nedokázali ovládnout jeho neobvyklou povahu.

Studia započatá v roce 1796 na univerzitě v Halle a prodlužovaná dalších deset let na jiných vysokých školách se Jahnovi také nepodařilo úspěšně ukončit.³⁹ Lencerelem umně formulovaná myšlenka, podle níž Jahn navštěvoval deset univerzit,⁴⁰ i když některé jen dočasně při svých dobrodružných cestách,⁴¹ zamlčela skutečnost, že Jahn byl z několika vysokých škol jednoduše vyloučen kvůli svým neustálým šarvátkám se studentskými krajanskými spolky, kterým věnoval více času než skutečnému studiu.⁴² Vyloučení z univerzity v Göttingen se navíc událo ve stejném roce, kdy Napoleon zničil pruskou armádu u Jeny a Auerstedtu – událost, která se ve vnímání zkoumaného milieu

³⁵ *Deutscher Turnverein „Theodor Körner“ und Deutscher Turnverein „Jahn“, Berlin*, in: *Deutscher Turner-Hort* 16, 1897, s. 124-125, zde s. 124.

³⁶ Např. Michael ANTONOWYTSCH, *Friedrich Ludwig Jahn. Ein Beitrag zur Geschichte der Anfänge des deutschen Nationalismus*, (Historische Studien, H. 230), Berlin 1933, s. 10; Ernst FRANK, *Friedrich Ludwig Jahn – ein moderner Rebell*, Offenbach am Main 1972, s. 7.

³⁷ A. E. (pravděpodobně Anton EDELMÜLLER), *Zum 110. Wiegenfeste Friedrich Ludwig Jahn's*, in: *Mitteilungen des Niederösterreichischen Turngaues* 3, 1888, s. 29-30, zde s. 30.

³⁸ Ernst FRANK, *Friedrich Ludwig Jahn – ein moderner Rebell*, Offenbach am Main 1972, s. 7.

³⁹ Hans Joachim BARTMUB (Hrsg.), *„Turnvater“ Jahn und sein patriotisches Umfeld: Briefe und Dokumente 1806-1812*, Köln 2008, s. 19.

⁴⁰ O deseti „poznanych“ univerzitách mluví Jahn v díle „Deutsches Volkstum“: Friedrich Ludwig JAHN, *Deutsches Volkstum*, in: Carl Euler (Hrsg.), *Friedrich Ludwig Jahns Werke*, Bd. I., Hof 1884, s. 143-380, zde s. 149. Pro jeho laxní přístup ke studiu však neexistuje jednota v názoru, kolik vysokých škol ve skutečnosti navštěvoval. Na některých univerzitách se totiž vůbec neimatrikuloval, jinde, např. v Greifswaldu, se zapsal pod pseudonymem. Eberhard JERAN, *Friedrich Ludwig Jahn als Student in Greifswald*, in: *Theorie und Praxis der Körperkultur* 8, 1963, s. 683-695.

⁴¹ *Deutscher Turnverein „Theodor Körner*, s. 124.

⁴² H. J. BARTMUB, *„Turnvater“ Jahn*, s. 18-19.

a také v Lencerově projevu připodobňovala k národní apokalypse.⁴³ Pro vlastenecky naladěného Jahna znamenalo pokoření Pruska takový šok, že mu údajně, jak se opět stereotypně opakovalo téměř pokaždé v souvislosti s jeho hlubokou láskou k vlasti, přes noc zbělaly vlasy.⁴⁴

Mezi porážkou Pruska roku 1806 a vznikem prvního turnerského cvičiště na Hasenheide před tehdejší Berlínem v roce 1811 spatřoval Lencer přímou souvislost. „Turnen“, tedy Jahnem zavedená specifická tělovýchovná aktivita, se vyvinulo z pravidelných odpoledních setkání žáků dvou berlínských škol, na nichž Jahn učil po svém příchodu do hlavního města roku 1809.⁴⁵ Ačkoli si Lencer odpustil citovat slavný úvod z Jahnova pozdějšího díla „Die Deutsche Turnkunst“, v němž jsou poetickým způsobem popsány nejranější počátky tělesné aktivity na berlínské Hasenheide,⁴⁶ uchýlil se v souvislosti s militantním postojem Německého turnerského svazu k jinému extrémnímu stereotypu, a to takovému, že turnerské aktivity na Haseneheide vykládal pouze jako vojenský výcvik pro zamýšlený boj proti Napoleonovi.⁴⁷ Toto byl samozřejmě jeden z Jahnových cílů, tvořil ovšem pouze část obsáhlejšího národně-vzdělávacího programu, který již o několik let dříve Jahn nastínil ve svém slavném protifrancouzském pamfletu „Das Deutsche Volkstum“. Na Hasenheide měli diváci spatřit prototyp archaicky řízené,⁴⁸ ale svobodné společnosti, v níž stavovské uspořádání bylo smazáno ostentativním tykáním turnerů a v níž se všeprostopující patriotismus snoubil s ideálem sjednoceného Německa.

Vyvrcholení Jahnova života bylo obecně spatřováno v roce 1813. Tehdy se horkokrevný „Turnvater“ a s ním mnoho berlínských „bojeschopných turnerů“⁴⁹ účastnilo v dobrovolnickém sboru majora Lützowa osvobozeneckých válek proti Napoleonovi.⁵⁰ „Vyvstává před námi srdceryvný obraz tří mužů v lützowovské uniformě, kteří si v tiché přísaze navzájem podali ruce: silný a širokoramenný Jahn,

⁴³ *Deutscher Turnverein „Theodor Körner“*, s. 124.

⁴⁴ *Aus Jahn's Leben*, in: *Deutscher Turner-Hort 2*, 1894, s. 3-4, zde s. 3; *Deutscher Turnverein „Theodor Körner“*, s. 124, mimo rakouský turnerský „völkisch“ okruh např. Carl EULER, *Friedrich Friesen*, Berlin 1885, s. 11; E. FRANK, *Friedrich Ludwig Jahn*, s. 35.

⁴⁵ Eduard DÜRRE, *Einiges aus dem Friedrich Ludwig Jahn's Leben*, in: Georg Hirth (Hrsg.), *Das gesamte Turnwesen. Ein Lesebuch für deutsche Turner. 133 abgeschlossene Musterdarstellungen von den vorzüglichsten älteren und neuren Turnschriftstellern*, Kiel 1865, s. 268-275, zde s. 268.

⁴⁶ Friedrich Ludwig JAHN - Ernst EISELEN, *Die Deutsche Turnkunst*, (Kultur-Kuriosa, Bd. 16.) München 1979, s. 23-24.

⁴⁷ *Deutscher Turnverein „Theodor Körner“*, s. 124.

⁴⁸ Dieter DÜDING, *Organisierter gesellschaftlicher Nationalismus in Deutschland (1808-1847). Bedeutung und Funktion der Turner- und Sängervereine für die deutsche Nationalbewegung*, (Studien zur Geschichte der neunzehnten Jahrhunderts, Bd. 13) München 1984, s. 57-58.

⁴⁹ *Deutscher Turnverein „Theodor Körner“*, s. 124.

⁵⁰ Carl EULER (Hrsg.), *Friedrich Ludwig Jahns Werke*, Bd. I., Hof 1884, s. XIII.

štíhlý a hbitý Friedrich Friesen a neohrožený bard osvobozenec Theodor Körner,⁵¹ shrnul Lencer v jedné větě hned několik zažitých stereotypů. Kromě obvyklé představy mohutného „Turnvatera“, která příliš nekoresponduje s pozdějším zjištěním, že Jahn pravděpodobně neměřil ani 170 cm,⁵² je čtenáři prezentován oblíbený obraz jakési svaté trojice protinapoleonského odboje, jejíž velikost umocňuje na jiných místech pateticky popisovaná téměř mučednická smrt Jahnova spolupracovníka z Hasenheide Friedricha Friesena⁵³ a vlasteneckého básníka Theodora Körnera⁵⁴. Hrdinské výjevy, vyskytující se v literatuře rakouských „völkisch“ Turnerů, dovedně zamaskovaly faktickou bezvýznamnost Lützowova sboru, který ještě před tím, než byl v srpnu 1813 rozprášen francouzskými jednotkami u Kitzen,⁵⁵ měl za úkol pouze v drobných bitvách decimovat tyl nepřítel. S poměry a významem sboru byl Jahn natolik nespokojen, že se z něj po několika urgencích nechal v listopadu 1813 propustit.⁵⁶

Do kontrastu s Jahnovými zveličovanými zásluhami z roku 1813 bývaly s oblibou stavěny události následující po Vídeňském kongresu. Z hrdinného Jahna, který navíc od univerzity v Jeně a Kielu obdržel čestný doktorát,⁵⁷ se pro jeho všenněmecké smýšlení stala oběť „zahořklého nepřátelství protivníků turnerství“⁵⁸ a zastánců svatoaliančního systému. Ve skutečnosti měly události zcela logický důvod. Po Jahnových agresivních berlínských přednáškách o německém národovectví,⁵⁹ po excesivní Wartburské slavnosti, během níž byly pravděpodobně z Jahnova popudu spektakulárně páleny knihy reakčních autorů,⁶⁰ a poté, co turner Karl Ludwig Sand zavraždil básníka Augusta von Kotzebue, muselo jen málokoho překvapit, že Turnen bylo v roce 1819 v Prusku zakázáno a Jahn zatčen.⁶¹ Sedm let musel čekat, než se dočkal propuštění, byl ale i tak

⁵¹ *Deutscher Turnverein „Theodor Körner“*, s. 124.

⁵² H. GRIMM, *Zu einer Niederschrift über die Gebeine von Friedrich Ludwig Jahn*, in: *Medizin und Sport* 5, 1964, s. 135-139, zde s. 138.

⁵³ Heinrich SCHWARZ, *Die Jahreszeiten auf der Rückseite der Reichenberger Festklippe*, in: *Deutscher Turner-Hort* 10, 1893, s. 1-4, zde s. 3.

⁵⁴ A. E. (pravděpodobně Anton EDELMÜLLER), *Aus der heldenhaften Erhebung des Preußenvolkes in den Jahren 1813-15*, in: *Deutscher Turner-Hort* 18, 1894, s. 121-123, zde s. 122.

⁵⁵ Karl OBERMANN et al., *Biographisches Lexikon zur Deutschen Geschichte. Von Anfängen bis 1917*. Berlin 1967, s. 299.

⁵⁶ H. J. BARTMUB, „Turnvater“ Jahn, s. 235-236.

⁵⁷ Tamtéž, s. 249-256.

⁵⁸ *Deutscher Turnverein „Theodor Körner“*, s. 124.

⁵⁹ E. FRANK, *Friedrich Ludwig Jahn*, 102.

⁶⁰ C. EULER, *Friedrich Ludwig Jahns Werke*, s. XVII.

⁶¹ Michael KRÜGER, *Einführung in die Geschichte der Leibeserziehung und des Sportes. Teil 2: Leibeserziehung im 19. Jahrhundert. Turnen fürs Vaterland*, Schorndorf 1993, s. 54.

přinucen stáhnout se do ústraní.⁶² Veliké bezpráví tudíž bylo podle Lencera spácháno na muži, „který celý život prahnul po štěstí a velikosti svého národa“⁶³ a jiný dopisovatel novin Německého turnerského svazu přirovnal Jahna pro jeho neslavný závěr života k „mučedníku, který byl mnohokrát zkoušen“.⁶⁴

Ani zvolení poslancem frankfurtského parlamentu nepřineslo Jahnovi uspokojení a v roce 1849 se po jeho rozpuštění uchýlil do samoty ve městě Freyburg an der Unstrut, kde o čtyři roky později zemřel.⁶⁵ Ultrakonzervativním a extrémně monarchisticky smýšlejícím Jahnem zůstala politická realita kolem poloviny 19. století nepochopena. Už jen černá „německá sukně“ se širokým bílým límcem, která se stala turnerským krojem a která společně s dlouhým plnovousem tvořila neoddělitelnou součást Jahnovy visáže, vyvolávala ve Frankfurtu posměch.⁶⁶ Aby vystihl Jahnovu tragiku a zároveň z něj učinil věstce jednotného Německa, ukončil Lencer životopis Jahna, „jenž pro myšlenku sjednocení trpěl jako žádný jiný“, typicky slavnou pasáží z jeho spisu „Schwanenrede“. Stárnoucí a zahořklý „Turnvater“ v něm s jistým zklamáním označil sjednocení Německa za sen svého dospělého života, červánky svého mládí a večerní hvězdu, která mu nyní dávala znamení k věčnému klidu.⁶⁷

Z uvedeného typicky nacionálního konceptu Jahnova života vyplývá evidentní snaha učinit z „Turnvatera“ slovem i činem bojujícího patriota, který nadto ke svému zneuznanému hrdinství lineárně směřoval již od mládí. Proto byly neustále vyvyšovány jen události přispívající vhodně k tomuto pojetí, a to na úkor jiných epizod z jeho života. V porovnání s horečnatou periodou mezi lety 1809 až 1814 bývá například následující období až do konce jeho života nápadně upozaděné a poněkud nejasný úsek mezi lety 1806 až 1810 vyplňují velmi vágní informace. S tím koresponduje také reflexe Jahnova obsáhlého literárního díla. Signifikantně uvedl Lencer ve své řeči pouze tři Jahnovy spisy, protože ty měly nejzásadnější význam pro interpretaci Jahna z německonacionální perspektivy. „Schwanenrede“ zazněly avšak evidentně jen kvůli své proslulé větě o dojemném snu sjednoceného Německa. I když už výše byly mnohé Lencerovy zjednodušující informace o Jahnovi a s nimi i často se objevující stereotypy revidovány, je nezbytné výsledný obraz ještě doplnit a upravit.

⁶² H. J. BARTMÜß, „Turnvater“ Jahn, s. 23-24.

⁶³ Deutscher Turnverein „Theodor Körner“, s. 124.

⁶⁴ C. (Carl) KALLENBERG, *Noch einmal Friedrich Ludwig Jahn*, in: Deutscher Turner-Hort 15, 1891, s. 1-2, zde s. 2.

⁶⁵ Peter ROHRLACH - Otto THIELE, *Friedrich Ludwig Jahn*, Berlin 1978, s. 6.

⁶⁶ H. J. BARTMÜß, „Turnvater“ Jahn, s. 24.

⁶⁷ Deutscher Turnverein „Theodor Körner“, s. 124.

Opakovaným akcentováním jen dvou nejslavnějších Jahnových knih o turnerství a německém národovectví byl silně potlačen význam Jahna jako velmi plodného a v mnoha ohledech originálního spisovatele. Dva svazky Jahnových děl, vydaných ještě v 19. století Carlem Eulerem,⁶⁸ a dále edice dopisů⁶⁹ dosvědčují Jahnovo literární nadání. Jeho aktivitu tedy nelze omezovat jen na pole turnerství a vlastenectví, zvláště když on sám se považoval – alespoň zpočátku – především za literárního vědce. Měl to být ostatně jeden z jeho raných spisů o synonymitě německých slov „Bereicherung des Hochdeutschen Sprachschatzes, versucht auf dem Gebiete der Sinnverwandschaft“,⁷⁰ jímž chtěl docílit akademického titulu na univerzitě v Göttingen.⁷¹ Kromě toho se celým Jahnovým dílem vine místy křečovitá, ovšem úzkostlivě dodržovaná snaha po jazykové vytříbenosti a čistotě, vedoucí hojně ke vzniku novotvarů a neotřelých slovních spojení.

Zásadnější problém spočíval v zastírání historicko-spoločenského kontextu, díky čemuž nabývala Jahnova osobnost prvků jedinečnosti a historického titánství. Analyzují-li se přitom historické souvztažnosti přelomu 18. a 19. století, vyjde najevo, že Jahn ve všech oblastech své činnosti buď navazoval na starší předlohy, nebo byl součástí širší dobové tendence. Svým spisem „Bereicherung des Hochdeutschen Sprachschatzes versucht im Gebiete der Sinnverwandschaft“ a úzkostlivou snahou po jazykové čistotě představoval jen další článek v puristickém hnutí sahajícím až do 17. století.⁷² Pro vnější podobu „Turnen“ se nechal inspirovat starší gymnastickou tradicí pěstovanou zejména Johanem Gottliebem Friedrichem GutsMuthsem ve schneppfethalském Filantropinu, jak jednoznačně prokazuje srovnání metodické části „Die Deutsche Turnkunst“ s GutsMuthsovým dílem „Gymnastik für die Jugend“.⁷³ A proti Napoleonovi bojovalo více vlastenců na vícero frontách. Ke konci 19. století ještě nemohl být znám detailnější rozsah a fungování sítě patriotických intelektuálů, kterou nastiňuje nedávno vydaná edice dopisů mezi Jahnem a jeho „vlasteneckým okolím“,⁷⁴

⁶⁸ C. EULER, *Friedrich Ludwig Jahns Werke*.

⁶⁹ H. J. BARTMUB, „Turnvater“ Jahn; Wolfgang MEYER (Hrsg.), *Die Briefe Friedrich Ludwig Jahns – gesammelt und im Auftrage der Ausschusses der Deutschen Turnerschaft herausgegeben von Dr. Wolfgang Meyer in Hamburg*, Leipzig 1913; Friedrich QUEHL (Hrsg.), *Briefe von Friedrich Ludwig Jahn. Mitgeteilt und erläutert von seinem Urenkel Friedrich Quehl*, Leipzig - Hamburg 1918.

⁷⁰ Friedrich Ludwig JAHN, *Bereicherung des Hochdeutschen Sprachschatzes versucht im Gebiete der Sinnverwandschaft, ein Nachtrag zu Adelung's und eine Nachlese zu Eberhard's Wörterbuch*, in: Carl Euler (Hrsg.), *Friedrich Ludwig Jahns Werke*, Bd. I., Hof 1884, s. 23-128.

⁷¹ H. J. BARTMUB, „Turnvater“ Jahn, s. 19.

⁷² Karl KÖGLER, *Zur Geschichte der deutschen Sprache*, Berlin 1956, s. 87-91.

⁷³ F. L. JAHN - E. EISELEN, *Die Deutsche Turnkunst*; Johann Christoph Friedrich GUTSMUTHS, *Gymnastik für die Jugend enthaltend eine praktische Anweisung zu Leibesübungen – ein Beytrag zur Nöthigsten Verbesserung der körperlichen Erziehung*, Schneppfenthal 1793.

⁷⁴ H. J. BARTMUB, „Turnvater“ Jahn.

nicméně už tenkrát muselo přehnané adorování Jahnových zásluh v protinapoleonské agitaci a odboji minimálně mimo okruh Německého turnerského svazu a „völkisch“ hnutí působit neadekvátně.

Mezi „Turnvaterovou“ smrtí v roce 1852, potažmo založením prvního cvičiště v roce 1811, a vznikem Německého turnerského svazu, jehož prismatem jsme právě nahlíželi osobnost Friedricha Ludwiga Jahna, se seběhly události, bez nichž nelze smysl Německého turnerského svazu pochopit, natož vysvětlit jeho recepci Jahnových myšlenek. Na rozmach turnerského hnutí po smrti jeho zakladatele a problémy, které vedly k vzájemným rozmrškám a následně rozpadu jednotného proudu do nepřátelských a vzájemně si konkurujících uskupení, se zaměřuje následující oddíl.

I. II. Cesta od prvního turnerského cvičiště k založení Německého turnerského svazu

Ve zmíněném mezidobí se turnerství, tedy Jahново tělocvičné hnutí, po všech stránkách velmi překotně vyvíjelo. Nabízí se rozmanitá škála témat, jež by bylo možné zmínit, jež je ale třeba na tomto místě v souladu se záměry studie omezit. Mimo centrum pozornosti zůstane například oblast vojenství a školství. Do obou sfér nové cvičení sice úspěšně proniklo, nicméně zde bude pozornost soustředěna pouze na rozmach turnerského hnutí ve spolcích. Další omezení se týká obsahu vymezení. Jelikož celá předkládaná studie usiluje především o rekonstrukci a komparaci dvou ideologických systémů a již o něco méně o srovnání cviků prováděných na Hasenheide a na cvičištích Německého turnerského svazu, nemá smysl v této podkapitole odklánět pozornost k diskusím vedeným o jednotlivých cvicích, náčiních a metodologii cvičení. V jedné pasáži se tohoto tématu dotkne třetí kapitola.

Na uvedené období a problematiku bude tedy pohlíženo ze dvou perspektiv, které umožní Německý turnerský svaz dvojím způsobem kontextualizovat: nástin vývoje svazové organizační struktury hnutí a vyhodnocení statistických údajů pomohou definovat pozici Německého turnerského svazu v síti německého turnerského hnutí 19. století a zkoumání ideologie turnerů v jednotlivých obdobích 19. století povede k zařazení svazu do širšího dobového myšlenkového proudu.

Na Hasenheide nedosáhlo hnutí ještě žádné promyšlené organizace či snad podoby jednolitého, stanovami řízeného spolku.⁷⁵ Pro takové volné uskupení turnerů, jež se sami nazývali Berlínská turnerská společnost (Berliner Turngesellschaft), použil historik sportu Dieter Düding pojmu „archaický typ společenského sjednocení“.⁷⁶ Bezstarostné hry školáků a poté i jednoduché cviky většího počtu zájemců, ke kterým se řadili studenti, chlapci ze sirotčince a „další mladí lidé“,⁷⁷ vedl totiž Jahn osobně silou své nepopíratelné autority a nápomocní mu přitom byli jeho nejbližší spolupracovníci a přátelé Friedrich Friesen a Ernst Eiselen.⁷⁸ Teprve v roce 1814 se konstituovala Turnerská rada (Turnrath), která odlehčila Jahnovi v jeho starostech o vedení a fungování turnerského cvičiště.⁷⁹

Kvůli chybějící pevné organizaci se nedá s přesností určit počet turnerů na Hasenheide. Jahnovu vágní formulaci, že s ním v roce 1810 chodilo do přírody jen „málo žáků a pak více a více“⁸⁰ upřesnil Johann Jakob Wilhelm Bornemann, autor prvního popisu hasenheidského cvičiště. Ke třem či čtyřem žákům v roce 1809 se podle něj následující rok přidalo přibližně dalších třináct zájemců, načež se skupina v létě 1811 rozrostla na 300 cvičících dětí,⁸¹ které se již označovaly pojmem „turneři“. Téměř zdvojnásobení této hodnoty o rok později – berlínský sportovní historik Gerd Steins odhadl počet členů na 500 – dokazuje rostoucí popularitu „Turnen“ v tehdejší Berlíně.⁸² S výjimkou roku 1813, během něhož v důsledku účasti mnoha turnerů v bojích proti Napoleonovi počet turnerů na Hasenheide zaznamenal určitý regres, stoupala linie statistického vývoje až do roku 1817, kdy podle Eiselena čítal seznam

⁷⁵ Závěr knihy „Die Deutesche Turnkunst“ sice tvoří oddíl nazvaný jako „Turnerské zákony“ (Turngesetze), ty jsou avšak spíše morálního nežli organizačního charakteru. F. L. JAHN – E. EISELEN, *Die Deutsche Turnkunst*, s. 315-327.

⁷⁶ D. DÜDING, *Organisierter gesellschaftlicher Nationalismus*, s. 132-133; Gerd STEINS, *Die Berliner Hasenheide. Ursprung des Turnens*, in: Gertrud Pfister - Gerd Steins (Hrsg.), *Vom Ritterturnier zum Stadtmarathon*, Berlin 1987, s. 57.

⁷⁷ Ernst Friedrich DÜRRE (Hrsg.), *Dr. Christian Eduard L. Dürre. Aufzeichnungen, Tagebücher und Briefe aus einem deutschen Turn- und Lehrerleben*, Leipzig 1881, s. 80; Dopis Friedricha Ludwiga Jahna Ernestu Moritzi Arndtovi ze dne 4. 11. 1811. Cit. dle: Gerd STEINS, *Die Berliner Hasenheide – ihre Turnplätze, von 1811 bis 1934*, Berlin 1978, s. 16.

⁷⁸ Gerd STEINS, *Wo das Turnen erfunden wurde. Friedrich Ludwig Jahn und die 175jährige Geschichte der Hasenheide*, Berlin 1986, s. 28; Toni NIEWERTH, *Pack die Badehose ein...Einst Badeschiff – heute Schwimmstadion*, in: Gertrud Pfister - Gerd Steins (Hrsg.), *Sport in Berlin. Vom Ritterturnen zum Stadtmarathon*. Berlin, s. 56-59, zde s. 56.

⁷⁹ D. DÜDING, *Organisierter gesellschaftlicher Nationalismus*, s. 57; G. STEINS, *Die Berliner Hasenheide. Ursprung des Turnens*, s. 57.

⁸⁰ F. L. JAHN - E. EISELEN, *Die Deutsche Turnkunst*, s. 23.

⁸¹ Johann Jakob Wilhelm BORNEMANN, *Lehrbuch der von Friedrich Ludwig Jahn unter dem Namen der Turnkunst wiedererweckten Gymnastik. Mit Kupfertafeln dargestellt die Geräte, Gerüste und Uebungen auf dem Turnplatz in der Hasenheide bei Berlin. Zur allgemeinen Verbreitung jugendlicher Leibesübung herausgegeben von Bornemann*, Berlin 1814, s. 42-44.

⁸² G. STEINS, *Die Berliner Hasenheide. Ursprung des Turnens*, s. 19.

turnerů 1074 jmen.⁸³ V říjnu 1818 se na Hasenheide naposledy mohlo cvičit oficiálně, neboť již na jaře následujícího roku nebylo „Turnen“ pruskou vládou povoleno,⁸⁴ v listopadu 1819 bylo jako celek pod dojmem Kotzebuovy smrti a s tím souvisejícím zatčením Jahna v celém Prusku postaveno pod policejní kontrolu a 2. ledna 1820 pruským ministerským nařízením na více jak dvacet let úplně zakázáno.⁸⁵

Tento zákaz se vztahoval nejen na Hasenheide, nýbrž i na dalších přibližně sto veřejných turnerských cvičišť v Prusku, v nichž se roku 1818 sdružovalo kolem 6000 turnerů. K tomuto nařízení se připojily také ostatní německé země, ve kterých se vlivem Jahnova neutuchajícího organizátorského nasazení utvářely po vzoru Hasenheide nová cvičišť jako centra vlastenecké výchovy. Počtem sice dosahovaly zhruba jen poloviny pruských cvičišť, nicméně členská základna byla kvantitativně srovnatelná. Většina z nepruských cvičišť se nacházela v severní polovině současného Německa, zejména v univerzitních městech, kde se turnerské hnutí prolno s hnutím německého buršenshaftu. V Rakousku se tehdy prozatím nevytvořilo ještě ani jedno turnerské cvičiště.

Jahnovi se sice podařilo rozesláním dopisů a svých žáků z berlínské Hasenheide vybudovat relativně hustou síť turnerských cvičišť, jejíž pevnost se poté udržovala vzájemnými písemnými a osobními kontakty, ovšem v tomto momentě dosáhla celá struktura také hranice svých možností. Nedostačující komunikační podmínky tehdy ještě neumožnily konstituování hierarchicky strukturovaného, pevně organizovaného a hranice jednotlivých německých států překračujícího svazu. K tomu přistupovala ještě mimořádná autorita Jahna jako původce celého hnutí, v jehož rukách se sbíhaly nitky ze všech možných stran. Nemůže proto překvapit, že jeho zatčením se celá struktura zákonitě musela sesypat.⁸⁶ První fáze Turnen tak byla u konce.⁸⁷

⁸³ Že ne vždy odpovídal počet Turnerů zapsaných v seznamu členů počtu cvičících Turnerů, si povšiml již v roce 1813 Ernst Eiselen, jenž měl tuto statistiku na starosti. G. STEINS, *Die Berliner Hasenheide – ihre Turnplätze von 1811 bis 1934*, s. 27.

⁸⁴ C. EULER, *Friedrich Ludwig Jahns Werke*, s. XIX.

⁸⁵ D. DÜDING, *Organisierter gesellschaftlicher Nationalismus*, s. 133-134; G. STEINS, *Die Berliner Hasenheide. Ursprung des Turnens*, s. 32, 34.

⁸⁶ D. DÜDING, *Organisierter gesellschaftlicher Nationalismus*, s. 134; G. STEINS, *Die Berliner Hasenheide. Ursprung des Turnens*, s. 67.

⁸⁷ Myšlenka dělení turnerského hnutí do tří chronologických fází pochází opět od Dietra Düdinga. Vyšel z předpokladu, že turnerské hnutí tvoří integrální část německého nacionálního hnutí, které se rovněž rozčleňuje do tří etap a vrcholí vznikem německého císařství. Určujícím kritériem pro každou etapu je stupeň vývoje spolkového života, neboť spolky byly hlavními nositeli národní ideologie. Trojfázový systém proto analogicky aplikoval na turnerské hnutí a rozlišil ranou periodu prvních dvou desetiletí 19. století, na ni navazující druhou periodu, počínající ve 20. letech a vrcholící kolem poloviny 19. století, a konečně třetí periodu, která spadá do 60. let. Viz D. DÜDING, *Organisierter gesellschaftlicher Nationalismus*. První dvě fáze zevrubně zpracoval ve své metodicky i faktograficky dosud nepřekonané práci právě

Dokud Fridrich Vilém IV. roku 1842 neučinil konec zákazu „Turnen“, nemohla být řeč o nové fázi. „Turnen“ sice našlo během dvaceti let cestu do školství, kde pod dohledem státu bylo jako tělesná výchova akceptováno, ovšem ve spolcích – pakliže nebyly rozpuštěny – se muselo oprostít od svého nacionálního potenciálu, čímž kleslo na úroveň pouhého cvičení. Teprve s opětovným povolením a především v předtuše blížící se revoluce roku 1848 se turnerství opět prostoupilo s politikou.

Od předešlé fáze se revoluční fáze turnerství čtyřicátých let liší v několika aspektech. Především se hnutí oprostilo od paternalistického vedení svého zakladatele, který se po svém nuceném ústupu z veřejného dění již zpět k tělocvičné aktivitě nevrátil, ani když tak teoreticky mohl učinit. Jeho konzervativní monarchistické názory, jak je prezentoval například na frankfurtském shromáždění, příliš nesouzněly s revolučním přesvědčením, k němuž se hlásilo velké množství turnerů.⁸⁸

Oproti první fázi, v níž se většina turnerů spíše spontánně rekrutovala z gymnaziálního a studentského prostředí a kdy platilo, že člen studentského spolku – buršenshaftu - zároveň cvičil, pocházela většina turnerů 40. let 19. století z prostředí maloburžoazie, která turnerství vřadila do svého spolkového života. V sociálním složení cvičišť se totiž zrcadlily potřeby té či oné doby: zatímco pro boj proti Napoleonovi se nechali strhnout mladí intelektuálové, v blížící se revoluci mělo hlavní slovo připadnout emancipující se buržoazii.⁸⁹

Ve srovnání s první fází panuje rozdíl rovněž v teritoriální expanzi turnerství. Ze severního Německa s centrem na Hasenheide se těžiště fenoménu přesunulo na jih. V Bádensku a Württembersku byly v duchu spolkové myšlenky poprvé zakládány turnerské asociace se stejnou vervou jako v Bavorsku a vůbec poprvé i v rakouské monarchii. I když právě zde mělo být na turnery pohlíženo jako na nanejvýš nedůvěryhodná individua, založili například v Salcburku a Štýrském Hradci zájemci první cvičiště již v roce 1845, o rok dříve, než se konstituoval první bavorský turnerský spolek v Norimberku.⁹⁰

Dieter Düding. S jeho pojetím se zcela ztotožnil Michael Krüger, který svůj zájem koncentroval na třetí vývojovou fázi. Viz Michael KRÜGER, *Körperkultur und Nationsbildung: die Geschichte des Turnens in der Reichsgründungsära; eine Detailstudie über die Deutschen*, (Reihe Sportwissenschaft, Bd. 24.) Schorndorf 1996, s. 12. Düdingovu systematizaci přejal i Stefan Illing: Stefan ILLING, *Zwischen Körperertüchtigung und nationaler Bewegung. Turnvereine in Bayern 1848-1890*, (Kölner Beiträge zur Nationsforschung, Bd. 5) Köln 1998.

⁸⁸ H. J. BARTMUB, „Turnvater“ Jahn, s. 24.

⁸⁹ Michael KRÜGER, *Einführung in die Geschichte der Leibeserziehung und des Sportes. Teil 2: Leibeserziehung im 19. Jahrhundert. Turnen fürs Vaterland*, Schorndorf 1993, s. 87.

⁹⁰ Alfred SCHMARDA, *Handbuch des Turnkreises Deutschösterreich*, Wien 1913, s. 2-3; S. ILLING, *Zwischen Körperertüchtigung und nationaler Bewegung*, s. 51.

Druhou fází činí významnou zejména první pokusy o prohloubení organizace hnutí. Díky novým časopisům zaměřeným na turnerskou veřejnost⁹¹ a zejména díky masovým turnerským slavnostem⁹² se přiblížil cíl, o jehož dosažení Jahn marně usiloval o desetiletí dříve mnohem primitivnějšími prostředky: vznik turnerských svazů, spojujících na bázi pevných stanov více turnerských spolků v jeden celek. Jenomže i tentokrát zůstalo pouze u náběhů bez výraznějších výsledků, protože odlišná očekávání od revolučních událostí se ukázaly jako nepřekonatelná překážka v unifikačním procesu. Když tedy na turnerském sněmu v Hanau v dubnu 1848 bylo usneseno založení první celonárodní turnerské organizace Německý turnerský svaz (Deutscher Turnerbund), zamítli delegáti přijmout do stanov návrh Mannheimského turnerského spolku (Mannheimer Turnverein), aby účelem svazu bylo přispět ke „svržení tyranie, založení svobody a roztříštění násilí“.⁹³ Na dalším sjezdu v Hanau o tři měsíce později se proto radikálně republikánské křídlo odštěpilo, aby založilo vlastní Demokratický turnerský svaz (Demokratischer Turnerbund). Ani následné pokusy o znovusjednocení nepřinesly očekávané výsledky, neboť po revoluci – a v některých případech i během ní – byly mnohé turnerské spolky coby nositelé nebezpečných revolučních ideálů zakázány, jiné se ocitly pod striktním dohledem státu. Po celá padesátá léta se turnerské spolky musely smířit s touto situací, dokud události konce tohoto desetiletí neohlásily novou, třetí fází.⁹⁴

Cestu k ní připravil nejen nástup prince Viléma, pozdějšího německého císaře, na pruský trůn, nýbrž také oslavy básníka Friedricha Schillera na podzim roku 1859 a zejména vzednutí vlasteneckých emocí, vyvolaných zprávami o bojích Italů za nezávislost.⁹⁵ Na rakouské straně situaci ulehčilo vydání říjnového diplomu v roce 1860 a především prosincové ústavy o sedm let později, které společně připravily vhodnou půdu pro rozvoj spolkového života.⁹⁶ Přízeň doby dokládají statistické údaje: v roce 1864 existovalo na území dnešního Německa a rakouské monarchie 1934 turnerských spolků s téměř 168 000 členy. Z toho se nacházelo 45 spolků v rakouských zemích a 65

⁹¹ Prvním turnerským periodikem vůbec byl bavorský, pouze od července do září roku 1842 vycházející „Allgemeine Turn-Zeitung von teutschen Turnern“. S. ILLING, *Zwischen Körpererüchtigung und nationaler Bewegung*, s. 51.

⁹² Např. v Reutlingen a Heilbronn. Viz M. KRÜGER, *Einführung in die Geschichte der Leibeserziehung*, s. 91-101.

⁹³ Týž, *Körperkultur und Nationsbildung*, s. 26.

⁹⁴ Tamtéž, s. 26-27, 29.

⁹⁵ Týž, *Einführung in die Geschichte der Leibeserziehung*, s. 133.

⁹⁶ A. SCHMARDA, *Handbuch*, s. 3; Roland SCHMIDL, *Der Deutsche Turnerbund (1919) und seine politische Relevanz in der Ersten Republik Österreich*, (Diss. an der Phil. Fakultät der Uni. Wien), Wien 1978, s. 19.

spolků v českých zemích. Ve statistickém průzkumu z roku 1864 poukázal jeho autor Georg Hirth na vývoj „Turnen“ v jednotlivých fázích určování stáří jednotlivých turnerských spolků a sdružení. Z roku 1816 se podle jeho výzkumů dochovaly jen dva, a to v Hamburku a Lübecku, z následujícího roku jen mohučský spolek a z roku 1831 hannoverský spolek. Periodu 1843-1849 mělo přečkat 88 spolků, zatímco pětiletí od roku 1850 jen 23. Jak mohutně se ohlásila nová fáze, dosvědčuje 247 nových spolků z roku 1860, 453 z roku 1861 a téměř 200 z roku 1864.⁹⁷

Důvod k sestavení podrobné statistiky o turnerských spolcích byl úzce spjat s velkolepou turnerskou slavností a slavností mládeže v Coburgu v roce 1860, kterou zorganizoval aktivní právník a turner z Esslingenu Theodor Georgii a o nic méně agilní Karl Kallenberg ze Stuttgartu ve spolupráci s Eduardem Angersteinem z Berlína a Ferdinandem Goetzem z Lindenau. Od svolání velké slavnosti si slibovali utužení vazeb mezi jednotlivými turnerskými spolky. Ke vzniku jednotného svazu sice prozatím nedošlo, ale všichni čtyři se stali členy stálého výboru, jenž se později stane jádrem Německého turnerstva (Deutsche Turnerschaft). Za svým cílem postupovali vůdčí osobnosti cílevědomě konáním dalších masových akcí,⁹⁸ rozdělením středoevropských německých oblastí do turnerských krajů⁹⁹ a rovněž provedením výše uvedeného statistického průzkumu, který měl sloužit jako podklad pro další institucionální a organizační unifikaci.¹⁰⁰ K ní nakonec došlo v roce 1868 na turnerském sněmu ve Výmaru, když údajně pět poslanců sněmu přes noc vypracovalo návrh stanov. Jejich schválením se ustanovila zastřešující organizace Německé turnerstvo pod vedením Theodora Georgii.¹⁰¹ Na první pohled zaujme všenněmecký charakter nového mamutího

⁹⁷ Georg HIRTH, *Zweites statistisches Jahrbuch der Turnvereine Deutschlands*, Leipzig 1865, s. XXXV-XXXVI, XXXVIII-XXXIX, XLI.

⁹⁸ Blíže ke slavnosti v Coburgu viz: M. KRÜGER, *Körperkultur und Nationsbildung*, s. 290-318. Další velké akce se konaly v roce 1861 v Berlíně a 1863 v Lipsku. Podrobně tamtéž, s. 318-341.

⁹⁹ 1. kraj: Severovýchod (Nordosten), 2. kraj: Slezsko a jižní Poznaňsko (Schlesien und Südpolen), 3. kraj a: Pomorany (Pommern), 3. kraj b: Braniborská marka (Mark Brandenburg), 3. kraj c: Provincie Sasko a Anhaltsko (Provinz Sachsen und Anhalt), 4. kraj: Sever (Norden), 5. kraj: Dolní Wesera a Ems (Niederweser und Ems), 6. kraj: Hannover, 7. kraj: Horní Wesera (Oberweser), 8. kraj: Porýní a Vestfálsko (Rheinland und Westfalen), 9. kraj: Střední Rýn (Mittelrhein), 10. kraj: Horní Rýn (Oberrhein), 11. kraj: Švábsko (Schwaben), 12. kraj: Bavorsko (Bayern), 13. kraj: Duryňsko (Thüringen), 14. kraj: Saské království (Königreich Sachsen), 15. kraj: Německo-Rakousko (Deutsch-Österreich). Ve statistice z roku 1865 je poslední kraj rozdělen ještě na 15. kraj a: Čechy, Morava a Rakouské Slezsko (Böhmen, Mähren und Österreichisch-Schlesien) a 15. kraj b: Rakousko (Österreich). Viz: G. HIRT, *Zweites statistisches Jahrbuch*, s. XXXV, s. 118, 124; pro pozdější dělení krajů do jednotlivých žup viz např. *Statistische Erhebung innerhalb der Deutschen Turnerschaft am 1. Januar 1887*, in: *Deutsche Turnzeitung* 28, 1887, s. 401-407.

¹⁰⁰ M. KRÜGER, *Körperkultur und Nationsbildung*, s. 42.

¹⁰¹ Na čele Německého turnerstva se Georgii udržel až do roku 1887, kdy ze zdravotních důvodů odstoupil. Přesto zůstal nadále čestným předsedou. Duší organizace avšak nebyl on, nýbrž Ferdinand Goetz ve své funkci jednatele (Geschäftsführer). Byl to právě Goetz stále jako jednatel, kdo provedl

podniku, jenž v 19. století představoval největší organizaci pro tělesná cvičení.¹⁰² Tím, že do své struktury se samozřejmostí začlenil i rakouské Předlitavsko jako tzv. 15. kraj Německo-Rakousko (Deutsch-Österreich), sahal akční rádius Německého turnerstva alespoň teoreticky od Baltu až po Jadran, od Rýna až po Moravu.

Ve třetí fázi vývoje turnerského hnutí tedy došlo po více než půlstoletí od vzniku prvního cvičiště na Hasenheide k organizačnímu sjednocení turnerských spolků a zároveň k další ideologické proměně. Jestliže se předešlé dvě fáze vždy profilyovaly v jakési opozici proti stávajícímu režimu, nyní se turneři zřekli nejen idejí svobody a demokracie, nýbrž také politiky obecně,¹⁰³ a po konstituování německého císařství se jako zástupci kulturního, leč stále silně nacionálního hnutí loajálně odevzdali do jeho služeb.¹⁰⁴ Vznikem Německé říše opouštíme – alespoň z chronologického hlediska – třetí vývojovou fázi turnerského hnutí. Následující období až do roku 1918 se dá vnímat jako jednoduše perioda, nebývá však nazývána jako čtvrtá fáze. Do vypuknutí první světové války se totiž tělocvičné hnutí nepřehledně roztříštilo: vznikaly první ryze křesťanské, dělnické i židovské spolky, objevil se český Sokol a z Anglie pronikalo sportovní hnutí. Snad právě kvůli chybějící tendenci, jež by celému hnutí jako dříve dávala jednotící charakter, neexistuje ani pojem „čtvrtá vývojová fáze“. To však pro tuto studii nehraje centrální roli.

Důležitější je pro nás to, co se po roce 1871 odehrávalo dále uvnitř Německého turnerstva. Je nasnadě, že celý 15. kraj se coby určitá výjimka v rámci nadřazené organizace dostal do poněkud překerní situace. První krajská turnerská slavnost v roce 1871 v Brně se sice proměnila v pompézní oslavu vzniku Německé říše,¹⁰⁵ na druhé straně se musel v rakouských turnerech utvrdit již dříve nabývaný dojem, že jsou Němci, kterým zůstaly dveře do nového německého státu uzavřeny. V Rakousko-Uhersku se cítili jen jako minorita ohrožená rozpínajícím se vlivem jiných národností a ještě k tomu odkázaná na svépomoc. Právě tento pocit ukřivdění a odstrčení,

Německé turnerstvo krizí 80. let, načež se v roce 1895 sám stal jeho předsedou. Ferdinand GOETZ, *Handbuch der Deutschen Turnerschaft*, Hof 1896, s. 12, 20, 34.

¹⁰² Michael KRÜGER, *Turnerství v Německu – proměna národní tělesné a pohybové kultury v moderní sportovní hnutí*, in: Marek Waic (vyd.), *Češi a Němci ve světle tělovýchovy a sportu*, Praha 2004, s. 129-155, s. 134.

¹⁰³ Rezervovaný postoj k politice považoval Goetz za základní princip, ochraňující „Turnen“ před novými krizemi: „Turnen se může plně rozvinout pouze tehdy, když je na něj nahlíženo jako na prostředek, pomocí něhož se pro vlast vychovávají schopní muži; jakékoli politické stranění musí turnerským spolkům jako takovým bezpodmínečně zůstat cizí; vytváření jasného politického soudu je věcí a povinností jednotlivých turnerů.“ Cit. dle: F. GOETZ, *Handbuch*, s. 6.

¹⁰⁴ M. KRÜGER, *Turnerství v Německu*, s. 139-140.

¹⁰⁵ A. SCHMARDA, *Handbuch*, s. 13.

přiživovaný specifickými etnickými problémy a umocněný vzestupem židovské populace byl spouštěcím mechanismem dlouhodobého konfliktu, běžně pojmenovávaného v dobové „völkisch“ literatuře výrazem „völkische Turnfehde“ (turnerský „völkisch“ spor)¹⁰⁶ a majícího své počátky zcela logicky v multikulturním prostředí Vídně.

Předehra k vlastnímu sporu zazněla již v roce 1884, když dvanáct rakouských spolků nesouhlasilo s tím, že se Dolnorakouská turnerská župa (Niederösterreichischer Turngau), k níž institucionálně přináležely, zpěčuje věnovat „völkisch“ úkolům. Na důkaz protestu a také proto, aby činily to, čeho Dolnorakouská turnerská župa podle nich nebyla schopná, založily vlastní, tzv. Turnerskou župu Východní marky (Ostmarkturngau), kterou bez problémů vklínily do struktury Německého turnerstva: 15. kraj měl od nynějška o jednu župu navíc.¹⁰⁷

Agresivněji postupoval o tři roky později První vídeňský turnerský spolek (Erster Wiener Turnverein), jehož radikálnímu vrchnímu cvičiteli (Oberturnwart) Franzi Xaveru Kießlingovi se umnou agitací a vypočítavou machinací podařilo do stanov spolku prosadit tzv. árijský paragraf. Podle něj museli všichni, kdo nebyli „árijského původu“, spolek opustit. Jakmile byly nové stanovy úředně schváleny a paragraf začaly přebírat i ostatní spolky Dolnorakouské turnerské župy, tedy té samé župy, jejíž vedení Turnerská župa Východní marky kdysi označovala za příliš liberální,¹⁰⁸ zareagovalo vedení Německého turnerstva reprezentované Ferdinandem Goetzem nebyvale ostře.¹⁰⁹ Znepřátelené strany se obviňovaly ze zrady Jahnova učení, Německé turnerstvo bylo označováno za „zžidovštělé“, Dolnorakouská turnerská župa byla podezírána z provozování politiky, oba subjekty se navzájem častovaly nevybíravými výrazy: postojem spolků s árijskými paragrafy bylo opovrhováno jako neslýchaným zločinem proti německému, Kießling získal pověst antisemitského fanatika, respektive odchovance antisemitského politika Georga von Schönerer, a Goetz naopak otroka semitských cizáků.¹¹⁰ V jádru sporu, který bude tvořit osu dalších kapitol, spočívala totiž otázka, zda Jahn namířil osten svého vlastenectví jen proti Francii nebo také proti Židům.

¹⁰⁶ Např. Franz Xaver KIEBLING, *Beiträge zur Geschichte der völkischen Turnfehde*, Wien 1900-1905.

¹⁰⁷ Fritz HIRTH - Anton KIEBLICH, *Geschichte des Turnkreises Deutschösterreich*, Teplitz-Schönau 1928, s. 175-176.

¹⁰⁸ Tamtéž, s. 176.

¹⁰⁹ Ferdinand GOETZ, *Bis hierher und nicht weiter!*, in: *Deutsche Turnzeitung* 36, 1887, s. 537-538.

¹¹⁰ Tamtéž, s. 538; „*Aussgeschlossen!*“, in: *Mittheilungen des Niederösterreichischen Turngaues* 4, 1888, s. 41-46, zde s. 45, Ferdinand GOETZ, *Bericht des Berichterstatters Goetz über die Angelegenheiten des Ersten Wiener Turnvereins, beziehungsweise des Niederösterreichischen Gaues*, in: *Deutsche Turnzeitung* 31, 1888, s. 556-668, zde s. 557; (August) RIHL, *Vom Ausschuss der Deutschen Turnerschaft*, in:

Neřešitelné roztržce učinil konec až bezprecedentní přístup, ke kterému se vedení Německého turnerstva odhodlalo na jednání v Mnichově. Dolnorakouská turnerská župa, jejíž stanovy nedlouho před tím První vídeňský turnerský spolek ze své pozice nejsilnějšího župního spolku pozměnil v „árijském duchu“, byla jako celek z turnerské organizace vyloučena.¹¹¹ Stalo se tomu tak v roce 1888 a konsternované spolky se nyní nacházely nejen mimo území Německé říše, nýbrž také mimo organizaci, která je jako jediná mohla s tímto státem spojovat.¹¹² Již o rok později se ovšem sloučily se Severočeským turnerským svazem (Nordböhmischer Turnerbund), již tehdy se pravděpodobně vyvíjejícím mimo Německé turnerstvo, do konkurenčního Německého turnerského svazu,¹¹³ jemuž árijský paragraf, umístěný ve stanovách hned na první místo, zajišťoval vytouženou „rasovou čistotu“.¹¹⁴ Nová organizace existovala paralelně k Německému turnerstvu, v konfrontaci s nímž si za cíl vytyčila „všestrannou péči o německé Turnen v pravém Jahnově smyslu jako prostředek k ochraně a podpoře německého národovectví, k vytvoření a posílení německé mužnosti, všeobecného zocelení a povědomí o kmenové příslušnosti v německém národě“.¹¹⁵ Zda se jí ono předsevzetí dařilo realizovat a především jakých nástrojů za tímto účelem využívala, již není námětem této podkapitoly.

Spíše se vraťme k její výchozí otázce, jakou pozici zaujímal Německý turnerský svaz v dějinách turnerství. Chronologicky se vymyká třífázové Düdingově klasifikaci

Beilage zu Nr. 3 der Deutschen Turn-Zeitung, Leipzig, den 19. Januar 1888, s. 39-40, zde s. 40; Die Gründung des „Deutschen Turner-Bundes“ in Wien am 13. des „Weinmonds“ 1889, in: Deutsche Turn-Zeitung 45, 1889, s. 790.

¹¹¹ R. SCHMIDL, *Der Deutsche Turnerbund (1919)*, s. 28.

¹¹² „Aussgeschlossen!“, s. 41.

¹¹³ Proces vzniku Německého turnerského svazu probíhal ve skutečnosti v několika fázích. Mezi 15. a 18. srpnem 1889 se konala v Liberci sbratřovací slavnost Dolnorakouské turnerské župy a Severočeského turnerského svazu, na níž zástupce Dolnorakouské turnerské župy Karl Kreiß ohlásil záměr založit nový svaz pravého německého „Turnen“. Župní rada Dolnorakouské turnerské župy se následně jako přípravný výbor chopila organizačních záležitostí a svolala na 13. říjen ustanovující shromáždění do Vídně, kde Kreiß za Dolnorakouskou turnerskou župu a Karl Sedlak za Severočeský turnerský svaz proklamovali vstup do Německého turnerského svazu. Shromáždění poté jednohlasně odsouhlasilo vznik tohoto nového svazu. *Deutscher Turnerbund*, in: Mitteilungen des Niederösterreichischen Turngaues 15, 1889, s. 169-170; XX v. D. „ARNDT-KNEIPE“ (neznámý autor), *Reichenberger Festtage*, in: Mitteilungen des Niederösterreichischen Turngaues 15, 1889, s. 171-175; (Anton) EDELMÜLLER, *Gründende Versammlung des „Deutschen Turner-Bundes“*, in: Mitteilungen des Niederösterreichischen Turngaues 16, 1889, s. 177-180.

¹¹⁴ *Grundgesetze des deutschen Turnerbundes*, in: Mittheilungen des Niederösterreichischen Turngaues 14, 1889, s. 162-166, zde 162.

¹¹⁵ Tamtéž. Smysl existence Německého turnerstva byl podle stanov v jejich znění z roku 1895 vyjádřen ve velmi podobném duchu, pouze však vyjádřen jinými slovy. Německému turnerstvu šlo totiž také o „podporu německého ‚Turnen‘ jako prostředku tělesného a mravního posílení a o péči německého národního povědomí a vlasteneckého smýšlení.“ (Viz F. GOETZ, *Handbuch*, s. 39) Zásadní rozdíl mezi oběma definicemi tedy spočívá v nenápadném a na první pohled bezelstném obratu „v pravém Jahnově smyslu“. Za těmito klíčovými slovy, jak ukáže sémantická analýza provedená ve čtvrté kapitole, se skrývá onen antisemitský náboj, který se stane identifikačním rysem celého svazu.

turnerského hnutí. Zrodilo se teprve v období vrcholícího nacionalismu konce 19. století a od Jahnovy činnosti na Hasenheide jej tak dělilo téměř osmdesát let. Dále si je třeba uvědomit, že srdce svazu bilo v Předlitavsku, konkrétně v Dolním Rakousku, tedy na území, kde se „Turnen“ v porovnání s německými zeměmi uchytilo až mnohem později. Navíc se nejednalo o velkou organizaci; naopak, v porovnání s ostatními župami, kraji a zejména celým Německým turnerstvem představoval Německý turnerský svaz početně zcela marginální odnož. Původních jedenáct exkomunikovaných spolků sdružovalo v době vyloučení 1065 členů, což byla pro Německé turnerstvo, čítající v tu dobu 366 915 členů, ztráta, která „bude v nejkratší době vyrovnána“,¹¹⁶ jak optimisticky odhadoval Ferdinand Goetz ve statistice pro rok 1888. Ačkoli se k Německému turnerskému svazu připojovalo každým rokem několik nových spolků z celého středoevropského prostoru, nikdy se nemohl kvantitativně srovnávat s vůdčím svazem německých turnerů, protože například dva roky před vypuknutím první světové války dosáhl svaz počtem svých členů teprve počtu 16 977.¹¹⁷

Za něco zcela nového v historii turnerského hnutí je třeba považovat vyloučení skupiny turnerských spolků silou autority nadřazené organizace. V první fázi hnutí byla tendence opačná: svou autoritu využíval Friedrich Ludwig Jahn ke stmelení spolků roztroušených v různých německých zemích. A třebaže se ve druhé fázi rané organizace štěpily, nelze to srovnávat se situací v 80. letech 19. století. Demokratický turnerský svaz se totiž odtrhl z vlastní vůle, nehledě na to, že tak učinil ihned po založení tehdejší vůbec první svazové organizace. Dolnorakouskou turnerskou župu tedy jako první stihl trest vyloučení za názorovou odlišnost vůči vedení svazu.

V této názorové odlišnosti je třeba hledat vůbec největší novum zrodivšího se Německého turnerského svazu. Zatímco vůdčí ideou první fáze se stala osvobozenecká válka proti Napoleonovi a následné sjednocení roztržitého Německa, zatímco druhou fází charakterizovalo propojení turnerství s demokratickými a liberálními ideály a zatímco pro třetí fázi (a v případě Německého turnerstva i pro periodu roce 1871) bylo obecně pěstování německého národovectví určujícím smyslem, Německý turnerský svaz se jako první turnerská organizace profiloval radikálně antisemitsky a těmito svými principy určoval také své cíle. Jinými slovy řečeno, do turnerského hnutí vnesl ideje

¹¹⁶ Ferdinand GOETZ, *Statistische Erhebung innerhalb der Deutschen Turnerschaft am 1. Januar 1889*, in: *Deutsche Turnzeitung* 27, 1889, s. 475-479, zde s. 476.

¹¹⁷ B. (neznámý autor), *Ziffersprache*, in: *Deutscher Turner-Hort*, 10, 1913, s. 125-127, zde s. 126.

vzmáhajícího se „völkisch“ hnutí a s nimi i to, co bylo turnerství do té doby vzdáleno, totiž rasismus.

I. III. Německý turnerský svaz

Již od samého počátku se Německý turnerský svaz vyznačoval geografickou nesourodostí, neboť se jedna z jeho částí nacházela v Dolním Rakousku s centrem ve Vídni a druhá v severních Čechách, kde se turnerské hnutí soustředilo kolem Liberce. Třebaže rakouské ministerstvo vnitra povolilo vznik Německého turnerského svazu s poukazem, že jeho stanovy mohou přijímat spolky jen rámci rakouské monarchie,¹¹⁸ nikoli však i v Německé říši, expandoval spolek velmi záhy právě tímto směrem. Z pramenů dosud nevyplývalo, jakým způsobem se svazu podařilo tuto podmínku obejít či úplně zrušit, ovšem již 30. června 1890 přijala svazová rada na svém zasedání ve Vídni jednohlasně začlenění Německého turnerského spolku Berlín, který již před tím patřičně pozměnil své stanovy, do Německého Turnerského svazu.¹¹⁹ Po vzoru berlínského spolku se k původně rakouskému svazu přidávaly další spolky z Německé říše, jak se v chronologické posloupnosti snaží znázornit tabulky 1 až 12 v příloze této práce. Z nich vyplývá, že ve sledovaném období vykristalizovalo několik spádových oblastí svazu. Vedle tradičních středisek v severních Čechách a Dolním Rakousku se v další baštu proměnil Berlín, okolí Hannoveru a ke konci 19. století také oblast západních Čech.

V souladu s kvantitativním rozmachem spolku zejména ve zmíněných oblastech bylo také jeho geograficko-administrativní dělení. Na rozdíl od několikanásobně většího Německého turnerstva se strukturální uspořádání Německého turnerského svazu obešlo bez krajů a omezilo se pouze na župní systém, to znamená, že nebylo čtyřstupňové (spolek-župa-kraj-svaz) jako v případě konkurenční organizace, ale pouze třístupňové.¹²⁰ Do roku 1899¹²¹ se utvořilo celkem osm žup, z nichž prominentní a

¹¹⁸ Ministerstvo vnitra argumentovalo tím, že mu nepřísluší povolovat stanovy, které by měly vstoupit v platnost i v Německé říši. Viz *Deutscher Turnerbund*, in: *Mittheilungen des Niederösterreichischen Turngaues* 15, 1889, s. 170.

¹¹⁹ K. (Karl) KREIB - L. (Leopold) SLEPIZA, *Deutscher Turnerbund*, in: *Mittheilungen des Niederösterreichischen Turngaues* 25, 1890, s. 280-281, zde s. 280.

¹²⁰ V 15. bodu základních stanov z roku 1889 bylo přitom přesně po vzoru Německého turnerstva počítáno i s kraji: „Ke snadnějšímu dosažení svazových cílů může svazový výbor rozhodnout, aby byl jeden či více svazových spolků považován za turnerskou župu a aby se více žup sjednotilo v turnerský kraj.“ K naplnění této představy však ve sledovaném období nikdy nedošlo. *Grundgesetz*, s. 165.

vůdčí postavení připadlo z pochopitelných důvodů turnerské Župě dolnorakouské, které připadlo pořadové číslo 1, a Německému turnerskému svazu pro severní Čechy, jenž od roku 1897 vystupoval ve statistikách pod odznačením Německá turnerská župa „Jahn“ pro severní Čechy (Deutscher Turngau „Jahn“ für Nordböhmen) a jenž býval označován číslem 2. Výlučné postavení Dolnorakouské turnerské župy potvrzoval kromě její minulosti také fakt, že se v ní koncentrovalo nejvíce spolků. V roce 1899 se jich sdružovalo 27, zatímco v Župě 2 to nebyla ani polovina tohoto počtu, totiž 12. Stále to bylo ale více než v Alpské turnerské župě (Alpenturngau, Župa 3), kde ve stejném roce cvičilo pět spolků. Závratnou rychlostí bujela Braniborská župa (Gau Brandenburg, Župa 4), v níž se k pěti spolkům z roku 1893 během následujících šest let přidalo dalších 15. Po šesti spolcích měla v roce 1899 i Župa Dolní Sasko (Gau Niedersachsen, Župa 5) s centrem v Hannoveru. Z Vestfálské župy (Gau Westfalen, Župa 6) se do roku 1899 udržel jen jeden spolek v Münsteru, jenž pro tento rok navíc neposlal svazové radě potřebné statistické údaje. Slibně se naopak vyvíjela šestičlenná Východní župa (Ostgau, Župa 7), zasahující na území dnešního Polska. Největším městem, v němž se tu Německý turnerský svazu uchytil, byla Inowroclaw. Stejná očekávání jako Župa 7 vzbuzovala zřejmě i Východofrancká turnerská župa (Ostfränkischer Turngau, Župa 8), jejíž těžiště se nacházelo na území dnešních západních Čech. Mezi sedmi turnerskými spolky této župy figuroval rovněž vůbec nejpočetnější spolek celého svazu, a to Turnerský spolek Aš (Turnverein Asch) s obdivuhodnými 833 členy. Kromě uvedených žup existovalo v roce 1899 ještě deset dalších spolků, jež pro svou geografickou polohu nebyly zařaditelné do kterékoli z jmenovaných žup. K nim se řadil například i mocný, více jak pětisetčlenný turnerský spolek ze Salcburku.¹²²

Poskytnout hodnověrný obraz růstu členské základny Německého turnerského svazu se jeví s pomocí dosud nalezených a studovaných pramenů jako sotva možné a při jeho nárysu se nelze obejít beze slov „zřejmě“, „pravděpodobně“ či „asi“. Statistické údaje utříděné v přílohových tabulkách 1 až 12 se totiž opírají výlučně o výsledky každoročních průzkumů, které byly uveřejňovány v oficiálních periodických Německého turnerského svazu. K rozmanitým problémům, které statistické údaje doprovázejí, se vyjadřuje poznámka 1 v příloze práce. Proč nejsou některé statistiky v periodických dohledatelné zůstává tedy stejně nejasné jako náhlý zlom v jinak stoupajícím trendu

¹²¹ Pro rok 1900 nebyla statistika v „Deutscher Turner-Hort, oficiálním orgánu Německého turnerského svazu, uveřejněna.

¹²² *Deutscher Turnerbund. Erhebung über die turnerischen Ergebnisse des Jahres 1898 und die Standesverhältnisse der Bundes-Vereine am 21. Julmond 1899*, in: *Deutscher Turner* 5, 1900, s. 31-33.

počtu členů, který od roku 1897 do roku 1899 připravil svaz o téměř tisíc turnerů. Statistické změny Německého turnerského svazu lze lapidárně shrnout následovně: vývojová křivka měla s výjimkou zaznamenanou v roce 1899 stoupající charakter a vycházejíc v roce 1889 z hodnoty 2690 se o deset let později ustálila na hodnotě 9116.¹²³

Každé župě připadlo právo regulovat své záležitosti podle vlastních stanov, které ovšem musely být v souladu s intencemi Německého turnerského svazu a které musely být schváleny Svazovou radou (Bundesrath). Ta představovala funkční a organizační centrum celého svazu. Řídila jej vždy v období mezi zasedáním Svazového turnerského sněmu (Bundesturntag), což odpovídalo podle stanov tříleté periodě, pokud ovšem nebyl svolán mimořádný sněm. Svazová rada sestávala z předsedy a jeho zástupce, tří radů a zástupců jednotlivých žup; její sídlo se nacházelo vždy v místě bydliště předsedy.¹²⁴ Prvním předsedou svazu se stal předseda Prvního vídeňského turnerského spolku a do roku 1891 také předseda Dolnorakouské turnerské župy Karl Kreiß a jeho zástupcem předseda Německého turnerského svazu pro severní Čechy Karl Sedlak. Nebyl dosud nalezen žádný přehled institucionální struktury, jenž by poskytoval ucelenou představu o mechanismech fungování svazu. Přesně zrekonstruovat hierarchii jednotlivých funkcí a vymezit pravomoci a okruh působení nejrozmanitějších výborů na základě informací mimoděk zachycených v různých člancích je olbřímí úkol, daleko přesahující rámec dané studie. Organizace svazu, jež se navíc podle všeho v průběhu let měnila, nebude v předkládané studii analyzována do podrobností, protože na závěry o recepci Jahna a jeho myšlenek v Německém turnerském svazu nemají tyto poznatky přímý vliv.¹²⁵ Důležité však bylo jedno z prvních rozhodnutí vedení svazu. Aby

¹²³ K problémům týkajícím se vymezení přesného počtu členů se vztahuje poznámka 3 v příloze studie.

¹²⁴ *Grundgesetz*, s. 162-166.

¹²⁵ Za výchozí bod pro další zkoumání v tomto směru bude nutné zvolit stanovy svazu, spolků a žup (existenci župních stanov nelze prozatím potvrdit, ani vyvrátit), zprávy o spolkových, župních a svazových sněmech, jejich zkrácené protokolní záznamy, dále záznamy z jednání všemožných výborů a podvýborů (např. „Župní spolek předcvičitelů“ – Gauvorturnerschaft, „Technický podvýbor“ – Technischer Unterusschuss) či dílčí údaje z výročních zpráv. Problém ovšem spočívá například v tom, že stanovy Německého turnerského svazu z roku 1889 mluví o jednotlivých funkcích mlhavě a pozdější novelizace těchto stanov se nedaří dohledat. Obdobně problematické zůstávají informace o struktuře Prvního vídeňského turnerského spolku, jelikož jeho rozbujelá byrokracie ve srovnání s ostatními méně početnými a mocnými spolky působí předimenzovaně. Pro hrubou představu o institucionálním uspořádání svazu postačí na tomto místě konstatovat, že struktura spolku se ve větším měřítku opakovala jak na župní, tak na svazové úrovni. Předseda, zástupce, písař, pokladník a cvičitel se vyskytovali ve všech třech patrech svazu, vždy samozřejmě doprovázeni a kontrolováni příslušnou radou. Wiener Stadt- und Landesarchiv, Erster Wiener Turnverein, Karton 1, Jahresberichte des 1. Wiener Turnvereins 1864, 1867, 1872, 1873, 1884, 1885, 1900, 1901, 1902, 1904, 1905, 1917, 1931, *Jahresbericht des Ersten Wiener Turnvereins für das vierzigste Vereinsjahr 1900*, Wien 1901, s. 24; Georg v. d. A. K. (neznámý autor), 31. *Gauturntag des niederösterreichischen Turngaues*, in: Deutscher „Turner-Hort“ 5, 1892, s. 1-

fungování Německého turnerského svazu totiž neprobíhalo příliš těžkopádně, shodla se Svazová rada záhy na tom, že projednávání běžných záležitostí se bude uskutečňovat jen v užším kruhu ve Vídni sídlících radů a přítomnost zástupců severočeského svazu bude vyžadována pouze v důležitých případech.¹²⁶ Tím strhla Vídeň, konkrétně První vídeňský turnerský spolek, již v zárodečné fázi míru významu na svou stranu a tandem Karl Kreiß – Leopold Slepiza, jenž vedle své funkce zástupce předsedy Prvního vídeňského turnerského spolku¹²⁷ měl po celé sledované období na starosti i svazovou písemnou agendu,¹²⁸ se zdá být určující v udávání směru Německého turnerského svazu. Nicméně žádná z uvedených rolí Leopolda Slepizy nepřispívala k jeho vlivu tak jako funkce vydavatele a hlavního redaktora svazového periodika „Deutscher Turner-Hort“.¹²⁹

Potřeba medializovat a rozdmýchávat „turnerský völkisch spor“ přivedla Dolnorakouskou turnerskou župu už v průběhu sporu k využití stránek německonacionálního salcburského periodika „Kyffhäuser“ – podle Ferdinanda Goetze jednoho z hlavních štvavých plátků rakouského antisemitského hnutí – pro zaujímání vlastního stanoviska vůči Německému turnerstvu.¹³⁰ V červenci roku 1888, tedy dva měsíce před vyloučením z Německého turnerstva, se Dolnorakouská turnerská župa cítila již natolik silná ve svých argumentech a ve své roli hráče ve vleklé rozepři, že se rozhodla mediálně se osamostatnit založením vlastního čtrnáctideníku „Mittheilungen des Niederösterreichischen Turngaues“,¹³¹ v němž se zvláště po svém vyloučení

2; J. F. (neznámý autor), *Sitzung des technischen Unterausschusses am 1. mai 1892 in Reichenberg*, in: *Deutscher Turner-Hort* 12, 1892, s. 1-2; *Aus Rumburg*, in: *Deutscher Turner-Hort* 6, 1898, s. 46-47; *Grundgesetz*, s. 162-166.

¹²⁶ „*Deutscher Turnerbund*“, in: *Mittheilungen des Niederösterreichischen Turngaues* 17, 1889, s. 193; E. (neznámý autor, pravděpodobně Anton EDELMÜLLER), *Der 29. Gautag des niederösterreichischen Turngaues*, in: *Deutscher Turner-Hort* 1, 1891, s. 8.

¹²⁷ K. (neznámý autor), *Erster Wiener Turnverein. Hauptversammlung*, in: *Mittheilungen des Niederösterreichischen Turngaues* 20, 1890, s. 227-229.

¹²⁸ „*Deutscher Turnerbund*“, in: *Mittheilungen des Niederösterreichischen Turngaues* 17, 1889, s. 193.

¹²⁹ Vedení periodika se Slepiza ujal v březnu 1894 s titulem „vydavatel a odpovědný redaktor“ (Herausgeber und verantwortlicher Schriftleiter). Teprve s počátkem roku 1901 jej ve funkci hlavního redaktora vystřídal Anton Edelmüller, který tutéž pozici zastával již dříve, totiž od založení periodika v roce 1891 až do roku 1893. V březnu roku 1893 přešlo vedení přesně na jeden rok na Friedricha Plessela. Viz hlavičky jednotlivých ročníků.

¹³⁰ Od května roku 1887 se v periodiku objevila nová rubrika „Z turnerských krajů“ (Aus Turnkreisen, in: *Kyffhäuser* 20, 1887, s. 159), v níž bylo primárně informováno o 15. kraji, konkrétně o Dolnorakouské turnerské župě a o jejím konfliktu s Německým turnerstvem. O náměty k článkům nebyla nouze. Do roku 1887 totiž spadá konání 5. krajské turnerské slavnosti v Kremži, kde se celý konflikt kvůli antisemitským prohlášením některých členů Dolnorakouské turnerské župy nečekaně vyostřil. Např. DR. O. L. (neznámý autor), *Zum Kreisturnfeste in Krems*, in: *Kyffhäuser* 32, 1887, s. 248). K výroku Ferdinanda Goetze: F. GOETZ, *Bericht des Berichterstatters*, s. 557.

¹³¹ Dolnorakouská turnerská župa formulovala v úvodníku prvního čísla „*Mittheilungen des Niederösterreichischen Turngaues*“ své rozhodnutí jako nutnost podmíněnou aktuálními okolnostmi.

profilovala jednoznačně jako antisemitské „völkisch“ sdružení turnerských spolků.¹³² Po dvou letech se periodikum plynule přeměnilo v „Deutscher Turner-Hort“, pravděpodobně nejvýznačnější „völkisch“ turnerské periodikum své doby. Větším formátem jako by se zvýšila i agresivita nového periodika. Na rozdíl od oficiálního orgánu Německého turnerstva „Deutsche Turn-Zeitung“, v němž sice bylo také mnoho místa věnováno nacionálním námětům, ale novým cvikům a turnerské metodologii se dostávalo stále velké pozornosti,¹³³ se noviny Německého turnerského svazu prezentovaly v první řadě jako hlásná trouba „völkisch“ ideologie a teprve v druhé řadě jako noviny informující dvakrát do měsíce o technikách cvičení. Nesčetné články o průběhu svazových festivit, doslovné přepisy projevů při nejrozličnějších akcích, příspěvky o historii Árijců, Germánů a Němců, polemiky s Německým turnerstvem a definování vlastního ideového stanoviska nejsou jen královskou cestou do myšlenkového světa německonacionálních turnerů, nýbrž především indicií k rozšířování pozice Německého turnerského svazu ve „völkisch“ hnutí.¹³⁴

Německý turnerský svaz byl do této „völkisch“ sítě nenásilně vpleten řadou konexí, a to hned na několika možných úrovních. Na politické úrovni – i když se definoval jako nepolitický – udržoval svaz úzké vztahy se stoupenci krajní pravice a nepokrytě se hlásil k jejich ostrým xenofobním názorům. Rasově antisemitského politika Georga von Schönerer jmenovaly totiž mnohé spolky čestným členem¹³⁵ a hlasitě ho oslavovaly jako potenciálního dokončitele Bismarckova sjednotitelského

„Mittheilungen des Kreisturnrahtes“, orgán 15. turnerského kraje, prý nevěnuje na svých stránkách událostem v Dolnorakouské turnerské župě dostatek prostoru a „Deutsche Turn-Zeitung“, orgán Německého turnerstva, proti němuž vedla svůj boj, považovala župa z pochopitelných důvodů za nedůvěryhodný a nereprezentativní. K. (pravděpodobně Karl KREIB), *Gut Heil!*, in: *Mittheilungen des Niederösterreichischen Turngaues* 1, 1889, s. 1-2.

¹³² Anton EDELMÜLLER, *Klarstellung des nationalen Standpunktes der Turner des Niederösterreichischen Turngaues*, in: *Mittheilungen des Niederösterreichischen Turngaues* 20, 1890, Separat-Beilage zu Nr. 20. der *Mittheilungen des Niederösterreichischen Turngaues*, s. 1-7; „*Es glüheth noch ein Funken im Aschenhaufen fort*“, in: *Mittheilungen des Niederösterreichischen Turngaues* 22, 1890, s. 246-249.

¹³³ Viz např. témata článků v úvodním seznamu „*Deutsche Turnzeitung*“ z roku 1890, s. III.-VII.

¹³⁴ Pod pojmem „völkisch“ hnutí se skrývá mimořádně pozoruhodný, leč velmi těžce uchopitelný fenomén přelomu 19. a 20. století. Spíše než pojem „hnutí“ by bylo vhodnější hovořit o určité síti, neboť „hnutí“ a priori evokuje cosi organizovaného či strukturovaného. Nic z toho pro daný problém neplatí, přesto se studie bude přidržovat vžitého úzu. Mezi příznivci „völkisch“ hnutí se objevují jména rakouských politiků, jazykovědců, spisovatelů a mnohých dalších; kromě nich se jako „völkisch“ označoval i bezpočet periodik a spolků. Je tudíž pochopitelné, že mezi jednotlivými aktéry nemohla panovat pro jejich různý sociální původ, vzdělání, profesi, státní příslušnost atd. shoda ve všech jednotlivostech. Heterogenita byla tomuto hnutí vlastní. Karl IRO (Hrsg.), *Deutschvölklicher Taschenmerk-Zeitweiser auf das Jahr 1896*, Wien 1895; U. PUSCHNER, *Die völkische Bewegung*, s. 36, 60, 65-66, 112, 208.

¹³⁵ Na sklonku roku 1894 byl Schönerer čestným členem 19 turnerských spolků, šesti turnerských a dvou šermířských sdružení. Viz –p- (neznámý autor), *Georg Ritter von Schönerer*, in: *Deutscher Turner-Hort* 24, 1894, s. 185.

díla směrem na východ.¹³⁶ Schönerer svaz při jeho vzniku také finančně dotoval.¹³⁷ Četné konexe existovaly mezi Německým turnerským svazem a bohatě rozvětveným „Svazem Germánů“ (Germanenbund), jenž si předsevzal sdružit všechny německonacionální příznivce rakouské monarchie. Kromě toho, že například Joseph Karl Kernreuter byl činný ve vídeňské centrále Svazu Germánů¹³⁸ a také zastával funkci předsedy turnerského spolku „Friesen“ v Hernals,¹³⁹ vydával Svaz Germánů opakovaně studii o „národně vysoce důležitém“¹⁴⁰ svátku slunovratu vrchního cvičitele Prvního vídeňského turnerského spolku Franze Xavera Kießlinga. Kießling, jenž svou ideologickou prací stvrdil vedle Kreiße a Slepizy zcela nadřazené postavení Prvního vídeňského turnerského spolku v rámci Německého svazu – to on byl přeci spiritus agens árijských čistek – patřil společně s Heinrichem Schwarzem, trójským koněm Německého turnerského svazu uvnitř Německého turnerstva, k agilním přispěvatelům svazových periodik a své články posílal i do berlínského „časopisu pro ryzí němectví a všenněmectví“ „Heimdall“.¹⁴¹ „Heimdall“ dělal na svých stránkách reklamu pro „Deutscher Turner-Hort“,¹⁴² ten zase recipročně inzeroval „Heimdall“,¹⁴³ ale kromě něj i jiná periodika jako „bojovný list všenněmeckého hnutí na bezpodmínečně německo-„völkisch“ stanovisku“ Odin stejnojmenného mnichovského nakladatelství.¹⁴⁴ A v Mnichově sídlící nakladatel Julius Friedrich Lehmann, vlivný člen Všeněmeckého spolku (Alldeutscher Verband) a ústřední postava celého „völkisch“ hnutí, jež regulovala informační kanály z rakouské monarchie do Německé říše a zpět, udržoval čilé kontakty se Schönererem a jeho okolím.¹⁴⁵

¹³⁶ O-o. (neznámý autor), *Aufruf an die deutsch-völkliche Turnerschaft zum 17. Juli 1892*, in: *Deutscher Turner-Hort* 11, 1893, s. 3-4.

¹³⁷ *Deutscher Turnerbund*, in: *Mittheilungen des Niederösterreichischen Turngaues* 15, 1889, s. 169-170, zde s. 170.

¹³⁸ K. IRO, *Deutschvölklicher Taschenmerk-Zeitweiser auf das Jahr 1896*, s. 86.

¹³⁹ *Turnverein „Friesen“ in Hernals*, in: *Deutscher Turner-Hort* 2, 1891, s. 11.

¹⁴⁰ Franz Xaver KIEßLING, *Das deutsche Fest der Sommer-Sonnwende, beleuchtet in Müthe und Meinung, Glaube und Brauch des Volkes durch Franz Kießling*, Wien 1907, s. 20.

¹⁴¹ Např. F. (Franz Xaver) KIEßLING, *Ueber volksthümliches Turnen*, in: *Mittheilungen des Niederösterreichischen Turngaues* 1, 1888, 6ff; TÝŽ, *Wann sollen wir Einzelfeste – wann Gesamtfeste abhalten?*, in: *Mittheilungen des niederösterreichischen Turngaues* 25, 1890, s. 285-286; TÝŽ, *Ein Wort gegen das Festwesen*, in: *Deutscher-Turner-Hort* 1, 1892, s. 6-7; TÝŽ, *Auf zur Feier der Sommer-Sonnwende!*, in: *Heimdall* 12, 1899, s. 85.

¹⁴² *Deutscher Turner-Hort*, in: *Heimdall* 1, 1897, s. 5.

¹⁴³ *Heimdall*, in: *Deutscher Turner-Hort* 9, 1897, s. 71.

¹⁴⁴ „Odin“, in: *Deutscher Turner-Hort* 14 u. 15, 1899, s. 96; U. PUSCHNER, *Die völkische Bewegung*, s. 38, 42.

¹⁴⁵ Michael WLADIK, *Hitlers Vätergeneration*, Wien 2005, s. 441; Armin MÜLLER-DREIER, *Konfession in Politik, Gesellschaft und Kultur des Kaiserreiches. Der Evangelische Bund 1886-1914*, Gütersloh 1998, s. 434.

I. IV. *Nástin situace po roce 1900*

Životaschopnost a vliv Německého turnerského svazu zpočátku většina jeho protivníků podcenila. Svaz sice nikdy nemohl velikostí konkurovat Německému turnerstvu ani nakonec nebyl jedinou tělovýchovnou organizací stojící mimo něj,¹⁴⁶ nicméně jeho interpretace Jahnových myšlenek a „völkisch“ světonázor se ukázaly jako trvale inspirativní a přitažlivé. Svazem rozšiřovaná recepce Jahna nalézala největší ohlas zejména v rakousko-uherské větvi Německého turnerstva, tedy v 15. kraji Německo-Rakousko, kde někteří ve vedoucích pozicích už dokonce kolem poloviny 90. let 19. století uvažovali naprosto shodně jako členové tehdy již etablovaného Německého turnerského svazu. Jako Franz Xaver Kießling začal i Fritz Hirth, předseda Moravsko-slezské turnerské župy (Mährisch-schlesischer Turngau), chápat Jahnův odkaz v rasistickém smyslu a na sněmu 15. kraje roku 1897 navrhol, aby spolky tohoto kraje přijímaly nadále jen Němce „árijského původu“. Jestliže byl jeho návrh tentokrát ještě odmítnut, na dalším sněmu ve Vídni o čtyři roky později se věci měly už zcela jinak a árijský paragraf byl začleněn do stanov kraje. Nejvíce na celém průběhu překvapí, že jednání kraje získalo pozhennání od Německého turnerstva, které prohlásilo vylučování Němců ze spolků za nepolitický, tudíž akceptovatelný fenomén. Hlavní zbraň z časů boje proti Dolnorakouské turnerské župě tedy ztratila na účinnosti. Přesto Německé turnerstvo pociťovalo ve svém přístupu určitý rozpor. Na sjezdu v Heidelbergu roku 1901 bylo učiněno rozhodnutí chránit spolky, kterým kvůli „rasové nečistotě“ byla nyní upírána příslušnost k 15. kraji.¹⁴⁷ Tak byl v roce 1904 ustanoven 15. kraj „b“ pro 47 spolků, jež se odmítly podříditi novým stanovám.¹⁴⁸ Nesouhlas s takovýmto postupem vyjádřil nakonec „rasově čistý“ 15. kraj „a“ demonstrativním výstupem z Německého turnerstva a založením samostatného, na Německém turnerstvu

¹⁴⁶ Vedle spolků Německého turnerského svazu existoval v roce 1907 ve Vídni také silný sokolský element, dělnické spolky jako např. Všeobecný dělnický turnerský spolek (Allgemeiner Arbeiterturnverein) nebo Dělnický turnerský spolek Lassale (Arbeiterturnverein Lassale), židovské spolky Turnerský spolek Zion ve Fünfhaus (Turnverein Zion in Fünfhaus) a Vídeňský židovský turnerský spolek (Wiener jüdischer Turnverein), do hry vstupovaly také křesťanské spolky, jako Křesťansko-německý turnerský svaz (Christlich deutscher Turnerbund) nebo Spolek německo-křesťanských turnerů v IX. okrsku (Verein deutsch-christlicher Turner in IX. Bezirk), a v neposlední řadě i šermířské, střelecké a lyžařské spolky. Viz: Österreichisches Staatsarchiv, Allgemeines Verwaltungsarchiv, Inneres, Ministerium des Inneren, Allgemein Teil 2, Karton 916, protokol č. 3338/07, Verzeichnis der in Wiener Polizei-Rayon bestehenden Turnvereinen.

¹⁴⁷ A. SCHMARDA, *Handbuch*, s. 30-35, 163.

¹⁴⁸ R. SCHMIDL, *Der Deutsche Turnerbund (1919)*, s. 35.

nezávislého Turnerského kraje Německo-Rakousko (Turnkreis Deutsch-Österreich).¹⁴⁹ Tím v Rakousko-Uhersku ztratila tato kdysi opěvovaná zastřešující organizace své pozice nadobro a antisemitský prvek v německém „Turnen“ se v podunajské monarchii extrémně navýšil.

Po první světové válce se v souvislosti s novým uspořádáním středoevropského prostoru výrazně pozměnila organizace a struktura turnerského „völkisch“ hnutí. Sloučením Německého turnerského svazu s Turnerským krajem Německo-Rakousko a tzv. Arndtovým svazem (Arndt-Verband), založeným roku 1909 a vedeným Josefem Karlem Kernreuterem,¹⁵⁰ vznikl Německý turnerský svaz 1919 (Deutscher Turnerbund 1919), který nadále pěstoval odkaz a tradice Německého turnerského svazu. Jestliže ještě ve dvacátých letech vedle sebe stály tři na sobě nezávislé turnerské svazy – socialistický Dělnický svaz pro sport a tělesnou kulturu v Rakousku (Arbeiterbund für Sport und Körperkultur in Österreich), nábožensky podbarvené Křesťansko-německé turnerstvo v Rakousku (Christlich-deutsche Turnerschaft in Österreich) a Německý turnerský svaz 1919 – pak poslední jmenovaný se neustále etabloval na úkor svých konkurentů, kteří postupně mizeli: socialistický svaz se po zákazu další existence roku 1934 stáhl do ilegality, zbylé dva svazy byly sice sloučeny v témže roce do Rakouské sportovní a turnerské fronty (Österreichische Sport- und Turnfront), nicméně křesťanský svaz byl v roce 1938 rozpuštěn a Německý turnerský svaz, který se oficiálně podílel na státním převratu, se stal integrální součástí Německého říšského svazu pro tělesná cvičení (Deutscher Reichsbund für Leibesübung).¹⁵¹ Tím se dědic Německého turnerského svazu, nyní pro rozlišení opatřovaného přídomkem v podobě roku vzniku „1889“, opět navrátil tam, odkud byl právě v roce 1889 vyštván.

Vznikem Československé republiky nastala zcela nová situace i pro německé turnerské spolky na tomto území, protože již nebylo možné, aby se jejich centrum nacházelo za hranicemi země.¹⁵² Díky aktivitě „vůdce sudetoněmeckých turnerů“ Josefa Truntschky z Mostu byl roku 1919 založen protičesky naladěný Německý turnerský

¹⁴⁹ Roman ŠINKOVSKÝ, *Turnerské hnutí v českých zemích od svých počátků do roku 1918*, in: Marek Waic (vyd.), *Německé tělovýchovné a sportovní spolky v českých zemích a Československu*, Praha 2008, s. 9-36, zde s. 27-28.

¹⁵⁰ Tamtéž, s. 31.

¹⁵¹ Hannes STROHMEYER, *Sport und Politik. Das Beispiel der Turnbewegung in Österreich 1918-1938*, in: Ernst Bruckmüller - Hannes Strohmeyer (Hrsg.), *Turnen und Sport in der Geschichte Österreichs*, Wien 1998, s. 212-244, zde s. 222-224; Stefan GRÖBING, *Turnen für das Vaterland. Schulturnen und körperliche Erziehung im Austrofaschismus*, Salzburg 2005, s. 10, 38.

¹⁵² Wolfgang WEBER, *Von Jahn zu Hitler: Politik- und Organisationsgeschichte des Deutschen Turnens in Vorarlberg 1847-1938*, Konstanz 1995, s. 25.

svaz (Deutscher Turnverband), který se rychle zařadil po bok Sokola jako druhá nejpočetnější tělocvičná organizace v Československu.¹⁵³ Třebaže si za cíl vytkl cvičit podle zásad Jahnova „Turnen“, nedokázal se vymanit z vlivu své předešlé organizace a svým rasistickým, všenežmeckým, autoritativním a antidemokratickým přístupem více jak na Jahna samotného navazoval na „völkisch“ interpretaci „Turnvatera“. Zvláště s nástupem Konrada Henleina do čela svazu se organizace extrémně radikalizovala a vzorně reprezentovala dědictví předválečných „völkisch“ idejí.

Těmto obecným tendencím se Německé turnerstvo nemohlo ubránit a jeho sjezd v roce 1933 ve Stuttgartu, kde byl přijat do stanov árijský paragraf,¹⁵⁴ stál již zcela ve znamení nacionálního socialismu, což na symbolické rovině vyjadřovalo nejen propojení turnerských symbolů s hákovým křížem, ale i samotná přítomnost kancléře.¹⁵⁵ Vlivem říšského sportovního komisaře Hanse von Tschammer und Osten se poté „Turnen“ „rozplynulo v národním socialismu“,¹⁵⁶ jak napsal sportovní historik Lorenz Peiffer.

Úmyslem této úvodní kapitoly bylo v širokém tematickém i chronologickém spektru nejen kontextualizovat Friedricha Ludwiga Jahna a Německý turnerský svaz, nýbrž i definovat vztah mezi oběma aktéry a stanovit jejich vliv na genezi turnerského hnutí obecně. O Friedrichu Ludwigu Jahnovi bylo zjištěno, že přináležel k okruhu vlastenců z dob napoleonských válek, mezi nimiž vynikal jak svou aktivitou, tak svými konkrétními představami o sjednoceném a svobodném Německu. Založením „Turnen“ spojil myšlenku tělesné výchovy s ideou národa, což se ve všech fázích vývoje turnerství ukázalo jako zásadní. Na utváření podoby hnutí měl poté zásadní podíl Německý turnerský svaz a jeho arizační zásahy. Ač zprvu ostrakizován, tyl ze svého přimknutí k „völkisch“ hnutí, které mu umožňovalo šířit a medializovat své postoje. Díky tomu z konfrontace mezi Německým turnerstvem a Německým turnerským svazem vyšel vítězně druhý jmenovaný, neboť stále více turnerských organizací

¹⁵³ Konrad HENLEIN, *Die völkische Turnbewegung*, Gablonz sine dato, s. 10-11; Zdeněk KÁRNÍK, *České země v éře první republiky (1918-1938), díl I: Vznik, budován a zlatá léta republiky (1918-1929)*, Praha 2003, s. 535-536; Michal BURIAN, *Deutscher Turnverband a československý stát*, in: Marek Waic (vyd.), *Češi a Němci ve světle tělovýchovy a sportu*, Praha 2004, s. 53-66.

¹⁵⁴ Franz Xaver KIEBLING, *Turnerisches und völkisches Geschehen im Wandel der Zeiten*, Wien 1940, s. 89.

¹⁵⁵ Lorenz PEIFFER, *Die Deutsche Turnerschaft. Ihre politische Stellung in der Zeit der Weimarer Republik und des Nationalsozialismus*, (Sportwissenschaftliche Dissertationen, Bd. 7) Ahrensburg 1976, s. 167-168.

¹⁵⁶ TÝŽ, *Turnerské hnutí v Německu 1918-1945*, in: Marek Waic (vyd.), *Češi a Němci ve světě tělovýchovy a sportu*, Praha 2004, s. 177-199, zde s. 195.

přijímalo jeho světonázor, který se mezi turnery udržel i po restrukturalizace hnutí po první světové válce. Protože z tohoto důvodu představuje Německý turnerský svaz – obrazně řečeno - na cestě od Hasenheide nejdůležitější stanici, jejíž výhybky nasměrovaly turnerství až na Říšské sportoviště (Reichssportsfeld) čili Olympijský stadion, je nesmírně důležité zkoumat, jakým způsobem se Německému turnerskému svazu podařilo tento směr určit.

..

II. kapitola

Německý jazyk a péče o něj

II. I. Význam a pojmání jazyka

U obou dvou aktérů – Friedricha Ludwiga Jahna i Německého turnerského svazu – představoval německý jazyk mnohem závažnější faktor, než literatura doposud dokázala připustit. Nejen pro Jahna, ale i pro pozdější turnerské „völkisch“ uskupení nabýval jazyk hodnoty nejvýznačnějšího znaku národa. V chápání významu jazyka ovšem mezi Jahnem a Německým turnerským svazem existovalo kromě shod také několik odlišností. Dříve než na péči o jazyk je proto třeba zaměřit se alespoň krátce na chápání významu jazyka oběma studovanými subjekty.

V úvodní kapitole bylo nastíněno, jak šokujícím způsobem musel na vlasteneckého Jahna působit pruský kolaps roku 1806. Evidentně v tomto okamžiku si více jak dříve uvědomil důsledky říšského partikularismu na osud Svaté říše římské národa německého. O čtyři roky později na tento jev reagoval v díle „Deutsches Volkstum“ velmi kriticky. Vinou onoho rozdrobení jsou prý Němci „neustále rozdvojeni, poustevnický od sebe rozdělení, naplnění ješitností, takže společná věc téměř nikdy nebyla všeobecně započata a už vůbec ne dokonána“.¹⁵⁷ Snadno se proto jednotlivá území stávala obětí výbojných akcí sousedních států, jak okomentoval hořce ve svých „Runnenblätter“.¹⁵⁸ Pakliže německé státy mezi sebou postrádaly politické pouto svazující je v jeden celek, co je udržovalo při sobě? Jahnova odpověď zněla: „Od vestfálského míru až k míru tylžskému jsme my Němci žili (...) skrze jazyk, literaturu a (...) duchovní život.“¹⁵⁹ Existovalo tedy společenství, jež Ernest Gellner označoval pojmem „německý kulturní národ“¹⁶⁰ a které se identifikovalo především na základě společného jazyka. Pokud Jahn kladl tak velkou váhu na péči o mateřský jazyk, činil tak bez pochyby s vědomím, že se „teprve jím národnost ve velké míře uskutečňuje“,¹⁶¹ jak

¹⁵⁷ Friedrich Ludwig JAHN, *Deutsches Volkstum*, in: Carl Euler (Hrsg.), *Friedrich Ludwig Jahns Werke*, Bd. I., Hof, 1888, s. 143-380, zde s. 206.

¹⁵⁸ TÝŽ, *Runnenblätter*, in: Carl Euler (Hrsg.), *Friedrich Ludwig Jahns Werke*, Bd. I., Hof, 1888, s. 405-420, zde s. 411.

¹⁵⁹ TÝŽ, *Deutsches Volkstum*, s. 157.

¹⁶⁰ Ernest GELLNER, *Nacionalismus*. Brno 2002, s. 69.

¹⁶¹ Dieter DÜDING, *Organisierter gesellschaftlicher Nationalismus in Deutschland (1808-1847). Bedeutung und Funktion der Turner- und Sängervereine für die deutsche Nationalbewegung*, (Studien zur Geschichte des neunzehnten Jahrhunderts, Bd. 13) München 1984, s. 25.

se kromě něho domnívali i další vlastenci, vlasteneckým básníkem Ernstem Moritzem Arndtem počínaje a jenským profesorem dějin Heinrichem Ludenem konče.

Ačkoli se jazyku věnoval Jahn již před rokem 1806, je nepochybné, že události tohoto roku jeho pojmání významu jazyka ještě zradikalizovaly. Své nejvýznamnější úvahy nad mateřštinou uchoval na dvou místech. Tím prvním je předmluva k „Die Deutsche Turnkunst“, tím druhým jedna z kapitol v „Deutsches Volkstum“, obě dvě plně axiomatických výroků typu „Je nepopíratelné právo pojmenovat německou věc v německém jazyce, německé dílo německým slovem“,¹⁶² či „(...) dobyt看 se stanou ty národy, které se přemění v opice a papoušky, vzdají se vlastního jazyka a budou žvatlat cizí zprzněná slova“.¹⁶³ K francouzštině, stejně jako k národu, jenž jím mluvil, si vybudoval přímo patologickou averzi. Jméno tehdejšího francouzského císaře údajně nikdy nevyslovil¹⁶⁴ a plný emotivní hořkosti je i jeho pozdější výrok „Kdo své děti nechá učit francouzskému jazyku, je člověk mýlící se, kdo na tom nadále trvá, hřeší proti svatému duchu. Kdo ale nechá učit francouzštině svou dceru, je to zrovna jako by ji učil stát se děvkou.“¹⁶⁵

Mohlo by se zdát, že po vzniku Německé říše v roce 1871 Jahnovy jazykové úvahy pozbyly aktuálnosti. Jenomže nelze zapomenout na všenněmecky smýšlející Němce, pro něž se stal jazyk v době silícího nacionalismu prvořadým identifikačním elementem. Nejzřetelněji budou onu myšlenku prosazovat rakouští nacionalisté, včetně turnerů, které sužoval fakt, že konstituováním Německé říše došlo k jejich odříznutí od země, k jejímuž území dříve po staletí přináleželi jako integrální součást. Tím, že byli konfrontováni v mnohonárodnostní monarchii se širokou paletou jazyků, se mnohem více než jejich „soukmenovci“ v Německé říši obávali o čistotu své mateřštiny. Jestliže tedy Jahn pod dojmem Napoleonovy hegemonie adresoval své ostré výpady právě na konto tehdy velmi módní francouzštiny, jež zejména v Berlíně vlivem hugenotů velmi výrazně pronikala do tamějšího dialektu, Německý turnerský svaz bude tyto invektivy vztahovat na všechna neněmecká slova, počínaje románskými přes slovanské až po latinské a řecké. Z perspektivy zahraničních Němců jim navíc zněla Arndtova slova o

¹⁶² Friedrich Ludwig JAHN - Ernst EISELEN, *Die Deutsche Turnkunst*, (Kultur-Kuriosa, Bd. 16) München 1979, s. 38.

¹⁶³ F. L. JAHN, *Deutsches Volkstum*, s. 333.

¹⁶⁴ Carl EULER (Hrsg.), *Friedrich Ludwig Jahns Werke*, Bd. I., Hof 1884, s. 12.

¹⁶⁵ Cit. dle: Ernst FRANK, *Friedrich Ludwig Jahn, ein moderner Rebell*, Offenbach am Main 1972, s. 106.

velké německé říši, rozpínající se všude tam, kde „zní německý jazyk“,¹⁶⁶ stejně aktuálně jako pruským dobrovolníkům v roce 1813.

Jako se kdysi Jahn pokoušel péčí o jazyk dopomoci k národnímu sebeuvědomění, nevytyčili si německonacionální turneři o nic méně ambiciózní cíl: „My turneři si chceme předsevzít, abychom čistotou jazyka a písma byli předvojem čistého němectví.“¹⁶⁷ Shodně s Jahnovými úvahami zaznívá i v tomto přesvědčení funkce německého jazyka jakožto jednoho z konstitutivních prvků zamýšleného Všeněmecka: čisté němectví lze totiž chápat jako abstrahovanou substanci nevztahující se pouze na jeden státní útvar, nýbrž jako jakési fluidum spojující všechny Němce, ať žijí kdekoli. Pro Německý turnerský svaz, jehož těžiště spočívalo za hranicemi Německé říše, byl takový způsob uvažování zcela signifikantní.

Na rozdíl od Jahna se v uvedené větě avšak zrcadlí ještě jedna, poněkud skrytá ideová rovina. Není totiž žádnou náhodou, že článek, v němž se uvedená věta objevila, nesl titul „Čistotou k jednotě“ (Durch Reinheit zur Einheit), což zároveň platilo jako ústřední heslo a zkomprimovaná ideologie rasově antisemitského poslance Georga von Schönerer. Jestliže turneři toužili dojít čistotou jazyka k čistému němectví, nepřímou tím naznačovali, že i jazyk je rasově podmíněn, čili že čistým německým jazykem mají právo hovořit pouze Němci „árijského původu“. Odkaz na Jahna, nově obohacený o rasový podtext, názorně vyjádřila ve svém příspěvku v „Deutscher Turner-Hort“ jazyková autorita, darmstadtský vysokoškolský pedagog Hermann von Pfister-Schwaighusen,¹⁶⁸ který se na Německý turnerský svaz obrátil s výtkou, že jeho členi neumí skloňovat podstatná jména ve druhém pádě: „Jahn-Mahl-Hügel-Ausschuss – je to vůbec ještě řečeno árijsky?“¹⁶⁹ Podle něj by výbor pro zřízení Jahnova pomníku měl znít správně německy „Jahnischer Mahls Hügel“ a dodal, že „Jahnovi, jenž se zasadil o čistotu jazyka, by neměla být způsobována taková neúcta“.¹⁷⁰ Jak vidno, jazyk nebyl v Německém turnerském svazu brán díky svému národnímu a rasovému obsahu na lehkou váhu.

¹⁶⁶ Ernst Moritz ARNDT, *Was ist des Deutschen Vaterland?* Cit. dle: Friedrich Ludwig JAHN, *Deutsche Wehrlieder für das Königlich-Preussische Frei-Corps herausgegeben*, in: Carl Euler (Hrsg.), Friedrich Ludwig Jahns Werke, Bd. I., Hof 1884, s. 387-404, zde s. 393.

¹⁶⁷ *Durch Reinheit zur Einheit. Vortrag des Turngenossen Ober-Postassistenten Lehmann, gehalten in der Hauptversammlung des deutschen Turnvereins „Jahn“ zu Görlitz am 17. Heuerts 1897*, in: Deutscher Turner-Hort 17, 1897, s. 130-132, zde s. 131.

¹⁶⁸ Uwe PUSCHNER, *Die völkische Bewegung im wilhelminischen Kaiserreich: Rasse, Sprache, Religion*, Darmstadt 2001, s. 28-29.

¹⁶⁹ Hermann von PFISTER-SCHWAIGHUSEN, *Liebe deutsch-völkische Turner!*, in: Deutscher Turner-Hort 11, 1897, s. 86.

¹⁷⁰ Tamtéž.

Turnerům Německého turnerského svazu ovšem nestačilo jen „být čistý německým slovem“; k německému slovu totiž patřilo i německé písmo, neboť jako opravdoví následovníci Jahna, jak se sami s chutí označovali, museli vynést klatbu nad všemi neněmeckými slovy i neněmeckým písmem.¹⁷¹ Písmu ale Jahn nevěnoval nikde tolik prostoru jako jazyku a například v „Deutsches Volkstum“ o něm nehovoří vůbec. Přesto byl i v tomto ohledu pojímán za vzor. „Již Jahn označoval nevěru vůči našemu národověckému písmu za vlasteneckou ohyzdnost“, dovolával se Jahnovy autority v jednom ze svých dalších vyhrocených článků Hermann von Pfister-Schweighusen, který byl společně s vydavatelem „Heimdall“ Adolfem Reineckem iniciátorem diskuse nad gotickou frakturou jakožto „německým písmem“.¹⁷² Jahnův údajný výrok si zvolil za motto svého dvoudílného příspěvku také dopisovatel „Deutscher Turner-Hort“ Heinrich Schwarz,¹⁷³ který ještě i na jiném místě vypočetl všechny přednosti německé fraktury. Kromě její krásy, dobré čitelnosti, jež zvyšuje rychlost a snadnost čtení, a úctyhodné prastarosti bylo nejdůležitějším argumentem její sepjetí s německým národověctvím.¹⁷⁴ „Lomené písmo,“ domníval se Schwarz, „se stalo součástí naší jedinečnosti. Pokud mu škodíme, utrpí naše národověctví ztrátu na své síle odporu.“¹⁷⁵ Nakonec došel k závěru, jímž částečně popřel své vlastní názory, protože v konečném důsledku nejde o praktičnost – to znamená o onu snadnější čitelnost – „nýbrž o vlastenecké úvahy, jež mají být určující“.¹⁷⁶ Zachováním a pěstěním německého písma, této vedle „mateřského jazyka nejsilnější stránky národověctví“,¹⁷⁷ se mělo zabránit realizaci Schwarzovy – a nejen jeho - temné vize, že se ztratí myšlenky německých autorů, čímž se národověctví úplně rozplyne.¹⁷⁸

Mezi řádky všech příspěvků k diskuzi nad písmem prosvítá opět velmi radikální podtext: každý národ, a ve „völkisch“ kontextu získává tato formulace rasový přídech, má svůj vlastní jazyk a vlastní písmo. Jako Řekové, Židé, Arabové, Turci či Rusové,

¹⁷¹ *Von den deutschen Monatsnamen*, in: Heimdall 6, 1897, s. 32.

¹⁷² Hermann von PFISTER-SCHWAIGHUSEN, *Deutsche Verlorenheit*, in: Deutscher Turner-Hort 3, 1898, s. 17-18, zde 17; U. PUSCHNER, *Die völkische Bewegung*, s. 43.

¹⁷³ Heinrich SCHWARZ, *Noch einmal für deutsche Schrift gegen lateinische*, in: Deutscher Turner-Hort 8, 1898, s. 57-58, zde 57.

¹⁷⁴ *Deutsch oder wälsch? Eine vierte Abhandlung gegen die Feinde und Verleugner deutscher Schrift von Heinrich Schwarz zu R. a. Rh.*, in: Deutscher Turner-Hort 24, 1898, s. 185-185.

¹⁷⁵ TÝŽ, *Noch einmal für deutsche Schrift*, in: Deutscher Turner-Hort 8, 1898, s. 57.

¹⁷⁶ TÝŽ, *Noch einmal für deutsche Schrift gegen lateinische*, in: Deutscher Turner-Hort 9, 1898, s. 66-67, zde s. 66.

¹⁷⁷ H. PFISTER-SCHWAIGHUSEN, *Deutsche Verlorenheit*, s. 18.

¹⁷⁸ *Deutsch oder wälsch? Eine vierte Abhandlung gegen die Feinde und Verleugner deutscher Schrift von Heinrich Schwarz zu R. a. Rh.*, in: Deutscher Turner-Hort 1, 1899, s. 5-7, zde 6; *Durch Reinheit zur Einheit*, s. 131.

mají i Němci právo psát svým vlastním písmem.¹⁷⁹ Na námitku, že německá fraktura vychází právě v latinky, nacházeli autoři pohotovu odpověď. Podle nich si Němci římský import přizpůsobili vlastní originalitě, a tím si vytvořili osobitý styl.¹⁸⁰ V ovzduší obecného antikatolicismu uvažoval jistý turner Lehmann ještě sofistikovaněji. Němci prý měli své vlastní „prapísmo“, totiž německé runy, jež však křesťanství vymýtilo.¹⁸¹ Návrat k runám byl tudíž chápán jako návrat do lůna hledaného čistého německví. Nyní již nepřekvapí, proč se pod titulem „Heimdall“ nacházel jakýsi tajemný nápis ve fantazijním runovém písmu¹⁸² a proč rakouský politik Karl Iro do svého každoročně vydávaného a mezi turnery rozšířeného kapesního kalendáře „Deutschvolklicher Taschenmerk-Zeitweiser“ zahrnul oddíl „Runen – A,B,C“.¹⁸³

Bez vlastního jazyka, psaného navíc vlastním písmem, nemohl existovat německý národ, nemohlo se realizovat „německé národovectví“. Tak by se dala zjednodušeně vystihnout Jahnova myšlenka, kterou Německý turnerský svaz beze všeho přejal, přizpůsobil si ji a zradikalizoval. Uvědomění si významu jazyka determinovalo úzkostlivou péči o něj. Jakými způsoby se Jahn a Německý turnerský svaz konkrétně snažili pomoci německému jazyku?

II. II. Jahново opatrování německého jazyka

Jahnově vědecké práci v oboru lingvistiky bývá v biografiích tradičně věnováno nejméně prostoru, nebo dokonce není zmiňována vůbec. Ve většině děl se totiž přistupuje k osobnosti Jahna již v rámci určitého vžitého stereotypu, což znamená, že důraz je položen na jeho angažovanost v rozvoji tělocviku – Jahn byl „Turnvater“, „otec turnerů“ - a na chrabřý boj za záchranu vlasti – Jahn byl bojovník proti nadvládě Napoleona. K úplnosti takového obrazu pochopitelně bývá pateticky vyvyšována jeho láska k vlasti, vyjádřená mimo jiné láskou k mateřskému jazyku, ale namísto důkladného a na vědecké bázi popsaného Jahnova přínosu k vývoji německého jazyka se autoři spíše s větší oblibou uchylují k vyprávění více či méně známých a málo

¹⁷⁹ H. PFISTER-SCHWAIGHUSEN, *Deutsche Verlorenheit*, s. 17.

¹⁸⁰ Heinrich SCHWARZ, *Noch einmal für deutsche Schrift*, in: *Deutscher Turner-Hort* 8, s. 57; H. von PFISTER-SCHWAIGHUSEN, *Deutsche Verlorenheit*, s. 18.

¹⁸¹ *Durch Reinheit zur Einheit*, s. 131.

¹⁸² U. PUSCHNER, *Die völkische Bewegung*, s. 33.

¹⁸³ F. (neznámý autor), *Das Runen - „A,B,C“*, in: Karl Iro (Hrsg.), *Deutschvolklicher Taschenmerk-Zeitweiser auf das Jahr 1896*, Wien 1895, s. 105-106.

věrohodných příhod o Jahnově typickém jadrném vyjadřování. Nehledají příčiny, proč Jahn inklinoval k hrubým výrazům, ani neodpovídají na otázku, jak je třeba vnímat Jahna v procesu formování moderní němčiny. Konkrétně: ze všech studovaných sekundárních literatur se Jahnovým lingvistickým bádáním nejpodrobněji na konci 19. století zabýval Carl Euler v úvodu k jeho sebraným spisům. Čím mladší literatura byla podrobena studiu, tím méně se v ní ona vědecká tvář Jahna zohledňovala a kriticky postihovala. Marně by tak čtenář hledal na stránkách biografie od Ernsta Franka ze 70. let 20. století hlubší zájem o souvislost mezi Jahnem a vývojem německého jazyka. Chybí zde již systematictější podaná evoluce Jahnových jazykových specifik, o níž se pokoušel Carl Euler, a pomocí bodrých příhod je pouze podán její výsledek, kterým je obraz sice hrubého, ale upřímného a nekompromisního Němce. Nejdále v přehlížení jazykovědné tematiky zašlo periodikum Německé demokratické republiky „Gymnastik und Turnen“, kde o Jahnově vztahu k mateřštině není ani slovo. Na jeho stránkách se plně prosadil stereotyp „Turnvatera“ a vlasteneckého bojovníka v jedné osobě. Dlouhodobý Jahnův přínos pro německý jazyk či pojmání jazyka v rámci turnerského hnutí jsou tedy nadále oblasti, které ještě čekají na systematictější výzkum a nelze se tudíž při analýze této problematiky opřít o již dosažené výsledky a poznatky.

Důležité si je v první řadě uvědomit, že svými nedvojznačně formulovanými názory nepředstavoval Jahn ojedinělý hlas, volající po větším zohlednění mateřského jazyka, a už vůbec nebyl solitérem na poli poněmčování a puristických zásahů, nejpoužívanější metodě k zabránění kritizovaného úpadku jazyka. Systematicky se otázkou rozhojnění slovní zásoby prvně zabýval již v jedné ze svých prvotin „Bereicherung des Hochdeutschen Sprachschatzes, versucht im Gebiete der Sinnverwandschaft“ z roku 1806. Její podtitul poukazuje na Jahnovu návaznost na starší autority a na přimykání se k odkazu starších tradic, konkrétně prací osvícenského polyhistora Johanna Christoha Adelunga, autora monumentálního pěťisvazkového spisu „Versuch eines vollständigen grammatik-kritischen Wörterbusches der hochdeutschen Mundarten“, a dále profesora filozofie z Halle Johanna Augusta Eberharda, známého hlavně díky jeho slovníku synonym „Versuch einer allgemeinen deutschen Synonymik“. Svou práci, na níž se začal soustředit jako pětadvacetiletý ještě v době svých dobrodružných studií, chápal Jahn jako jakýsi doplněk právě tohoto vysoce ceněného šestisvazkového Eberhardova

díla: jednak sestavil seznam slov, která ve slovníku chybí,¹⁸⁴ jednak v další části knihy sám k několika desítkám výrazů uvedl jejich německé ekvivalenty.¹⁸⁵ „Bereicherung des Hochdeutschen Sprachschatzes, versucht im Gebiete der Sinnverwandschaft“ tak v hlavním oddílu nabývá podoby výčtu slov s výhradně německými synonymními výrazy, jejichž obsahové nuance jsou pečlivě rozebírány a odlišovány. Význam knihy měl spočívat v rozšíření užívaných slov o méně používané starší pojmy a výrazy z nářečí, které lépe jak cizí výrazy dokáží vystihnout německou myšlenku.¹⁸⁶

Kromě nářečí, „bez nichž se tělo jazyka stává mrtvolou“,¹⁸⁷ a starých, dávno zapomenutých výrazů, našel Jahn při svém dalším radikálním očišťování němčiny, po kterém tak rozhodně a odhodlaně volal v „Deutsches Volkstum“,¹⁸⁸ další bohatou studnici synonym v neologismech. O Jahnovi může být bez nadsázky řečeno, že byl vymyšlením nových slov zcela posedlý a na poli „Turnen“ dosud nepřekonaný. Z dlouhodobého hlediska se vytváření pojmů jeví jako trvalá Jahnova zásluha o německý jazyk, i když to také neplatí vždy. Extravagantní výrazy „Zusammenseinmüssen“ (potřeba spolubytí), „Sicheinandergewöhnen“ (zvyknutí si na sebe) nebo „Ineinanderhineinleben“ (schopnost vžít se navzájem do sebe),¹⁸⁹ třebaže gramaticky správně odvozené, se ukázaly jako směřování do slepé uličky a dnes již slouží jen jako příklad limitních možností německého jazyka. Jinak tomu je u novotvaru „Volkstum“ a neologismů spjatých s turnerským hnutím. Slovo „Volkstum“ použil Jahn prvně ve svých úvahách o ideálním sjednoceném Německu v díle příznačně nazvaném „Deutsches Volkstum“ a jak bude z koncepčních důvodů ukázáno na jiném, vhodnějším místě, chtěl jím vystihnout trochu více než jen nalézt alternativu pro pojem „Nationalität“.

„Volkstum“ a z něj odvozené adjektivum „volkstümlich“ se nedočkal nakonec takového rozmachu jako jiný, ze staršího německého výrazu vycházející neologismus „Turnen“, označující Jahnovu svéráznou pedagogickou aktivitu v Berlíně. Také analýze tohoto výrazu je v předkládané práci přisouzeno jiné místo, zde však musí být zmíněno, že „Turnen“ se stalo lingvistickým symbolem Friedrich Ludwiga Jahna. Časem nabyl čestný titul „Turnvater“ takové výpovědní hodnoty, že naprosto srostl s Jahnovým

¹⁸⁴ Friedrich Ludwig JAHN, *Bereicherung des Hochdeutschen Sprachschatzes versucht im Gebiete der Sinnverwandschaft, ein Nachtrag zu Adelung's und eine Nachlese zu Eberhard's Wörterbuch*, in: Carl Euler (Hrsg.), Friedrich Ludwig Jahns Werke, Bd. I., Hof 1884, s. 23-128, zde s. 30-41.

¹⁸⁵ Tamtéž, s. 51-126.

¹⁸⁶ F. L. JAHN – E. EISELEN, *Die Deutsche Turnkunst*, s. 38.

¹⁸⁷ Tamtéž, s. 60.

¹⁸⁸ F. L. JAHN, *Deutsches Volkstum*, s. 334.

¹⁸⁹ Tamtéž, s. 158.

příjmením ve slovní spojení „Turnvater Jahn“, které v sobě sice lapidárně shrnuje nejvýznamnější počín tohoto patriota, ale na druhou stranu překrývá všechny jeho ostatní zásluhy, a dokonce i jeho křestní jméno.¹⁹⁰ Není to dáno pouze tím, že Jahn založil a pojmenoval novou, později velmi populární aktivitu, nýbrž zejména proto, že vytvořil celou turnerskou německou nomenklaturu, která během desetiletí prokázala svou nadčasovost.

Jahn při této své nejvýznamnější práci postupoval systematicky a jednoduše. Uvědomil si, že německý jazyk umožňuje spojovat více slov do jednoho jediného, a na tomto základě od kořene slova „Turnen“ odvodil desítky dalších. Jen v „Die Deutsche Turnkunst“ vypočítává téměř na 70 možných pojmu, z nichž mnohé jen dosvědčují autorovu jazykovou fantazii, aniž by ovšem pronikly do repertoáru běžně užívaných slov.¹⁹¹ Naopak jiné složeniny se vzhledem ke specifickému a aktuálnímu významu uchytily velmi rychle. Pro turnerská cvičiště se užívalo například označení „Turnplatz“, v zimě se turneři stahovali do speciálně vybavených hal, nazývaných „Turnhalle“, při hodinách tělovýchovy se účastníci dělili do menších skupin, jimž stál v čele ten nejlepší z nich, „Vorturner“, a jehož posláním bylo pro lepší názornost předvádět jednotlivé cviky, a tak by se dalo pokračovat výrazy „Turnordnung“ (turnerský řád), „Turntracht“ (turnerský kroj), „Turnspiel“ (turnerská hra) či „Turnlied“ (turnerská píseň).

Pro novou aktivitu nevymyslel Jahn pouze název a několik odvozenin, nýbrž s jemu vlastní precizností a s pomocí svého pracovitého přítele Ernesta Eiselena detailně pojmenoval stovky cviků, pohybů a sportovních náčiní. Nikoli „Bereicherung des Hochdeutschen Sprachschatzes, versucht im Gebiete der Sinnverwandschaft“ proto představuje vrchol Jahnova puristického a obecně lingvistického umění. Teprve v „Die Deutsche Turnkunst“ projevil Jahn mimořádný cit pro pojmenovávání jednotlivých úkonů, využil svých znalostí nářečí i staré němčiny, kombinoval různé postupy, hledal paralely a využil veškeré své dovednosti, aby „nová umělá slova byla co možná nepřesnější, nejurčitější, nejtrefnější a nejzapamatovatelnější, umělé výrazy co možná nejopravdovější, nejvážnější, nejmužnější a nejslechetnější“.¹⁹²

Kromě své osobní snahy po zdokonalení německé slovní zásoby ve prospěch domácích výrazů se Jahn pokusil ustanovit kolektivní orgán, jímž by tato tendence byla institucionálně zakotvena. S myšlenkou vystoupil poprvé již v „Bereicherung des

¹⁹⁰ Viz např. William CARR, *A History of Germany*, London 1991, s. 9, 15 nebo Ferdinand STRAUBE, *Turnvater Jahn*, Prag 1888.

¹⁹¹ F. L. JAHN – E. EISELEN, *Die Deutsche Turnkunst*, s. 44-45.

¹⁹² Tamtéž, str. 55-56.

Hochdeutschen Sprachschatzes, versucht im Gebiete der Sinnverwandschaft“, kde si posteskl, že „kde co má v Německu svůj vlastní časopis, jen mateřský jazyk vyšel naprázdno“. ¹⁹³ Považoval za urgentní, aby se nějaký učený spolek začal zabývat vydáváním časopisu pro německý jazyk, neboť se jej zmocňovala obava, že jazyk se nebude vyvíjet dále, pokud se všeho všudy vyučuje na pár stovkách škol, „pár tisíce Němci je jím psáno a miliony Němci mluveno“. ¹⁹⁴ Na uskutečnění představy si Jahn musel počkat až do ledna 1815, kdy se podařilo zřídit Berlínskou společnost pro německý jazyk (Berlinische Gesellschaft für die deutsche Sprache). K přijetí základní listiny, nesoucí typické stopy Jahnova stylu, ¹⁹⁵ došlo 20. prosince 1815, a v lednu následujícího roku byla podepsána. Za cíl si v ní společnost vytyčila vědecké zkoumání současného stavu německé jazyka, jeho společenské uznání a pěstování. ¹⁹⁶ Do společnosti bylo přizváno na základě prvního sezení 56 osobností berlínské honorace, ale ani jeden nabídku nepřijal. Proto spolek obrátil svou pozornost na širší veřejnost. Zakladatelům Jahnovi a Johannu Augustu Zeune se podařilo mezi členy získat i protifrancouzsky naladěné berlínské turnery, takže vznikla společnost sice značně heterogenní, ale jednoznačně orientovaná na jazykový purismus. ¹⁹⁷ O Berlínské společnosti pro německý jazyk je dosud jen velmi málo známo a literatura tuto epizodu v Jahnově životě většinou nerozvádí. Určit míru jejího vlivu na pozdější jazykové spolky konce 19. století, jež budou zmíněny v druhé části této kapitoly, tedy není možné, nicméně se dá očekávat, že posláním Jahnem spoluzaložené společnosti a její poněkud agresivnější naladění mohlo působit v době Německého turnerského svazu velmi inspirativně.

Jak hodnotit Jahnovu lingvistickou práci? Jak definovat její odkaz ve vztahu k turnerskému „völkisch“ hnutí? Už za Jahnova života jeho dílo, prodchnuté neutuchajícím úsilím o vytříbený a jazykově pestrý styl a plné jadrných, až nevkusných obrátů, budilo po výrazové i metodické stránce rozpaky. Sám Jahn v úvodu k „Bereicherung des Hochdeutschen Sprachschatzes, versucht im Gebiete der Sinnverwandschaft“ přiznává nejen nízkou vědeckou úroveň, způsobenou nedostatečnými badatelskými podmínkami, nýbrž i způsob vyjadřování nevhodný pro

¹⁹³ F. L. JAHN, *Bereicherung*, s. 28.

¹⁹⁴ Tamtéž.

¹⁹⁵ E. FRANK, *Friedrich Ludwig Jahn*, s. 83.

¹⁹⁶ C. EULER, *Friedrich Ludwigs Werke*, s. XLI-XLII.

¹⁹⁷ Manuela BÖHM - Marion KERSTING, *Gesselige Vreinigung und disziplinäre Bildung. Programmatik und Organisationsormen der Berlinischen Gessellschaft für die deutsche Sprache in ihrer Gründungsphase (1814-1824)* [online], [cit. 2010 - 11 - 15]. Dostupný z WWW: < http://www.uni-potsdam.de/u/germanistik/ls_dia/bgfds/inhalt/arbeitsf.htm >

učené dílo: „Jazyk spisu je jazykem domácího života. (...) Tvářil jsem se tak, jak jsem – bez ozdob, okras a líčidel. V životě jsem byl vždy prostý Němec, tak jim chci být i jako spisovatel, jinak vůbec ne.“¹⁹⁸ Před vysokým akademickým slohem, jenž by omezil počet čtenářů jen na vědecké kruhy, dal Jahn raději přednost nenáročnosti a srozumitelnosti. Na základě jeho úvah o pochopitelnosti textu, které rozvinul v „Deutsches Volkstum“, se zdá, že přirozeným a nenuceným slohem sledoval jasný úmysl, totiž aby se s jeho vlasteneckými názory mohli seznámit opravdu všichni Němci a aby jeho lingvistický purismus zasáhl co možná největší okruh lidí.¹⁹⁹ Jahnovo sociální postavení se muselo evidentně podepsat na jeho stylu, na druhé straně ale nedělal i přes své nepopiratelné jazykové nadání téměř nic, aby tuto skutečnost napravil. Naopak ji úmyslně zveličoval za účelem popularity v lidovém prostředí, což se mu nakonec ne vždy dařilo. Ze stále častějšího míchání staroněmeckých reminiscencí s novodobými ohlasy, z hromadění nadbytečných a nově vytvořených slov, nahrazujících někdy nosnou myšlenku díla, vyvodil literární historik Julian Schmidt závěr, že s postupem času se Jahnův jazyk stále více zatemňoval a proti původním záměrům odcizil. Stal se jazykem, jímž se „nikdy nikde nehovořilo“.²⁰⁰ Nejzazších limitů dosáhla Jahnova němčina ve spise „Runnenblätter“ z roku 1814, s jehož pochopením měli a stále mají problém i samotní Němci.²⁰¹ Německý turnerský svaz se nakonec chytil do stejné pasti. Po vzoru Jahna svůj jazyk, nedbaje limitů únosnosti, demonstrativně poněmčoval a snažil se akademické výrazivo nahradit lidovými pojmy, ovšem že tak činí na úkor srozumitelnosti, to mu unikalo. Výzvy po umírněnosti v tomto postupu, uvedené v „Bereicherung des Hochdeutschen Sprachschatzes, versucht im Gebiethe der Sinnverwandschaft“, které se ostatně později nedržel ani sám Jahn, Německý turnerský svaz vůbec nedbal.

Jahnovi se na rozdíl od Německého turnerského svazu přeci jen dostalo za jeho jazykovou práci i poměrně vysokých poct, které jako by předznamenaly trvalost alespoň části jeho lingvistického přínosu. „Die Göttingenschen Gelehrten Anzeigen“ po zveřejnění „Bereicherung des Hochdeutschen Sprachschatzes, versucht im Gebiethe der Sinnverwandschaft“ o Jahnovi psaly jako o nadějném mladém muži s dokonalým

¹⁹⁸ F. L. JAHN, *Bereicherung*, s. 41.

¹⁹⁹ TÝŽ, *Deutsches Volkstum*, s. 342.

²⁰⁰ C. EULER, *Friedrich Ludwig Jahns Werke*, s. XXXIV. Nešlo ale jenom o způsob vyjadřování. Na další chyby poukázal jistý filolog: Jahnovy „nedostatky ve filozofii dávají celku dojem bezforemnosti, všechny spáry jsou nestmeleny, všude přímo vyznačuje nedostatek souvislostí, všude je celek nedokončený, protože se tu nedostává vědomí toho, co chybí, což může být získáno jen tehdy, má-li člověk smysl pro organizaci“. Tamtéž, s. XXV-XXVI.

²⁰¹ E. FRANK, *Friedrich Ludwig Jahn*, s. 77.

smyslem pro vcítění se do nitra jazyka.²⁰² Jak životopisci, tak vědci mu bylo vyjadřováno uznání za jeho obdivuhodný jazykový cit, filologické nadání a za jeho vroucí lásku k mateřskému jazyku.²⁰³ Jahnův přední životopisec Carl Euler tvrdil, že mnozí jazykovědci často užívají Jahnův spis jako zdroj.²⁰⁴ Kromě toho prý ani bratři Grimmové nesmýšleli o Jahnovi zle.²⁰⁵ Když byl Jahnovi roku 1817 u příležitosti třisetletého výročí německé reformace udělován čestný doktorát na univerzitách v Jeně a Kielu, zaznělo srovnání jeho charakteru a rázovitého, úderného a lidovým vrstvám přístupného vyjadřování s nikým menším než s Martinem Lutherem.²⁰⁶ Takové uznání potvrzuje životopisec Euler, když v obsáhlé předmluvě k soubornému vydání Jahnových spisů nechává citovat jistého O. H. Jägera: „Takovou silou nebes, tak hřmotně nebylo k Němcům promlouváno v jejich mateřštině snad od časů Luthera.“²⁰⁷

Německému turnerskému svazu a jeho nejbližšímu okolí tedy zanechal Jahn mnohé. Kromě poukázání na rozhodující význam jazyka pro vlastenecké smýšlení a s tím související averzi vůči cizím slovům, zejména francouzským, nabídl specifické metody práce s jazykem a nepřeberné množství příkladů různých novotvarů. Pro svůj nekompromisní přístup a drsný slovník se stal ikonou Německého turnerského svazu, který se s ním plně identifikoval a vynaložil nemalé úsilí o jeho napodobení.

II. III. Péče Německého turnerského svazu o německý jazyk

Do záležitostí týkajících se jazyka si členové Německého turnerského svazu osobovali právo zasahovat s poukazem na myšlenkové dědictví Jahna. Nejlépe se jejich zájem o jazyk projevoval ve svazovém periodiku „Deutscher Turner-Hort“. Nesčetné teoretické úvahy nad povahou jazyka a jeho opatrováním, téměř hysterické, několikastránkové polemiky vedené na obhajobu německých názvů měsíců, problematika některých gramatických jevů či dokonce otázky ortografie specifických německých slov jsou důkazem, že Německý turnerský svaz věnoval záležitosti jazyka

²⁰² C. EULER, *Friedrich Ludwig Jahns Werke*, s. XL-XLI.

²⁰³ Fritz LANGE, *Friedrich Ludwig Jahn. Ein deutscher Patriot*, Berlin 1952, s. 14 a C. EULER, *Friedrich Ludwig Jahns Werke*, s. XXXIX, XL.

²⁰⁴ Tamtéž, s. XLI.

²⁰⁵ Tamtéž, s. XXXIX.

²⁰⁶ Tamtéž, s. XVII-XVIII. V patetickém duchu nesená biografie s téměř až legendistickými prvky „Turnvater Jahn“ Ferdinanda Straube (F. STRAUBE, *Turnvater Jahn*, s. 4.) z neznámých důvodů posouvá udělení titulů chybně až na rok 1847.

²⁰⁷ C. EULER, *Friedrich Ludwig Jahns Werke*, s. XXXIX.

v porovnání s jinými tématy relativně velký prostor. Z jazykového hlediska působí nepřehlédnutelně také užívání jistých typických výrazů, jimiž se svaz na lingvistické rovině odklání od Jahna a připoutává se k nezaměnitelnému slovníku „völkisch“ hnutí, a zejména pak do praxe zavedená absolutní a extrémní očista slovní zásoby od cizích pojmů. Časové rozložení uvedených fenoménů bylo podmíněno vnějšími okolnostmi. Zatímco tendence udržovat německý jazyk bez cizích příměsí představovalo neměnnou konstantu, pozoruhodná koncentrace radikálních pojmů v prvních číslech svazového orgánu souvisí s profilací vůči Německému turnerstvu a náhlý vzrůst teoretizujících článků o jazyku v posledních třech letech 19. století včetně náhlého zavedení rubriky „Jazyk a písmo“ (*Sprache und Schriftthum*)²⁰⁸ nelze vysvětlit jinak nežli jako konfrontaci s jazykovými nařízeními rakouské vlády.

O významu Jahna jako vhodného argumentačního nástroje svědčí nejen časté citování jeho děl v člancích o jazyku, ale také doslovné uvádění souvislých pasáží, v nichž se Jahn zamýšlel nad svou mateřštinou.²⁰⁹ V řadách Německého turnerského svazu se avšak nikdy neobjevila osobnost s tak neobvyklým smyslem pro jazykové nuance a schopností tvořit s obdivuhodnou lehkostí novotvary trvalé hodnoty, ani z tohoto okruhu nevzešlo žádné jazykovědné dílo srovnatelné s pracemi nevystudovaného laika Jahna. V žáku Jacoba Grimma, germanistovi a ultraradikálním puristovi Hermannu von Pfister-Schwaighusen, jenž přepisování cizích slov podle pravidel německé výslovnosti (kupříkladu *Woltär* namísto *Voltaire*)²¹⁰ myslel stejně vážně jako návrh odstranit z básní vlasteneckých básníků neněmecké pojmy,²¹¹ sice mnozí turneři Německého turnerského svazu a příznivci „völkisch“ hnutí spatřovali tehdejšího nejvýraznějšího bojovníka za „čistotu jazyka a jeho správnost“,²¹² či hvězdu, která bude „na německém nebi zářit ještě v době,“ kdy ostatní učenci budou odsouzeni k zapomnění.²¹³ Nicméně mimo svaz byla jeho autorita pochybná, neboť například Všeněmeckému jazykovému spolku (*Alldeutscher Sprachverband*) byl jeho strojený,

²⁰⁸ *Sprache und Schriftthum*, in: *Deutscher Turner-Hort* 7, 1898, s. 54.

²⁰⁹ *Aus „Friedrich Ludwig Jahn's Werke“*. *Achtung der Muttersprache*, in: *Deutscher Turner-Hort* 2, 1892, s. 4-6; *Aus „Friedrich Ludwig Jahn's Werke“*. *Muttersprache-Landessprache*, in: *Deutscher Turner-Hort* 3, 1892, s. 5-7; FÖRSTER, *Unsere Sprache*, in: *Deutscher Turner-Hort* 24, 1894, s. 180; *Durch Reinheit zur Einheit*, s. 131.

²¹⁰ H. (Hermann) von PFISTER-SCHWAIGHUSEN, *Etwas Volkstümliches*, in: *Deutscher Turner-Hort* 5, 1898, s. 38-39, zde s. 38.

²¹¹ Hermann von PFISTER-SCHWAIGHUSEN, *Über die Richtigkeit und Reine dichterischer Sprache*, in: *Deutscher Turner-Hort* 8, 1898, s. 62-63.

²¹² L. S. (Leopold SLEPIZA), *Hermann von Pfister-Schwaighusen*, in: *Deutscher Turner-Hort* 14, 1897, s. 111.

²¹³ *Die Deutschen Monatsnamen und der „Allgemeine deutsche Sprachverein“*, in: *Heimdall* 4, 1897, s. 21-23, zde 23.

křečovitý a nepřirozený styl pro smích.²¹⁴ Kromě toho nebyl členem Německého turnerského svazu. Ani porýnskému turnerovi Heinrichu Schwarzovi, přispívajícímu do turnerských novin převážně historickými příběhy,²¹⁵ se nepodařilo přes jeho články o jazyku a o úpadku národovectví v důsledku zavrhování německého písma vybudovat si renomé jazykového znalce.²¹⁶ Jahnovu systematičnost, tak jak ji „Turnvater“ předvedl například v „Die Deutsche Turnkunst“, se nepodařilo napodobit a domněnka, že převzetím jeho radikality se automaticky dosáhne i jeho kvalit, se ukázala jako bláhová.

Navíc z toho, co Schwarz, Pfister-Schwaighusen a občasně i šéfredaktor Leopold Slepiza požadovali, se na rozdíl od Jahnových inovací neprosadilo v podstatě nic. Opakované uveřejňování výzev, od šestibodového kánonu Jazykového spolku Němců v Rakousku (Sprachverein der Deutschen in Österreich) z roku 1894²¹⁷ až po pětadvacetibodové životní zásady správného „völkisch“ turnera z roku 1899,²¹⁸ nasvědčuje, že řadoví turneři přes halasnou deklaraci uchovávání Jahnova jazykového pokladu snadno podléhali kouzlu moderních cizích slov.

Čím více se snaha vzdorovat nekontrolovatelné záplavě nových cizích slov tvrdohlavým a mnohdy křečovitým prosazováním německých ekvivalentů vykazovala nulovým výsledkem, tím více se snažil svaz postupovat represivněji. Myšlenkou pevně vymezených jazykových pravidel se zabýval již 9. turnerský sněm v Coburgu z roku 1887, v době, kdy Německé turnerstvo stále ještě zahrnovalo i Dolnorakouskou turnerskou župu a kdy se teprve rýsovaly kontury pozdějšího sporu. Turnerský sněm byl jedním z poslanců vyzván, aby přijal tato rozhodnutí: „A) Všem předsedům spolků se naléhavě doporučuje, aby při rozkazech (turnerský jazyk), stejně jako při všech oznámeních a projednáváních tunerských záležitostí si vystačili pouze s německými výrazy a vyloučili přitom veškerá cizí slova. Dále by bylo velmi záhodno, kdyby činnost německého jazykového spolku našla u všech turnerských spolků podporu. B)

²¹⁴ H. (Hermann) von PFISTER-SCHWAIGHUSEN, *Alldeutsche Sprach- und Schriftwarte*, in: *Deutscher Turner-Hort* 6, 1898, s. 41-41, zde s. 41.

²¹⁵ Např. Heinrich SCHWARZ, *Die Jahreszahlen an der Rückseite der Reichenberger Festklippe*, in: *Deutscher Turner-Hort* 7, 1893, s. 1-3; Heinrich SCHWARZ, *Gallische Frevelhaften in Zeiten deutscher Schmach*, in: *Deutscher Turner-Hort* 7, 1894, s. 39-42. Blíže se tomuto tématu věnuje čtvrtá kapitola.

²¹⁶ Heinrich SCHWARZ, *Noch einmal für deutsche Schrift*, in: *Detuscher Turner-Hort* 8, s. 57-58; TÝŽ, *Noch einmal für deutsche Schrift*, in: *Detuscher Turner-Hort* 9, s. 66-67; TÝŽ, *Eine Beleuchtung des Coburger Beschlusses gegen die Fremdwörter und seine seitherigen Folgen*, in: *Deutscher Turner-Hort* 5, 1893, s. 4-6, zde s. 5.

²¹⁷ *Deutsche Sprache und Schrift*, in: *Deutscher Turner-Hort* 17, 1894, s. 120.

²¹⁸ EKKEHART, *Runenstäbe*, in: *Deutscher Turner-Hort* 3, 1899, s. 18-19, zde s. 18.

Vedení „Deutsche Turn-Zeitung“ se žádá, aby dle možností dohlédlo na omezení cizích slov v člancích, zprávách a oznámeních v tomto periodiku.²¹⁹

Podaný návrh téměř třísetčlenné shromáždění jednomyslně přijalo a zpráva o tom se záhy rozletěla po celém Německé říši i rakouské monarchii.²²⁰ Jelikož se v návrhu pouze žádá, doporučuje a navrhuje, aniž by za porušení byl explicitně stanoven nějaký trest, nebylo rozhodnutí zcela důsledně dodržováno, dokonce ani v o dva roky později vzniklém Německém turnerském svazu. Ještě zkraje roku 1897 totiž upozorňoval podrážděným tónem šéfredaktor „Deutscher Turner-Hort“ Leopold Slepiza důrazně, aby zasílané příspěvky neobsahovaly žádná cizí slova,²²¹ o čtvrt roku později v anonymním příspěvku pravděpodobně opět Slepiza sám stanovisko periodika ještě více vyostřil, když napsal: „Milé společníky turnery upozorňuji na to, že články s cizími slovy od nynějška nepustím dále: dokud mi to dovolí čas, pokusím se takové ‚nezdárné děti‘ čistit, bude-li ale cizích slov příliš, budou takové příspěvky nemilosrdně odloženy.“²²²

Nejpřísnějšímu trestu byli ale někteří turneři vystaveni při společných organizovaných hospodských setkáních (Turnkneipe). Redakce orgánu Německého turnerského svazu totiž tato společenství nabádala přijmout do svých stanov kromě celé řady nejrozličnějších nařízení také klausuli týkající se jazyka. Podle ní každému nacionálnímu turnerovi, jenž by během společenských akcí v hospodě pronesl cizí slovo, hrozila pokuta ve výši jednoho krejcaru. O jeden krejcar více by dokonce musel zaplatit ten, kdo by vyřkl pojem slovanského původu. Ačkoli se jednalo o pouhý návrh, který byl nadto už v dalším čísle vystaven palbě ostré kritiky kvůli celkovému restriktivnímu charakteru, existovaly turnerské hospodské kluby, kde uvedené zásady byly akceptovány. Za vzor pro svůj návrh „hospodských zákonů“ si totiž redakce vzala stanovy opavských a novojičínských turnerských spolků (ostatně vůbec nepřináležejících k Německému turnerskému svazu), podle nichž se již řídily stovky turnerských hospodských klubů severní Moravy.²²³ Kolik turnerských spolků v Německém turnerském svazu nakonec stanovy přijalo, není možné z pramenů vyvodit, ovšem jako mnohem důležitější se zdá být již sama skutečnost, že se vůbec operovalo s myšlenkou trestů za odklánění se od mateřského jazyka.

²¹⁹ *Der neunte deutsche Turntag*, in: Kyffhäuser 31, 1887, s. 242.

²²⁰ H. SCHWARZ, *Eine Beleuchtung*, s. 5.

²²¹ Leopold SLEPIZA, *Ein Mahnwort*, in: Deutscher Turner-Hort 1, 1897, s. 7.

²²² *An unsere Mitarbeiter, Berichterstatter usw.*, in: Deutscher Turner-Hort 7, 1897, s. 56.

²²³ VOLKER, *Die Turnkneipe*, in: Deutscher Turner-Hort 3, 1893, s. 3-5.

Německý turnerský svaz měl při úvahách nad tímto územ zřejmě před očima vágně formulovanou pasáž z Jahnova „Die Deutsche Turnkunst“. V oddíle „Turnerské zákony“ (Turngesetze) Jahn navrhoval, aby každý, kdo postupuje zločinně proti „německé věci a jazyku, ať slovem nebo činem, ať tajně nebo otevřeně“ byl nejdříve napomenut, pak varován, a nezanechal-li svého neněmeckého činu a konání, nakonec odvrhnut od každého turnerského cvičiště.²²⁴ Jasně se na tomto příkladu ukazuje interpretační posun Jahnových myšlenek. Jestliže Jahn tímto brojil proti dlouhodobému odmítání ztotožnit se s představou sjednocené německé říše, doprovázenému nadto setrváváním na zaběhnutých módních cizích slovech, Německý turnerský svaz v ideálním případě považoval použití jakéhokoli neněmeckého slova za zradu na celém národu.

Aby si turneři uvědomili tvárnost německého jazyka a aby si zafixovali německé náhražky za cizí slova, byly jim vedle výzev a hrozeb předkládány také konkrétní, někdy komické a absurdní možnosti poněmčení vybraných výrazů. Nejednalo se přitom o fenomén pěstovaný jen na stránkách „Deutscher Turner-Hort“ a typický jen pro německo-nacionální turnery, ale o charakteristický jev celého „völkisch“ hnutí. „Kyffhäuser“²²⁵ s „Heimdall“²²⁶ se do debaty zapojily se stejnou vervou jako kalendář Karla Ira,²²⁷ v jehož případě se vliv jazykového purismu obráží již v samotném jeho názvu: pojmenovat toto radikální dílo „Deutschnationaler Taschenkalender“ namísto „Deutschvölklicher Taschen-Zeitweiser“ bylo pro jeho okruh konzumentů zkrátka nepřijatelné.

Vedle jakýchsi jednorázových pokusů nalézt po vzoru Jahna pro některá francouzská slova německý výraz²²⁸ vykrystalizovalo několik problémových okruhů, o nichž bylo diskutováno dlouhodobě a z několika perspektiv. Jedním z nich byla například otázka křestních jmen. V tomto ohledu zanechal Jahn v „Deutsches Volkstum“ skutečně extrémně výbušný názor, jenž turnerské „völkisch“ prostředí okamžitě přejalo za svůj a učinilo jej reprezentativní. Jahn totiž odsuzoval v oddíle „Německá jména“ (Deutsche Namen) nepřetržité užívání „hebrejských, řeckých a latinských jmen“, namísto německých. S „völkisch“ ideologií přitom ale nejvíce

²²⁴ F. L. JAHN – E. EISELEN, *Die Deutsche Turnkunst*, s. 317.

²²⁵ E. FELS, *Sprecht deutsch!*, in: *Kyffhäuser* 1, 1887, s. 4.

²²⁶ *Nochmals die Monatsnamen*, in: *Heimdall* 9, 1897, s. 51-52.

²²⁷ Např. Pro rok 1896: Karl IRO (Hrsg.), *Deutschvölklicher Taschen-Zeitweiser auf das Jahr 1896*, Wien 1895.

²²⁸ Heinrich Schwarz se snažil například prosadit „Esslust“ namísto „Apetitt“ a „Ausschuss“ místo „Commission“. Viz: Heinrich SCHWARZ, *Gegen die Sprachmengerei*, in: *Deutscher Turner-Hort* 5, 1891, s. 1-2.

souzněla věta „Jeden učený Angličan nechtěl, aby děti dostávala židovská jména, protože to považoval za náklonnost k židovství.“²²⁹ Ve větě, zamýšlené jako jeden z mnoha příkladů a dozajista ne podbarvené rasově, byl o desítky let později nalezen další vítaný argument pro útok proti všemu, co nebylo „německého původu“. Následující Jahnově otázce „proč není žádný německý kalendář, sbírka německých jmen – dva na každý den, jedno mužské a jedno ženské“;²³⁰ vyšel pohotově vstříc Karl Iro se svým kalendářem. Ve vydání pro rok 1896 následuje po úderné parole „!!Pryč se všemi cizími slovy z naší mateřštiny!!“ (!!Fort mit allen Fremdwörtern aus unserer Muttersprache!!) reprezentativní pětistránkový abecední seznam „nejpoužívanějších germánských jmen“.²³¹ A ve stejném díle pro rok 1898 už pro každý den v kalendáři figuruje odpovídající jméno katolické, křesťanské, mužské germánské a ženské germánské.²³² Inspirovat se nechal Iro pravděpodobně novinami Georga von Schönerer „Unverfälschte deutsche Worte“, od jejich 19. čísla roku 1890 vycházelo na přední stránce něco podobného, ovšem pouze v germánské verzi.²³³

Zda zjištění Hermanna von Pfister-Schwaighusen, že jména Anno a Anna jakožto opravdově německá jména s významem „lidé pocházející z předků“ si jsou s hebrejským jménem Anna podobné jen náhodou,²³⁴ uklidnila německonacionální turnery či ne, již nelze zjistit. Úvahám nad jmény totiž nebyla nakonec věnována taková pozornost jako vůbec nejohnivějšímu jazykovému sporu, na němž Německý turnerský svaz participoval a v němž byl Jahnův požadavek čistoty jazyka doveden ad absurdum, a to sporu o německé pojmenování měsíců. Německé ekvivalenty pro měsíce používal v některých ze svých dopisů už Friedrich Ludwig Jahn, ale činil tak velmi zřídka a na žádném místě nemluvil explicitně o potřebě jejich všeobecného zavedení.²³⁵ Na rozdíl od něj zásadu německých názvů měsíců rakouští turneři a s nimi všechny rakouské nacionalistické spolky horující pro ultraradikální program Georga von Schönerer striktně dodržovali. Podle rakouské historičky Brigitte Hamann se tak dělo už od roku 1888,²³⁶ nicméně důslednějšího rozšíření se novum dočkalo až v devadesátých letech.

²²⁹ F. L. JAHN, *Deutsches Volkstum*, s. 337.

²³⁰ Tamtéž, s. 339.

²³¹ K. FRANKBERT, *Deutsche Eltern, debet euren Kindern deutsche Namen*, in: Karl Iro (Hrsg.), *Deutschvolklicher Taschenmerk-Zeitweiser auf das Jahr 1896*, Wien 1895, str. 32-33; *Verzeichnis der gebräuchlichsten germanischen Namen*, in: tamtéž, s. 34-38.

²³² Karl IRO (Hrsg.), *Deutschvolklicher Taschenmerk-Zeitweise auf das Jahr 1898*, Wien 1897, s. 9-33.

²³³ *Unverfälschte Deutsche Worte* 19, 1890, úvodní strana.

²³⁴ F. B., G. B. und J. B. (neznámí autoři), *Sprachforscher*, in: *Deutscher Turner-Hort* 1, 1897, s. 8.

²³⁵ Erwin MEHL, *Jahn als Sprachzerzieher. Zum 200. Geburtstag des Turnvaters (geb. 11. 8. 1778 zu Lanz)*, Wien 1978, s. 24.

²³⁶ Brigitte HAMANN, *Hitlers Wien. Lehresjahre eines Diktators*, München 1998, s. 350.

Třeba „Deutscher Turner-Hort“ se od zavedeného úzu latinských názvů odklonil až ve svém čtvrtém ročníku v roce 1894.²³⁷

Směrodatného charakteru dosáhlo shromáždění Svazu Germánů 6. prosince 1896, na němž bylo schváleno zavedení následujících německých jmen měsíců: „Hartung“ se stal náhradou pro „Januar“, „Hornung“ pro „Februar“ a „Lenzmond“ pro „März“, „Ostermond“ znamenal „April“, „Mai“ zůstal nepozměněn, „Brachmond“ byl zaměnitelný s „Juni“, „Heuert“ byl ekvivalentem „Juli“, „Ernting“ zastupoval „August“, „Scheidung“ substituoval „September“, „Gilbhard“ byl jiný výraz pro „Oktober“, „Nebelmond“ pro „November“ a „Julmond“ pro „Dezember“. K tomuto úzu se záhy připojil i pražský Svaz Němců v Čechách (Bund der Deutschen in Böhmen), štyrskohradecký spolek Jižní Marka (Südmark), opavský spolek Severní marka (Nordmark) a také redakce „Deutscher Turner-Hort“,²³⁸ nikoli však například „Heimdall“, ani vlivný a přes různé osoby do „völkisch“ hnutí zapletený Všeobecný německý jazykový spolek (Allgemeiner Deutscher Sprachverein),²³⁹ jemuž obratem ruky předseda Svazu Germánů a turner Josef Karl Kernreuter adresoval dopis plný zahořklých výčitek.²⁴⁰

Uvedenou dohodu činilo výjimečnou a nesmírně významnou to, že učinila konec jistému pojmovému anarchismu. Všichni aktéři „völkisch“ hnutí se totiž již dávno předtím shodovali na tom, že se latinských názvů měsíců pod Jahnovým heslem „Je nepopiratelné právo pojmenovat německou věc v německém jazyce, německé dílo německým slovem“ musí zříci, ovšem záhy na to se objevila záplava potencionálních německých substituentů, z nichž si každý hráč vybíral nějaký jiný.²⁴¹ Nicméně tím, že se k dohodě nepřipojili všichni, se onen anarchismus jen omezil, nikoli ale odstranil. První vídeňský turnerský spolek proto nadále používal „Wonnemond“ pro květen, „Heumond“ pro červenec a „Weinmond“ pro říjen;²⁴² dosti osobitou nomenklaturu si vytvořil i „Heimdall“, jehož výrazy „Linding“ pro červen či „Wending“ pro prosinec,

²³⁷ Deutscher Turner-Hort 1, 1894, s. 1.

²³⁸ L. S. (Leopold SLEPIZA), *Deutsche Monatsnamen*, in: Deutscher Turner-Hort 14, 1897, s. 111; H. (Hermann) von PFISTER-SCHWAIGHUSEN, *Zur Einigkeit*, in: Deutscher Turner-Hort 4, 1898, s. 31.

²³⁹ U. PUSCHNER, *Die völkische Bewegung*, s. 28-31.

²⁴⁰ *Die deutschen Monatsnamen und der „Allgemeinde Deutsche Sprachverein“*, in: Heimdall 4, 1897, s. 21-23, zde 23.

²⁴¹ *Die deutschen Monatsnamen*, in: Heimdall 6, 1896, s. 33.

²⁴² Wiener Stadt- und Landesarchiv (dále jen WSLA), Erster Wiener Turnverein (dále jen EWT), Karton 1, složka Jahresberichte des 1. Wiener Turnvereins 1864 1867, 1870, 1872, 1873, 1884, 1885, 1900, 1901, 1902, 1904, 1905, 1917, 1931, *Jahresbericht des Ersten Wiener Turnvereins über das vierzigste Vereinsjahr 1900*, Wien 1901, přebal.

tolik kritizovaný „völkisch“ periodikem „Freie deutsche Schule“,²⁴³ musely být i pro některé čtenáře stejně zarážející jako Karlem Irem prosazovaný „Wintermond“ místo listopadu.²⁴⁴ K širšímu konsenzu jednoduše nikdy nedošlo.

Mezi nacionalisty tudíž existovala v otázce názvů měsíců markantní nejednota a zmatek, a tak se nezdálo, že do závorky za německý pojem býval kladen klasický latinský výraz, aby bylo nezasvěcenému čtenáři jasné, o který měsíc se má jednat.²⁴⁵ „Heimdall“ musel zase již ve svém druhém čísle zveřejnit dokonce speciální článek na vysvětlenou, neboť jeho čtenáři nechápali jak neobvyklé názvy měsíců, tak samotný název časopisu.²⁴⁶ Přes zjevnou nepraktičnost používání staromódních ekvivalentů se nacionalistické kruhy nechtěly svého zvyku vzdát - ve výročních zprávách Prvního vídeňského turnerského spolku se ještě ve 30. letech 20. století houževnatě lpí na nelatinizovaných jménech měsíců.²⁴⁷ Zcela evidentně mělo takovéto rozhodnutí manifestační charakter. I když se německé názvy měsíců záhy ukázaly být naprostým anachronismem, jejich stálá přítomnost ve slovníku rakouských nacionalistů je důkazem toho, že sloužily na jazykové úrovni jako prvek distinkce mezi nimi a jinak smýšlejícími.

Další neméně emotivní debatu, provázející užívání německých názvů měsíců ve „völkisch“ milieu, rozpoutal Hermann von Pfister-Schwaighusen zřejmě pod dojmem plánování velké všenněmecké slavnosti také nad problematikou slova „national“, které považoval jednou za nejhanebnější a nejodpornější ze všech cizích slov,²⁴⁸ podruhé za „doopravdy pitomý výraz“.²⁴⁹ Analýze tohoto slova je opět vyhraněno jiné místo této studie, zde je ovšem zmíněno nejen z toho důvodu, že v kontextu „völkisch“ purismu bylo ostrakizováno, ale také proto, že pomocí něj byla ostrakizována i latinka: ne náhodou totiž slovo „national“ nebyvalo psáno gotickou frakturou, aby se tak dala zřetelně najevo výše uvedená premisa, podle níž má být (pouze) německé slovo haleno do hávu německého písma. Ze všech těchto důvodů psal vývěsní štít Německého

²⁴³ „Heimdall und „Scheidung“, in: Heimdall 2, 1896, s. 10; „Von den deutschen Monatsnamen, in: Heimdall 2, 1898, s. 10.

²⁴⁴ Karl IRO (Hrsg.), *Deutschvölklicher Taschenmerk-Zeitweiser auf das Jahr 1896*, Wien 1895, s. 28.

²⁴⁵ WSLA, EWT, Karton 1, složka 2 – Verschiedene Druckschriften, Berichte über einzelne Turnveranstaltungen, Nachrufe. 1862-1931, výzva Prvního vídeňského turnerského spolku k účasti na turnerské slavnosti v Aši roku 1899. Text začíná těmito slovy: „In den Tagen des 22. bis 24. Heuertes (Juli) d. J. (...).“

²⁴⁶ „Heimdall und „Scheidung“, in: Heimdall 2, 1896, s. 10.

²⁴⁷ *Unsere Fahne*, in: Mitteilung des 1. Wiener Turnvereins an seine Angehörigen 10, 1937, s. 64.

²⁴⁸ Hermann von PFISTER-SCHWAIGHUSEN, *Die nationale Nationalitäts-Nation*, in: Deutscher Turner-Hort 21, 1897, s. 162-163, zde s. 162.

²⁴⁹ TÝŽ, *Vaterländische Schmach der Fremdwörterei*, in: Deutscher Turner-Hort 6, 1897, s. 41-42, zde s. 42.

turnerského svazu, „Deutscher Turner-Hort“, jak v němčině bez cizích slov, tak výhradně kurentem. Svým čtenářům dal navíc zřetelně najevo, že kromě odmítání příspěvků s cizími slovy nebude akceptovat ani „k projednání zaslané knihy, časopisy a letáky, které nejsou tisknuty německým písmem, nýbrž v latině“.²⁵⁰ V dosti absurdní podobě se zmíněné zásady projeví v řadových číslovkách u jmen panovníků, jako například „Vilém 2“.²⁵¹ A již dříve přišel Pfister-Schwaighusen s nápadem od Met až po Memel úředně zakazovat psát a tisknout v jiném než německém písmu.²⁵² Skvěle si tak notoval s jiným turnerem, který navrhoval publikace s neněmeckým písmem jednoduše demonstrativně bojkotovat.²⁵³

Celé počínání Německého turnerského svazu s jazykem je založeno na specifické paradigmatické koncepci sestávající z pevně daných složek: výchozím bodem byla kritika současných poměrů, zásahy proti nim byly zaštitěny Jahnem jakožto neotřesitelnou autoritou a pod jeho jménem, s využitím některých jeho vhodných idejí a jeho metod se uvedl v život nový fenomén, který ovšem „Turnvatera“ zároveň překonával. Pravda, svými úvahami položil Jahn teoretické základy pro vznik a průběh těchto kontroverzí, ale mnohé z diskutovaných témat, včetně jejich ostrého antisemitismu, se od jeho myšlenek vzdalovaly a podobné jim byly jen vnějškově. S uvedeným vzorcem, čili se stejným způsobem recepce, se setkáme ještě ve všech dalších kapitolách v souvislosti s oživením starověkého pětiboje, se zaváděním árijského paragrafu i s obnovováním atavistických národních festivit.

²⁵⁰ DIE SCHRIFTLLEITUNG, *Gegen die Lateinschrift*, in: Deutscher Turner-Hort 23, 1897, s. 185.

²⁵¹ *Deutscher Turnverein „Friesen“ Berlin*, in: Deutscher Turner-Hort 4, 1897, s. 31.

²⁵² H. von PFISTER-SCHWAIGHUSEN, *Deutsche Verlorenheit*, s. 18.

²⁵³ *Durch Reinheit zur Einheit*, s. 131.

III. kapitola

Turnen

III. I. Co je to „Turnen“ a co bylo jeho smyslem?

Poté, co bylo v předešlé kapitole označeno vytvoření neologismu „Turnen“ za jeden z největších přínosů Friedricha Ludwiga Jahna na poli lingvistiky, je nyní na místě zaobírat se problémem významu samotného pojmu. Zodpovědět ovšem na první pohled banální otázku, která posloužila jako titul této podkapitoly, se při hlubší analýze ukáže jako problém řešitelný jen s velkými obtížemi. Jeho jádro spočívá v nezvyklé mnohovýznamovosti zkoumaného výrazu, která se navíc v průběhu doby neustále proměňovala. Tím, že „Turnen“ neoznačuje jednu jedinou speciální činnost, jak by mohlo vyplývat ze zjednodušujícího a v tomto případě zcela nevhodného českého překladu „cvičení“,²⁵⁴ nýbrž nabylo funkce zastřešujícího pojmu rozmanitého komplexu idejí, názorů a životních postojů, se stalo přijatelným pro ideologie různé polarity. Akcentováním vhodných elementů Jahnova původního učení si slovo „Turnen“ přivlastnily a násilně podřídily vlastnímu světonázoru.²⁵⁵ Na jedné straně tak vyvstávají nemalé problémy, je-li vyvíjeno úsilí o jednoznačnou definici slova, na straně druhé však slouží „Turnen“ jako mimořádně názorný příklad pro to, jak rozličné ideologické směry vnášením nového obsahu do starých pojmů dokáží manipulovat jazykem, a

²⁵⁴ František Krátký se ve svých *Dějínách tělesné výchovy* snažil překládat slovo „Turnen“ výrazem „cvičení“. Jeho postup ale má svá úskalí. Jestliže např. slovo „Turnübung“ přeložil jako „tělesná cvičení“, je nutné se tázat, jak by poté zacházel s pojmy „Leibesübung“ nebo „Körperübung“. Stejně tak jeho překlad slova „Turnplatz“ jako „tělocvičené cvičiště“ se nezdá být nejspříjemnější. Protože „Turnen“ je zpodstatnělým slovesem, a vyjadřuje tedy specifickou aktivitu v duchu určité ideologie, nelze za jeho ekvivalent považovat ani v češtině existující výraz „turnerství“, které se hodí spíše pro označení turnerského hnutí (takto je pojem také v předkládané studii používán). Další možnost představuje poněkud neobratný opis „cvičení – turnen“, který se objevil v českém překladu jednoho příspěvku Michaela Krügera. Jelikož podle všeho neexistuje vhodný překlad slova „Turnen“ a protože, jak bude ukázáno dále, označuje zcela specifickou aktivitu, je v tomto textu ponechán originální německý výraz. František KRÁTKÝ, *Dějiny tělesné výchovy I.*, Praha 1974, s. 205; Michael KRÜGER, *Turnerství v Německu – proměna národní tělesné a pohybové kultury v moderní sportovní hnutí*, in: Marek Waic (vyd.), *Češi a Němci ve světle tělovýchovy a sportu*, Praha 2004, s. 129-158, zde s. 129.

²⁵⁵ Na stránkách předkládané studie bude zachyceno zejména pojmání slova „Turnen“ z pohledu extrémně pravého pólu ideologické škály. Příkladem jiné reflexe téhož pojmu, učiněné prizmatem zcela opačné ideologie, mohou být úvahy v publikacích vydávaných v Německé demokratické republice, zejména ve vlivném periodiku „Gymnastik und Turnen“. V projevech Ericha Riedebergera, prezidenta mocné organizace „Deutscher Turn-Verband“ se v nezkalené podobě zrcadlí podřízení Jahnových principů postulatům marxisticko-leninské ideologie. Viz např. FORSCHUNGSGRUPPE TURNEN AN DER DHFK GEZ. H. PÖNISCH, *Zur Bildung des Deutschen Turnverbandes*, in: *Gymnastik und Turnen* 5, 1958, s. 84; *Festsitzung des neuen Bundesvorstandes*, in: *Gymnastik und Turnen* 7, 1961, s. 135.

ovlivňovat tak smýšlení společnosti. Vyjádřeno jinými slovy, „Turnen“ se za použití určitých speciálních metodologických postupů stává dokonalým zrcadlem doby.

V jednom ze svých dopisů vysvětlil Jahn lapidárně, že sloveso „turnen = provozovat gymnastická cvičení“.²⁵⁶ Podle této logiky by „Turnen“ a „Gymnastik“ vyjadřovaly to samé. Bylo-li by tomu tak, proč by Jahn vymýšlel novotvar pro již zaběhnutý výraz, který navíc v té době mimořádně zpopularizoval osvícenský filantrop a jeden z nejuznávanějších německých pedagogů své doby Johann Christoph Friedrich GutsMuths, autor v oblasti tělovýchovy zcela převratného spisu „Gymnastik für die Jugend“ a Jahnův velký inspirátor? Argument, že Jahna iritoval cizí původ slova je sice správný, ovšem nedostačující, neboť „Gymnastik“ bylo pouze jedním z mnoha slov, která na počátku 19. století označovala tělesnou aktivitu.²⁵⁷

Když Friedrich Ludwig Jahn založil roku 1811 cvičiště na Hasenheide před branami Berlína a zakomponoval do svého jazykového repertoáru slovo „Turnen“ se všemi jeho odvozeninami, nezdá se příliš pravděpodobné, že by si dal námahu s vytvořením neologismu jenom proto, aby do řady výrazů s velmi podobným významem postavil další synonymum. „Turnen“ tak musí znamenat něco více než pouhé „provozování gymnastických cvičení“, ačkoli srovnání dvou pilířů moderního tělocvičného systému – GutsMuthsovy „Gymnastik für die Jugend“ s Jahnovým „Die Deutsche Turnkunst“ – může zdánlivě tuto tezi vyvrátit a potvrdit Jahnovu jednoduchou definici. Jak uvidíme ve třetí podkapitole, obě knihy si jsou totiž v mnohém nápadně podobné. Že se u Jahna nově objevují některé technické inovace, ještě není plnohodnotným důvodem, aby se „Turnen“ svou podstatou definitivně odlišilo od „Leibesübung“, dalšího tehdy běžného pojmu, či „Gymnastik“. K tomu je zapotřebí jiného aspektu: důsledně vzato skutečně není vhodné klást rovnítku mezi „Turnen“, „Leibesübung“ a „Gymnastik“, avšak nikoli proto, že by Jahn obohatil svůj systém o nové cviky, nýbrž proto, že mu vdechl nový zcela význam a účel.

Pro jejich pochopení je nezbytné dosadit zrození „Turnen“ do souřadnic dobových událostí. Jahnova idea „Turnen“ se formovala v momentě, kdy se Evropou hnala bouře

²⁵⁶ Walter UMMINGER, *Die Chronik des Sports*, Dortmund 1990, s. 112.

²⁵⁷ Uspořádáním nepřehledného přediva takovýchto výrazů (exercitia corporum, exercitatio corporis, Leibesübung, Übung des Leibes, Übung, Körperübung, Übung des Körpers, physische Erziehung, körperliche Erziehung, Physik der Erziehung, Körperbildung atd.) podle doby vzniku a jejich přesného významu se ve svých paradigmatických studiích, založených na náročném propojení historické a lingvistické metodologie, dosud nejvíce fundovaně zabíral rakouský sportovní historik Hannes Strohmeyer, třebaže svou minuciózní analýzu omezil jen na rakouské teritorium. Hannes STROHMEYER, *Beiträge zur Geschichte des Sports in Österreich. Gesammelte Arbeiten aus vier Jahrzehnten*, Wien 1999, s. 29-94.

napoleonských válek. Po traumatizujících porážkách pruských vojsk v bitvách u Jeny a Auerstedtu v roce 1806 a po obsazení Berlína francouzskými jednotkami, dospěl Jahna k svérázné myšlence dát rodícímu se turnerskému hnutí nevídaný rozměr, spočívající v přípravě mladých, zdravých a nadšených chlapců k osudovému souboji s „dědičným nepřítelem“. Po vítězství by již nic podle Jahna nebránilo triumfálnímu sjednocení a vzniku svobodného Německa. S vědomím tohoto cíle měl být turner na cvičišti vychováván jako svobodný, vlasti oddaný občan nového Německa.

Svým jednoznačným politicko-nacionálním poselstvím se turnerské hnutí, chápané samotným Jahnem jako národní výchova, zásadně odlišilo od všech starších tělovýchovných aktivit. I „Turnen“ jako slovo tudíž znamenalo něco jiného než ostatní s tělesnou aktivitou spjaté pojmy, které sice označovaly podobnou činnost, postrádaly však v sobě určitý program. Pouze „Gymnastik“ měla díky GutsMuthsovi konkrétnější obsah. Jenomže v době vzniku „Gymnastik für die Jugend“ se nedaly zaznamenat na německém území ještě žádné nacionalistické vášně, které vzplanuly až v momentě, kdy si obyvatelé říše začali v konfrontaci s francouzskou expanzí uvědomovat vlastní identitu. Proto tehdy GutsMuths neměl zapotřebí vnášet do svého spisu a do své „Gymnastik“ žádný tajný podtext a proto mělo celé jeho úsilí čistě humanistický charakter, jak jednoznačně plyne z cíle „Gymnastik“, jíž mělo být souznění „tělesné dokonalosti přírodního člověka s duchovní kulturou“.²⁵⁸ A třebaže si GutsMuths nejednou při líčení krásy všeřeckých gymnastických her posteskl nad nesoudržností vlastního národa, v zásadě se politice stranil.²⁵⁹ Jestliže pro něj byla síla, zdraví a soběstačnost cílem, u Jahna představují vyjmenované vlastnosti pouhý prostředek. Cíl byl totiž, jak uvedeno výše, alespoň v prvních letech existence „Turnen“ zcela politický. Po ukončení válek se smyslem „Turnen“ stala výchova k vlastenectví. Právě vložením cvičení do služeb národa učinil Jahn sice nevratný krok k jeho popularizaci a rozšíření tělovýchovy, zároveň však sloučením „Turnen“ s patriotismem dal předpoklady k vývoji, jenž bude mít v budoucnu nedožrnné následky.

²⁵⁸ Johann Christoph Friedrich GUTSMUTHS, *Gymnastik für die Jugend enthaltend eine praktische Anweisung zu Leibesübungen – ein Beytrag zur Nöthigsten Verbesserung der körperlichen Erziehung*, Schnepfenthal 1793, s. 181.

²⁵⁹ „(...) otužování těla, posilování, zručnost, krásný vzhled, odvaha, duchapřítomnost v nebezpečí a na tom založená láska k vlasti byly jejím účelem [tzn. gymnastiky – pozn MK]. (...) k tomu zřizovali veřejné budovy, (...) kde se scházeli mladí i staří, bohatí i chudí ze všech stavů.“ Vše vrcholí sportovními hrami: „Dav valící se na tuto slavnost překoná všechny naše představy; nic podobného není mezi novodobými národy, tak šťastné sjednocení členů jednoho národa už se nevidí.“ Viz: J. Ch. F. GUTSMUTHS, *Gymnastik für die Jugend*, s. 143-145.

Nové slovo se muselo vyznačovat krátkostí a úderností, musela z něj sálat sláva a pýcha germánské historie, muselo samo o sobě být hlasitým programem. Při zkoumání etymologie pojmu „Turnen“ byl Jahn ovšem sveden na falešnou cestu, když s vlasteneckým zápalem nadšeně prohlašoval, že se jedná o více jak osm set let staré německé slovo užívané pro výrazy „točit, obracet, otáčet, hýbání, pohyb“ a podobně. Z německého pramene se pak slovo podle jeho mínění mělo rozšířit do ostatních evropských jazyků včetně francouzštiny.²⁶⁰ Jenomže ve skutečnosti původ starohornoněmeckého „turnēn“ spočívá v latinském slovu „tornare“, znamenajícím „zaoblovat“. Pokud by se sestoupilo po stupních etymologického vývoje ještě hlouběji, ukáží se kořeny výrazu „tornare“ v dalším latinském pojmu „tornus“, které bylo odvozeno od řeckého slova „tórnos“ s významem „kruh, kruhový pohyb“.²⁶¹ A tak zemí původu Jahnova nejslavnějšího neologismu bylo místo Německa Řecko a do Německa se slovo dostalo, jak ukázaly pozdější výzkumy, pravděpodobně z Francie s pronikáním rytířské kultury.

V očích Jahna, jenž se pro svou zaslepenou nenávist vůči Francii dokonce nezdráhá považovat i rytířské turnaje za původně ryze německou záležitost,²⁶² by něco takového bylo absolutně nepřijatelné. A nejen pro něj. V rakouské monarchii, kam nové slovo „Turnen“ proniklo již v roce 1816,²⁶³ vtělil o téměř osmdesát let později kdosi skrytý pod pseudonymem „Einer von Neusigel“ své rozladění nad úpadkem vlasteneckého smýšlení do článku otištěném v „Deutscher Turner-Hort“, v němž mimo jiné uvedl: „Tak čtu např. ve 12. čísle „Deutsche Turn-Zeitung“ z minulého roku krátké pojednání, v podstatě vysvětlení původu slova „Turnen“. (...) Také německé „Turnen“ (odporně pravdivé) je velšského původu.“ Autoru článku, zřejmě příslušníku Turnerského spolku Neusigl (Turnverein Neusigel), se přitom zdálo, že o pravlasti zmíněného slova není prozatím jasno ani v učených kruzích, byl si ale naopak zcela jist, že pokud by sám Jahn měl nejmenší pochybnosti o původnosti slova „Turnen“, nikdy by jej nepřijal za pojmenování své slavné aktivity.²⁶⁴

Německý turnerský svaz nejen pevně obhajoval Jahnův názor na vznik pojmu „Turnen“, nýbrž i přehnaně akcentoval propojení „Turnen“ s národem. Článek v

²⁶⁰ Friedrich Ludwig JAHN - Ernst EISELEN, *Die Deutsche Turnkunst*, (Kultur-Kuriosa, Bd. 16) München 1979, s. 45-48.

²⁶¹ Günther DROSDOWSKI (Hrsg.), *Duden – Etymologie*, Zürich 1989, s. 764.

²⁶² F. L. JAHN – E. EISELEN, *Die Deutsche Turnkunst*, s. 47-48.

²⁶³ H. STROHMEYER, *Beiträge*, s. 39.

²⁶⁴ EINER VOM „NEUSIGL“ (neznámý autor), *Ueber Gesinnungs-Niedergang*, in: *Deutscher Turner-Hort* 14, 1897, s. 105.

„Deutscher Turner-Hort“ nazvaný „Warum turnen wir?“, v němž anonymní autor spatřuje největší přínos „Turnen“ v posílení muskulatury, ozdravení ducha, získání zručnosti, výdrže a chuti k jídlu, aniž by jediným slovem zmínil jeho výchovnou funkci, se proto jeví v daném „völkisch“ kontextu jako naprosto anomální a nelze jej přijmout za reprezentativní.²⁶⁵ To stuttgartský historik turnerského hnutí Karl Planck sepsal pro speciální číslo „Deutscher Turner-Hort“, opěvující pompézní celosvazovou turnerskou slavnost v Liberci, mnohem údernější příspěvek, signifikantně pojmenovaný „Turnerthum und Volksthum“. Poté, co v něm neváhal postavit turnerství jako určitý systém vlastností a názorů po bok křesťanství, označil „Turnen“ za výchovné umění, jehož produktem má být jednoduchý, prostý, odvážný, rozhodný, přímý a opravdově mužný Němec, jakým byl již Jahn sám.²⁶⁶ Takovému člověku je péče o lásku k vlasti svatou povinností a vedení boje proti cizáctví věcí cti, jak se domníval anonymní autor rovněž velmi programového článku „Nationales Turnwesen und Politik“. Týž autor se rovněž obával, že mnozí turneři takovýto smysl „Turnen“ vůbec nechápou a omezováním „Turnen“ na pouhé tělesné zdokonalování umožňují vytvářet v turnerských halách „internacionální půdu“, čímž metaforicky vyjádřil strach z kontaminace „Turnen“ sportem.²⁶⁷

Konkurenční systém, „deroucí se dopředu, aniž by ‚Turnen‘ jakkoli šetřil,“²⁶⁸ totiž turneři Německého turnerského svazu nenáviděli hned z několika důvodů. Zaprvé odmítali výraz, který se objevil v Německu v roce 1828 a v Rakousku ještě o dalších dvacet let později,²⁶⁹ jako sémantický import ze zahraničí,²⁷⁰ pro nějž, stejně jako pro ostatní cizí slova se sportem související, nemá být v německém jazyce místo.²⁷¹ Za druhé jim vadil obsah sportu. Na rozdíl od „Turnen“, v němž se měly spájet veškeré cvičební úkony posilující tělo, se „völkisch“ turnerům zdál sport se svým směřováním

²⁶⁵ EIN VORTURNER DES MÄRKISCHEN TURNGAUES (neznámý autor), *Warum Turnen wir?*, in: *Deutscher Turner-Hort* 4, 1892, s. 6-7.

²⁶⁶ K. (Karl) PLANCK, *Turnerthum und Volksthum*, in: *Deutscher Turner-Hort* 16, 1892, s. 2-3, zde s. 2.

²⁶⁷ HERMANN-BERLIN, *Nationales Turnwesen und Politik*, in: *Deutscher Turner-Hort* 13, 1892, s. 2-3.

²⁶⁸ Wilhelm WEINKNECHT, *Sport und deutsche Turnerei*, in: *Deutscher Turner-Hort* 7, 1896, s. 73.

²⁶⁹ H. STROHMEYER, *Beiträge*, s. 39.

²⁷⁰ V původním významu „rozptýlení, zábava, kratochvíle, hra“ označovalo slovo zábavu normanské šlechty v Anglii. Do anglické slovní zásoby se dostalo ze starofrancouzského výrazu „desport“, což je substantivní forma slovesa „se desporter“ čili „bavit se, rozptylovat se“. Zprvu proto zněla anglická odvozenina „disport“, jež se teprve v průběhu času zkrátila do dnešní formy „sport“. *Duden*, s. 693-694.

²⁷¹ Wiener Stadt- und Landesarchiv (dále jen WSLA), Ester Wiener Turnvereine (dále jen EWT), karton 1, složka 2: Verschiedene Drucksachen, Berichte über einzelne Turnveranstaltungen, Nachrufe. 1862-1931 - Franz VOGEL, *Turnen und Sport in völkischer Betrachtung*, in: *Festschrift zum Bundes-Turnfest in Asch mit der Feier des 50jährigen Bestandes des Turnvereines Asch am 22., 23. und 24. Heuertes 1899/2012 n. N.*, s. 13-14, zde s. 14.

ke špičkovým výkonům v jedné jediné disciplíně příliš jednostranný.²⁷² Avšak rozdíly nespočívaly jen v péči o tělo. Ještě důležitější byly pro Německý turnerský svaz odlišnosti v samé podstatě „sportu“ a „Turnen“ v Jahnově smyslu. Zatímco „Turnen“ oduševňovalo turnery ve „völkisch“ ohledu a činilo je bojeschopnými proti všem nepřátelům německého národovectví, aniž by primárně kladlo důraz na výkony, stěží se mezi atlety, plavci, střelci, jezdci na koních, veslaři, cyklisty, turisty, či „ať už se nazývají jakkoli“, nacházeli stejně opravdoví bojovníci, jak shledal ve svém příspěvku pro pamětní spis ze svazové turnerské slavnosti v Aši liberecký turner Franz Vogel. Všem sportovcům prý jde jen o rekordy a na „völkisch“ činnost nemají čas, natož peníze.²⁷³

Úplnou pravdu Vogel ovšem neměl. Již dva roky před tím, než sepsal svůj článek, se v Hamburku konstituoval Německo-nacionální cyklistický svaz (Deutschnational Radfahrer-Verband), aby „pod svým praporem sjednotil všechny cyklisty, kteří cítí a myslí německy“. „Sport sám o sobě může být internacionální,“ stálo dále v proklamačním článku v „Deutscher Turner-Hort“, „Němci, kteří jej však provozují, mají a musí zůstat němečtí.“ Že ale ve svém počínání představoval hamburský svaz výjimku a že spíše platilo, co konstatoval Vogel, dosvědčují okolnosti vzniku svazu: „Nejdříve bylo třeba zodpovědět otázky, zda existující velké cyklistické organizace spočívají na vlasteneckých základech, zda se snaží udržet náš krásný sport německý a zda chtějí pěstovat a chránit lásku k vlasti a vlastnímu národu. Na všechny tyto otázky jsme museli,“ napsal svaz, „odpovědět rozhodným NE.“²⁷⁴

Za na první pohled bezcennými a téměř ad absurdum vedenými úvahami, totiž zda je „Turnen“ německé slovo, zda si jsou „Turnen“ a sport blízké či nikoli, zda je pouze „Turnen“ německé a jestli může být i sport německý nebo pouze „internacionální“, se ovšem skrývaly principiální problémy. Pomocí všech těchto článků mělo být sice nepřímo, leč velmi pochopitelným způsobem vyvoláno opovržení nad Německým turnerstvem. Právě tato obří organizace se ke konci století zabývala možnostmi spolupráce se sportovními svazy. Například na jednání výboru Berlínské turnerské župy (Berliner Turngau) Německého turnerstva v roce 1896 ke zděšení německonacionálních turnerů jeden z řečníků prohlásil, že by se vyplatilo organizačně propojit Německé turnerstvo s Ústředním výborem národních a mládežnických her (Centralausschuss für

²⁷² Erwin MEHL, *Jahn als Spracherzieher. Zum 200. Geburtstag des Turnvaters (geb. 11. 8. 1778 zu Lanz)*, Wien 1978, s. 21; W. UMMINGER, *Die Chronik*, s. 105.

²⁷³ F. VOGEL, *Turnen und Sport*, s. 13.

²⁷⁴ Hugo JORDAN, *Deutschnationaler Radfahrer-Verband*, in: *Deutscher Turner-Hort* 3, 1897, s. 23.

Volks- und Jugendspiele). Pokud by se tento plán dočkal realizace, strachoval se na stránkách „Deutscher Turner-Hort“ jistý Wilhlem Weinknecht, vzniklo by jakési Všeobecné sportovní, herní a turnerské družstvo (Allgemeine Sport- Spiel und Turngenossenschaft), jež by již s ideálním germánským prostředkem národní výchovy nemělo vůbec nic společného.²⁷⁵

Všechny diskuze nad slovy „Turnen“ a „sport“ měly pro Německý turnerský svaz přímo existenční rozměr. Vždyť jestliže by upustil od Jahnových dogmat, na nichž tak houževnatě lpěl, podkopal by tím své vlastní ideologické základy, na nichž se od časů „völkische Turnfehde“ rozhodl stát. A tak zatímco se Německé turnerstvo pozvolna otevíralo novým trendům, neboli slovy jednoho z krajských zástupců této organizace, „kráčelo s dobou a neuzavíralo se před vzkvétajícím sportem“,²⁷⁶ Německý turnerský svaz, zatvrzelý ve svém konzervatismu, se rozhodl pro cestu opačnou, kterou v návaznosti na jeho ideologii později Edmund Neuendorff, vlivný sportovní funkcionář nacistického Německa, shrnul do lapidárního hesla „Zpět k Jahnovi, není žádné lepší kupředu“ (Zurück zu Jahn, es gibt kein besseres Vorwärts).²⁷⁷

Vně Německého turnerského svazu, respektive celého turnerského prostředí, k takovýmto jazykovým nuancím nedocházelo. Německost pojmu „Turnen“ a vztahy mezi ním a sportem měly enormní význam pro Německý turnerský svaz, Německé turnerstvo – alespoň to tak vyplývá ze studovaného materiálu – se jazykovým otázkám s takovou vervou nevěnovalo a státní instituce rakouské monarchie se tímto problémem už vůbec nezabývaly. Absolutní ignorování významů jednotlivých slov ze strany úřadů stojí za zmínku, neboť je v ostrém protikladu k tomu, s čím jsme se setkali v případě Německého turnerského svazu.

V aktech rakouského ministerstva zahraničí z přelomu 19. a 20. století, týkají-li se tělocvičných spolků, lze totiž například narazit na svým způsobem nelogické slovní spojení „Turnverein Sokol“ v případě slovanských spolků²⁷⁸ či „Turnverein Sicz“,

²⁷⁵ W. WEINKNECHT, *Sport*, s. 64.

²⁷⁶ Tamtéž.

²⁷⁷ Hans Joachim BARTMUB (Hrsg.), „Turnvater“ *Jahn und sein patriotisches Umfeld: Briefe und Dokumente 1806-1812*, Köln 2008, s. 14-15.

²⁷⁸ Österreichisches Staatsarchiv (dále jen OeStA), Allgemeines Verwaltungsarchiv (dále jen AVA), Inneres, Ministerium des Inneren (dále jen MdI), Präsidium, karton 1652: Veteranen-, Turn-, Feuerwehr-, Schützen-, Regatce-, Jugendwehr-, Sportvereine, Knabenhorte, složka 1901, dopis č. 4138/190, prezidium dolnorakouského místodržitelství prezidiu ministerstva vnitra, opis zprávy adresované prezidiu místodržitelství v Praze z 23. května 1901.

pakliže se jednalo o spolek z Haliče.²⁷⁹ Pouze s italskými jednotami se výraz „Turnverein“ v úředních listinách nepojil, protože ho plně nahrazovala italská slova „Unione (popř. Federazione) ginnastica“,²⁸⁰ což však nebránilo tomu, aby italské spolky byly ve statistikách zahrnovány s německými spolky z Tyrolska s Vorarlberska pod společné označení „Turnvereine“.²⁸¹ Uvedené příklady nasvědčují tomu, že v oficiální rovině docházelo k posunu významu slova „Turnen“ od označení jakési extravagantní čistě německé patriotické aktivity k běžně užívanému výrazu pro tělocvičnou činnost, ať už ji provozoval kterýkoli z národů monarchie. Přesto měly úřady se všemi možnými synonymně znějícími výrazy po cvičení nemalé problémy a při pročitání byrokratické agendy vídeňských centrálních institucí se zdá, jako by Německý turnerský svaz byl jedinou organizací, která skutečně jasně rozlišovala mezi „Turnen“, „sportem“ a dalšími pojmy, byť tak činila svým „völkisch“ měřítkem. Na vrchol se úřednický pojmoslovný chaos dostal díky výsledkům dosti zmatené statistiky prováděné v letech 1906 až 1908 na území celého Předlitavska z popudu francouzského velvyslanectví, které v nótě z 6. listopadu 1906 požádalo o soupis existujících „turnerských, šermířských, střeleckých, jezdeckých a alpských (lyžařských) sportovních jednot“.²⁸² Již samotná definice požadavku obsahuje spoustu nejednoznačností: nejenže je zde „Turnen“ postaveno na roveň šermování a lyžování, nýbrž ještě společně s těmito činnostmi spadá pod nadřazený termín „Sport“. Za jazykově nejvíce pozoruhodný soupis, který ministerstvo zahraničí v souvislosti s prováděním tohoto průzkumu obdrželo, platí statistika zaslaná z Čech. Vedle turnerských, střeleckých, lyžařských jezdeckých a šermířských spolků totiž v tabulce, nazvané „Čechy: Sportovní spolky 1906“, následují také spolky cyklistické, turistické, rybářské, sportovní, bruslařské, atletické, fotbalové a tenisové, veslařské, lovecké, plavecké a automobilové.²⁸³ Je snad možné lovectví a rybářství stavět po bok fotbalu či atletice? Nelze atletiku a plavání

²⁷⁹ OeStA/AVA, Inneres, MdI, Allgemein Teil 2, karton 920: Vereinsankten, Veteranen-, Turn- und Schützenvereine, složka B, protokol ministerstva vnitra č. 53107/06, překlad rekursu spolku Turnerského spolku „Sicz“ v Biřobožnici.

²⁸⁰ OeStA/AVA, Inneres, MdI Allgemein Teil 2, karton 931: Vereinsankten, Veteranen-, Turn- und Schützenvereine, složka T, protokol ministerstva vnitra č. 17774/1910, dopis ministerstva obrany ministerstvu vnitra a překlad dopisu prezidenta a sekretáře Unione ginnastica policejnímu komisariátu v Trientu z 27. července 1909.

²⁸¹ OeStA/AVA, Inneres, MdI Allgemein Teil 2, karton 916: Vereinsankten, Veteranen-, Turn- und Schützenvereine, dopis č. 57450/06, místodržitelství Tyrolska a Vorarlberska ministerstvu vnitra, seznam turnerských spolků v Tyrolsku.

²⁸² OeStA/AVA, Inneres, MdI Allgemein Teil 2, karton 916: Vereinsankten, Veteranen-, Turn- und Schützenvereine, dopis č. 50737/1906, ministerstvo zahraničí ministerstvu vnitra.

²⁸³ OeStA/AVA, Inneres, MdI Allgemein Teil 2, karton 916: Vereinsankten, Veteranen-, Turn- und Schützenvereine, dopis č. 32390/07, ústřední statistická komise ministerstvu vnitra, statistika sportovních spolků v Čechách z roku 1906.

zahrnout také pod „Turnen“? A co je poté sport, když na jedné straně do něj nepatří ani fotbal, ani tenis, a na druhé straně stojí nad všemi pojmy jako střešní výraz?

Ponechme tyto otázky bez odpovědí, neboť by téma práce příliš vychýlily z jeho kolejí. Důležitější jsou na závěr následující zjištění: Vhodně provedenou analýzou výrazu „Turnen“, jeho vývoje a recepce lze rozšifrovat ideje a perspektivy těch, kteří slovo používali s určitým záměrem. „Turnen“ je výraz, jež pro jednoho mohlo být programem, zatímco pro druhého prázdným pojmem. Jeho geneze od pozoruhodného neologismu, přes jeden ze symbolů liberálních, vlasteneckých a „völkisch“ myšlenek až po výraz úporně soupeřící se „sportem“ a nakonec v dlouhé agónii pozvolna podléhající tomuto svému protivníkovi v procesu tzv. lingvistického i praktického „Versportlichung“ 20. století, nepostrádá rysy tragiky.²⁸⁴

III. II. Kdo byli turneři Německého turnerského svazu?

Statistickému vývoji členské základny Německého turnerského svazu a problémy spjatými s jeho sestavováním se věnovala první kapitola této studie. O nic snadnější, než dopátrat se přesných statistických údajů, není ani snaha nastínit sociální strukturu svazu - to znamená například jaký byl věkový průměr turnerů či co bylo jejich zaměstnáním. Ve svazových statistikách nebývalo totiž specifikováno, kdo přesně se za čísla skrývá. Pakliže turneři dosáhli jistého věhlasu či určité vedoucí funkce, dochovaly se díky tomu dodnes i bližší údaje k jejich životu. Víme proto, že Franz Xaver Kießling měl technické vzdělání a působil nakonec jako amatérský vědec v oboru vlastivědy, nebo že August Amonesta, člen redakce „Deutscher Turner-Hort“, pracoval jako knihář a antikvář.²⁸⁵ Za výjimečnými jednotlivci se však rozprostírala široká masa anonymních turnerů. Kdo byli oni?

Určité náznaky lze odvodit z vlastních údajů Prvního vídeňského turnerského spolku, i když se shodou okolností nezachovaly pro zkoumané období, nýbrž jen pro roky 1885 a 1902. Podle interní statistiky z roku 1885 se z celkových 1109 členů

²⁸⁴ K současnému vnímání slova „Turnen“ viz např. M. KRÜGER, *Turnerství v Německu*, s. 129; k procesu „Versportlichung“ viz např. Stefan GRÖBING, *Vom Schulturnen zur Bewegungserziehung – die Entwicklung der schulischen Leibeserziehung in Österreich*, in: Ernst Bruckmüller - Hannes Strohmeyer (Hrsg.), *Turnen und Sport in der Geschichte Österreichs*, Wien 1998, s. 201-212.

²⁸⁵ Hermann STEININGER, *Franz Xaver Kießling und die Volks- und Heimatkunde in Niederösterreich*, in: *Das Waldviertel. Zeitschrift für Heimat- und Regionalkunde des Waldviertels und der Wachau* 1, 1994, s. 49-56, zde 51-52; Inzerát Augusta Amonesty, in: *Deutscher Turner-Hort* 7, 1897, s. 56.

zabývalo 421 obchodováním, 268 se jich rekrutovalo z řad úředníků a 134 se věnovalo řemeslům. Zbylý počet se více či méně rovnoměrně rozložil mezi lékaře, právníky, knihaře, inženýry, učitele, umělce a studenty.²⁸⁶ V jakých věkových kategoriích se pohybovali, není známo. O 17 let později, kdy se počet členů vlivem restriktivního árijského paragrafu scvrkl o více jak polovinu na pouhých 426 aktivních členů, tvořili vedoucí skupinu úředníci, zastoupení 132 členy, druhé místo obsadili obchodníci s 90 členy a za 72 řemeslníky se opět s velkým odstupem usadily ostatní profese. 148 členů mělo mezi 21 a 30 lety, 109 mezi 31 a 40 lety a 84 mezi 41 a 50 lety.²⁸⁷

Ke generalizaci těchto informací je třeba se stavět skepticky. Stáří spolku, jeho pozice na čele turnerského německonacionálního vojska v boji o Jahnovu „völkisch“ recepci a v neposlední řadě vysoký počet členů z něj činily vlajkovou loď Německého turnerského svazu, jejíž dominantní pozice jí umožňovala nejen brožovat své každoroční zprávy, nýbrž i vydat knižně vlastní historii od roku 1861 až do roku 1885, odkud pocházejí zmíněné statistické údaje. Uvážíme-li ještě k tomu všemu, že spolek existoval v nejexkluzivnějším prostředí rakouské monarchie, je na místě otázka, do jaké míry lze informace o jeho členech aplikovat na celý svaz. Bezpochyby se do Německého turnerského spolku v Horním Podluží (Deutscher Turnverein in Obergrund) v severních Čechách nebo do kteréhokoli spolku Alpské turnerské župy nehlásilo tolik obchodníků, účetních, umělců, advokátů, úředníků a mladých lidí jako právě do Prvního vídeňského turnerského spolku. Lze se tedy závěrem ztotožnit s tezí Uwe Puschnera, podle něhož pocházela klientela Německého turnerské svazu z méně zámožných a jednoduchých kruhů.

Na žádném místě v „Die Deutsche Turnkunst“ nedefinuje Jahn explicitně, kdo smí a nesmí „Turnen“ provozovat, nicméně z oddílu „Turnerský učitel“ (Turnlehrer), jenž měl být vzorem pro mladé svěřence, a také ze samotného složení turnerské společnosti prvních dvou desetiletí 19. století plyne, že nový systém cviční adresoval převážně mladým lidem – školákům, gymnazistům a studentům.²⁸⁸ Ti, jakožto generace

²⁸⁶ *Der Erste Wiener Turnverein 1861-1885*, Wien sine dato, s. 212.

²⁸⁷ WSLA, EWT, Karton 1, složka Jahresberichte des 1. Wiener Turnvereins 1864 1867, 1870, 1872, 1873, 1884, 1885, 1900, 1901, 1902, 1904, 1905, 1917, 1931, *Jahresbericht des Ersten Wiener Turnvereins über das 42. Vereinsjahr 1902*, Wien 1903, s. 25.

²⁸⁸ F. L. JAHN – E. EISELEN, *Die Deutsche Turnkunst*, s. 296-300; Hans Ferdinand MASSMANN, *Die Turnplätze in der Hasenheide bei Berlin*, in: Georg Hirth (Hrsg.), *Das gesamte Turnwesen. Ein Lesebuch für deutsche Turner*. 133 abgeschlossene Muster-Darstellungen von den vorzüglichen älteren und neueren Turnschriftstellern, Leipzig 1865, s. 279-292, zde s. 282; J. W. v. ARCHENHOLTZ, *Über die von Herrn Jahn in Berlin eingeführten gymnastischen Übungen der Jugend*, in: *Minerva – ein Journal historischen und politischen Inhalts*, Januar 1812. Cit. dle: Gerd STEINS, *Die Berliner Hasenheide – ihre Turnplätze von 1811 bis 1934*, Berlin 1978, s. 21.

budoucnosti, měli být indoktrinováni myšlenkami vlastenectví, liberalismu a idejemi sjednoceného Německa. Měšťané se pro svůj konzervatismus pro zamýšlenou činnost nehodili.

Jinak tomu bylo v Německém turnerském svazu, kde se podíl studentů na celkovém počtu členů jeví jako velmi nízký. Ponechali-li se stranou Vídeňský akademický turnerský spolek (Wiener Akademischer Turnverein), zřejmě jediný čistě studentský spolek celého Německého turnerského svazu, pak do Prvního vídeňského turnerského spolku vstoupilo např. v roce 1885 pouhých 25 studentů, zatímco ke stejnému kroku se rozhodlo 81 úředníků, 46 účetních, 38 obchodníků a 33 obchodnických zaměstnanců (tzv. komisů).²⁸⁹ Poměr studentů ve spolkových statistikách musel určitě různě variovat, neboť První vídeňský turnerský spolek nebyl průměrným spolkem Německého turnerského svazu. Vysoký počet studentů lze očekávat i ve spolcích v Berlíně či Štýrském Hradci, v neuniverzitních městech, což byla většina měst svazu, muselo být jejich zastoupení naopak nulové. Všeobecně klesající počet studentů věnujících se „Turnen“, tedy konec platnosti oné staré rovnice z prvních dvou desetiletí 19. století $\text{turner} = \text{člen studentského spolku}$,²⁹⁰ ovšem nebyl typický pouze pro Německý turnerský svaz, nýbrž byl všeobecnou tendencí započatou již ve druhé vývojové fázi „Turnen“.

Zajisté by bylo vhodné věnovat se hlouběji osvětlení tohoto pozoruhodného procesu, ovšem nikoli na stránkách předkládané studie. Zde se omezme pouze na dvě úvahy. Zaprvé, v porovnání s Jahnovým „Turnen“, jehož nositeli a šířiteli byli studenti zejména v univerzitních městech, se pozdější „Turnen“, v tomto případě „Turnen“ Německého turnerského svazu, zakořenilo i v menších provinčních městech. Lze tudíž logicky předpokládat, že v Německé turnerské župě „Jahn“ pro severní Čechy těžko mohl cvičit nějaký student. Německonacionální studenti mohli být, zadruhé, ideologicky satureováni členstvím ve svých vlastních studentských spolcích - buršensářtech, které rovněž tvořili součást širokého, z několika desítek spolků sestávajícího „völkisch“ hnutí.²⁹¹ Účast na pravidelných turnerských tělesných aktivitách proto mohli považovat za nadbytečné, i když stále je nutné uvážit, že mezi

²⁸⁹ *Der Erste Wiener Turnverein*, s. 240-251.

²⁹⁰ Franz BENDA, *Der Deutsche Turnerbund 1889. Seine Entwicklung und Weltanschauung* (Diss. an der Phil. Fakultät der Uni. Wien), Wien 1990, 46-50.

²⁹¹ K tomu názorně viz Carl BEUERLE, *Beiträge zur Geschichte der deutschen Studentenschaft Wiens*, Wien 1893.

studenty a turnery existovaly četné vztahy. S turnerem se student nadále setkával na společných akcích, především festivitech různého druhu.²⁹²

Mezi představou Jahna a Německého turnerského svazu o tom, kdo má docházet na cvičiště, nepanovala odlišnost pouze v tom, že jeden kladl důraz na mládež a studentstvo jakožto jediné vlastenecky indoktrinovatelné, respektive pokrokově smýšlející skupiny, zatímco druhý na „méně zámožné sounárodovce“, kteří vynikali svým antisemitismem a „völkisch“ radikalitou. V porovnání s ryze maskulinní společností raných cvičišť došlo v Německém turnerském svazu ke změně v genderové jednostrannosti, když se do tělovýchovné aktivity zapojily také ženy. Sice se tím svaz zcela odklonil od myšlení Jahna, jenž doporučoval pro dívky mírnou formu cvičení, nikoli však „Turnen“,²⁹³ na druhou stranu ale plně souzněl s tendencemi své doby, neboť „Turnen“ pro dívky bylo již dlouhou dobu často, leč bezvýsledně diskutované téma.

Ačkoli se „Turnen“ díky německému turnerovi a pedagogovi Adolfu Spießovi na území dnešního Německa pozvolna uchycovalo v dívčích školách a ačkoli již v 60. letech v různých turnerských spolcích cvičilo přes tři tisíce šolaček, zpěchovalo se jinak liberální vedení Německého turnerstva opustit představu, že „Turnen“ představuje ryze mužskou záležitost.²⁹⁴ Naopak Německý turnerský svaz se v Rakousku, kde podle všeho „Turnen“ pro dívky stagnovalo ještě na nižším vývojovém stupni nežli v Německé říši, v celé záležitosti angažoval kupodivu pokrokově. Tón udával jako v případě „völkische Turnfehde“ samozřejmě První vídeňský turnerský spolek, jehož turnerská rada se plně ztotožňovala s argumenty hlavních přímluvců tělesných aktivit pro ženy. Síla a zdraví celého národa totiž prý závisí stejnou měrou jak na vitalitě muže,

²⁹² Například při Dolnorakouskou turnerskou župou organizovaném „Turner-Hortfest“ v březnu roku 1896 se mezi 2000 návštěvníky vídeňských Schwenderových sálů nalézali vedle Technického akademického buršenshaftu „Liberta“ (Technische akademische Burschenschaft „Libertia“) „mnohá nacionální studentská sdružení“. Také když vídeňský Německý turnerský spolek Landstraße (Deutscher Turnverein Landstraße) oslavoval první rok své existence, dostavil se na jeho slavnost Akademický buršenshaft „Teutonia“ (Akademische Burschenschaft „Teutonia“). (Leopold) SLEPIZA, *Turner-Hortfest*, in: Deutscher Turner-Hort 9, 1896, s. 98-99, zde 98. R. (neznámý autor), *Der Deutsche Turnverein Landstraße*, Wien, in: Deutscher Turner-Hort 1, 1894, s. 3.

²⁹³ Friedrich Ludwig JAHN, *Deutsches Volkstum*, in: Carl Euler (Hrsg.), *Friedrich Ludwig Jahns Werke*, Bd. 1, Hof 1888, s. 143-380, zde s. 278.

²⁹⁴ Gertrud PFISTER - Hans LANGENFELD, *Die Leibesübung für das weibliche Geschlecht – ein Mittel zur Emanzipation der Frau?*, in: Hort Ueberhost (Hrsg.), *Geschichte der Leibesübung*, Bd. 3/1, Berlin-Frankfurt-München 1980, s. 485-521, zde 491-497; Svenja GOLTERMANN, *Körper und Nation: Habitusformierung und die Politik des Turnens 1860-1890*, (Kritische Studien zur Geschichtswissenschaft, Bd. 126) Göttingen 1998, s. 65.

tak i ženy jakožto rodičky dalších silných pokolení.²⁹⁵ Proto spolek 1. prosince 1891, otevřel Soukromý turnerský ústav (Privat-Turnanstalt), v němž mohly dvakrát týdně dívky a dospělé ženy cvičit pod dohledem zkušeného turnerského pedagoga.²⁹⁶

Za slovy o zlepšení zdraví žen se ovšem skrýval ještě jiný záměr. Od cvičení žen si První vídeňský turnerský spolek sliboval „příspěvek k blahu a velikosti německého národa“.²⁹⁷ Slovo „německý“ je třeba v předešlé větě chápat opět v rasovém smyslu, neboť analogicky ke stanovám Německého turnerského svazu stálo v podmínkách pro přijetí do nově otevřeného ústavu, že zájemkyně mohou být pouze „árijského původu“.²⁹⁸ Nejen matka zdravých dětí, nýbrž také odhodlaná bojovnice za „völkisch“ cíle, která by se zcela oddala potřebám své vlasti, taková měla být žena cvičící pod kuratelou Prvního vídeňského turnerského spolku. Na odhodlanou královnu Luisu, opěvovaný symbol vlastenecky smýšlející ženy,²⁹⁹ či Eleonore Prochasku,³⁰⁰ jež se převlékla do mužských šatů, aby v boji proti Napoleonovi zemřela „krásnou smrtí pro vlast“,³⁰¹ mysleli autoři projektu ženského „Turnen“ ve vídeňském spolku možná stejně intenzivně jako na teze pedagogicko-teoretických spisů o dívčím cvičení.³⁰²

Ať už byly úmysly Prvního vídeňského turnerského spolku jakékoli, faktem zůstalo, že cvičení žen minimálně v prvních letech skomíralo a že „Turnen“ nepřestalo být v Německém turnerském svazu chápáno jako mužská záležitost. Nejnapadněji tomu nasvědčují statistické údaje. Turnerský učitel August Kriwanek prováděl v „Deutscher Turner-Hort“ bilanci roku 1892 a došel k závěru, že 19 žen, které se účastnily cvičení v Prvním vídeňském turnerském spolku, představuje již dostatečně stabilní základ na to, aby se někdo obával neúspěchu dívčího a ženského „Turnen“.³⁰³ Když do svazových

²⁹⁵ Michael KRÜGER, *Einführung in die Geschichte der Leibeserziehung und des Sportes. Teil 2: Leibeserziehung im 19. Jahrhundert. Turnen fürs Vaterland*, Schorndorf 1993, s. 178; *Ueber das Frauenturnen*, in: *Deutscher Turner-Hort* 16, 1891, s. 8 (opakovaně *Deutscher Turner-Hort* 1, 1893, s. 6), DER TURNRATH DES ERSTEN WIENER TURNVEREINS, *Erster Wiener Turn-Verein*, in: *Deutscher Turner-Hort* 10, 1892, s. 7 (opakovaně *Turner-Hort* 1, 1893, s. 6-7).

²⁹⁶ *Privat-Turnanstalt des Ersten Wiener Turnvereins*, in: *Deutscher Turner-Hort* 10, 1892, s. 7-8.

²⁹⁷ DER TURNRATH, *Erster Wiener Turn-Verein*, s. 7.

²⁹⁸ *Privat-Turnanstalt des Ersten Wiener Turnvereins*, s. 8.

²⁹⁹ Viz např. portrét královny Luisy na jednom z prominentních úvodních listů Irova kalendáře: Karl IRO (Hrsg.), *Deutschvölklicher Taschenmerk-Zeitweiser auf das Jahr 1896*, Wien 1895.

³⁰⁰ Karen HAGEMANN, „*Heroic Virgins*“ and *Bellicose Amazons*“: *Armed Women, the Gender Order and the German Public during and after the Anti-Napoleonic Wars*, in: *European History Quarterly* 37, 2007, s. 507-527.

³⁰¹ A. E. (pravděpodobně Anton EDELMÜLLER), *Aus der heldenhafte Erhebung des Preußenvolkes in den Jahren 1813-1815*, in: *Deutscher Turner-Hort* 13, 1894, s. 78-80, zde s. zde 80.

³⁰² PFISTER - LANGENFELD, *Die Leibesübung für das weibliche Geschlecht*, s. 492; M. KRÜGER, *Einführung in die Geschichte*, s. 177.

³⁰³ August KRIWANEK, *I. Wiener Turnverein. Das Mädchen- und Frauenturnen*, in: *Deutscher Turner-Hort* 14, 1893, s. 6.

statistik byly v roce 1897 zahrnuty i údaje o ženských družstvech uvnitř jednotlivých spolků, vyšlo najevo, že družstvo vídeňského spolku se od roku 1892 do roku 1896 početně rozrostlo o jednu jedinou členku a bylo zároveň jediným dívčím a ženským družstvem v celé Dolnorakouské turnerské župě.³⁰⁴ Do svých řad začaly ale přibírat ženy i jiné spolky, například liberecký či dokonce mimoňský.³⁰⁵ Celkově se v Německém turnerském svazu registrovalo pro tento rok 141 žen.³⁰⁶ V dalších letech poměr žen ve spolcích podivuhodně kolísal: mimoňské družstvo zřejmě úplně zaniklo,³⁰⁷ innsbrucké družstvo stagnovalo a poté zaznamenávalo regres, který naopak vyrovnávalo neustále rostoucí družstvo v Hannoveru.³⁰⁸ Poslední statistika, která je pro námi sledované období k dispozici, uvádí k roku 1899 na 391 cvičících dívek a žen, což ve svazu, čítajícím téhož roku téměř 8000 aktivních turnerů, není mnoho.³⁰⁹

Podíl žen se navíc nepromítal do výsledných statistických údajů o počtech členů. Mimo to se nedá přehlédnout velmi nízká medializace ženské participace na cvičení. „Deutscher Turner-Hort“ k tomu nepřinášel téměř žádné informace, čímž vytvářel křiklavý kontrast k stereotypním zprávám o plánech, činnostech a festivitech toho či onoho turnerského hospodského setkání. Opomenout nelze ani extrémní maskulinizaci literárního jazyka, využívajícího agresivních militantních výrazů jak pro popis válečných scén, tak běžných událostí, a oslovujícího jednoznačně muže: „(...) ukažme tedy, (...), že jsme opravdoví a praví učedníci Jahna,“ hřímal Leopold Slepiza v informačním letáku k 13. slavnosti dolnorakouské turnerské župy v Mistelbachu roku 1898, „že jsme nadšení, cílevědomí, němečtí muži, radostní, poctiví a bezohlední společníci.“³¹⁰ A v básni sepsané u příležitosti berlínské svazové slavnosti roku 1903,

³⁰⁴ *Gau 1: Niederösterreichischer Turngau. Erhebung nach dem Stande vom 1. Hartungs 1897*, in: *Deutscher Turner-Hort* 6, 1897, s. 44.

³⁰⁵ *Gau 2: Deutscher Turngau „Jahn“ für Nordböhmen. Erhebung nach dem Stande vom 1. Hartungs 1897*, in: *Deutscher Turner-Hort* 8, 1897, s. 57.

³⁰⁶ *Deutscher Turnerbund. Erhebung nach dem Stande vom 1. Hartungs 1897*, in: *Deutscher Turner-Hort* 17, 1897, s. 134.

³⁰⁷ Od roku 1897 totiž už neuvádělo k ženskému družstvu žádné statistické informace. *Deutscher Turnerbund. Erhebung nach dem Stande vom 31. Julmond 1897*, in: *Deutscher Turner-Hort* 24, 1898, s. 187-189, zde s. 187.

³⁰⁸ *Deutscher Turnerbund. Erhebung nach dem Stande vom 31. Julmond 1897*, in: *Deutscher Turner-Hort* 24, 1898, s. 188-189; *Deutscher Turnerbund. Erhebung über die turnerischen Ergebnisse des Jahres 1898 und die Standesverhältnisse der Bundes-Vereine am 21. Julmond 1899*, in: *Deutscher Turner-Hort* 5, 1900, s. 31-33, zde 32.

³⁰⁹ *Deutscher Turnerbund. Erhebung über die turnerischen Ergebnisse des Jahres 1898 und die Standesverhältnisse der Bundes-Vereine am 21. Julmond 1899*, in: *Deutscher Turner-Hort* 5, 1900, s. 31-33, zde 33.

³¹⁰ WSLA, EWT, Karton 1, 2. Verschiedene Drucksachen, Berichte über einzelne Turnveranstaltungen, Nachrufe. 1862-1931, 13. *Turnfest des niederösterreichischen Turngaues am 2. und 3. Heuert (Juli) 2011/1898. Liederworte zur Festkneipe am 3. Heuert 2011 (Juli 1898)*.

ovšem nesoucí se ve zcela stejném duchu, stojí: „Není žádné zpět pro opravdového německého muže,/ pouze hrdinné kupředu.“³¹¹

Že se postavení ženy v Německém turnerském svazu po přelomu desetiletí zlepšovalo, že pozvolna opouštěla svou tradiční roli pouhé tvůrkyně turnerských vlajek a ozdoby turnerských slavností,³¹² to dokazují nejen rostoucí statistiky,³¹³ ale také brožované vydání turnerských pokynů pro ženy,³¹⁴ uveřejňování dámských cviků v „Deutscher Turner-Hort“,³¹⁵ jejich turnerské výstupy na doprovodných festivitech³¹⁶ a v neposlední řadě jejich literární emancipace: závěrečné verše předchozího odstavce sepsala žena, Sieglinde von Meyen.³¹⁷ Silně mužské prostředí se tedy navzdory Jahnovým tezím velmi pozvolna otevíralo i druhému pohlaví a také dorostu, o němž se ale zachovalo ještě méně zpráv než k ženskému „Turnen“.³¹⁸

Po odlišnostech v sociální struktuře Německého turnerského svazu by Jahna zřejmě také překvapilo samotné vzezření turnerů této organizace. Při pokusu setřít alespoň vnějškově různé sociální původy svých svěřenců, ale především ve snaze nalézt co nejpohodlnější a nejbezpečnější oděv pro turnery, který by zároveň odrážel jejich skromnost a prostotu, popsal Jahn v „Die Deutsche Turnkunst“ detailně každou část oděvu, tvořícího jako celek takzvaný turnerský kroj. Sestávat měl z bot sahajících nad kotníky, kalhot „ani volných jako pytel, ani úzkých jako střevo“, avšak střížených tak, aby umožňovaly každý pohyb, a šedé haleny, kterou by dle potřeby překrývala ještě „německá sukně“ - široký, nad kolena sahající temný plášť, jenž se vyvinul, jak bylo zmíněno již v první kapitole, v neodmyslitelný a s chutí karikovaný symbol „Turnvatera“ Jahna. Takovémuto kroji, který si mohl dovolit opatřit kterýkoli turner a

³¹¹ Siglinde von MAYEN, *Schwur der Deutschen*, in: Festschrift für das 4. Bundes-Turnfest des Deutschen Turnerbundes, Berlin 1903, 2. Lieferung, s. 16.

³¹² A. E. (pravděpodobně Anton EDELMÜLLER), *VIII. Gauturnen des niederösterreichischen Turngaues am 8. und 9. September d. J. in Zwettl*, in: Mittheilungen des Niederösterreichischen Turngaues 4, 1888, s. 46-55, zde s. 47.

³¹³ *Standeserhebung des Deutschen Turnerbundes*, in: Deutscher Turner-Hort 9, 1913, 108-119.

³¹⁴ WSLA, EWT, Karton 1, složka 2: Verschiedene Drucksachen, Berichte über einzelne Turnveranstaltungen, Nachrufe. 1862-1931, *Turnordnung für die Mädchen- und Frauenabteilung des „Ersten Wiener Turnverein“*, Wien 1903.

³¹⁵ Josef KAUTSKY, *Stabübungen für Mädchen*, in: Deutscher Turner-Hort 3, 1898, s. 21.

³¹⁶ WSLA, EWT, Karton 1, složka 2: Verschiedene Drucksachen, Berichte über einzelne Turnveranstaltungen, Nachrufe. 1862-1931, 5. *Deutsches Turner-Bundesfest Innsbruck – Festordnung zum Festabend in der Ausstellungshalle (Haggen) am 21. und 22. Heuerts 1907*.

³¹⁷ S. MAYEN, *Schwur der Deutschen*, s. 16.

³¹⁸ Většinou se o dorosteneckých oddílech hovořilo jen náhodou v souvislosti s jejich vystoupením na turnerských slavnostech a výjimečně jim bylo věnováno více jak několik vět. Pro sledování indoktrinace dětí „völkisch“ myšlenkami se prozatím nedostává potřebných informací, ačkoli některé články naznačují, že k tomuto druhu národní výchovy skutečně docházelo. Anton NEUMANN, *Turnverein Hermannsthal*, in: Deutscher Turner-Hort 19, 1897, s. 150; *Aufruf zum Zöglingsturnen*, in: Deutscher Turner-Hort 8, 1893, s. 9-10.

který se ve své ideální podobě objevil na Hasenheide pravděpodobně až po napoleonských válkách, přikládal Jahn natolik velkou váhu, že se bez něj prý neobejde žádné turnerské zařízení.³¹⁹

Německý turnerský svaz se s Jahnovým přesvědčením o významu kroje očividně plně ztotožnil, neboť on i jednotlivé spolky opakovaně vydávaly nařízení o vzhledu turnerského oděvu.³²⁰ Při jejich pročitání nezaujme ani tak skutečnost, že „německou sukni“ nahradil svršek v podobě saka, že se nově objevila vesta a že oblečení bylo laděno do bledě šedých tónů; spíše však překvapí pokyny k podobě turnerského klobouku a šátku, tedy dvou elementů, jež Jahn pro cvičení přísně zakázal.³²¹ Zavedení těchto dekorativních prvků souvisí s diferenciací kroje uvnitř Německého turnerského svazu na pracovní, tvořený tmavými kalhotami a bílým tílkem s polodlouhými rukávy, a slavnostní, určený pro okázalejší externí akce. Právě k druhému typu oděvu se hodil jak klobouk, tak vázanka.

Tímto zdvojením kroje došlo k dalšímu mírnému odklonu od Jahnova učení, či lépe řečeno obohacení jeho idejí o nové prvky. Zatímco pro Jahn stála účelnost oblečení na prvním místě, Německý turnerský svaz tuto vlastnost kroje sice nepopřel, ovšem důležitější pro něj bylo vystupovat při veřejných akcích, zejména v průvodech, jako jeden úhledný uniformní šik. Věren své ideologii spolek odmítal, aby se jeho marše podobaly panoptiku pestrobarevně oděných zástupců různých krajů Německé říše a rakouské monarchie. Ulicemi mělo pochodovat jednotné vojsko „Všeněmců“, jehož „stejně oblečení, pevný krok a nadšení“³²² v očích měly být vypovídajícím poselstvím pro špalír okolostojících diváků. Když se v roce 1896 chystala svazová turnerská slavnost do Salcburku, oslovil z článku v „Deutscher Turner-Hort“ participující turnery sám předseda svazu Karl Kreiß s úpěnlivou prosbou, aby všichni ti, kdo budou

³¹⁹ F. L. JAHN – E. EISELEN, *Die Deutsche Turnkunst*, s. 308.

³²⁰ První vídeňský turnerský spolek zveřejnil nařízení k turnerskému kroji např. v roce 1884 a 1904 ve svých výročních zprávách, Dolnorakouská turnerská župa tak zase učinila v roce 1894 v „Deutscher Turner-Hort“. WSLA, EWT, Karton 1, složka Jahresberichte des 1. Wiener Turnvereins 1864 1867, 1870, 1872, 1873, 1884, 1885, 1900, 1901, 1902, 1904, 1905, 1917, 1931, *Jahresbericht des Ersten Wiener Turnvereins für das vierundzwanzige Vereinsjahr 1884*, Wien 1885, s. 17; *Jahresbericht des Ersten Wiener Turnvereins für das 44. Vereinsjahr 1904*, Wien 1905, s. 1; MANNER – (Leopold) SLEPIZA, *Niederösterreichischer Turngau*, in: *Deutscher Turner-Hort* 13, 1894, s. 81-82. K oděvu cvičících žen viz WSLA, EWT, Karton 1, složka 2: Verschiedene Drucksachen, Berichte über einzelne Turnveranstaltungen, Nachrufe. 1862-1931, *Turnordnung für die Mädchen- und Frauenabteilung des „Ersten Wiener Turnverein“*, Wien 1903.

³²¹ F. L. JAHN – E. EISELEN, *Die Deutsche Turnkunst*, s. 308.

³²² 5. *Deutsches Turnerbundfest in Innsbruck*, in: *Innsbrucker Nachrichten* 165, 1907, s. s. 4-6, zde s. 5.

pochodovat v průvodu, měli na sobě alespoň šedý, v žádném případě však černý, vycházkový oblek a určitě si s sebou nebrali cylindr, nýbrž měkký klobouk.³²³

S marným úsilím manifestovat jednotnou ideologii jednotným oblečením se svaz potýkal podle všeho neustále. Ještě v roce 1898 vyzýval zástupce Dolnorakouské turnerské župy Slepiza všechny spolky k založení jakéhosi oděvního fondu. „Ponecháme-li na příslušníku župy, aby si opatřil turnerský kroj sám, nikdy neuvidíme naše turnery jednotně oděné,“ zněl Slepizův argument, dosvědčující, že nedokonalá uniformita turnerů vedení svazu opravdu trápila.³²⁴ Na rozdíl od jiných turnerských organizací, které využívaly svůj kroj také k propagaci vlastní nacionální ideologie, měli ale německonacionální turneři spolků nacházejících se na území rakouské monarchie, jednu velkou výhodu. Neutrální šedá barva, odkazující na Jahnův kánon skromnosti a prostoty, pravděpodobně zaručovala turnerům nenapadnutelnost ze strany úřadů. Například Unione Ginnastica z Trentu se odvolávala až u ministerstva vnitra proti tomu, že tamější policejní komisariát zakázal spolku kroj jeho hudebního oddělení, údajně připomínající uniformu italské královské gardy.³²⁵ Se stejnými nesnáze se permanentně potýkaly také haličské spolky. Turnerský spolek „Sicz“ (Turnverein „Sicz“) z Ceniawy, kterému místodržitelství zakázalo nosit při veřejných výstupech šerpy, vlajky a dřevěné hole, se v ostře formulovaném dopise obrátil přímo na ministerstvo vnitra: jestliže se už i nepolitickým spolkům, za něž se turnerské spolky považovaly, zabraňuje nosit vycházkové hole, mají se prý obecně zapovědět také lžičky a vidličky.³²⁶

III. III. Cviky

Doposud byla v širokém záběru sledována recepce Jahnova pojmu „Turnen“ Německým turnerským svazem a profilování tohoto výrazu zejména ve vztahu k pojmům „národ“ a „sport“. Dále byl rekonstruován sociální původ, genderové vztahy

³²³ Karl KREIB, *Werthe Turngenossen!*, in: Deutscher Turner-Hort 8, 1896, s. 86-87, zde s. 87.

³²⁴ L. (Leopold) SLEPIZA, *Niederösterreichischer Turngau*, in: Deutscher Turner-Hort 12, 1898, s. 13.

³²⁵ OeStA, AVA, Inneres, MdI, Allgemeine Reihe (1848-1918), Teil 2 Akten, Karton A 931: Vereinsakten – Veteranen-, Turn- und Schützenverein, in genere T-V, složka T, podsložka Protokol ministerstva vnitra č. 17774/19110, dopis ministerstva obrany ministerstvu vnitra z 27. července 1907, dopis policejního komisariátu v Trentu předsednictvu Unione Ginnastica z 30 srpna 1909, dopis Vittoria Garbariho ministerstvu vnitra z 11. října 1909.

³²⁶ Tamtéž, Karton A 920: Vereinsakten – Veteranen-, Turn- und Schützenvereine A-C, složka C, podsložka Protokol ministerstva vnitra č. 20813/1906, překlad k č. 20813/1906.

a hypotetická ideální vizáž představitelů tohoto fenoménu a přitom nacházeny odlišnosti a shody v tom, co doporučoval a nařizoval Jahn. Ani v jednom případě však nebyla otevřena otázka, jakou činnost turneři na svých cvičištích konkrétně vykonávali. Na turnerské cviky a jejich souvislosti s ideologiemi Jahna a Německého turnerského svazu se koncentruje právě započatá podkapitola.

Za výchozí bod následujících úvah nelze zvolit nic jiného nežli v druhé kapitole jen z jazykového hlediska analyzované dílo „Die Deutsche Turnkunst“ Friedricha Ludwiga Jahna, „jednu z knih, jež pohnuly světem“, jak napsal v roce 1979 v doslovu k této „bibli“ turnerského hnutí Herbert Wiesner. Jeho hodnocení není prázdnou žurnalistickou floskulí, neboť „Die Deutsche Turnkunst“ formovalo tělovýchovné a v dnešním slova smyslu sportovní hnutí intenzivněji, než si Jahn v roce 1816, kdy kniha jeho vlastním nákladem vyšla, dokázal představit. Jahnovi bylo jasné, že má-li se jeho „Turnen“ úspěšně rozšířit z Hasenheide po celém německém území, aby se v konečném důsledku stalo onou požadovanou národní výchovou, nestačilo jen rozesílat evangelisty nového učení do univerzitních měst mezi studenty a instruovat nově vzniklé turnerské obce pomocí dopisů. „Polovičními znalostmi, polovičním psaním a polovičními činnými by bylo poškozeno s námahou obnovené a probuzené německé turnerské umění,“ obával se Jahn, a protože dále „z pouhého vyprávění a přihlížení mohl jeden o turnerském umění napsat tolik co slepý o barvách“,³²⁷ rozhodl se k vytvoření jednotného závazného kánonu. „Die Deutsche Turnkunst“ není v podstatě jeho úplně vlastním dílem. Nepřehlédnutelně a nedocenitelně se na vzniku knihy podílel rovněž Jahnův žák a spolupracovník na Hasenheide Ernst Eiselen. Charakter dobře se doplňujícího tandemu eruptivního Jahna s organizátorsky schopným a spíše teoretizujícím Eiselenem se skvěle promítl do struktury knihy. Jak široce pojatý úvod o historii „Turnen“ a obligátní úvahy nad německým jazykem, tak evidentně i závěrečný oddíl o „způsobech, jak provádět ‚Turnen‘“ a o turnerských zákonech pochází z pera Jahna, neboť obsahují jeho typický styl plný slovních hříček a údernosti. Za střední část, v níž jsou dopodrobna, leč velmi suše popsány metodologické elementy jednotlivých cviků, byl zodpovědný Eiselen. Dalo by se dokonce říci, že Jahn ztvárnil část ideologickou a jeho kolega část praktickou.

Vzhledem k tématu podkapitoly se stačí protentokrát omezit právě na Eiselenovu část a z Jahnovy části vybrat jen pasáž o ideální podobě cvičiště. Mnohé důležité a

³²⁷ F. L. JAHN – E. EISELEN, *Die Deutsche Turnkunst*, s. 31.

zajímavé informace neposkytnou tyto údaje ani tak samy o sobě jako teprve během srovnání s metodickou částí jiného díla, GutsMuthsovy „Gymnastik für die Jugend“. Z první podkapitoly již víme, že v ideologické rovině se GutsMuthsův projekt humanisticky a osvícensky pojaté gymnastiky odlišoval od Jahnova militantně a patrioticky laděného „Turnen“, avšak technicko-metodologické otázky jsme si ponechali pro tuto příležitost. Ve zkratce – obšírnější komparace zde nemá smysl a byla by vhodná jako jádro jiné práce – se dá shrnout, že si jsou obě díla charakterem svých cviků náramně podobná. GutsMuthsem popisovaný běh, skok, hod, boj, šplh, chůze, zvedání, tažení, cvičení rovnováhy nebo kolektivní hry se vyskytují stejně dobře i u Jahn, byť někdy pod jiným názvem.³²⁸ Dalšího inspirátora našel Jahn i pedagogovi a GutsMuthsovu současníkovi Gerhardu Ulrichu Antonu Viethovi,³²⁹ takže „Die Deutsche Turnkunst“ představuje ve svém těžišti kompilát informací o již dříve vynalezených cvicích a náčiních. Smysl Jahnových inovací spočíval v mnoha ohledech. GutsMuthsovy cviky zaprvé prohloubil a rozhojnil. Velkou pozornost přitom věnoval strategickým hrám, jež považoval za souhrn všech turnerských cviků a nejlepší přípravu na válku. Zadruhé již známé náčiní zdokonalil a nadto obohatil několika novými konstrukcemi, a to bradly a koněm s madly.³³⁰ A do třetice navrhnul dokonalý plán cvičiště s rozmístěním jednotlivých náčiní a jejich počtem.

Je patrné, že Jahn může být „Turnvater“ z ideologického hlediska, méně však z technicko-metodického. V trefné metafoře vyjádřil původnost „Turnen“, chápaného v tomto smyslu jako čistě tělesnou aktivitu a oprostěného od ideologického pozadí, již jednou citovaný Herbert Wiesner, když uvedl, že „vlastním otcem je GutsMuths, ovšem

³²⁸ J. Ch. F. GUTSMUTHS, *Gymnastik für die Jugend*, s. 276-524; F. L. JAHN – E. EISELEN, *Die Deutsche Turnkunst*, s. 67-228.

³²⁹ KRÁTKÝ, *Dějiny*, s. 191, 192; K Viethovi blíže viz Gerhard LUKAS, *Gerhard Ulrich Anton Vieth. Sein Leben und Werk*, Berlin 1964; TÝŽ, *Gerhard Ulrich Anton Vieth und sein Beitrag für die Körperziehung. Eine Würdigung aus Anlaß seines 200. Geburtstages*, in: *Theorie und Praxis der Körperkultur* 12, 1962, s. 1054-1065.

³³⁰ Kdy přesně k tomu došlo, není přes dochované relativně detailní popisy od pamětníků a přímých účastníků úplně snadné určit, jelikož vzpomínky na první léta existence cvičiště na Hasenheide byly zachycovány v rámci autobiografií či vzpomínek až o desetileté později, čímž došlo ve výpovědích ke značným rozporuplnostem. Přesto se dá ze vzpomínek vyčíst, že teprve s posunutím cvičiště hlouběji do nitra Hasenheide v roce 1812 se k již k tehdy známým konstrukcím připojily ještě koně s madly, jejichž iniciátorem byl asi Friesen, a bradla, určená k posilování paží pro cviky na koni. G. STEINS, *Die Berliner Hasenheide – ihre Turnplätze*, s. 24, 40, 59; Johann Jakob Wilhelm BORNEMANN, *Lehrbuch der von Friedrich Ludwig Jahn unter dem Namen der Turnkunst wiedererweckten Gymnastik. Mit Kupferplatten dargestellt die Geräte, Gerüste und Uebungen auf dem Turnplatz in der Hasenheide bei Berlin. Zur allgemeinen Verbreitung jugendlicher Leibesübung herausgegeben von Bornemann*, Berlin, 1814, s. 64; Ernst Friedrich DÜRRE (Hrsg.), *Dr. Christian Eduard L. Dürre. Aufzeichnungen, Tagebücher und Briefe aus einem deutschen Turn- und Lehrerleben*, Leipzig 1881, s. 91.

Jahn dítě kolébal a vychoval ho pod svým jménem“.³³¹ Takovouto vývojovou posloupnost si turneři Německého turnerského svazu nebyli schopni připustit. GutsMuthsův filantropismus a úsilí přivést děti k všeobecné zručnosti včetně šití jim byl totiž stejně tak vzdálený, jako jim byl blízký Jahnův militarismus a nacionalismus. GutsMuthse sice ve svých přehledech dějin tělesné aktivity nezapomínali uvádět, ale společně s Viethem a dalšími pedagogy druhé poloviny 18. století jej v porovnání se zbožštělým Jahnem silně podhodnocovali.³³² I po technické stránce se tedy Německý turnerský svaz odvolával stále na Jahna, nikoli na žádného z jeho předchůdců.

Byly avšak prováděny na cvičištích Německého turnerského svazu ty samé cviky jako v letech 1811 až 1819 před Berlínem? Do jaké míry se lišily od Jahnových? Najít odpověď není úplně lehké, protože Německý turnerský svaz neshrnul své cviky v žádné stejně natolik paradigmatické knize, jako to učinil Jahn s Eiselenem v „Die Deutsche Turnkunst“, naopak seznamoval turnery s novými cvičebními prvky tu hojněji, tu méně často, v každém případě ale bez jasné koncepce, na stránkách „Deutscher Turner-Hort“. Všeobecně lze říci, že rozdíly mezi tělesnými aktivitami provozovanými Jahnem na Hasenheide a rakouskými německonacionálními turnery byly podmíněny primárně vnějšími okolnostmi. Zatímco Jahn cvičil se svými svěřenci v přírodě mimo vlastní Berlín a provizorní prostory pro zimní setkávání nacházel v sálech, kde Friesen vyučoval šermu, „Turnen“ druhé poloviny 19. století – to neplatí pouze pro Německý turnerský svaz – se koncentrovalo spíše celoročně pod střechou. Dělo se tak v naprostém rozporu s intencemi Jahna, jelikož pro něj nepřicházelo v úvahu provozovat „Turnen“ nikde jinde než venku.³³³ Za tímto rozhodnutím se skrývala snaha otužit městské děti, navyknout je nepříznivému počasí a učinit hrubším jejich zjemnělý charakter, považovaný jím za neněmecký. Kromě toho chtěl Jahn evokovat co nejrealnější prostředí skutečné války. Proti Napoleonovi se mělo bojovat venku, a tak nemělo podle Jahna žádný smysl vtěsňovat „Turnen“ mezi čtyři stěny.

Jinak tomu bylo ke konci 19. století, kdy se cílem stalo cvičit celoročně bez ohledu na počasí. Statistiky Německého turnerského svazu, shrnuté v příloze této práce, ovšem poukazují na velký počet turnerů neplaticích své členské příspěvky. Mít vlastní

³³¹ F. L. JAHN – E. EISELEN, *Die Deutsche Turnkunst*, s. 349.

³³² Richard LENCER, *Aus der Geschichte der Leibesübung*, in: *Deutscher Turner-Hort* 4, 1897, s. 25-27, zde s. 27.

³³³ F. L. JAHN – E. EISELEN, *Die Deutsche Turnkunst*, s. 266-270.

tělocvičnu proto znamenalo luxus, který si ne každý spolek mohl dovolit.³³⁴ Dolnorakouský Turnerský spolek „Jahn“ ve Zwettlu (Turnverein „Jahn“ in Zwettl) třeba žádnou tělocvičnu neměl a cvičil evidentně jen v létě na letním hřišti, vídeňský Turnerský spolek Favoriten (Turnverein Favoriten) zase v létě provozoval „Turnen“ v dívčí škole, na zimu se stahoval do chlapecké školy a turneří z Unter-St. Veit našli přístřeší v tamním hostinci. Vždyť i První vídeňský turnerský spolek, permanentně ve svých výročních zprávách lamentující nad prázdnou pokladnou, se v tomto ohledu potýkal s řadou nepříjemností.³³⁵

Cvičení v tělocvičně, ať už byla vlastní či pronajatá, nezůstalo bez vlivu na repertoár a provedení cviků. Některé cviky zmizely: jestliže například přestaly být praktikovány Jahnovy staré turnerské hry, nebylo to dáno jen tím, že se zvýšil věk členské základny, nýbrž jednoduše proto, že na podobné aktivity nedostačovalo místo. Na druhou stranu se objevily jiné, Jahnovi již neznámé cviky. Německému turnerskému svazu sice jeho ideologické názory zabraňovaly nacvičovat například beduínský, japonský či cikánský tanec, jež do nejmenších detailů včetně nákresů a not prezentovalo v roce 1892 Německé turnerstvo v „Deutsche Turn-Zeitung“,³³⁶ nicméně populární

³³⁴ Když tedy Turnerský spolek Salzburg (Turnverein Salzburg) otevřel v roce 1893 na břehu řeky Salzach svou tělocvičnu, jednalo se o masovou slavnost, již se účastnili mimo jiné turneří bavorských spolků a o níž „Deutscher Turner-Hort“ přinesl podrobnou reportáž včetně patetické básně Wilhelma Schwarzachera, předcvičitele (Vorturner) salzburského spolku. Ačkoli se tělocvičně dostalo takové pozornosti zejména kvůli tomu, že její dokončení bylo chápáno jako vítězství nad úklady tamějších Židů a že stavba jako taková měla být baštou salzburského antisemitismu, bezpochyby nemohlo patřit otevření tělocvičny k běžným událostem. Zajisté by v takovém případě turneří se salzburskou tělocvičnou nespojovali taková očekávání a neprovázali akt otevření projevy nepotlačitelné pýchy. Adolf STEINER, *Die Halle steht*, in: Deutscher Turner-Hort 21, 1893, s. 4-5; Wilhelm SCHWARZACHER, *Zur Turnhallen-Eröffnung in Salzburg am 15. October 1893*, in: Deutscher Turner-Hort 21, 1893, s. 3-4.

³³⁵ Svůj provoz praktikoval totiž na dvou místech, z nichž jedno byla jeho vlastní hala a druhé měšťanská škola v Burggasse 16, kde spolek platil podnájem. Tohoto závislého a pro spolek značně nevýhodného postavení mohla městská rada v podstatě libovolně využívat jako elegantní páky k eliminaci jeho vlivu. Názorně to prokazují události roku 1900 a 1901, kdy jako všechny ostatní vídeňské turnerské spolky musel i ten první žádat městskou radu o opětovný pronájem školního hřiště právě v Burggasse 16. Žádosti však vídeňský magistrát pod vedením autoritativního zástupce křesťansko-sociální strany Karla Luegera nevyhověl a spolek musel hřiště vystěhovat, i když si k jeho vzteku všechny ostatní „křesťanskosociální, turnersko-židovské a sociálně demokratické spolky“ mohly svoje prostory ponechat. WSLA, EWT, Karton 1, složka Jahresberichte des 1. Wiener Turnvereins 1864 1867, 1870, 1872, 1873, 1884, 1885, 1900, 1901, 1902, 1904, 1905, 1917, 1931, *Jahresbericht des Ersten Wiener Turnvereins für das vierundzwanzige Vereinsjahr 1884*, Wien 1885, s. 17; *Jahresbericht des Ersten Wiener Turnvereins für das 41. Vereinsjahr 1901*, Wien 1902, s. 8. Mohlo se jednat o následky krvavé potyčky mezi turnery a Luegeriany z června roku 1901. Viz tamtéž, s. 5-6; *Die Vereine des niederösterreich. Turngaues, deren Sprecher und Turnwarte, sowie Turnplätze und Zeiten*, in: Deutscher Turner-Hort 16, 1891, s. 2-3; *Vereine des niederösterreichischen Turngau*, in: Deutscher Turner-Hort 21, 1892, s. 5-6.

³³⁶ J. REINHARDT, *Zigeunertanz*, in: Deutsche Turn-Zeitung 28, 1892, s. 529-532; J. REINHARDT, *Beduinentanz*, in: Deutsche Turn-Zeitung 40, 1892, s. 769-772; A. THOMA, *Japenesen-Riegen*, in: Deutsche Turn-Zeitung 48, 1892, s. 903-906.

cviky s tyčí nebo s kužely zavedl a provozoval i on.³³⁷ A některé Jahnovy cviky pochopitelně přetrvaly, ale zvláště ty nářadové se nepřetržitě komplikovaly. S vytrácením jejich původního významu - většina turnerů například zdaleka nepocítovala potřebu dostat se během boje zpět na koně – se mnohá náčiní transformovala do prostředků k dosažení mimořádně náročných sestav, které ovšem postrádaly účel. „Pro nás je ‚Turnen‘ samoučelem,“ stojí ještě ve výroční zprávě Prvního vídeňského turnerského spolku z roku 1884, v níž se tehdy dosud liberální vedení ohrazovalo proti záměru nově vzniklé Turnerské župy Východní marky přispět pomocí „Turnen“ k nacionálnímu povědomí. Vedení vídeňského spolku si tenkrát naopak přálo, aby v jejich řadách „jeden Turnen překonával toho druhého v náročnosti cviků a jejich uměleckém provedení“.³³⁸

S nástupem nového vedení uvnitř Prvního vídeňského turnerského spolku v roce 1887³³⁹ a s počátkem zavádění „völkisch“ idejí do stanov i praktik německonacionálních spolků se právě tento přístup k „Turnen“ během pár let obrátil o sto osmdesát stupňů a stal se terčem zdrcující kritiky. Již tři roky po zveřejnění stanoviska vídeňského spolku k principu „Turnen“ totiž nechal Franz Xaver Kießling v „Mittheilungen des Niederösterreichischen Turngaues“ otisknout sérii článků s tímto námětem. V nich označil cvičení na nářadích dokonce za další zpronevření se Jahnovu učení, protože prý samo o sobě postrádá praktický účel. Zvláště při veřejných cvičení se Kießlingovi nelíbilo, že turneři divákům záměrně předvádějí ty nejtěžší možné kombinace. Nejen že tím „Turnen“ podle něj překrucují do „cirkusové gymnastiky“, mající již jen krok k tomu stát se sportem, ale především utvrzují diváka v přesvědčení, že on sám by něčeho takového nikdy nebyl schopen. V tomto bodě spatřoval Kießling rozpor – a je třeba přiznat, že nikoli neoprávněný – s Jahnovými představami o cílech cvičení, neboť „Turnvater“ usiloval o rozšíření cvičení na celý národ, zatímco „Turnen“ ke konci 19. století se z pohledu Kießlinga stávalo téměř elitní záležitostí jen několika nejsilnějších a nejschopnějších. V nářadovém cvičení přestal radikální průkopník „völkisch“ idejí vidět cokoli národoveckého a už vůbec ne motiv ke

³³⁷ August KRIWANEK, *Stabübungen*, in: Deutscher Turner-Hort 1, 1891, s. 4; Josef KAUTSKY, *Stabübungen für Mädchen*, in: Deutscher Turner-Hort 3, 1898, s. 21; *Keulenübungen*, in: Deutscher Turner-Hort 10, 1891, s. 5.

³³⁸ WSLA, EWT, Karton 1, složka Jahresberichte des 1. Wiener Turnvereins 1864 1867, 1870, 1872, 1873, 1884, 1885, 1900, 1901, 1902, 1904, 1905, 1917, 1931, *Jahresbericht des Ersten Wiener Turnvereins für das vierundzwanzige Vereinsjahr 1884*, Wien 1885, s. 13.

³³⁹ Roland SCHMIDL, *Der Deutsche Turnerbund (1919) und seine politische Relevanz in der ersten Republik Österreich*, (Diss. an der Phil. Fakultät der Uni. Wien) Wien 1978, s. 25.

všeobecnění „Turnen“ v německém národě.³⁴⁰ Když navíc v roce 1893 českokameničtí turneři zamýšleli získat peníze na stavbu své tělocvičny uspořádáním společného vystoupení s „provazochodci, siláky a klauny“ v cirkusovém šapitó, stalo se původně posměšné označení „Turnen“ jako „cirkusové gymnastiky“ realitou a rozhořčení autora článku v „Deutscher Turner-Hort“, pravděpodobně samotného Kießlinga ukrytého pod zkratkou K., nad dekadencí Jahnova dědictví neznalo mezí. Ztrapňování „národního výchovného prostředku“ vystupováním v cirkuse, ještě k tomu všemu za účelem zisku peněz by pro účely tělocvičny, považoval pisatel za neturnerské, sportovní a nepřímo i židovské, zkrátka za urážku, která by i Jahn přiměla uchopit „nejbližší tyč hrazdy a naučit turnerské akrobaty německému turnerskému umění“.³⁴¹

Aby zabránil separaci „Turnen“ od širokých mas německého národa a aby dostal „Turnen“ podle Jahnova vzoru z tělocvičen zpět do přírody, přišel Kießling s plánem revitalizace „národoveckého Turnen“ (volkstümliches Turnen), nesoucí se dokonale na vlně onoho pozdějšího regresivního hesla „Zpět k Jahnovi, není žádné lepší kupředu“. Od opětovné popularizace těch nejelementárnějších cviků jako běhu, skoku, zvedání, šplhání a zápasu si Kießling prostoduše sliboval dosáhnout Jahnova ideálu, totiž přivést každého Němce ke cvikům, které Kießling chápal jako tradiční a německé. Svůj koncept, ostentativně založený v protikladu k nářadovému tělocviku na jednoduchosti a všeobecné dostupnosti, si vrchní cvičitel Prvního vídeňského turnerského spolku přál uplatnit zejména na vesnicích a v chudých místech, kde se nedostávalo peněz na provoz klasického turnerského spolku, o tělocvičně ani nemluvě. Při nejrůznějších více či méně slavnostních příležitostech se měli vesničané sejít v přátelské pospolitosti, opatřit si kameny, dřevěné tyče, provaz a písek k posypání doskočiště a po vzoru svých německých předků provozovat cviky, které Jahn obnovil a Německý turnerský svaz nyní opětovně chtěl popularizovat. V celé koncepci se v mikroskopickém měřítku odráží velmi zřetelně podstata ideologie Německého turnerského svazu. Pochopitelně že ani v případě „národoveckého Turnen“ nešlo Kießlingovi jen o nevinné cvičení, třebaže idylický obrázek vesničanů skákajících po senoseči do písku či vrhajících kameny by tomu mohl nasvědčovat. Kießling ve své koncepci propojil praktický užitek, například bojeschopnost, s obnovením domnělé starogermánské tradice, kterou považoval za základní kámen německé podstaty. Proto také název „národovecké Turnen“. Až sem se

³⁴⁰ F. (Franz Xaver) KIEßLING, *Ueber volkstümliches Turnen*, in: *Mittheilungen des Niederösterreichischen Turngaues* 1, 1888, s. 6-10, zde s. 9.

³⁴¹ K. (neznámý autor), *Turnerei ud Cirkus-Gymnastik*, in: *Deutscher Turner-Hort* 13, 1893, s. 7.

Kießlingovo pojetí stále překrývá s Jahnovou ideologií, jakmile ovšem aplikoval „völkisch“ parametry na interpretaci „národoveckého Turnen“, hranice Jahnova učení již překročil. To je patrné kupříkladu v názoru, že k „národoveckému Turnen“ jsou již podle samotného názvu předurčeni pouze Němci, jinými slovy árijská rasa. Znovu se zde setkáváme se vzorcem uvedeným v závěru první kapitoly.

Jakkoli mohli turneři cvičící nejraději na nářadích s opovržením shlížet na „národovecké Turnen“ jako na podřadnou záležitost, podařilo se Prvnímu vídeňskému turnerskému spolku ještě do konce 19. století prosadit, aby se Kießlingově inovaci dostávalo stejné pozornosti jako moderním cvikům.³⁴² V praxi to poté vypadalo tak, že například už při první svazové turnerské slavnosti v Liberci v srpnu roku 1892 sestávalo tzv. „soutěžní Turnen“ (Wettturnen) na základě rozhodnutí Technického podvýboru ze cviků na třech nářadích a tří národoveckých disciplín, které byly turnerům prozrazeny až bezprostředně před zahájením soutěže. Kromě toho mohli turneři nastoupit také k samostatnému „soutěžnímu národoveckému Turnen“, během něhož se účastníci měli předvést třeba ve skoku dalekém, vysokém, o tyči, hodů kamenem nebo rychlém běhu.³⁴³ Také o sedm let později na svazové turnerské slavnosti v Aši necvičili turneři při „soutěžním Turnen“ jen na bradlech, koni a hrazdě, ale museli se předvést opět i ve skoku vysokém, hodů kamenem a rychlém běhu.³⁴⁴ Smíšením nesourodých cviků vyjadřoval svaz tedy jednoznačně a nepřehlédnutelně snahu být na jedné straně moderním a konkurenceschopným turnerským tělesem, na straně druhé však vyzváním jahnovského ducha v podobě starých cviků úzkostlivě lpěl na rasově interpretovaných tradicích.

V konečném důsledku se paradoxně nedosáhlo cílů, jež měl Kießling před očima při definování své koncepce: „národovecké Turnen“ se oproti jeho představám opět nestalo ničím jiným než elitní záležitostí turnerů a o jeho zmasovění nemůže být řeč. Ostatně zůstává otázkou, zda kuriózní výkon jistého turnera Prvního vídeňského turnerského spolku, jenž během tří a půl hodin učinil v quasi-národovecké disciplíně 4200 dřepů poté, co štýrskohradecký turner překonal o 200 jeho původní rekord - 3000

³⁴² L. S. (Leopold SLEPIZA), *Volkstümliches Turnern*, in: Deutscher Turner-Hort 15, 1897, s. 117.

³⁴³ (Kral) KREIB - (Leopold) SLEPIZA, *Deutscher Turnerbund*, in: Deutscher Turner-Hort 10, 1892, s. 3.

³⁴⁴ *Drittes Bundes-Turnfest und Feier des 50jährigen Bestandes der Turn-Vereines Asch*, in: Deutscher Turner-Hort 20, 1899, s. 129; Adolf SEIFERT, *Betrachtungen über die Wertungszahlen beim 3. Bundesfeste in Asch*, in: Deutscher Turner-Hort 21, 1899, s. 137-139, zde s. 138.

dřepů,³⁴⁵ se více neblíží onomu proklínanému sportovnímu honu za rekordy nežli celá „cirkusová gymnastika“.

Jenomže Kießling sáhl ve snaze po znovuzavádění tradičních tělocvičných úkonů ještě hlouběji a inscenováním helénského pětiboje na oslavách 25. výročí existence Prvního vídeňského turnerského spolku obohatil budoucí Německý turnerský svaz o jednu z nejpozoruhodnějších a z ideologického hlediska nejdiskutabilnějších disciplín. Na první pohled překvapivě působící zařazení starořeckých, řečeno slovy německonacionálních turnerů „neněmeckých“, cviků do souboru aktivit pěstovaných Německým turnerským svazem mělo svou vnitřní logiku, kterou Kießling jako hrdý autor celého projektu opakovaně vysvětloval ve všech možných publikacích a spisech. Mezi Řeky a Němci nacházel totiž Kießling množství paralel, zejména v územní nejednotnosti, jež oběma národům měla přinášet jen útrapy. Jedním z mála pojítek řeckých kmenů představovaly různé gymnastické slavnosti, Kießlingem interpretované jako prostředek nacionálního uvědomění. Vzhledem k tomu, že Jahnovo „Turnen“ spočívalo přesně na těch samých principech, nepřipadlo Kießlingovi vůbec nic divného na symbolickém převedení pentatlonu z Athén do Vídně, zvláště když společně s dalšími aktéry „völkisch-hnutí“, na prvním místě s vídeňským pseudovědcem Guido von Listem, považoval starověké Řeky za odnož Germánů.³⁴⁶

Mezi přihlížejícími muselo první uvedení pětiboje ve Vídni v roce 1886 bezpochyby vzbudit nemalé pozdvižení, neboť k běhu, zápasu, hodů oštěpem, skoku dalekém a do té doby prakticky neznámému hodům diskem nastoupily vybraní příslušníci Prvního vídeňského turnerského spolku nikoli v turnerském úboru, nýbrž v napodobeninách bílých řeckých tunik, kožených páskových botách, přilbě a s oštěpem v pravé ruce,³⁴⁷ a je dost dobře možné si představit, že vítěz byl v zájmu zachování antické tradice namísto obvyklého dubového listí ověnčen vavříny. Od této chvíle se pětiboj vydal na vítězné tažení do dalších německonacionálně naladěných spolků a Německý turnerský svaz, jemuž očividně záleželo na prosazení excentrického závodu, mu situaci v počáteční fázi ulehčoval uveřejňováním množství článků od techniky hodů oštěpem a diskem přes pravidla a principy pětiboje až po popisy olympijských her na

³⁴⁵ L. SLEPIZA, *Volkstümliches Turnern*, s. 117.

³⁴⁶ F. Kg. (Franz Xaver KIEBLING), *Der Hellenische Fünfkampf vom Jahre 1886*, in: Mitteilungen des Ersten Wiener Turnervereins an seine Angehörigen 4, 1927, s. 13-16, zde s 13; F. K. 1888 (Franz Xaver KIEBLING), *Nationale Würdigung, Werth und Bedeutung des hellenischen Fünfkampfes*, in: Deutscher Turner-Hort 16, 1891, s. 5-6; GUIDO VON LIST GESELLSCHAFT BERLIN-LICHTERFELDE (Hrsg.), *Urgrund. Eine Einführung in die Gedankenwelt des Wiener Forschers Guido von List*, Berlin 1936.

³⁴⁷ F. K. KIEBLING, *Der Hellenische Fünfkampf*, s. 16.

stránkách ústředního turnerského „völkisch“ média – „Deutscher Turner-Hort“.³⁴⁸ Nakonec se nové disciplíně skutečně podařilo dosáhnout takového rozšíření a popularity, že se stala oblíbeným zakončením různých turnerských slavností.³⁴⁹ Z dosud neznámých důvodů nechal přesto vrchní svazový cvičitel Hermann Leithner pětiboj krátce po přelomu 19. století v jeho pozici zlatého hřebu svazových festivaltů nahradit tzv. „německým pětibojem“,³⁵⁰ který Kießling možná jen z obyčejné závisti ostře kritizoval.³⁵¹

Pozdější vývoj událostí nemění nic na skutečnosti, že pětiboj ke konci 19. století zásadním způsobem ovlivnil ideologickou profilaci, konstituování a následně i charakter Německého turnerského svazu. Jako v případě jiných cviků, ani helénský pětiboj nepodporoval Německý turnerský svaz tak vehementně pro jeho estetickou krásu či starobylost, ale hlavně pro jeho ideologické poselství, které Kießling obohatil pomocí své rasové interpretace dějin. „Řekové,“ napsal v ostrém tónu již v roce 1888, „bojovali pro své ideály, pro své bohy, pro své dědičné národovectví proti pronikajícím cizincům – proti zrádcům a kazitelům helénské podstaty všeho druhu“.³⁵² „A národ Germánie – potomci Odinových synů? Máme my Němci menší oprávnění k tomu, abychom vlastnili nacionální pocity?“³⁵³ Nikoli, zněla Kießlingova odpověď na vlastní řečnickou otázku. Když proto v roce 1886 vybíral jako vrchní cvičitel Prvního vídeňského turnerského spolku vhodné adepty pro účast na novodobé premiéře pentatlonu, rozhodně zavrhl žádosti židovských členů spolku, čímž rozpoutal onen slavný „turnerský ‚völkisch‘ spor“.³⁵⁴

Dříve než bude problematika antisemitismu a nacionalismu podrobně rozvedena v následující kapitole, je vhodné shrnout dosavadní poznání o recepci Jahna v oblasti

³⁴⁸ TÝŽ, *Etwas von Speer und Diskos*, in: *Deutscher Turner-Hort* 6, 1891, s. 6; TÝŽ, *Kapmfgesetze und Kampfordnung für den Fünfkampf (Pentatlon)*, in: *Deutscher Turner-Hort* 6, 1896, s. 6-7; A. E. (zřejmě Anton Edelmüller), *Der Wurf mit der Eisenscheibe (Mironischer Discos-Wurf)*, in: *Deutscher Turner-Hort* 2, 1891, s. 6-7; Ignaz FISCHER, *Olympische Feste*, in: *Deutscher Turner-Hort* 14, 1892, s. 3-5.

³⁴⁹ F. X. KIEBLING, *Bemerkungen zum XI. Gauturnfest in Korneuburg*, in: *Deutscher Turner-Hort* 24, 1893, s. 4-6; A. K. (neznámý autor), *Turnverein St. Veit a. d. Tr.*, in: *Deutscher Turner-Hort* 24, 1893, s. 6-7.

³⁵⁰ Německý pětiboj sestával ze skoku dálnovysokého, hodů oštěpem na cíl, běhu na 200 metrů, hodů kladivem a souboje. WSLA, EWT, Karton 1, složka Jahresberichte des 1. Wiener Turnvereins 1864 1867, 1870, 1872, 1873, 1884, 1885, 1900, 1901, 1902, 1904, 1905, 1917, 1931, *Jahresbericht des Ersten Wiener Turnvereins für das 42. Vereinsjahr 1902*, Wien 1903, s. 2; F. BENDA, *Der Deutsche Turnerbund 1889*, s. 261-262.

³⁵¹ Franz Xaver KIEBLING, *Vom Fünfkampfe und vom Hammerwerfen. Eine bundesgeschichtliche Betrachtung von Franz Kießling*, in: *Festschrift für das 4. Bundesturnfest des Deutschen Turnerbundes*, Berlin 1903, 2. Lieferung, s. 12-14; TÝŽ, *Der Hellenische Fünfkampf*, s. 16.

³⁵² F. K. KIEBLING, *Nationale Würdigung*, s. 5.

³⁵³ F. K. KIEBLING, *Nationale Würdigung*, s. 2.

³⁵⁴ F. BENDA, *Der Deutsche Turnerbund 1889*, s. 204-205.

„Turnen“. Jakkoli se turneři Německého turnerského svazu snažili prezentovat sebe sama jako „opravdové“ následníky „Turnvatera“, nemohli se vymanit z podmínek doby, v níž žili. Pro své úzkostlivé dodržování některých Jahnových zásad získával celý svaz nutně rysy anachronismu. Hledání zbraně proti vzrůstajícímu se mezinárodnímu a stále oblíbenějšímu sportu vzkříšením „národoveckého Turnen“ nebo extrémním asociováním „Turnen“ s národem jsou toho nejlepším příkladem. V mnoha ohledech se svaz projevil na druhou stranu jako velmi moderní, například tehdy, když umožnil ženám vstup do spolku a realizovat se i v oblasti cvičení, byť stále uvnitř rámce, který jim přisoudili muži. Bez ohledu na tragické konsekvence je třeba i rasovou interpretaci cviků, jednalo-li se o „národovecké Turnen“ nebo pentatlon, vnímat jako na svou dobu něco moderního a průkopnického. Vždyť ony Kieblingovy teze, tak jak je definoval na konci osmdesátých let 19. století, nacházely ohlas a uplatnění ještě o padesát let později v nacistickém Německu. Zatímco však ideologické pozadí některých cviků vymizelo s druhou světovou válkou, vnější podoba, jak se zdá, přetrvávala. V některých turnerských spolcích mimo Německý turnerský svaz, jmenovitě v Německém turnerstvu, Itálii, Francii, Norsku a Americe, se prý klasický pětiboj Prvního vídeňského turnerského spolku měl uchytit již v 90. letech 19. století.³⁵⁵ Ba co více: podle anonymní zprávy v „Mitteilungen des Ersten Wiener Turnvereins an seine Angehörige“ z roku 1937 se o premiéru pětiboje zajímal i vydavatel „Allgemeine Sportzeitung“ Viktor Silberer, jenž byl ve spojení s Řekem Demeterem Diamantidem, žijícím se Vídni. A ten měl zase mít kontakty na athénské sportovce, „což přispělo k tomu, že olympijské hry byly poté, co se pro tuto ideu nadchl v roce 1894 francouzský příznivce sportu Pierre de Coubertin, (...) o dva roky později znovu zavedeny.“³⁵⁶ Bylo-li tomu skutečně tak – a toto propojení je nutné ještě hlubším studiem verifikovat - má moderní olympiáda kořeny v rasově antisemitském pětiboji radikálně nacionálního Prvního vídeňského turnerského spolku, který k nové disciplíně došel svéráznou recepcí Jahnova učení.

³⁵⁵ F. X. KIEBLING, *Etwas von Speer*, s. 6.

³⁵⁶ Ex., *Der Hellenische Fünfkampf*, s. 22.

IV. kapitola

Nacionalismus a antisemitismus

IV. I. Úvodní příklad

Na počátek kapitoly o recepci Jahnovy ideologie v Německém turnerském svazu je zařazen úryvek článku z „Mittheilungen des Niederösterreichischen Turngaues“ z roku 1888, kdy uplynulo přesně 110 let od narození Friedricha Ludwiga Jahna. V porovnání s příspěvkem, jenž posloužil ke strukturování úvodní kapitoly, se autor – pravděpodobně pozdější vydavatel „Deutscher Turner-Hort“ Anton Edelmüller - tentokrát vůbec nedotkl Jahnových životních etap, ani nezmínil podobu oslav spojených s tímto jubileem, ačkoli mu jejich průběh dal evidentně podnět k sepsání oné, z ideologického hlediska příkladné stati. Antonu Edelmüllerovi zřejmě v době rozjitřených vztahů mezi Dolnorakouskou turnerskou župou a Německým turnerstvem, v době krátce před vyloučením župy a následným založením Německého turnerského svazu, šlo především o to, aby radikálně německou, antisemitskou interpretací Jahnova odkazu poskytl argumenty pro boj s mateřskou organizací.

„Jahnova tvorba je pro nás německé turnery, je pro všechny národ Němců událostí vynikajícího historického významu,“ uvedl tehdy Edelmüller svůj příspěvek, „neboť poznatky, které mu již v prvních desetiletích našeho století umožňovaly považovat svůj národ za jednotný, silný a stanuvší na vrcholu myšlenkového a tělesně zdatného vzdělání, přispěly v průběhu času významným dílem k přivedení všenněmeckých národů k jejich dnešní téměř nepřekonatelné velikosti. Nalézáme v jeho díle myšlenku, sloužící mu nezlomně jako vůdčí hvězda jeho konání – myšlenku, že každý Němec musí být nejdříve prodchnut nedělitelným národním vědomím, než může vlastnit ctnosti a jedinečnosti v takové míře, aby oprávněně zaujal přední místo mezi kulturními lidmi.“³⁵⁷ Po letmé a obdobně vzletnými slovy líčené pasáži o vzniku „Turnen“, v jejíž souvislosti byla vyzdvihnuta zejména přístupnost tohoto „národního prostředku“ širokým vrstvám „germánských kmenů“,³⁵⁸ začal Edelmüller minulost skrytě aktualizovat, načež zcela přešel od Jahna ke komentování tehdejších událostí, opíraje se

³⁵⁷ A. E. (Anton EDELMÜLLER), *Zum 110 Wiegegeste Friedrich Ludwig Jahns*, in: *Mittheilungen des Niederösterreichischen Turngaues* 3, 1888, s. 29-30, zde s. 29.

³⁵⁸ Tamtéž, s. 30.

přítom stále o historickou argumentaci. Jahnovi prý dělení mezi národovectvím a „Turnen“ bylo stejně protimyslné, jako je snaha přenést „střízlivou, jednoduchou podstatu, upřímné a otevřené myšlení a jednání, ale také chladnou rozhodnost a odvahu skutečného německého, mužského charakteru (...) na semitské nebo mongolské národnosti.“ „Nikdy se nemůže stát opravdovým německým turnerem podle vzoru našeho praotce ten, kdo myslí a jedná jinak než my,“³⁵⁹ obhajoval autor vyloučení židovských turnerů z dolnorakouských spolků. „Proto, vy muži a mladíci dobrých Jahnových způsobů a zvyků,“ zvolal Edelmüller v pateticky formulovaném závěru, „sdružte se všichni v den narození našeho praotce kolem černo-červeno-zlatých turnerských praporů a (...) slibte na německé slovo: nezlomná víra v Jahnovy zákony, pevné setrvání na nacionálním utvoření našich turnerských věcí, rozhodná a energická obrana proti všem útokům, které směřují k vtisknutí internacionální tvářnosti našemu německému ‚Turnen‘!“ V protikladu k Německému turnerstvu, jež svým akceptováním různých „ras“ údajně rozvracelo národní základy „Turnen“, obracel se Edelmüller na všechny „věrné, opravdové následovníky Jahnova učení“, aby svými tisíci hlasy provolali Jahnovi tradiční turnerský pozdrav „Gut Heil!“.³⁶⁰

Tolik prostoru bylo jednomu článku věnováno z toho důvodu, že svým rasovým antisemitismem, odkazy na minulost, naprosto příznačným způsobem vyjadřování i celou řadou symbolických obrátů představuje brilantní ukázkou typického ideologického písemnictví Německého turnerského svazu. Ke stati Antona Edelmüllera, jedné z mnoha obdobných, jež se v „Mittheilungen des Niederösterreichischen Turngaues“, respektive v „Deutscher Turner-Hort“ v tu větší, tu menší intenzitě objevovaly po celé sledované období, se budou často navracet pasáže této kapitoly, aby tím na konkrétním příkladu znovu podtrhly myšlenky vysvětlující složitou recepci Jahnovy ideologie v rámci rakousko-německého turnerského „völkisch“ hnutí.

IV. II. Geneze Jahnova pojetí národa

Jahnova ideologie zdaleka nebyla tak jednoznačná, triviální a plytká, jak by se dalo vyvodit z Edelmüllerova článku. Domněnka, že leitmotivem Jahnova díla se stala představa ztotožnění se jedince se všenněmeckým národem, se svou povrchností blíží

³⁵⁹ Tamtéž.

³⁶⁰ Tamtéž.

vizi zakladatele Šumavské župy (Böhmerwaldgau) 15. kraje Německého turnerstva Eduarda Straubeho, který ve své neméně radikální Jahnově biografii z roku 1888 líčil scénu z jeho školních let, kdy mladý „Turnvater“ údajně shlížel z katedry na bitky svých spolužáků, pocházejících z různých německých států, „jako Zeus na střety před Trójou, neboť pro něj neexistovaly žádné německé země, nýbrž pouze jeden pojem: Německo“.³⁶¹ Omyl obou dvou autorů pramení z přesvědčení, že Jahnovy vrcholné ideje měly konstantní charakter a provázely jej od mládí až po smrt. Ať vědomě či nevědomě se proto z Jahnova učení zcela vytratila dynamická procesualnost a z této ustrnulé soustavy názorů se ještě navíc umně vypreparovaly jen ty myšlenky, které sloužily aktuálním potřebám.

Tím nemá být v žádném případě řečeno, že by se Jahn již odmalička nezabýval otázkou problematiky říšského partikularismu. Vždyť samotná poloha jeho rodné vesnice na hranicích Pruska, Meklenburska a anglického Hannoverska jej přirozeně předurčovala k zamyšlení nad vlastní národní identitou. Tuto problematickou zkušenost, umocněnou častým stykem s projíždějícími obchodníky, vojáky a jinými zcestovalými lidmi,³⁶² silně ovlivnil nejen pobyt na gymnáziu v Salzwedel a Berlíně, kde dozajista nesledoval šarvátky svých vrstevníků s odstupem jako nezúčastněný bůh,³⁶³ nýbrž zejména jeho studia na několika německých univerzitách, na nichž bývalo zvykem, že se studenti sdružovali podle místa původu do uzavřených, vzájemně znepřátelených řádů či kroužků (Kränzchen). Jahn tehdy kolem sebe soustředil nezařazené a ze stran kroužků šikanované studenty a společně s nimi brojil proti všeobecné studentské nesvornosti,³⁶⁴ kterou mnohem později, už jako uznávaný „Turnvater“ a bojovník za svobodu, bude chtít odbourat založením jakési studentské unie - německého „Burschenschaftu“.³⁶⁵

Jak vidno, od dětství byl Jahn přímo konfrontován s rozdrobením německého území do státoprávních celků, nejintenzivněji však v období jeho bouřlivého dospívání. Znechucen poměry na univerzitě v Halle se nakonec dočasně stáhl do jeskyně u

³⁶¹ Ferdinand STRAUBE, *Turnvater Jahn*, Prag 1888, s. 4.

³⁶² Fritz LANGE, *Friedrich Ludwig Jahn. Ein deutscher Patriot*, Berlin 1952, s. 8-9, F. STRAUBE, *Turnvater Jahn*, Prag 1888, s. 2.

³⁶³ Ernst FRANK, *Friedrich Ludwig Jahn, ein moderner Rebell*, Offenbach am Main 1972, s. 10.

³⁶⁴ Eberhard JERAN, *Friedrich Ludwig Jahn als Student in Greifswald*, in: *Theorie und Praxis der Körperkultur* 8, 1963, s. 683-695, E. FRANK, *Friedrich Ludwig Jahn*, s. 14; F. LANGE, *Friedrich Ludwig Jahn*, s. 13.

³⁶⁵ Wolfgang EICHEL, *Geschichte der Körperkultur in Deutschland, Bd. II.: Die Körperkultur in Deutschland von 1789-1917*, Berlin 1973, s. 71, Carl EULER (Hrsg.), *Friedrich Ludwig Jahns Werke*, Bd. I., Hof 1884, s. XVI; Manfred GÄRTEMAKER, *Deutschland im 19. Jahrhundert – Entwicklungslinien*, Berlin 1996, s. 80.

Giebichenstein, kde pod vlivem druhořadého románu *Dya-Na-Sore*³⁶⁶ ve svých třidvaceti letech sepsal první a vcelku vyzrálé dílo „Über die Beförderung des Patriotismus im Preußischen Reiche“.³⁶⁷ Vzhledem k tomu, že jej vydal pod pseudonymem Otto Carl Christoph Höpffner³⁶⁸ a nikdy se k němu později nehlásil, spekuluje se dodnes o Jahnově autorství.³⁶⁹ Důvod, proč v následujících letech na dílo zanevřel a proč se například Německý turnerský svaz o něm nikdy nezmiňoval, mohl spočívat v tom, že v rozporu s jeho pozdějšími názory o jednotném Německu, které mu zajistily nesmírnou popularitu, zde Jahn zatím prosazoval podporu vlastenectví pouze uvnitř nekriticky glorifikovaného pruského státu. Na říšský partikularismus tedy nereagoval okamžitě všenněmeckými názory, ale ještě užším přimknutím k rodnému Prusku, o němž hovoří jako o „nejmladším evropském národu“,³⁷⁰ odlišujícího se od německých sousedů bojovností, chytrostí, zmužilostí a odvahou svých obyvatel, což pro potřeby Německého turnerského svazu byly zcela vyčpělé a nepoužitelné názory.³⁷¹

Ačkoli se Jahnův přehnaný obdiv a úcta k Prusku posléze přeměnily v horování pro velké Německo, nikdy se nevzdal myšlenky Pruska jako jediného potencionálního sjednotitele a pruského krále z rodu Hohenzollernů jako hlavy nového unifikovaného útvaru.³⁷² Kdy přesně k tomuto Jahnově myšlenkovému přerodu došlo, není možné jednoznačně určit, neboť se jednalo o těžko uchopitelný, časově stěží ohraničitelný jev. Příslušnost Němců k jednomu národu si ale zřejmě začal konkrétněji uvědomovat,

³⁶⁶ Román, který vycházel na přelomu 80. a 90. let 18. století, sepsal Wilhelm Friedrich von Meyern a třebaže mu recenze od Friedricha Schillera nedělala dobrou reklamu, Jahn jej četl velmi dychtivě, neboť ho zaujaly Meyernovy názory na tělesnou výchovu mládeže a lásku k vlasti. Viz: C. EULER, *Friedrich Ludwig Jahns Werke*, s. XXXVII. a F. LANGE, *Friedrich Ludwig Jahn*, s. 12.

³⁶⁷ Friedrich Ludwig JAHN, *Über die Beförderung des Patriotismus im Preußischen Reiche*, in: Carl Euler (Hrsg.), *Friedrich Ludwig Jahns Werke*, Bd. I., Hof 1884, s. 1-21.

³⁶⁸ Peter ROHRLACH – Otto THIELE, *Friedrich Ludwig Jahn*, Berlin 1987, s. 3.

³⁶⁹ Spor se táhne od vydání biografie sepsané v 19. století Edmundem Neuendorffem, v níž poprvé upřel Jahnovi autorství onoho spisu s poukazem na to, že Jahn mluví o své prvotině až v souvislosti s „Bereicherung des Hochdeutschen Sprachschatzes versucht im Gebiete der Sinnverwandschaft“ a v době vzniku sporného spisu měl prý uvažovat již jako Němec, ne jako obyvatel Pruska. Pro Jahnovo autorství se naopak vyslovili životopisci Pröhle, Euler i Eckardt, nejnověji i autoři několikrát zmiňované edice jeho dopisů. Jejich argumenty jsou většinou založeny na podobnosti díla s pozdější Jahnovou knihou „*Deutsches Volkstum*“. Táhlým neshodám se roku 1962 pokusil učinit konec Eberhard Jeran zveřejněním článku o nálezu Jahnova autografu, v němž pisatel doznává, že jedno z jeho děl vydal někdo jiný pod svým jménem. Blíže k celé problematice jakožto i Jeranovým závěrům viz: Eberhard JERAN, *War Friedrich Ludwig Jahn der Verfasser der Schrift „Über die Patriotismus im Preußischen Reiche?“*, in: *Theorie und Praxis der Körperkultur* 9, 1962, s. 782-789.

³⁷⁰ F. L. JAHN, *Über die Beförderung*, s. 4.

³⁷¹ Tamtéž, s. 6-8.

³⁷² Jahn vtělil tuto myšlenku do následujících vět: „Ani já jsem v pruském státu nikdy nespatoval nejvyšší stupeň umění vládnout, ale objevil jsem v něm sílu směřující k dokonalosti a dokončení...“ Závěrem dochází k přesvědčení, že „žádná jiná země kromě Pruska nemůže zachránit Německo“. Viz: Friedrich Ludwig JAHN, *Deutsches Volkstum*, in: Carl Euler (Hrsg.), *Friedrich Ludwig Jahns Werke*, Bd. I, Hof 1884, s. 143-380, zde s. 146.

jakmile byl středoevropský prostor konfrontován s francouzskou agresí na počátku 19. století. Tvář v tvář hrozícímu nebezpečí Jahn pochopil, že za nastalé situace není možné činit rozdíly mezi Bavorem a Sasem, Prusem či obyvatelem Meklenburska. Ti všichni museli stát pospolu, protože patří ke stejné říši a na rozdíl od protivníka byla jejich mateřštinou němčina. Ne náhodou právě roku 1806 dokončuje Jahn „Bereicherung des Hochdeutsches Sprachschatzes versucht im Gebiete der Sinnverwandschaft“ a ne náhodou v téže době pracuje již na svém „Deutsches Volkstum“.

Potřeba angažovat se v zotavování národního sebevědomí po bitvách u Jeny a Auerstedtu přivedla Jahn k dosud málo prozkoumané protinapoleonské a protifrancouzské agitaci. Z prací jeho životopisců nelze podrobněji vyvodit průběh a účinnost konkrétních aktivit, jelikož bývá celá etapa líčena příliš zevšeobecnujícím stylem. Jahn pravděpodobně využil svých zkušeností ze studentského putování a vydal se na cestu po německých zemích, aby pomocí svého řečnického nadání utužil národní sebevědomí a rozdmýchal nenávisť proti francouzskému císaři.³⁷³ Postupně se Jahn začlenil do rozsáhlé tajné sítě vlastenců, zaměřených primárně na porážku „dědičného nepřítele“. Po přesídlení do Berlína v roce 1809, kde vlivem Fichteho přednášek, Schleiermacherových kázání, Ardentovy publikační činnosti nebo Friesenova pololegálního šermířského podniku existoval mimořádný vlastenecký kvas, se musely Jahnovy myšlenky vytříbit do té podoby, která z něj učinila apoštola sjednoceného Německa.

Viditelným příznakem jeho myšlenkové vyzrálosti se vedle provozu turnerského cvičiště na Hasenheide stala účast na založení podzemní organizace, nazvané Německý svaz (Deutscher Bund). Na podniku, do něhož se zapojili i Friesen a další Jahnův spolupracovník Wilhelm Harnisch, zaujme předně jeho název – nikoli „pruský“, nýbrž již „německý“ měl být svaz, jehož záměry byly s výjimkou povstání proti Napoleonovi dosti mlhavé.³⁷⁴ Dosáhnout cíle deklarovaného Německým svazem se mohl Jahn pokusit nejdříve v nezdařeném konspiračním plánu policejního ředitele Justa von Gruner³⁷⁵ a poté s mnohem větším nasazením v roce 1813, kdy se okamžitě přihlásil do nově založeného dobrovolnického sboru majora Lützowa.³⁷⁶ Důležité je uvědomit si, že po skončení napoleonských válek neměl již Jahn příliš času rozvinout své názory, neboť

³⁷³ F. LANGE, *Friedrich Ludwig Jahn*, s. 15, 20.

³⁷⁴ Carl EULER, *Friedrich Friesen*, Berlin 1885, s. 16-19.

³⁷⁵ W. EICHEL, *Geschichte der Körperkultur*, s. 66-70, 81-88.

³⁷⁶ Carl EULER (Hrsg.), *Friedrich Ludwig Jahns Werke*, Bd. I., Hof 1884, s. XIII.

již v roce 1819 byl v rámci tzv. „pronásledování demagogů“ zatčen a do roku 1848, kdy jeho vystoupení na frankfurtském shromáždění stejně nemělo prakticky žádný ohlas, byl přinucen k dlouhodobé neangažovanosti v politicko-společenských záležitostech.

Období kolem roku 1810 je právem možné považovat za vyvrcholení Jahnovy ideologické práce, zvláště když do roku 1810 spadá vydání jeho nejrozporuplnějšího díla, trvalé studnice názorů pozdějších ideologií, včetně ideologie Německého turnerského svazu – „Deutsches Volkstum“. Nezřídkým nacházením citovaných pasáží tohoto díla v literatuře rakouských „völkisch“ turnerů a jim spřízněného milieu by neměl vzniknout dojem, že by odkaz Jahnových myšlenek o německém národu byl vhodný pro recepci pouze v tomto prostředí. Naopak, v kontextu své doby představuje jeho literární počín zcela neobvyklý zjev, který překračoval úzký interpretační přístup Německého turnerského svazu. K úvahám nad definováním německého národa přispěli na počátku 19. století ve skutečnosti i další významní myslitelé. Básník Ernst Moritz Arndt, filozof Johann Gottlieb Fichte, jenský profesor historie Heinrich Luden poskytovali podněty k úvahám nad přítomností i budoucností německých států, ovšem pouze z pera Friedricha Ludwiga Jahna vzešel konkrétní a do překvapivých detailů propracovaný,³⁷⁷ byť značně idealistický spis,³⁷⁸ který byl svému autoru dokonalým a svého času nenapodobitelným nástrojem pro „vznik a šíření organizovaného nacionálního hnutí“³⁷⁹ mezi lety 1810 a 1819.

Osud „Deutsches Volkstum“ se začal odvíjet již v roce 1806,³⁸⁰ ale podobně jako rukopis „Denkbuch für die Deutschen“ i první verze „Deutsches Volkstum“ byla zničena v době osvobozenecých válek.³⁸¹ Když se Jahn v roce 1810 k tématu německého národa opět vrátil, nedokázal jej už zpracovat v původní šíři, takže výsledek pro něj samého byl jen „troskami z vraku“.³⁸² Přesto neváhal maršál Blücher označit tyto „trosky“ za „německou knižní zbraň“³⁸³ a Carl Euler za Jahnovo životní dílo.³⁸⁴ Pomocí doplňujících informací z enigmatického spisu „Runnenblätter“ z roku 1814 umožňuje „Deutsches Volkstum“ rekonstruovat Jahnovu nacionalistickou ideologii.

³⁷⁷ Dieter DÜDING, *Organisierter gesellschaftlicher Nationalismus in Deutschland (1808-1847). Bedeutung und Funktion der Turner- und Sängervereine für die deutsche Nationalbewegung*, (Studien zur Geschichte der neunzehnten Jahrhunderts, Bd. 13) München 1984, s. 22-23, 35, 41.

³⁷⁸ Hagen SCHULZE, *Stát a národ v evropských dějinách*, Praha 2003, s. 188.

³⁷⁹ D. DÜDING, *Organisierter gesellschaftlicher Nationalismus*, s. 41.

³⁸⁰ E. FRANK, *Friedrich Ludwig Jahn*, s. 47.

³⁸¹ F. L. JAHN, *Deutsches Volkstum*, s. 148. Jahn zde přímo uvádí, že se díla ztratila („sind verloren gegangen“).

³⁸² Tamtéž.

³⁸³ C. EULER, *Friedrich Ludwig Jahns Werke*, s. XLVI.

³⁸⁴ Tamtéž, s. XLII.

Nosnou myšlenku obou dvou politicko-filozofických děl vyjadřuje příznačně jedna věta z „Runenblätter“, která svou jednoduchostí nepřehlédnutelně vyčnívá ze záplavy složitě konstruovaných souvětí: „Může být jenom jedno Německo!“³⁸⁵ Při aplikaci této myšlenky na aktuální stav tehdejšího německého území to znamenalo, aby se z jednotlivých říšských území nekonstitovalo několik slabých Němecek, nýbrž aby se ustanovil jeden velký silný stát. Jenomže aby se Jahn mohl v úvahách posunout dále, musel nutně vyřešit ožehavou otázku, známou z obsahu Arndtovy básně „Was ist des Deutschen Vaterland“, totiž kde má ležet ono ideální Německo. Jahnovo inklinování k všenněmectví, které projevoval obdivem k této básni a které později budou obzvláště rezonovat v Německém turnerském svazu, dosvědčují jednoznačně pasáže z „Runenblätter“, kde za paprsky nově vycházející hvězdy považuje „Oberland (Švýcarsko), Nizozemí, Dánsko, Severní říši (Prusko) a Rakousko“,³⁸⁶ přičemž v případě Rakouska spatřuje nutnost znovu sjednotit Salcburk, Tyrolsko, Kraňsko a Istrijsko. Představu o takto mohutném Německu podepřel argumentací o přírodních hranicích na evropském kontinentu. Pohledem na mapu Evropy totiž došel ke zcela utopickému závěru, že by na kontinentě mohlo s ohledem na přirozené bariéry existovat všeho všudy jen devět zemí, a to země na pyrenejském poloostrově, země Západoalpská, již minul zřejmě Francii a část oblasti Beneluxu, země Jihoalpská, shodná se současnou Itálií, země Severoalpská, kam by patřily všechny výše uvedené „německé“ země. Po ní ve výčtu následuje země Karpatská, zřejmě zahrnující zbylé části Rakouské monarchie. Jako samostatné oblasti se Jahnovi jeví Řecko, Skandinávie a Británie.³⁸⁷ Jak by ale v takovýchto útvarech měly být překonány rozdíly dané specifickým historickým vývojem jednotlivých zemí, to Jahn neosvětlil.

Ve svých úvahách neustrnul Jahn na vizi vnější podoby nového Německa, zaměřil se naopak i na jeho vnitřní uspořádání, vztah církve a státu, výchovu, vojsko i sociální strukturu. Moderní názory se tu mísí s konzervativními představami. Jahn si dokonce nezřídka protiřečí, když například na několika místech mluví o občanské společnosti, přeje si zrušení jakékoli osobní závislosti a sepsání lidové ústavy, na druhé straně ale obhajuje stavovského uspořádání, hovoří bez problémů o přirozené nerovnosti mezi lidmi, usiluje o zachování knížecí správy v každé spolkové zemi a o aristokracii se

³⁸⁵ Friedrich Ludwig JAHN, *Runenblätter*, in: Carl Euler (Hrsg.), *Friderich Ludwig Jahns Werke*, Bd. I., Hof 1884, s. 405-420, zde s. 415.

³⁸⁶ Tamtéž, s. 416.

³⁸⁷ TÝŽ, *Deutsches Volkstum*, s. 172.

obecně nevyjadřuje negativně.³⁸⁸ Výsledným obrazem, poskládaným ze střípků odporujících si Jahnových úvah, je představa jakési občansko-stavovské konstituční monarchie, svědčící o tom, že Jahn byl jednou nohou nakročen do liberalismu 19. století, ale tu druhou měl jakoby stále uvízlou v tradicích 18. století.

Případné nejednoznačnosti, kterých se Jahn dopustil, nesnižovaly v rakousko-německém turnerském „völkisch“ prostředí hodnotu díla. Nad správou či společenskou stratifikací se turneři stejně příliš nepozastavovali, neboť z komplexu Jahnových nacionálních idejí je oslovovala jen problematika Všeněmecka a národního společenství. Jahnem proponovaný stát měl mít pochopitelně charakter národního státu, proto v „Deutsches Volkstum“ zaznívá například snaha o vyčlenění slovanských území rakouské monarchie do blíže nedefinované karpatské federace. Slované v zamýšlené Německé říši být nesměli, což odpovídá Jahnovu, s představou národního státu souvisejícímu výroku, opakovaně citovanému v publikacích rakouských radikálních turnerů: „Kříženci zvířat nemají žádnou opravdovou sílu k rozmnožování (...). Čím čistší národ, tím lepší (...).“³⁸⁹ Tímto přichází na řadu centrální otázka sporu mezi Dolnorakouskou turnerskou župou, potažmo Německým turnerským svazem, a Německých turnerstvem, otázka, jež měla nebyvalý vliv na dějiny „Turnen“ přelomu 19. a 20. století a kterou na konferenci o Friedrichu Ludwigu Jahnovi v 70. letech sportovní historik Hartmut Becker použil provokativně a přímo jako název svého příspěvku, totiž „Byl Jahn ‚antisemita‘?“³⁹⁰

Závěr, k němuž Becker analýzou Jahnových citátů došel, působí velmi střízlivě: nenávist vůči Židům nelze u Jahna prokázat, na druhou stranu nelze zpochybnit, že evidentně nebyl jejich vyloženým přítelem.³⁹¹ Rozhodně jej není možné považovat za rasového antisemitu.³⁹² Z Jahna byl antisemita spíše vytvářen, a to zbavováním některých jeho výroků nutného vysvětlujícího kontextu, jak je to patrné na obou výše uvedených citátech. Samy o sobě mohou asociovat rasistickou ideologii, ovšem pokud

³⁸⁸ Tamtéž, s. 196, 283, 285-292.

³⁸⁹ Tamtéž, s. 164.

³⁹⁰ Hartmut BECKER, *War Jahn „Antisemit“?*, in: Hajo Bernett et al. (Hrsg.), *Internationales Jahn-Symposium*, Berlin 1978, s. 122-135.

³⁹¹ Tamtéž, s. 133.

³⁹² Horst Ueberhosrt sice zastává ve své knize „Zurück zu Jahn? Gab es kein besseres Vorwärts?“ jiný názor, ale je třeba si uvědomit, že svůj příspěvek k diskuzi o Jahnovi koncipoval jako první ostře kritické hodnocení Jahna po letech jeho bezmezně glorifikace. Vytváří tak opačný extrémní pól pohledu na tuto kontroverzní osobnost. Horst UEBERHOSRT, *Zurück zu Jahn? Gab es kein besseres Vorwärts?*, Bochum 1969, s. 9, 23. S Beckerem polemizuje ve své disertační práci také Andrea Wachter, ačkoli sama nedochází k žádnému rozhodujícímu závěru. Andrea WACHTER, *Antisemitismus im österreichischen Vereinswesen für Leibesübung 1918-1938 am Beispiel der Geschichte ausgewählter Vereine*, (Diss. an der Phil. Fakultät der Uni. Wien) Wien 1983, s. 5-6.

se navrátí do původního kontextu, vyvstane jejich zamýšlený význam. Jahn nemluvil o křížení ras ve státě a z toho vyplývajícím úpadku, nýbrž o problémech mnohonárodnostních říší, v nichž „Volkstum“ jednotlivých národů způsobuje decentralizaci. Pro názornost si přitom vypomohl poněkud nešťastným příkladem o křížení zvířat. Na osud Židů a Romů zase poukazuje při líčení neblahých důsledků pro národ, jenž postrádá vlastní stát. Nejsou to však souvislé pasáže, v nichž by útočil na tyto minority, spíše se jedná o nahodilé zmínky, byť většinou pejorativního charakteru. Jestliže se taková věta vsadila do nových souřadnic „völkisch“ hnutí, pochopitelně nabyla naprosto jiného významu a okamžitě tak byl vygenerován důkaz Jahnova antisemitismu. Názorně se takový postup projevuje například v části „Deutsches Volkstum“, v níž Jahn uvedl, že jakýsi Angličan chápal pojmenovávání dětí židovskými jmény za inklinaci k židovskému způsobu uvažování a jednání.³⁹³ Z celé kapitoly o německých jménech si tedy Německý turnerský svaz vybral jenom tento jeden příklad, navíc nikoli celou větu, nýbrž pouze údajně Jahnem vytvořené sloveso vyznačující onu náklonnost k židovské mentalitě – „judenzen“, které nakonec Německý turnerský svaz na stránkách „Deutscher Turner-Hort“ tolikrát zopakoval, jako kdyby se jednalo o největší Jahnův lingvistický objev.³⁹⁴

Jahnovu komplexní, rozporuplnou a dosti rozvětvenou ideologii tedy nerecipoval Německý turnerský svaz jako celek, ale ze širokého spektra vybral pouze úryvky, které složil do nové ideologie. Obětí takového postupu se nestal jenom Jahn, i když ten byl jakožto „Turnvater“ favorizován. V Irově kalendáři, kde se například pro rok 1896 na každé stránce demonstrativně střídají výroky Jahna a Schönerera, stanul v oddíle „Výroky o Židech“ (Aussprüche über die Juden) Richard Wagner vedle Felixe Dahna, Otto von Bismarck vedle Jacoba Grimma.³⁹⁵ Zjednodušování celého souboru idejí na jediné věty umožnilo tyto myšlenky nejen velmi snadno využít jako prostředku manipulace, nýbrž také rozvíjet a zevšeobecňovat je úplně jiným směrem tak, aby nakonec například Anton Edelmüller mohl sepsat svůj vulgárně rasistický článek. Že Německé turnerstvo recipovalo Jahna jinak a nezdráhalo se analyzovat i pasáže, které

³⁹³ F. L. JAHN, *Deutsches Volkstum*, s. 337-338.

³⁹⁴ Např. Kg. (Franz Xaver KIEBLING), *Ein neuer Abschnitt in der Turnfehde*, in: *Deutscher Turner-Hort* 1, 1891, s. 7-8, zde s. 7.

³⁹⁵ Karl IRO (Hrsg.), *Deutschvölklicher Taschenmerk-Zeitweiser auf das Jahr 1896*, Wien 1895, s. 10-31, 60-65.

Německý turnerský svaz úzkostlivě zamlčoval, prokazuje názorně rozbor „Deutsches Volkstum“ na stránkách „Deutsche Turn-Zeitung“.³⁹⁶

IV. III. Pojetí národa v rámci Německého turnerského svazu

Jestliže Jahnovi mohou být dokázány myšlenky nacionálního charakteru, nikoli již ostře antisemitského, splývají v případě Německého turnerského svazu obě dvě veličiny, nacionalismus a rasový antisemitismus, do jednotného „völkisch“ světonázoru. Hledání počátků tohoto úzkého sepjetí se svou náročností rovná úsilí o nalezení předělu mezi Jahnovým čistě pruským a všenněmeckým vlastenectvím, neboť v obou případech se jedná o pramenně nezachytitelný jev, jehož vývoj navíc podmiňuje v dlouhém časovém horizontu řada okolností. K nim se vracel několikrát ve svých spisech Franz Xaver Kießling, ovšem pokusit se osvětlit počátky arizace Dolnorakouské turnerské župy Německého turnerstva, jejich vzájemného sporu a nakonec vzniku Německého turnerského svazu právě pomocí těchto knih v sobě skrývá nebezpečí spolehnout se na výklad sebestředného turnera, který své částečné vědecké zneuznání kompenzoval snahou stylizovat se do jediného a nejvýznamnějšího původce turnerských rasových zákonů. Například ve svém posledním velkém díle z roku 1940, široce pojatém příspěvku o turnerských a národoveckých událostech, je tato tendence velmi silně hmatatelná.³⁹⁷ Po faktografické stránce tudíž Kießlingovy spisy nemohou poskytovat hodnověrný dějinný obraz, bohužel však představují jediné dochované prameny k této problematice. Na následujících řádcích však nebude stát v centru pozornosti rekonstrukce konfliktu, ale spíše jeho ideologická podstata. A pro tento účel se díla Kießlinga jakožto jednoho z předních ideologů rakouské odnože „völkisch“ hnutí hodí velmi dobře. V nich, v „Mittheilungen des Niederösterreichischen Turngaues“ a „Deutscher Turner-Hort“ se ukrývá oficiální světonázor Německého turnerského svazu.

Že se radikálně všenněmecké, o antisemitismus obohacené úvahy s velkým úspěchem rozvíjely právě v Rakousku, konkrétně ve Vídni, souviselo s mnohonárodnostním charakterem říše a jejího hlavního města. Příchod Židů z východních oblastí, zejména po atentátu na cara roku 1881, zapříčinil mohutný procentuální vzestup židovské populace v poměru k ostatním obyvatelům Vídně. K 6

³⁹⁶ P. F. (neznámý autor), *Jahn's Volkstum.*, in: *Deutsche Turn-Zeitung* 29, 1888, s. 519-522.

³⁹⁷ Franz Xaver KIEßLING, *Turnerisches und völkisches Geschehen im Wandel der Zeiten*, Wien 1940.

200 Židům v roce 1860 přibylo do roku 1870 dalších 36 000 Židů, což již činilo 6,6 procent obyvatel města. V roce 1890, rok po vzniku Německého turnerského svazu, čítala Vídeň již téměř na 120 000 Židů.³⁹⁸ Vznikla tak živná půda pro to, aby vlivem pseudovědecké literatury začal vedle tradičního náboženského a hospodářského antisemitismu klíčit nově i biologický antisemitismus, vycházející z učení o rasách.³⁹⁹

Na nebyvalý nárůst židovské populace reagovaly vůbec jako první nikoli turnerské, ale radikální studentské spolky, jež také v 80. letech 19. století měly zavádět první árijské paragrafy. V tu dobu byl také se studentskými spolky v kontaktu již v politice činný Georg von Schönerer, který měl příležitost setkat se zde se zakladatelem Prvního vídeňského turnerského spolku Juliem Krickelem starším a přes něj pravděpodobně i s Kießlingem.⁴⁰⁰ Byli to opět studenti, kteří v roce 1885 prosadili ve Vídeňské akademické oblastní skupině (Wiener akademische Orstgruppe) ohromného svazu na ochranu a podporu německých škol v jazykově smíšených oblastech, Německého školního spolku (Deutscher Schulverein), aby každému Židovi bylo zapovězeno stát se členem vídeňské skupiny. Vyloučení spolku ze svazu a údajná dlouhodobá podpora „čistě židovské školy“ v Novém Bydžově iniciovaly v roce 1886 konstituování vzdorosvazu, nazvaného nápadně shodně Školní spolek pro Němce (Schulverein für Deutsche), jehož stanovy se od Německého školního spolku lišily prakticky pouze čtvrtým paragrafem o připuštění všech Němců do svazu, nikoli však Židů.⁴⁰¹ Okamžité etablování nového svazu, ke kterému patřil opět například i Julius Krickel,⁴⁰² zasluhovalo „do té míry pozornost, neboť každá oblastní skupina tohoto spolku smí být zároveň považována za oblastní skupinu „Německonacionálního spolku““,⁴⁰³ jenž už v roce 1882 na árijském základě založil Georg von Schönerer.⁴⁰⁴ Když v roce 1886 Franz Xaver Kießling odmítl připustit židovské turnery k účasti na starověkém pětiboji,

³⁹⁸ Brigitte HAMANN, *Hitlers Wien. Lehrjahre eines Diktators*, München 1996, s. 468.

³⁹⁹ K typologii antisemitismu v Rakousku viz A. WACHTER, *Antisemitismus im österreichischen Vereinswesen*, s. 17-45. O autorech, kteří svým dílem přispěli k rozmachu rasového antisemitismu, hovoří Michael Wladika i Franz Bedna: Michael WLADIKA, *Hitlers Vätergeneration*, Wien 2005, s. 45-63; Franz BENDA, *Der Deutsche Turnerbund 1889. Seine Entwicklung und Weltanschauung*, (Diss. an der Phil. Fakultät der Uni. Wien) Wien 1990, s. 25-26.

⁴⁰⁰ F. BENDA, *Der Deutsche Turnerbund 1889*, s. 38-40, 101, 104.

⁴⁰¹ Österreichisches Staatsarchiv (dále jen OeStA), Allgemeines Verwaltungsarchiv (dále jen AVA), Inneres, Ministerium des Inneren (dále jen MdI), Präsidium – Akten Teil I., Karton 573: Schul-, Studenten-, Sportvereine 1885-1886, složka 5345/1886, *Der Schulleverein für Deutsche und der Deutsche Schulverein (Zusammenstellung aus den in den „Unverfälschten Deutschen Worten“ enthaltenen Berichte)*, Horn 1886, s. 5-14 a složka 1182/1886, Bildung der Ortsgruppe Königshaus bei Trautenu bei Trautenu des Deutschen Schulvereins, stanovy spolku.

⁴⁰² F. BENDA, *Der Deutsche Turnerbund*, s. 130.

⁴⁰³ OeStA, AVA, Inneres, MdI, Präsidium – Akten Teil I., Karton 573: Schul-, Studenten-, Sportvereine 1885-1886, složka 5345/1886, denní hlášení policejního ředitelství ve Vídni z 12. prosince 1886.

⁴⁰⁴ F. BENDA, *Der Deutsche Turnerbund*, s. 124.

měl tedy již z čeho vycházet a na co navazovat. Zároveň je patrné, že výchozí situace pro ideologii Friedricha Ludwiga Jahna a Německého turnerského svazu se ve svých principech odlišovaly, ačkoli se svaz bude neustále snažit dokazovat opak.

Jak Kießling sám přesně dospěl k rasovému antisemitismu, není známo. Zcela jistě na něj mělo vliv prostředí studentských a jiných radikálních spolků, jejichž byl členem a v nichž se stýkal s jinými stejně naladěnými osobnostmi včetně Schönerera.⁴⁰⁵ Dojem na něj muselo učinit také rozhodnutí některých turnerských spolků vyjádřit nesouhlas s umírněným vedením Dolnorakouské turnerské župy založením vlastní Turnerské župy východní marky.⁴⁰⁶ Svě mohla sehrát i záhadná Kießlingova oční nemoc, během níž se stáhl do temného ústraní,⁴⁰⁷ nechal si předčítat „Unverfälschte deutsche Worte“⁴⁰⁸ a pravděpodobně dosáhl stejného osvícení, kterého se dostalo za podobného stavu i vídeňskému soukromému vědci Guido von List, pronikajícimu po uzdravení do tajemství run.⁴⁰⁹ Z osobních zážitků zmiňuje Kießling ve své poslední velké práci přímo jen dočasné řízení cvičiště ve vídeňském Leopoldstadtu, kde údajně mělo židovské kořeny mít 99 procent turnerů. Až zde si podle vlastních slov poprvé uvědomil nejen rozdíl mezi Semity a Nesemity, nýbrž také neschopnost Semitů stát se turnery „v Jahnově smyslu“ - tradiční klišé objevující se i v Edelmüllerově článku.⁴¹⁰ Vzhledem ke všem Kießlingovým dřívějším i následným konexím nezní úplně přesvědčivě, že právě jeho krátké působení v Leopoldstadtu na počátku 80. let mělo mít rozhodující význam pro zrození antisemitského světového názoru, nicméně odpovídá jeho pozdějšímu záměru odstříhnout se v očích čtenářů od všech možných vlivů a strhnout veškeré zásluhy o arizaci spolků na sebe.⁴¹¹ Shrnutím všech indicií tak vzniká dojem, že předehra vlastního „turnerského ‚völkisch‘ sporu“ vznikla prolnutím specifických vídeňských, již delší dobu pěstovaných antisemitských tendencí, s tehdejšími poznatky o rasách a vlastní Kießlingovou averzí vůči Židům.

Houževnatost a odhodlání, s jakými se Kießling pustil do prosazování rasové čistky uvnitř Prvního vídeňského turnerského spolku, třebaže jím líčené události zajisté nepostrádají zveličování a teatralitu, jsou důkazem jak určité dosavadní tolerance uvnitř turnerských spolků, tak novosti Kießlingových záměrů, na něž vedení spolku a svazu

⁴⁰⁵ Tamtéž, 129.

⁴⁰⁶ Fritz HIRTH - Anton KIEßLICH, *Geschichte des Turnkreises Deutschösterreich*, Rumburg 1928, s. 3-4.

⁴⁰⁷ F. X. KIEßLING, *Turnerisches und völkische Geschehen*, s. 57.

⁴⁰⁸ F. BENDA, *Der Deutsche Turnerbund*, s. 201.

⁴⁰⁹ B. HAMANN, *Hitlers Wien*, s. 294.

⁴¹⁰ F. KIEßLING, *Turnerisches und völkische Geschehen*, s. 32.

⁴¹¹ F. BENDA, *Der Deutsche Turnerbund*, s. 157.

nedokázalo reagovat jinak než bariérou odporu a nepochopení. Aby Kießling tento val prorazil, zajistil několik dní před hlavním shromážděním spolku v roce 1887 mnoha radikálním turnerům členství, čímž se poměr „völkisch“ turnerů obrátil ve prospěch Kießlingova cíle. Dosavadní vedení bylo svrženo a nové pak k nelibosti vrchních představitelů Německého turnerstva pohodlně prosadilo árijský paragraf do stanov.⁴¹²

Nyní stanul Kießling a jeho souputníci před úkolem obhájit nový výdobytek, protože židovští turneři, kteří během následujících dnů po schválení nových stanov obdrželi žlutý list papíru s oznámením o jejich vyloučení⁴¹³ totiž podle všeho nebyli jediní, kdo se ptali po smyslu takového opatření. Okamžitě obrátilo svou pozornost k událostem v 15. kraji totiž i pobouřené vedení Německého turnerstva zastoupené ve sporu osobností Ferdinanda Goetze. K vysvětlení nastalé situace, k rozptýlení pochybností ve vlastních řadách a k utužení jednoty proti útokům ze strany Německého turnerstva pokryla „Mittheilungen des Niederösterreichischen Turngaues“ a následně „Deutscher Turner-Hort“ záplava apologetických i polemických článků, v nichž Jahnovi připadla úloha prvního antisemity v dějinách turnerstva. Do tohoto proudu spadá i Edelmüllerův článek, jenž zvoleným výrazivem a kódováním aktuálních dějů pomocí dějinných událostí vyniká nad jiné vulgární útoky přeci jen jistou kultivovaností. Směrem ke konci 19. století se kvantita příspěvků s touto tematikou postupně snižovala a erupivní, nenávistné statě byly vystřídány tematicky odlišnými příspěvky: po úspěšné profilaci Německého turnerského svazu vůči Německému turnerstvu bylo zapotřebí řešit jiné problémy, jako například již zmíněnou otázku jazykového purismu a jedinečnosti německého písma.

V širokém časovém záběru přispěl k obhajobě svého životního díla několika spisy také Kießling sám. Poslední z nich, jak již bylo uvedeno výše, pochází z roku 1940, další se objevil o čtyřicet let dříve pod názvem „Beiträge zu der Geschichte der völkischen Turnfehde“ a měl povahu sebraných starších článků a úvah. V roce 1895 vydal Kießling jiné mimořádně populární dílo „Deutscher Turnerbund oder Deutscher Turnerschaft?“, koncipované jako odpovědi na různé složité otázky spjaté se vznikem Německého turnerského svazu a jeho konfliktem s Německým turnerstvem. S těmito otázkami se obraceli turneři na vedení svazu a to pověřilo zkušeného Kießlinga poskytnout na ně fundovanou odpověď. Jelikož v roce 1897 vyšlo druhé vydání,

⁴¹² Roland SCHMIDL, *Der Deutsche Turnerbund (1919) und seine politische Relevanz in der Ersten Republik Österreich* (Diss. an der Phil. Fakultät der Uni. Wien), Wien 1978, s. 24-25.

⁴¹³ Kg. (Franz Xaver KIEBLING), *Zu den sozialistischen Bestrebungen in der „deutschen Turnerschaft“*, in: *Deutscher Turner-Hort* 12, 1893, s. 3-4.

znamená to, že ještě osm let po vzniku Německého turnerského svazu nebylo všem jeho členům úplně jisté, o jaké názory Friedricha Ludwiga Jahna se může svaz při formulaci svých radikálních postojů opírat, zda je správné označovat Německý turnerský svaz pouze jako antisemitský, nebo je-li nutné zdůrazňovat neustále onu zprofanovanou formuli „Němci árijského původu“, když přeci každý Němec je árijského původu.⁴¹⁴ První a naprosto paradigmatické dílo k tematice turnerského rozkolu sepsal Kießling záhy po jeho vypuknutí v roce 1886, vydal v nakladatelství Georga von Schönerer a nazval výstižně „Feinde Deutscher Turnerei“. Za cíl si v něm vytkl jednak obranu proti útokům vedeným vůči radikálně smýšlejícím turnerům, jednak jím chtěl poučit a osvětit ty, kteří byli svedeni na špatnou cestu a stáli daleko „čistému nacionálnímu hnutí“.⁴¹⁵ Do jaké míry spisem skutečně ovlivnil mentalitu turnerů zůstává sporné, vzhledem k tomu že musel pozdějšími spisy opakovaně vysvětlovat stále tu samou dějinnou událost a její neměnnou podstatu. Důležitá je ovšem skutečnost, že Kießling ve „Feinde deutscher Turnerei“ poprvé definoval, kdo se řadí k nepřátelům „völkisch“ turnerského hnutí, proč jimi jsou a jak proti nim bojovat. Kdo to tedy byl?

K nejúhlavnějším nepřátelům, zastiňujícím svou zkázonosností všechny ostatní, se řadili pochopitelně Židé, které Kießling jednou opovržlivě nazývá cizím kmenem přivandrovalým z východu, podruhé je v ryze metaforické rovině srovnává s rostlinou vinoucí se po svatém dubu a vysávající z něho mízu, a do třetice o nich hovoří v podobném přirovnání jako o nebezpečné, jedovaté orientální rostlině. Jedovatý, nebezpečný, plíživý, ovíjející – už samotnou volbou apriorně pejorativních adjektiv dokázal Kießling evokovat akutní hrozbu domnělé židovské konspirace a neváhal pro údajný současný stav použít obratu „cizí nadvláda“, tradičně spojovaného s napoleonskou okupací. Vědomě vytvářel paralely mezi bojem Jahna proti Francii a bojem radikálních turnerů proti Židům, aby tak tomuto konfliktu dodal dojem oprávněnosti.⁴¹⁶ Nábožensky podbarvený antisemitismus přitom z jeho úvah zcela vymizel a sám vehementně odmítal mluvit o árijských čistkách jako o „konfesionální štvanici“.⁴¹⁷ Sociální antisemitismus se tu a tam objevil v představách o propojení židovstva se světovou buržoazií, revolučním socialismem, a dokonce i nihilismem, tedy

⁴¹⁴ Franz Xaver KIEßLING, *Deutscher Turnerbund oder Deutsche Turnerschaft? Fragen und Antworten zum Verständnis der deutschheitlichen (nationalen) Turnfehde. Zugleich eine geschichtliche Uebersicht der deutschvölkischen Bewegung in Turnkreisen*, Wien 1897, s. 3, 4, 52, 59, 66, 81.

⁴¹⁵ TÝŽ, *Feinde Deutscher Turnerei*, Rosenau sine dato, s. 3, 6.

⁴¹⁶ Tamtéž, s. 3, 12, 31.

⁴¹⁷ TÝŽ, *Deutscher Turnerbund oder Deutsche Turnerschaft?*, s. 66.

vzájemně nesoudržnými elementy, které Kießling ovšem kvůli jejich principální negativnosti automaticky asocioval s Židy.⁴¹⁸

Nově ovšem vlivem rasových teorií operoval Kießling s rasovým antisemitismem. Podle něj nemůže být Žid nikdy Němcem, neboť „mluví-li nyní německým nebo jiným jazykem, vzdává-li úctu tomu nebo onomu náboženství (pokřtěný či nepokřtěný), má-li krev čistou nebo smíšenou (...), narodil-li se v Palestině, Německu nebo kdekoli jinde, Žid zůstane vždy tím, čím byl od počátku – Semitou (...) a tak dlouho, dokud bude onomu stvoření proudit v žilách byt' jen jediná kapka židovské krve, tak dlouho bude židovsky myslet, cítit a jednat (...)“.⁴¹⁹ Krev byla rozhodující, jak vyplývá přímo z titulu jiného Kießlingova díla „*Verwälschtes und verlorenes deutsches Blut*“, v němž plíživé romanizování hornoitalských, údajných germánských osad hodnotil jako postupné vytrácení „vznešené“ germánské krve.⁴²⁰ V jednom příspěvku v „*Deutscher Turner-Hort*“ dokonce zazněla hypotéza, že jak se svou formou odlišují krevní tělíčka jednotlivých zvířat, tak se neshodují ani krevní tělíčka lidských ras, která v mozku ovlivňují způsob uvažování. Jak může poté židovský turner zpívat „Němci jsme v morku a krvi a Němci chceme zůstat?“, rozčiloval se anonymní autor článku a dodal, že představa německé krve v židovských žilách je přeci k smíchu.⁴²¹

Ke krvi a mentalitě se přidávaly stereotypně pojaté fyziognomické znaky jako na první pohled nejvýraznější odlišnosti mezi Němci a Židy. Již z urážlivé povídky „*Davidchen*“, kterou otiskl v roce 1887 rakouským nacionálním turnerům blízký týdeník „*Kyffhäuser*“,⁴²² vyvěrají všechny tradiční předsudky, širokými ústy počínaje a ohnutým nosem konče. Malou lebku, nízký vzrůst a stejně jako u cikánů slabou tělesnou konstituci popsalo o dva roky později totéž periodikum, tentokrát však na quasi-vědeckém základě.⁴²³ A křivé a hubené nohy, které v turnerském kroji dělaly ostudu Jahnovu odkazu zase bylo zjištění anonymního turnera z roku 1893, znechuceného výstupem jednoho téměř zcela židovského turnerského spolku.⁴²⁴ Jaký to byl rozdíl

⁴¹⁸ TÝŽ, *Feinde Deutscher Turnerei*, s. 3, TÝŽ, *Deutscher Turnerbund oder Deutsche Turnerschaft?*, s. 69.

⁴¹⁹ TÝŽ, *Feinde Deutscher Turnerei*, s. 15.

⁴²⁰ TÝŽ, *Verwälschtes und verlorenes deutsches Blut. Eine Mahnung zur Pflege alldeutscher Gesinnung*, Wien 1897.

⁴²¹ FRISCH UND FREI (neznámý autor), *Was ein Turner-Jude alles zuwage bringt!*, in: *Deutscher Turner-Hort* 18, 1892, s. 7-8, zde s. 8

⁴²² *Davidchen*, in: *Kyffhäuser* 2, 1887, s. 10.

⁴²³ *Juden-Rasse*, in: *Kyffhäuser* 45, 1889, s. 361-363.

⁴²⁴ K. J. (neznámý autor), *Das muss fein gewesen sein!*, in: *Deutscher Turner-Hort* 12, 1893, s. 8.

v porovnání s „bílou, dlouholebou, zlatovlasou severskou rasou“, jak si ji představoval anonymní autor v „Heimdall“.⁴²⁵

Ve výčtu nepřátel se Kießling neomezil jen na Židy, ale zahrnul do nich i katolíky, ony „temné zelóty a vyznavače chybně pojaté náboženské ideje“,⁴²⁶ která nesouzněla se starogermánským pojetím božstva. Svým výrokem „cesta k pravé nacionální svobodě nevede ani přes Řím ani přes nový Jeruzalém“⁴²⁷ Kießling jakoby anticipoval o deset let později propuknuvší antiultramontánní hnutí „Los-von-Rom“ (Pryč od Říma), které iniciují vídenští studenti a kterého se okamžitě chopí Georg von Schönerer, aby svou politiku obohatil o další parolu „Bez Judy a Říma bude stát chrám Germanie“ (Ohne Juda ohne Rom wird stehen Germaniens Dom).⁴²⁸ V otázce křesťanství prošel Kießling složitým vývojem a mnohokrát si protiřekl. V „Beiträge zur Geschichte der völkischen Turnfehde“ vycházel z výroku básníka Felixe Dahna „Co je křesťanské, není germánské, co je germánské, není křesťanské“ a křesťanství označoval za učení stvořené Židem pro Židy. Na druhé straně ale tvrdil, že křesťanství se principiálně nevyklučuje s praněmectvím, pouze v Rakousku prý došlo k problematické rovnici: křesťanský rovná se katolický, katolický je to samé jako římský a římský není nic jiného než ultramontánní.⁴²⁹ Na jiném místě křesťanské náboženství naprosto odsuzoval s poukazem na to, že bůh uzavírající smlouvy s vlastním lidem může být bohem skutečně pouze Židů,⁴³⁰ a jeho článek v „Deutscher Turner-Hort“ z roku 1900 mluví jasnou řečí: žádné křesťanství, ani katolické, ani protestantské, není slučitelné s „Turnen“.⁴³¹ Kießling svou rozkolísaností ztělesňoval nerozhodnost nejen celého Německého turnerského svazu v problematice náboženství, nýbrž také celého „völkisch“ prostředí. Čím chtěl on a někteří další jeho ideologičtí souputníci nahradit křesťanskou víru v nacionálních kruzích, bude tematizovat následující kapitola v pasáži o festivitech. Zde prozatím postačí shrnutí, že ačkoli Kießling reagoval na aktuální společensko-politickou situaci, neváhal se ve své argumentaci opřít o Jahna, jenž podle

⁴²⁵ Über das „Hackenkreuz“, in: Heimdall 22, 1900, s. 161-162, zde s. 161.

⁴²⁶ F. X. KIEßLING, *Feinde Deutscher Turnerei*, s. 27.

⁴²⁷ Tamtéž, s. 28.

⁴²⁸ B. HAMANN, *Hitlers Wien*, s. 357; Lothar ALBERTIN, *Nationalismus und Protestantismus in der Österreichischen Los-Von-Rom-Bewegung um 1900*, (Diss. an der Phil. Fakultät der Uni. Köln) Köln 1953, s. 95.

⁴²⁹ F. X. KIEßLING, *Beiträge zur Geschichte der völkische Turnfehde*, Wien 1900-1905, s. 244-245.

⁴³⁰ TÝŽ, *Eine Wanderung im Poigreiche. Landschaftliche, vorgeschichtliche und volksgeschichtliche Betrachtungen über die Oertlichkeiten Horn, Rosenberg, Altenberg, Drei-Eichen, Messern, Nondorf, Haselberg u. a., sowie deren Umgebung mit besonderer Berücksichtigung der deutschen Vorzeit und auf Grundlage von Müthe, Meinung und Sage des Volkes*, Horn 1899, s. 100.

⁴³¹ TÝŽ, *Feinde deutscher Turnerei*, in: Deutscher Turner-Hort 19, 1900, s. 146-147.

něj brojil nejen proti žlutým, tedy Židům, nýbrž také proti černým, to znamená proti katolíkům.⁴³²

Nepřátelství si zasloužili – a i to nenápadně zaznělo v Edelmüllerově článku - rovněž všichni „sdružení kolem rudé barvy“, přičemž představa socialismu jako internacionálního proudu často splývala s vizí mezinárodního židovstva a se sportem. Se socialismem jakožto „hrobem nacionalismu“ se totiž často pojily přívlastky „neněmecký“, „zaměřený proti ‚Deutsches Volkstum‘“ a „židovštělý“. Sedm let po vydání „Feinde Deutscher Turnerei“ označil Kießling v jednom příspěvku v „Deutscher Turner-Hort“ socialistického turnera za přirozeného přítele Žida, neboť zakladatelé mezinárodního socialismu Marx a Lassale byli také Židé,⁴³³ a jiný autor se v roce 1894 obořil na „Goetzovo turnerstvo“, že napomáhá vychovat „mezinárodní židovstvo, které je otcem sociálního demokratismu“, přičemž oba dva proudy turnerstvo rozkládají.⁴³⁴ Podle této logiky tedy museli být socialisté, kteří se v chimérické předtuše mezinárodního společenství zříkají vlastní otčiny,⁴³⁵ vylučování ze všech ve své podstatě vlasteneckých turnerských spolků se stejnou intenzitou jako Židé, aby si společně mohli snít o sociálnědemokratickém, Židy ovládaném státu budoucnosti.⁴³⁶ Ostatně vytváření obrazu spolenectví mezi nepřáteli Německého turnerského svazu patřilo k oblíbeným strategiím při uvědomování si vlastní identity. Pro řadového turnera usnadňovalo vědomí jednotného bloku nepřátel jeho orientaci v složitém předivu spolkového života: exemplární příklad uvedl Leopold Slepiza ve své zprávě o slavnosti Německého turnerstva v Hamburgu roku 1898, kde se jeho slovy vedle tisíců německých turnerů objevili také mnozí neněmečtí, a to z židovského a slovanského kmene, sociální demokraté a Maďaři.⁴³⁷

Neněmecké národy byly dalšími Kießlingem definovanými nepřáteli. Právě jeho magická formule „Němci árijského původu“ mohla být díky svému rasovému náboji aplikována proti Židům stejně dobře jako proti Mongolům a černochům, jak si v použité terminologii dokonale notoval Kießling s Edelmüllerem. Z toho vyplývalo, že Německý turnerský svaz není jen „antisemitský, nýbrž také antifrancouzský, antičeský,

⁴³² Tamtéž, s. 262.

⁴³³ Týž, *Zu den Socialistischen Bestrebungen in der „deutschen Turnerschaft“*, in: *Deutscher Turner-Hort* 12, 1893, s. 3-4, zde s. 4.

⁴³⁴ F. F. F. F. (neznámý autor), *Der Sozialismus in der Goetz'schen Turnerschaft*, in: *Deutscher Turner-Hort* 9, 1894, s. 57.

⁴³⁵ Carl KALLENBERG, *Ein Wort zur Zeitfrage*, in: *Deutscher Turner-Hort* 3, 1895, s. 17-19, zde s. 18.

⁴³⁶ Kg. (Franz Xaver KIEBLING), *Aus dem „rothem“ Turnlager*, in: *Deutscher Turner-Hort* 8, 1895, s. 23.

⁴³⁷ Leopold SLEPIZA, *Hamburg 1898*, in: *Deutscher Turner-Hort* 14/15, 1898, s. 108.

antimaďarský, antipolský“,⁴³⁸ zkrátka „völkisch“. Ze všech národností, pomineme-li židovskou populaci jako samostatný národ, nejintenzivněji iritoval turnery Německého turnerského svazu emancipující se ambiciózní český národ, s nímž byli z geografického hlediska také ponejvíce konfrontováni. Nejenže k četným třenicím muselo docházet na samotném území Čech, kde se spolky Německého turnerského svazu setkávaly s českým Sokolem, nýbrž také v Dolním Rakousku a Vídni nemohla panovat národnostní selanka. V Dolním Rakousku i hlavním městě monarchie sídlilo podle rakouské historičky Moniky Glettler kolem roku 1900 téměř 103 000 Čechů, přičemž Vídeň tehdy vykazovala přibližně 1 675 000 obyvatel.⁴³⁹ Byla to právě Glettler, která rekonstruovala v předválečné Vídni české sokolské a dělnické tělovýchovné organizace, těžko zanedbatelné v kontextu tehdejších tělocvičných spolků.⁴⁴⁰ Svého nepřítele tak neměl Německý turnerský svaz přede dveřmi, ale už přímo vevnitř, a „Deutscher Turner-Hort“ toto nebezpečí obratně reflektoval.⁴⁴¹

Tolik k „nepřátelům německého turnerství“, které Kießling paradigmaticky definoval ve svém stejnojmenném díle a „Deutscher Turner-Hort“ na základě této koncepce permanentně difamoval. Třebaže Kießling utřídil jak ve spise „Deutscher Turnerbund oder Deutsche Turnerschaft“, tak v díle „Beiträge zur Geschichte der völkischen Turnfehde“⁴⁴² Jahnovy výroky, mezi nimiž se stereotypně opakují stále ty samé úryvky z „Deutsches Volkstum“ či „Die Deutsche Turnkunst“ a jež domněle potvrzují argumentaci rasových turnerů, je třeba uvážit, že Jahn bojoval se zcela jinými nepřáteli, a Kießlingova domněnka, že Jahn by se v roce 1888 pochopitelně přihlásil k antisemitskému proudu turnerů⁴⁴³ je stejně ahistorická a pochybná jako přesvědčení, že pokud by Martin Luther žil dnes, „určitě by nestál na onom strnulém biblickém stanovisku“ nebo že by Jahn, pokud by vstal z hrobu, hrubě klel nad mládeží bez vlasti, která se přidala do socialistického turnerského tábora.⁴⁴⁴ Vzhledem k dobové politické konstelaci soustředil Jahn své nepřátelství proti Francii a široce pojatá, detailně a navíc ještě rasově podmíněná nenávist vůči ostatním národům mu byla cizí.

⁴³⁸ F. X. KIEBLING, *Deutscher Turnerbund oder Deutsche Turnerschaft?*, s. 81.

⁴³⁹ MONIKA GLETTLER, *Sokol und Arbeiterturnvereine (D.T.J) der Wiener Tschechen bis 1914. Zur Entwicklungsgeschichte der nationalen Bewegung in beiden Organisationen*, (Veröffentlichungen des Collegium Carolinum, Bd. 23) München - Wien 1970, s. 12.

⁴⁴⁰ Viz dále TÁŽ, *České tělovýchovné organizace ve Vídni před první světovou válkou*, in: Marek Waic (vyd.), *Češi a Němci ve světle tělovýchovy a sportu*, Praha 2004, s. 75-88.

⁴⁴¹ *Die unterdrückten Tschechen*, in: *Deutscher Turner-Hort* 9, 1893, s. 8; *Von den Sokolisten*, in: *Deutscher Turner-Hort* 7, 1898, s. 54.

⁴⁴² F. X. KIEBLING, *Beiträge*, s. 256, 257, 260,

⁴⁴³ TÝŽ, *Ein neuer Abschnitt*, s. 8.

⁴⁴⁴ D. V. B. (neznámý autor), *Socialistischer Kreisturntag*, in: *Deutscher Turner-Hort* 9, 1895, s. 75.

Těžkou ránu proto zasadil Německému turnerskému svazu Carl Euler, když se k této domněnce přihlásil v jednom ze článků uveřejněných v „Deutsche Turn-Zeitung“: „Někteří se domnívají, že jednají v Jahnově duchu, když vylučují ze spolků semitské elementy. Odvolávají se přitom na Jahna, na jeho ‚Deutsches Volkstum‘. To je násilná, neoprávněná interpretace. Pod nepřáteli německého národa a podstaty tam rozuměl Jahn jenom ‚Velše‘, tzn. Francouze. Na Židy tenkrát určitě nemyslel.“⁴⁴⁵ Na to zareagoval dotčeně v „Deutscher Turner-Hort“ anonymní autor, aby pohotově kontroval, že Jahn pod „Velši“ chápal paušálně všechny nepřátele Německa, ke kterým se ke konci 19. století řadí i Židé. Myšlenka, že Jahn sice nikde komplexněji nemluví o Židech či Slovanech jako nepřátelích, avšak z jeho roztroušených výroků jednoznačně vyplývá, že nepřátelé jsou všichni Neněmci, se nakonec stala nejsilnějším argumentem v boji za „völkisch“ pojetí Jahna.⁴⁴⁶

Vhodnou interpretací Jahna šlo tedy Kießlingovy teze obhájit. Co je popíralo, muselo být upozaděno. Velmi důkladně proto zamlčovali ideologové Německého turnerského svazu Jahnovo doznání v úvodu „Deutsches Volkstum“, že jeho předci pocházeli z Čech a kvůli víře museli tuto zemi opustit.⁴⁴⁷ Připuštěním tohoto faktu by totiž Jahnovo propagované „germánství“ a „antislavismus“ muselo vyvolávat pochybnosti podobně jako jeho názory na konsenzus mezi katolictvím a luteránstvím na území sjednoceného Německa,⁴⁴⁸ neboť tím by zase byl podryt antikaticismus turnerských radikálních spolků.

Široká fronta nepřátel přivedla Německý turnerský svaz, jak bylo uvedeno výše, k paranoidní představě, že je ostrůvkem obklíčeným prstencem protivníků usilujících o jeho zničení. Tím se také dá vysvětlit ostrý tón většiny jeho literární produkce. Aby však boj mohl být veden úspěšně, bylo zapotřebí nalézt objekt, na nějž by se soustředila veškerá síla útoků, abstrahovaný antipod „völkisch“ myšlenek, jakéhosi „Anti-Jahna“. Tento terč našli rakouští radikální turneři v jednateli Německého turnerstva lékaři Ferdinandu Goetzovi, který stál v roce 1864 u vzniku této masové organizace. Při projevu na frankfurtské turnerské slavnosti v roce 1880, o osm let dříve na bonnské slavnosti a také v některých svých článcích dával přitom Goetz jednoznačně najevo, že

⁴⁴⁵ C. (Carl) EULER, *Die Beunruhigungen des deutschen Turnens*, in: *Deutsche Turn-Zeitung* 32, 1891, s. 572.

⁴⁴⁶ BEJA (neznámý autor), *Jahn und die „Fremden“*, in: *Deutscher Turner-Hort* 2, 1892, s. 2; E. (neznámý autor), *Unsere Corpusburschen, Börsenjuden und Semitenturner*, in: *Deutscher Turner-Hort* 9, 1892, s. 3-4, zde s. 4; „DEUTSCHES VOLKSGEBOTE“ (neznámý autor), *Jahn, ein – Judenfreund*, in: *Deutscher Turner-Hort* 11, 1892, s. 7-8, zde s. 8.

⁴⁴⁷ F. L. JAHN, *Deutsches Volkstum*, s. 147.

⁴⁴⁸ Tamtéž, s. 220.

neakceptuje ani sociální demokracii, ani ultramontanismus, a že horuje pro německý nacionalismus.⁴⁴⁹ Proti rasovému antisemitismu se ovšem vehementně ohrazoval, jak se nejlépe ukázalo v jeho článku „Bis hierher und nicht weiter!“, nesčetněkrát snižovaného ze strany Německého turnerského svazu.⁴⁵⁰ Goetz jím reagoval na vzrůstající se antisemitismus Dolnorakouské turnerské župy a svým ostrým nábojem odpovídal protipólu „Feinde Deutscher Turnerei“. Přestože měl Goetz mnoho sympatizantů, k nimž se řadil kupříkladu i předseda 15. kraje August Rihl a sám předseda Německého turnerstva Alfred Maul,⁴⁵¹ zacílil se nakonec hrot kritiky pouze na jeho osobu, neboť to byl on, kdo na jednání v Mnichově roku 1888 prosadil vyloučení neposlušných spolků z Německého turnerstva⁴⁵² a kdo podle interpretace Německého turnerského svazu zabránil Theodoru Georgii, staříckému čestnému předsedovi Německého turnerstva, aby se v celé záležitosti aktivněji angažoval ve prospěch „völkisch“ hnutí.⁴⁵³ Vulgární slovní napadání Goetze sahalo od detailních analýz jeho postupů vůči Německému turnerskému svazu přes hanlivá adjektiva doprovázející jeho jméno na stránkách „Deutscher Turner-Hort“ až po jeho stavění do ostentativní opozice vůči Friedrichu Ludwigu Jahnovi. Zřetelně tak měla najevo vyjít odlišnost pomyslného „nepravého“, zkaženého „Turnen“ od toho „pravého“, provozovaného v Jahnově duchu.⁴⁵⁴ Goetze tedy „Detuscher Turner-Hort“ líčil jednou jako člověka, který vzhledem ke své rasové umírněnosti nikdy nečetl Jahnovy spisy,⁴⁵⁵ podruhé jako člověka postihnutého

⁴⁴⁹ Stefan ILLING, *Zwischen Körperertüchtigung und Nationaler Bewegung. Turnvereine in Bayern 1848-1890*, (Kölner Beiträge zur Nationsforschung, Bd. 5) Köln 1998, s. 246-247; Svenja GOLTERMANN, *Körper der Nation: Habitusformierung und die Politik des Turnens 1860-1890*, (Kritische Studien zur Geschichtswissenschaft, Bd. 126) Göttingen 1998, s. 66.

⁴⁵⁰ Například podle Kießlinga se článku dostalo potlesku ze strany židovských, Židům sloužících, zžidovštělých nacionálních liberálů a socialistických Turnerů. F. X. KIEßLING, *Zu den Socialistischen Bestrebungen*, s. 3, dále TRUTZAN, *Zur Kennzeichnung*, in: *Deutsche Turner-Hort* 23, 1893, s. 5-8, zde s. 5.

⁴⁵¹ August RIHL, *Vom Ausschuss der Deutschen Turnerschaft*, in: Beilage zu Nr. 3 der Deutschen Turn-Zeitung, Leipzig, den 19. Januar 1888, s. 39-40; Alfred MAUL, *Vom Ausschuss der Deutschen Turn-Zeitung*, in: Beilage zu Nr. 1 der Deutschen Turn-Zeitung, Leipzig, den 5. Januar 1888.

⁴⁵² *Oeffentliche Sitzung des Ausschusses der Detuschen Turnerschaft am 15. und 16. Juli in Ausschusssitzungshalle des Rathauses zu München*, in: *Deutsche Turn-Zeitung* 31, 1888, s. 553-555, zde s. 555.

⁴⁵³ Na základě snadno zpochybnitelných informací, především na ústním vyjádření Karla Kallenberga, se Ferdinand Goetz údajně zdráhal poskytnout Georgii finance na cestu do Vídně, kde by mohl celou situaci posoudit na vlastní oči. Po své smrti v roce 1892 se Georgii okamžitě stal mučedníkem „völkisch“ hnutí a obětí Goetzovy intriky. Anton EDELMÜLLER, § 19 *des österreichischen Pressegesetz*, in: *Detuscher Turner-Hort* 2, 1893, s. 5-6; *Ein Beitrag zur Würdigung Georgii's*, in: *Deutscher Turner-Hort* 6, 1893, s. 7-8.

⁴⁵⁴ TELL, *Goetz oder Jahn?*, in: *Kyffhäuser* 39, 1889, s. 307-309.

⁴⁵⁵ F. X. KIEßLING, *Ein neuer Abschnitt*, s. 7.

neléčitelnou filosemitickou otravou ducha,⁴⁵⁶ jindy – v souvislosti s Georgii – jako záludného intrikána,⁴⁵⁷ příznivce socialistů⁴⁵⁸ nebo „papeže“ Německého turnerstva.⁴⁵⁹

Přes halasnou deklamaci bezprostředních cílů, mezi nimiž na prvním místě stálo „odžidovštění“ spolkového života, zůstávalo nejasné, čeho chtějí turneři konkrétně docílit. Jejich představy o budoucnosti nepřekročily na rozdíl od Jahna, který v „Deutsches Volkstum“ popsal vizi sjednoceného Německa do detailů jako žádný jiný tehdejší patriot, hranici vágních, rozmlžených a absurdních snů. Na čem se všichni jednohlasně shodovali, byla Jahnem proponovaná myšlenka Všeněmcka, konkrétně spojení německého Rakouska s Německou říší. Toto přání deklarovali turneři opatrně pomocí nejrůznějších symbolů a náznaků, například nošením Jahnem zavedené všenešmcké červeno-černo-zlaté trikolóry, užití metaforicky také v úvodním Edelmüllerově článku, pořádáním oslav u příležitosti narozenin kancléře Bismarcka,⁴⁶⁰ zveřejněním Schönererovy výzvy k účasti na pouti k Bismarckovu hrobu ve Friedrichsruhe,⁴⁶¹ neskrývaným nadšením vůči německému císaři,⁴⁶² nacházením paralel mezi Jahnem, Bismarckem a Schönererem,⁴⁶³ vytvářením jakési modly ze Schönerera, oslovovaného nadšeně „Führer“,⁴⁶⁴ a především označováním rakouské části monarchie jako Východní marka (Ostmark).⁴⁶⁵ Jenomže momentem sjednocení byla fantazie turnerů Německého turnerského svazu - a zřejmě nejen jich - vyčerpána. O bližší specifikaci dalšího vývoje se pokusil v „Deutscher Turner-Hort“ často inzerovaný „völkisch“ spisovatel Harald Arjuna Grävell van Jostenode, jehož iracionální vize jasně svědčí o neschopnosti uvažovat v daném případě realisticky. Při slavnosti slunovratu v roce 1904, svátku v rasovém duchu propagovaném Franzem Xaverem Kießlingem, předpovídal Grävell brzké konstituování svatého germánského společenství árijských národů, kde se namísto židovských zákonů a juristického práva uplatní rasové zákony a národní právo. Odklon od průmyslu a obchodu doprovázený

⁴⁵⁶ F. F. F. F. (neznámý autor), „*Das Handbuch der deutschen Turnerschaft*“, in: *Deutscher Turner-Hort* 21, 1892, s. 7.

⁴⁵⁷ A. EDELMÜLLER, § 19 des österreichischen Pressegesetz, s. 5.

⁴⁵⁸ F. F. F. F., *Der Sozialismus*, s. 57.

⁴⁵⁹ L. SLEPIZA, *Hamburg 1898*, s. 108.

⁴⁶⁰ Leopold SLEPIZA, *Fürst Bismarck*, in: *Deutscher Turner-Hort* 9, 1895, s. 69-72.

⁴⁶¹ TÝŽ, *Nach Friedrichsruhe!*, in: *Deutscher Turner-Hort* 17/18, 1898, s. 152.

⁴⁶² H. NIEDERGESÄß, *Turnverein „Jahn“ Angermünde*, in: *Deutscher Turner-Hort* 19/20, 1898, s. 161-162; N-U (neznámý autor), *Deutscher Turnverein Berlin*, in: *Deutscher Turner-Hort* 10, 1897, s. 77-79.

⁴⁶³ Leopold SLEPIZA, *Jahn-Bismarck-Schönerer*, in: *Deutscher Turner-Hort* 16, 1896, s. 162-164.

⁴⁶⁴ Např. Franz SCHULER, *Der deutsche Turnverein Innsbruck*, in: *Deutscher Turn-Hort* 12, 1894, s. 75.

⁴⁶⁵ *Deutscher Turnverein Hannover*, in: *Deutscher Turner-Hort* 21, 1897, s. 168-169, zde s. 168; J. (Josef) K. (Karl) KERNREUTER, *Auch ein fünfzigster Gedenkttag*, in: *Deutscher Turner-Hort* 11, 1898, s. 81-83, zde s. 82.

příklonem k tradičnímu agrarismu umožní ve spojení s tělesným výcvikem, tedy „Turnen“, opětovný rozkvět „krásné a pyšné“ germánské rasy. A v Berlíně za budovou svazové rady, bude stát slavobrána s valkýrami ve válečném brnění, sedících na ohnivých koních, „za tím hala slávy se sochami všech významných mužů, kteří pozvedli ušlechtilou germánskou rasu, a konečně v hlubokém lese svatyně“, kde se bude dát snít o krásné minulosti a ještě krásnější budoucnosti.⁴⁶⁶

IV. IV. Exkurz 1.: Odraz nacionalismu a antisemitismu ve slovní zásobě

Jahnem zamýšlené ideální Německo muselo být pevné po všech stránkách. Vnitřní pevnost zajišťovala neprostupná a stále střežená státní hranice.⁴⁶⁷ Vnitřní bariéry se měly pokud možno rozplynout a jednotlivé země přejít od fáze souběžné existence k fázi vzájemného srůstání. Jahnovi ale více než o fyzické propojení šlo o jednotu mentální, pro níž zavedl velmi abstraktní neologismus „Volkstum“. V původním významu, tak jak jej načrtl Jahn, znamená jakési všeprostupující národní vědomí. Každý stát oduševňuje jiné „Volkstum“, neboť je utvářeno osobitým vývojem, zkušenostmi a pamětí toho kterého národa. Jedná se o obtížně vysvětlitelný a uchopitelný úkaz, o zakořeněný a dědičný komplex předsudků, charakterů a názorů, jež způsobují, že se mentalita různých národů odlišuje, i když tyto státy mohou vedle sebe po staletí existovat a být nadto ovlivňovány týmiž principy. „Je to něco společného pro celý národ, jeho vnitřní podstata,“ definoval Jahn to, co by se dnes nazvalo národní identitou, „skrze něj tkví v každém údu národa národní [volkstümlich – pozn. MK] myšlení a cítění, láska a nenávisť, radost a strast, (...) očekávání a touha, předtucha a víra. Všechny jednotlivé lidi to přivádí, aniž by to však omezilo jejich svobodu a samostatnost, do celkového spojení se všemi ostatními, aby tak vznikla krásně propojená obec“.⁴⁶⁸ Bez „Volkstum“ nemá Německo naději na další existenci, protože stát a národ sice dají vzniknout říši, jenomže nebudou-li její obyvatelé stmeleni patřičnou identitou, bude hrozit, že sobectví a individualismus ji přetvoří opět ve změť malých, mezi sebou znesvářených států. Dalo by se říci, že Jahnův nacionalismus se zhmotnil právě v tomto výrazu. Ke konci 19. století ale docházelo v prostředí

⁴⁶⁶ Harald Arjuna GRÄVELL VAN JOSTENOODE, *Germanische Wiedergeburt*, (Sonderausdruck aus der Germanenfolge der Monatshefte Unverfälschte Deutsche Worte) Wien sine dato, s. 7, 9, 12, 14.

⁴⁶⁷ F. L. JAHN, *Runnenblätter*, s. 414.

⁴⁶⁸ F. L. JAHN, *Deutsches Volkstum*, s. 154.

rakouských radikálních turnerských spolků a jim spřízněného okolí v souladu s rozmáhajícím se rasismem k opouštění od slova „volkstümlich“, respektive „national“, ve prospěch výrazu „völkisch“.

Již v kapitole věnující se péči Německého turnerského svazu o mateřský jazyk bylo naznačeno, že se slovo „national“ netěšilo ve „völkisch“ prostředí valné přízni. Hlavním mluvčím opozice proti tomuto cizímu slovu byl Hermann von Pfister-Schwaighusen a spouštěčem vzrušené debaty o jeho nepřipustnosti byla příprava velké všenněmecké slavnosti. Nacházením vzoru v antických olympijských hrách plánoval totiž Ústřední výbor pro mládežnické a lidové hry (Zentral-Ausschuss für Jugend- und Volksspiele) zavést tradici grandiózních slavností, které by se věnovaly jak tělesným aktivitám a hrám, tak umění ve všech jeho podobách. Jejich název měl znít Německé národní slavnosti (Deutsche National-Feste).⁴⁶⁹ Pfister-Schwaighusenovi, jehož averze vůči uvedenému slovu příznačně vyvrcholila v afektovaném článku „Nationale Nationalitäts-Nation“,⁴⁷⁰ vadilo především to, že se prostřednictvím cizího slova měla vystihnout „jedinečná podstata“ německví a „jeho prapůvodní jedinečnost“.⁴⁷¹ Namísto slova „national“ sice obecně prosazoval vlastní neologismus „völkisch“,⁴⁷² ve vztahu k národním hrám však věren Jahnovu odkazu navrhoval jejich název změnit na Národnostní zemské slavnosti (Deuschtümliche Landesfeste).⁴⁷³

Ve svém vyjadřování mnohem umírněnější Leopold Slepiza - poté, co jeho redakce „Deutscher Turner-Hort“ odmítala přijímat články obsahující slovo „national“⁴⁷⁴ - uvedl v sedmi důvodech, proč se Německý turnerský svaz v žádném případě nebude podílet na plánovaném podniku. Hned na prvním místě stálo, že „svátek, který má vést k posílení výchovné myšlenky a národního pocitu, nesmí přebírat svůj název z cizího jazyka. Kdo se zabývá Jahnem a jeho výroky“, zaštitoval se Slepiza dále osvědčenou autoritou, „musí vědět, že Jahn cizí slova Nation, Nationalität atd. tak nenáviděl, že vymyslel slovo Volkstum“.⁴⁷⁵ Pokud se mluvilo o národu, nabývajícího v očích

⁴⁶⁹ L. (Leopold) SLEPIZA, *Ein Wort über die deutschen National-Feste*, in: *Deutscher Turner-Hort* 2, 1898, s. 9-10, zde s. 9.

⁴⁷⁰ H. PFISTER-SCHWAUGHUSEN, *Die nationale Nationalitäts-Nation*, s. 162-163.

⁴⁷¹ TÝŽ, *Vaterländische Schmach*, s. 42. TÝŽ, *Die nationale Nationalitäts-Nation*, s. 162. Zcela stejně argumentoval i Heinrich SCHWARZ, *Fort mit der Fremdsucht*, in: *Deutscher Turner-Hort* 10, 1898, s. 78.

⁴⁷² H. (Hermann) von PFISTER-SCHWAUGHUSEN, *Warum ist völkisch so echt?*, in: *Deutscher Turner-Hort* 7, 1897, s. 55.

⁴⁷³ TÝŽ, *Die nationale Nationalitäts-Nation*, s. 163.

⁴⁷⁴ *An unsere Mitarbeiter, Berichterstatter*, in: *Deutscher Turner-Hort* 7, 1897, 56.

⁴⁷⁵ L. SLEPIZA, *Ein Wort*, s. 10.

příznivců radikálně německé ideologie, tedy i turnerů Německého turnerského svazu, bezmála posvátných rysů, vystoupal jejich odpor vůči cizím slovům na úplný vrchol.

Nový, od Jahna odlišný světonázor, se nepromítal jen v protežování slova „völkisch“ namísto „volkstümlich“ a pochopitelně „national“, nýbrž i v celé řadě jiných slov, která se v Jahnově repertoáru nevyskytovala buď v takové hojnosti, nebo v takovém významu, který mu přisoudilo turnerské „völkisch“ prostředí. V textech radikálně nacionálních turnerů a jim příbuzných kruhů se od 80. let 19. století nápadně často vyskytují určitá, jinak běžná německá slova, která však náhle dosahovala pod vlivem extrémního vlastenectví, všenněmectví a antisemitismu zcela nového obsahu. Konkrétně se jedná o pojmy „deutsch“, respektive „echt deutsch“, „treudeutsch“ či „alldeutsch“, „unverfälscht“, „treu“, „verjuden“ a v neposlední řadě „Heil“.

K nacionalismu se přímo vztahovaly první čtyři vyčtené pojmy. Slovem „deutsch“ se v textech opravdu nešetřilo a jako adjektivum zcela zásadního významu se připojovalo ke kdejakému substantivu, až vznikaly kombinace velmi neobvyklého vyznění. Z nadměrného výskytu adjektiva „deutsch“ lze vyvodit dva postřehy. Na jedné straně se jím turneři Německého turnerského svazu a rakouští nacionalisté vymezovali vůči vnějšímu nepříteli, který byl v jejich očích ztělesněn do postavy Slovana, Maďara či jakékoli jiné národnosti, na straně druhé vytvářením určitých sousloví posunuli obsah slova „deutsch“ od původního etnického smyslu k významu jakési speciální charakterové vlastnosti. Slovnímu spojení „deutscher Mann“⁴⁷⁶ totiž nelze v kontextu analyzovaných písemností jednoduše rozumět jako synonymu slova „Němec“, stejně jako se dá jen stěží chápat „deutsch“ v etnickém smyslu slova, když se ve článku v „Kyffhäuser“ z kraje ledna roku 1888 píše, že hledat střední cestu mezi němečtívím a židovstvím není ani mužné, a už vůbec ne německé.⁴⁷⁷ Svým běžným významem nedisponuje slovo ani v krátké zprávě o slavnosti Německého turnerského svazu pro severní Čechy, jehož taneční večírek měl prý proběhnout jako ostatní části slavnosti „stejně krásným, nefalšovaně německým způsobem“,⁴⁷⁸ ani v nedlouhém článku o turnerském spolku v jihotyrolském Bozen, kde se pronášely „opravdu německé, mocné řeči“.⁴⁷⁹ Ve velmi podobném smyslu doznalo proměny také antonymum „undeutsch“: „Každopádně je neněmecké,“ napadl ostře Franz Xaver Kießling v článku „Feinde

⁴⁷⁶ Viz např. F. THUNER, *Friedrich Ludwig Jahn – ein nationales Lebens- und Mahnbild*, in: Kyffhäuser 2, 1887, s. 10.

⁴⁷⁷ HAGEN, *Aus Turnkreisen*, in Kyffhäuser 2, 1888, s. 14.

⁴⁷⁸ *Der deutsche Turnerbund für Nordböhmen*, in: Kyffhäuser 25, 1887, s. 208.

⁴⁷⁹ A. O. (neznámý autor) *Zwettl*, in: Kyffhäuser 1, 1888, s. 6.

deutscher Turnerei“ členství Židů v turnerských jednotách, „snižovat vážnost byt' malé, jinak ale úctyhodné části německého turnerstva ve prospěch internacionálního židovstva“.⁴⁸⁰ Slovo „deutsch“ je tudíž možné pojímat v některých případech jako pozoruhodný svod vlastností řazených nacionalisty k typicky „germánským“. Mimo jiné k nim patří „láska k pravdě a svobodě, mužnost, vážnost a důkladnost, věrnost, píle, cituplnost, náboženské cítění“.⁴⁸¹

Vedle etnického a charakterového významu tkvěl ve slově „deutsch“ samozřejmě již také rasový prvek. Ne nadarmo napadl Kießling Ferdinanda Goetze, že nedokáže rozlišovat, co je „německé a co ne“.⁴⁸² A ve „Feinde deutscher Turnerei“, v jehož názvu slovo „německý“ také nefiguruje bezúčelně, přímo uvedl, že kolem poloviny 19. století ještě vůbec nebylo nutné toto slovo před pojem „Turnerei“ předsouvat, neboť tenkrát o jeho „němectví“ nikdo nemohl pochybovat. Dokud se do něj nevmísili Židé.⁴⁸³ Výraz „deutsch“ nechávali rakouští turneři jen málokdy bez rozvíjejících adjektiv či adverbíí typu „echt“, „treu“ a „unverfälscht“ ve významu „opravdový - opravdově“, „věrný - věrně“ a „nefalšovaný – nefalšované“.⁴⁸⁴ Jen oni se totiž cítili jednoznačně oprávněni pojmenovávat se jako „skutečně němečtí“, „věrně němečtí“, „nefalšovaně němečtí“, neboť pouze jim se podařilo odhalit pravou podstatu Jahnova odkazu, což Německé turnerstvo považovalo za veskrze komické zjištění.⁴⁸⁵ Zúžené pojetí slova „deutsch“ bylo v „Deutsche Turn-Zeitung“ veřejně bagatelizováno.⁴⁸⁶

Vedle stereotypních a donekonečna opakovaných prohlášení, že turneři Německého turnerského svazu provozují „Turnen“ v „nefalšovaném Jahnově smyslu“,⁴⁸⁷ se na

⁴⁸⁰ F. X. (Franz Xaver) KIEBLING, *Feinde deutscher Turnerei*, in: *Unverfälschte deutsche Worte* 22, 1887, s. 342.

⁴⁸¹ F. V. I. (neznámý autor), *Aus den Turnkreisen*, in: *Kyffhäuser* 3, 1888, s. 23.

⁴⁸² Franz Xaver KIEBLING, *Ein neuer Abschnitt in der Turnfehde*, in: *Deutscher Turner-Hort* 1, 1891, s. 7-8, zde s. 7.

⁴⁸³ Týž, *Feinde deutscher Turnerei*, s. 11.

⁴⁸⁴ *Turnerclub „Hellas“*, in: *Mittheilungen des Niederösterreichischen Turngaues* 1, 1888, s. 3; *Gauangelegenheiten*, in: *Mittheilungen des Niederösterreichischen Turngaues* 2, 1888, s. 22; A. EDELMÜLLER, *Zum 110. Wiegenfeste*, s. 30; Max JAHN, *An den Niederösterreichischen Turngau!*, in: *Mittheilungen des Niederösterreichischen Turngaues* 7, 1889, s. 90; L. (Leopold) SLEPIZA, *Zur freundlichen Beachtung*, in: *Deutscher Turner-Hort* 7, 1896, s. 84. Mimořádného významu se dostalo zejména slovu „unverfälscht“, jež disponovalo téměř arbitrární funkcí v otázkách pravdy a lži. Jedině tomu přináležel nárok na pravdivost, co bylo pomyslně okolkováno pojmem „unverfälscht“. Není tudíž pražádnou náhodou, že ústřední noviny rakouských nacionalistů, vydávaných pod patronací samotného Georga von Schönerer, nesla název „Unverfälschte Deutsche Worte“.

⁴⁸⁵ Ferdinand GOETZ, *Bericht des Berichterstatters Goetz über die Angelegenheiten des Ersten Wiener Turnvereins, beziehungsweise des Niederösterreichischen Gaus*, in: *Deutsche Turn-Zeitung* 31, 1888, s. 556-558, zde s. 558.

⁴⁸⁶ *Das erste deutsche Turnfest*, in: *Deutsche Turn-Zeitung* 40, 1888, s. 705.

⁴⁸⁷ V originálu zní sousloví, jímž si rakouští turneři osobovali právo jediného správného výkladu Jahnova myšlení, „unverfälschter Sinn Jahn's“ a objevuje se v několika variantách také jako „unverfälschter Geist“.

stránkách periodik „Detuscher Turnerhort“, „Kyffhäuser“ a „Unverfälschte deutsche Worte“, stejně jako v jiných písemnostech vyprodukovaných v milieu rakouského nacionalismu nově a velmi hojně objevují ostrá antisemitská slova, jež pozbývají dvojznačnosti či metaforické masky. Nesmírnou konjunkturu zažilo adjektivum „verjudet“,⁴⁸⁸ do češtiny obtížně přeložitelné jako „zžidovštělý“. Proces „zžidovštění“ nabyl v očích turnerů a nacionalistů podoby imaginárního démona, jenž u nich svou neustálou přítomností vyvolával paranoidní úzkost. Jestliže se ještě někde nachází „nezkažený“ spolek, varoval ho Franz Xaver Kießling: „Nad všemi pahorky je klid, sotva cítíš nějakého Žida (...). Jen posečkej, brzy budeš požidovštěn i Ty!“⁴⁸⁹

Konečný cíl představovalo „odžidovštění“, aby spolky a společnost obecně opět dosáhly stavu označovaného nepřeložitelným pojmem „judenrein“.⁴⁹⁰ Všechny uvedené výrazy od „verfälscht“, přes „verjudet“, až po „judenrein“ tvořily společně s dalšími více či méně často užívanými urážejícími obraty jako „Judengenosse“,⁴⁹¹ „Judendiener“,⁴⁹² „semitenfreundlich“⁴⁹³ a „judenzen“⁴⁹⁴ konstantní složku slovní výbavy rakouského „völkisch“ prostředí s turnerskými spolky Německého turnerského svazu na čele. Takto antisemitsky radikálně podbarvené texty ostře kontrastují s Jahnovým stylem a způsobem vyjadřování. Jsou nevyvratitelným důkazem odlišnosti od Jahnovy ideologie.

V atmosféře bujícího nacionalismu a rasového antisemitismu došlo také k nové obsahové náplni slova „Heil“. Pro turnery však tento výraz znamenal něco zcela samozřejmého již od dob uctívaného Jahna, kdy se turneři zdravili „Gut Heil!“⁴⁹⁵ Ještě před tím, než se konstitoval Německý turnerský svaz, se v souvislosti s nutnou potřebou vymezit se vůči nepřátelskému Německému turnerstvu začalo v kruzích

Jahn's“, „unverfälscht Jahn'scher Turngedanke“ či „echter Sinn Jahns“. To, jak s Jahnovým „Turnen“ nakládaly spolky mimo Německý turnerský svaz, bylo prizmatem těchto úvah nahlíženo pochopitelně jako „verfälscht“. Viz např.: F. K. u. L. S. (Leopold SLEPIZA), *Erster Wiener Turn-verein*, in: *Deutscher Turner-Hort*, 11, 1891, s. 7; D.-W. (neznámý autor), *Die Hauptversammlung des Ersten Wiener Turnvereins*, in: *Kyffhäuser* 11, 1888, s. 88; F. X. KIEBLING, *Feinde Deutscher Turnerei*, s. 5

⁴⁸⁸ Např. HAGEN, *Aus böhmischen Turnkreisen*, in: *Deutscher Turner-Hort* 2, 1891, s. 9; F. X. KIEBLING, *Zu den socialistischen Bestrebungen*, s. 3.

⁴⁸⁹ F. K. KIEBLING, *Feinde Deutscher Turnerei*, s. 25.

⁴⁹⁰ TRUTZAN, *Zur Kennzeichnung*, s. 5.

⁴⁹¹ Kg. (Franz Xaver KIEBLING), *Der Niederösterreichischer Turngau und der Ausschuss der Turnerschaft*, in: *Unverfälschte deutsche Worte* 15, 1888, s. 190

⁴⁹² *Erster Wiener Turnverein*, in: *Unverfälschte deutsche Worte* 24, 1887, s. 383.

⁴⁹³ K. (neznámý autor, možná Franz Xaver KIEBLING), *Vom fünftem Kreisturnfeste in Krems*, in: *Unverfälschte Deutsche Worte* 17, 1887, s. 261

⁴⁹⁴ F. X. KIEBLING, *Ein neuer Abschnitt*, s. 8; TÝŽ, *Ueber volkstümliches Turnen*, in: *Mittheilungen des Niederösterreichischen Turngaues* 1, 1888, s. 6-9, zde s. 9. HAGEN, *Aus böhmischen Turnkreisen*, s. 9; *Ein gutes deutsches Wort*, in: *Deutscher Turner-Hort* 1, 1895, s. 8.

⁴⁹⁵ František KRÁTKÝ, *Dějiny tělesné výchovy I*, Praha 1974, s. 206.

rakouských ultranacionálních turnerů, zejména v Prvním vídeňském turnerském spolku, s užíváním mimořádně zajímavého obratu, jímž se obvykle ukončovaly zprávy v spolkových periodicích a na němž se jasněji než v jiných případech obráží nuance v identitě těch kterých turnerů. Jestliže valná většina německých turnerů se spokojila nadále s běžným souslovím „Gut Heil!“, rakouští „völkisch“ turneři museli rozšířit pozdrav v duchu výše vysvětleného pojmání němectví o adjektiva „unverfälscht“ a „deutsch“. V praxi se pak na konci článků objevoval nový produkt skloňovaný v německém dativu jako „mit treudeutschem Gut Heil“⁴⁹⁶ nebo v běžnější verzi „mit unverfälscht deutschem Turnergruß“.⁴⁹⁷ Absurdně vyznívající korunu nasadil všemu Georg von Schönerer, když se v telegramu adresovaném turnerskému spolku ve Zwettlu rozloučil charakteristicky a v souznění se svým i rakouským turnerským světonázorem slovy „mit unverjudetem Gut Heil Schönerer“.⁴⁹⁸

Nacionalistům se staroněmecké slovo „Heil“ líbilo proto, že jej chápali jako úderný starogermánský pozdrav, jímž lze nahradit mnohé nové cizí výrazy.⁴⁹⁹ Z „Gut Heil!“ či samotného „Heil“ se postupem času vyvinula ovšem jakási bezduchá zvolání, jejichž používání se neomezovalo výlučně na prostředí cvičišť. Když se například po přečtení telegramu Georga von Schönerer na ustanovujícím shromáždění vídeňské turnerské oblastní skupiny Školního spolku pro Němce ve vlnách neslo sálem hostince „Zum goldenen Sieb“ „bouřlivé Gut Heil!“,⁵⁰⁰ nelze to zajisté interpretovat ani jako turnerský pozdrav, nýbrž jako davové vyjádření nadšeného souhlasu, jako výraz přitakání a možná i určité loajality. Vedle této funkce se „Heil“ dále vyskytovalo i v podobě blízcí se svému původnímu významu, tedy určitému druhu nadšeného zvolání ať už při přípitku či při některých oslavných příležitostech. Například při 15. turnerské slavnosti severočeské župy povolal jeden z řečníků „třikrát Gut Heil! na lásku k německému národovectví“ a při turnerské slavnosti v Berlíně roku 1903 zakončil zástupce tamější turnerské župy svou řeč při shromáždění u Jahnova pomníku na Hasenheide slovy:

⁴⁹⁶ E. (neznámý autor), *Mariahilfer Turnverein*, in: *Mittheilungen des Niederösterreichischen Turngaues* 1, 1888, s. 10-11, zde s. 11.

⁴⁹⁷ DER TURNRATH DES ERSTEN WIENER TURNVEREIN, *Gut Heil!*, in: *Kyffhäuser* 37, 1887, s. 290; DIE VERWALTUNG UND ZAHLSTELLE DES „DEUTSCHEN TURNER-HORTS“, *Einladung zum Bezug des Deutschen Turner-Horts*, in: *Deutscher Turner-Hort* 3, 1891, s. 1.

⁴⁹⁸ A. O. (neznámý autor), *Zwettl*, in: *Kyffhäuser* 1, 1888, s. 6. Schönerer přitom nebyl jediný, kdo turnerský pozdrav obohatil o antisemitské přídavné jméno. „Tausendfaches, unverjudetes Gut Heil!“ povolal na konci spisu „Feinde deutscher Turnerei“ rovněž Franz Xaver Kießling. Viz: F. X. KIEßLING, *Feinde Deutscher Turnerei*, s. 31.

⁴⁹⁹ *Heil!*, in: Karl IRO (Hrsg.), *Deutschvölklicher Taschenmerk-Zeitweiser*, Wien 1896, úvodní nečíslovaná strana.

⁵⁰⁰ *Schulveien für Deutsche*, in: *Unverfälschte Deutsche Worte* 2, 1887, s. 25.

„Našemu kmenovému národu, našemu Německému turnerskému svazu a naší milé německé vlasti: Heil! Heil! Heil!“⁵⁰¹ A do třetice, když v roce 1887 řečnil Schönerer u příležitosti narozenin Viléma I. před rakouskými nacionalisty, mezi nimiž nechyběla početná delegace vídeňských turnerských jednot, nechal se v závěru strhnout k následujícím slovům: „Heil ochránci své říše, Heil starostlivému otci rodiny a národa, Heil pečovateli o zemědělství a řemesla (...), Heil tedy, tisíckrát a znovu tisíckrát, Heil zakladateli německé říše, Heil Vilému Velikému, Vítěznému, Urozenému, Heil císařskému hrdinovi, Heil nejlepšímu Němci, Heil!“⁵⁰²

Mezi slovy velebenými výrazem „Heil“ nemohl chybět ani pojem „Alldeutschland“. Ačkoli nemůže být pochyb o Jahnově všenněmeckém smýšlení, které se projevilo jednak v jeho oblíbené známé básně Ernsta Moritze Arndta „Was ist des Deutschen Vaterland“,⁵⁰³ jednak v jeho spise „Deutsches Volkstum“, kde načrtává představu velké středoevropské německé říše, nikdy se slovem „Alldeutschland“, potažmo „allddeutsch“ neopájel tak jako turnerské „völkisch“ kruhy. V rakouské monarchii se na slovo pohlíželo z pochopitelných a oprávněných důvodů jako na produkt protistátního a protidynastického smýšlení. Jak pak by ne, když Karl Hermann Wolf, který přispíval do „Deutscher Turner-Hort“ a účastnil se všesvazové turnerské slavnosti v Berlíně roku 1903, na jednom shromáždění ve Vídni v roce 1901 v souvislosti se slovem „Alldeutschland“ kurážně prohlašoval, že „my Němci náležíme k Německé říši a žádná moc světa na tom nic nezmění, i když ještě k Německu nepatříme“.⁵⁰⁴ O shromáždění, na němž se mluvilo i o hnutí „Los von Rom“ a kterého se účastnil i Schönerer, napsal přítomný policejní komisař ministru vnitra, že mělo „klidný průběh“. Těmito dvěma slovy vyjádřil posun od dřívějšího represivního k nynějšímu benevolentnímu přístupu úřadů nejen k podobným setkáním, ale i k samotnému slovu „allddeutsch“, neboť jak prohlásil Wolf v úvodu svého výstupu, před pár lety by slovo „allddeutsch“ nebylo možné vyslovit.⁵⁰⁵

⁵⁰¹ *Feier am Jahndenkmal*, in: Festschrift für das 4. Bundes-Turnfest des Deutschen Turnerbundes, 3. Eiferung, Berlin 1903, s. 9.

⁵⁰² *Kaiser Wilhelm-Feier in Wien*, in: Kyffhäuser 12, 1887, s. 94-95, zde s. 95. .

⁵⁰³ C. EULER, *Friedrich Ludwig Jahns Werke*, s. XLVIII.

⁵⁰⁴ OeStA, AVA, Inneres, MdI, Präsidium – Akten, Teil 2, Karton 1617: Vereine 1901-1902, protokol č. 3550/1901, zpráva policejního ředitelství ve Vídni ministerstvu vnitra ze dne 7. května 1901.

⁵⁰⁵ OeStA, AVA, Inneres, MdI, Präsidium – Akten, Teil 2, Karton 1617: Vereine 1901-1902, protokol č. 3550/1901, zpráva policejního ředitelství ve Vídni ministerstvu vnitra ze dne 7. května 1901.

Vyslovit možná ne, ale napsat ano: v „Deutscher Turner-Hort“ se výraz objevoval neustále, a to jak v básních,⁵⁰⁶ tak v i v ostatních textech,⁵⁰⁷ především však v souvislosti s černo-červeno-zlatou trikolórou, jež byla považována za symbol Všeněmecka. O tom bude více pojednávat pátá kapitola. Zde může být závěrem řečeno, že analýzou vybraných slov byl prokázán rozdíl v ideologii Jahna i Německého turnerského svazu. Ačkoli oba používali mnohé identické výrazy, existovaly rozdíly v obsahu i intenzitě jejich výskytu. Kromě toho svaz zahrnul do své slovní zásoby mnohá nová slova, která mu umožňovala uvažovat ve zcela jiných souřadnicích než Jahn.

IV. V. Exkurz 2.: Odras nacionalismu a antisemitismu v pojímání historie

Na národní dějiny kladl Friedrich Ludwig Jahn velkou váhu, neboť člověk podle něj nemůže „milovat svou vlast, pokud nezná ctnosti svých otců, nemůže jich následovat, (...) zkrátka bez znalosti vlasteneckých dějin je měšťan míčkem v ruce vypočítavého podvodníka“.⁵⁰⁸ Paradoxně napsal Jahn tato slova v „Über Beförderung des Patriotismus im Preußischen Reiche“ a vztahoval je tedy výhradně jen na pruské prostředí. Jejich platnost na celoněmecké úrovni ovšem nepřímou vyjádřil v „Deutsches Volkstum“, kde sice kuse, ale jednoznačně považuje vlastenecké dějiny za tmel národního povědomí.⁵⁰⁹ Protože Jahnovo jediné čistě historické monumentálně rozvržené dílo o dějinách třicetileté války „Mittelgard“ zničil požár jeho domu ve Freyburgu an der Unstrut⁵¹⁰ a protože jak v „Über die Beförderung des Patriotismus im Preußischen Reiche“, tak v „Deutsches Volkstum“ je historie posuzována jen velmi teoreticky a zběžně, není snadné učinit si představu o jeho historické koncepci. V době nadšení pro Prusko považoval za nejvýznamnější ty události, které byly spjaté s bitvami Fridricha Velikého,⁵¹¹ zatímco později do svého celoněmeckého historického pojetí

⁵⁰⁶ Heinrich SCHWARZ, *Bei dem abendlichen Feuer auf einem rheinischen Berge zur Gedächtnis an die Leipziger Schlacht*, in: *Deutscher Turner-Hort* 20, 1894, s. 139-140, zde s. 140; Karl HOLUB, *Schwarz-roth-gold*, in: *Deutscher Turner-Hort* 12/13, 1899, s. 78.

⁵⁰⁷ BOTE A. D. WALDVIERTEL, *Sommersonnwende*, in: *Deutscher Turner-Hort* 12, 1897, s. 94-95, zde s. 95; Heinrich SCHWARZ, *Die Jahreszahlen an der Rückseite der Reichenberger Festklippe*, in: *Deutscher Turner-Hort* 11, 1893, s. 1-6, zde s. 6.

⁵⁰⁸ F. L. JAHN, *Über die Beförderung*, s. 9.

⁵⁰⁹ TÝŽ, *Deutsches Volkstum*, s. 254-257, 327-331, 344-348.

⁵¹⁰ C. EULER, *Friedrich Ludwig Jahns Werke*, s. XXII.

⁵¹¹ F. L. JAHN, *Über die Beförderung*, s. 17-18.

zahrnul i osobnosti s celoříšským významem, a to především Arminia Cheruska a Jindřicha Ptáčníka. Jejich jména, datum bitvy v Teutoburském lesa a nástup Jindřicha na trůn vystavil i na dřevěné tabuli uprostřed Hasenheide a doplnil je ještě smrtí Maxmiliána I. a založením prvního berlínského cvičiště, kterému tím chtěl evidentně vnuknout tradici a vážnost. Vedle toho se ale také ukazuje, že Jahn v souladu s dobovým vědomím chápal historii jako činy velkých mužů, zaslouživších se o slávu německé říše.⁵¹²

Jeho vlastenectví a všenněmectví se projevovalo nejen tím, že opakovaně zdůrazňoval studovat, vyučovat a prozkoumávat pouze německé dějiny, nýbrž také jejich nadhodnocováním. V knize, kterou by Němci potřebovali pro utužení svého patriotismu a která se podle Jahna měla jmenovat „Denkbuch für Deutsche“, navrhoval Jahn vyzdvihnout zásluhy Němců pro lidstvo, k čemuž řadil důstojné zacházení s ženou, zlidšťování evropského divošství, záchranu křesťanského světa před Huny, Maďary, Muslimy, Mongoly, ale i před vlivem papežského Říma.⁵¹³ Konkrétněji se k dějinám nevyjádřil, zásadní však zůstala jeho programová teze o vložení historie do služeb národa přejatá z „Über die Beförderung des Patriotismus im Preußischen Reiche“ a konkretizovaná v „Deutsches Volkstum“: „Být národovecký, uchopit národovectví historicky a to vše zvěstovat v národním jazyce je svatá trojice psaní o dějinách.“⁵¹⁴ A přesně této koncepci se chopil Německý turnerský svaz, aby historii podepřel vlastní radikální světonázor.

Zdroje, z nichž turneři čerpali své povědomí o historii jakožto základní podmínce dobrého vlastenectví, není sice možné přesně pojmenovat, částečně rekonstruovat však ano. V produkci vlastních příspěvků k „poznání“ historie, byť se mohlo jednat jen o články, byl totiž Německý turnerský svaz kvantitativně plodnější než Jahn. Členům Německého turnerského svazu byla historie zprostředkována různou formou, například ústní. Z popisů nejrozmanitějších spolkových slavností, ať byly zaznamenány ve svazovém periodiku „Deutscher Turner-Hort“ nebo v samostatných brožurách, totiž vyplývá, že se na programech slavností a setkání často vyskytovala řeč, v níž se hovořilo o minulosti. Historických událostí se ve své řeči dotkl i zástupce předsedy

⁵¹² Ernst Friedrich DÜRRE (Hrsg.), *Dr. Christian Eduard L. Dürre. Aufzeichnungen, Tagebücher und Briefe aus einem deutschen Turn- und Lehrerleben*, Leipzig 1881, s. 80; Carl EULER, *Friedrich Ludwig Jahn. Sein Leben und Wirken*, Stuttgart 1881, s. 160; Gerd STEINS, *Die Berliner Hasenheide. Ursprung des Turnens*, in: Gertrud Pfister – Gerd Steins (Hrsg.), *Sport in Berlin. Vom Ritterturnier zum Stadtmarathon*, Berlin 1987, s. 18.

⁵¹³ F. L. JAHN, *Deutsches Volkstum*, s. 247-348.

⁵¹⁴ Tamtéž, s. 255.

turnerského spolku Berlín Leidenfrost, když tento spolek slavil výročí předání Sedanu Němcům.⁵¹⁵ Přehlédnout by se při tom neměla skutečnost, že právě Leidenfrostův příspěvek otiskla redakce „Deutscher Turner-Hort“ v plném znění. Podle všeho neměly takovéto literární příspěvky jen vyprávěcí, nýbrž také edukativní funkci.

Solidní základ pro konstrukci minulosti mohli tedy turneři nalézt také v tiskovinách, na prvním místě právě ve vlastním periodiku „Deutscher Turner-Hort“. Kromě organizačních informací, turnerských záležitostí a zpráv o společenských aktivitách ostatních spolků byly totiž v jednotlivých číslech nezdědka uveřejňovány články vztahující se přímo k nejrozličnějším historickým tématům.⁵¹⁶ Pro zajímavý a v kontextu turnerského periodika na první pohled nápadný projekt se redakce „Deutscher Turner-Hort“ navíc rozhodla v roce 1895. Na titulní stránce každého čísla předkládala v heslech významné dějinné události, přiřazené k jednotlivým dnům.⁵¹⁷

Nelze pochybovat o tom, že mnozí turneři znali i díla přispěvatelů do „völkisch“ periodik. Od nikoho jiného nedostala redakce „Deutscher Turner-Hort“ tolik historických článků jako od Heinricha Schwarze, velebeného pro jeho schopnost velmi poplatného pohledu na dějiny. O jeho publikační činnosti mimo turnerské kruhy není prozatím nic známo, čímž se odlišuje od postavy Franze Xavera Kieblinga, druhého plodného literáta Německého turnerského svazu. Vzhledem k nesmírnému vlivu Kieblingových ideologických podnětů znali turneři z jeho košatého díla s velkou pravděpodobností i geograficko-historické spisy, minimálně opakovaně vydávané dílko „Das deutsche Fest der Sommer-Sonnwende“,⁵¹⁸ a jeho „völkisch“ průvodce po severu Dolního Rakouska.⁵¹⁹

Z uvedených zdrojů se mohla utvářet představa běžných řadových turnerů o minulosti, vyznačující se stylovou i myšlenkovou uniformitou. Na minulost byla aplikována extrémně nacionalistická a antisemitská koncepce, jež některé dějinné události vyretušovala, jiné zveličila, mezi jinými nalézala nevídané souvztažnosti, ve výsledku však vnesla do souboru faktů požadovaný vnitřní řád a zákonitost. Důsledkem

⁵¹⁵ L. (neznámý autor), *Deutscher Turnverein Berlin*, in: *Deutscher Turner-Hort* 21, 1897, s. 167.

⁵¹⁶ Viz např. Heinrich SCHWARZ, *Deutsche Heldentreue*, in *Deutscher Turner-Hort* 22, 1892, s. 1-2 a 23, 1892, s. 2-5 (podrobné líčení vybraných událostí z komplexu selských válek 16. století); TÝŽ, *Eine geschichtliche Nachlese zu den Kämpfen zwischen Deutschen und Franzosen seit tausend Jahren*, in: *Deutscher Turner-Hort* 17, 1895, s. 137-140 (dějinný průřez německo-francouzských bojů v Alsasku-Lotrinsku).

⁵¹⁷ *Deutscher Turner-Hort* 1895.

⁵¹⁸ Franz Xaver KIEBLING, *Das deutsche Fest der Sommer-Sonnwende, beleuchtet in Mütze und Meinung, Glaube und Brauch des Volkes*, Wien 1907.

⁵¹⁹ TÝŽ, *Eine Wanderung*.

bylo transformování multiperspektivních přístupů do jednoduše šablony, jíž museli masu dějinných faktů podřizovat všichni, kdo chtěli psát o minulosti. Dějiny se tudíž v podání turnerů staly neměnnou příručkou pro výklad a pochopení současných událostí. Pokusili se někdo vymanit z pout jediného možného výkladu, zvláště když se přitom dotkl téměř svatých dogmat, byl ostře stíhán - jako se to přihodilo jistému profesorovi vídeňské univerzity v roce 1895, který ve své přednášce několika ostrými výpady odejmul Jahnovi gloriolu národního světce. „To je zžidovštělé smýšlení,“ reagoval na to rozhořčeně ve článku otištěném v „Deutscher Turner-Hort“ jistý autor, „ba co více, to je vrozená nenávisť vůči muži, jenž potíral cizáctví schované pod francouzskou či semitskou rouškou.“⁵²⁰

Z ideologické perspektivy nenechávalo turnery Německého turnerského svazu nic na pochybách, že to jsou právě Židé, kdo zneuctívají národní hrdiny. O nic méně totiž nespílal Heinrich Schwarz v jednom článku autoru veselohry o Arminiu Cheruskovi, která byla uvedena při 8. svazové slavnosti Německého turnerstva ve Vratislavi. Schwarze nejvíce iritovalo to, že místo aby se ve hře projevovala povinná úcta vůči legendárnímu „osvoboditeli Německa“, zpracoval židovský autor historickou látku v duchu odlehčeného humoru. „Co by řekli Židé na to,“ položil následně Schwarz řečnickou otázku, v níž příkladně projevil jednostranné nacionální pojmání historie zastávané Německým turnerským svazem, „kdyby se Abraham (chtějící zabít vlastního syna), Mojžíš, jejich soudci a věštcí, Makabejští, co by řekli katolíci a evangelíci, kdyby se Ježíš, papež nebo Luther stali předmětem zneuctívajícího vtipu ve veřejném představení pro tisíce diváků (...)“⁵²¹

Leitmotiv celé koncepce historie Německého turnerského svazu a potažmo i rakouského „völkisch“ prostředí představoval rasový antisemitismus a rasismus sám o sobě. V rubrice „Pamětní dny“ periodika „Deutscher Turner-Hort“ se roku 1895 čtenáři mohli dočíst, že 12. října 1492 „objevil Kryštof Kolumbus, který měl být podle novějších výzkumů nikoli italského, nýbrž německého původu (v originále uvedeno jako „deutsche Abstammung“), Ameriku.“⁵²² Myšlena tím nebyla s největší pravděpodobností pouze příslušnost k německému národu, ale také k německé, potažmo árijské rase, ke které o dva roky později pomocí jazykové podobnosti přiřadil Franz

⁵²⁰ EIN SCHÄTZER JAHNS, *Ein Professor an der Wiener (jüdischen) Universität über F. L. Jahn*, in: *Deutscher Turner-Hort* 1, 1895, s. 3.

⁵²¹ Heinrich SCHWARZ, *Hermann und seine Tapferen auf dem 8. allgemeinen deutschen Turnfeste in Breslau. Oder in welchem Lichte man uns die Großthaten der Helden deutscher Geschichte vorführt*, in: *Deutscher Turner-Hort* 16, 1894, s. 105-106.

⁵²² *Gedenktage*, in: *Deutscher Turner-Hort* 19, 1895, s. 1.

Xaver Kießling i Giuseppe Garibaldiho. Když se totiž vyškrtne „i“ na konci jeho jména, „vyjeví se nefalšované langobardské nebo bajuvarské jméno Garibald – pragermánské jméno“, jež společně s jeho „odvahou, válečnickým duchem a radostí ze zbraní“ mluvily pro germánský původ (v originále jako „germanische Abkunft“).⁵²³ Quido von List, zajisté recipovaný i Německým turnerským svazem, byl ve svých lingvistických analýzách ještě odvážnější. Na základě pochybné komparace odvodil od árijské kultury nejen původ všech písem včetně korejských znaků, nýbrž také mnohá náboženství. Buddhu, obdobně jako Osirise, zařadil do kmene Sasů, proto také buddhismus podle jeho názoru vyšel z „wuotanismu“. V pojetí Guido von Lista byl tedy Buddha jednoznačně Němec.⁵²⁴

Pomocí rasové teorie se dá také vysvětlit uznání, kterého se dostalo starověkým Řekům ze strany Německého turnerského svazu a „völkisch“ hnutí. Ačkoli Guido von List chápal materialistické Řeky a Římány v porovnání s Árijci jako druhořadé,⁵²⁵ Franz Xaver Kießling je označoval za „jediné nositele historicky známého a kultivovaného árijství v Evropě“. Na mysli měl přitom jen starověké Helény, protože současní Řeci vznikli, jak uvedl v jednom ze svých článků, smísením Řeků, Slovanů a Semitů.⁵²⁶ Helénové jako obyvatelé Indie a Německa podle něj pocházeli z árijské pravlasti na severu Evropy, odkud v jednotlivých vlnách odcházeli do nových oblastí.

Turnerská historiografie se orientovala převážně na dva okruhy, a to starověké dějiny a dějiny vojenství. Permanentně a stereotypně líčené scény a události z germánského starověku nebyly náhodou, neboť právě tento dějinný úsek byl pojímán jako slavný počátek „německého“ národa a vůbec jako zlaté období „německých“ dějin. Adjektivum „německý“ se v předchozí větě nenachází v uvozovkách bezúčelně. V kontextu germánského starověku jej totiž v 19. století používaly nacionální kruhy, aby tím vyjádřily své domněnky, že národ existoval věčně a v průběhu dějin jen periodicky usínal a vzmáhal se. Výchozím bodem k takovému přístupu se stala proslulá Germanie římského historika Cornelia Tacita.⁵²⁷ Jím popisované vlastnosti a vzhled Germánů představovaly nejen zásadní zdroj informací o tehdejších protivnících

⁵²³ Franz Xaver KIEBLING, *Verwälschtes und verlorenes duetsches Blut. Eine Mahnung zur Pflege alldeutscher Gesinnung*. Wien 1897, s. 4.

⁵²⁴ GUIDO VON LIST GESELLSCHAFT BERLIN-LICHTERFELDE (Hrsg.), *Urgrund. Eine Einführung in die Gedankenwelt des Wiener Forschers Guido von List*, Berlin 1936, s. 3, 30-31.

⁵²⁵ Tamtéž, s. 10.

⁵²⁶ Franz Xaver KIEBLING, *Vom Fünfkampfe und vom Hammerwerfen. Eine landesgeschichtliche Betrachtung von Franz Kießling*, in: Festschrift für das 4. Bundes-Turnfest des Deutschen Turnerbundes, Berlin 1903, 2. Lieferung, s. 9-14, zde s. 12.

⁵²⁷ Cornelius TACITUS, *Germanie*, Praha sine dato, zejména s. 31, 39, 41-42.

Říma, nýbrž v pojetí nacionalistů 19. století také komplex typických fyziognomicko-psychických znaků děděných generacemi po celá staletí, což ve svém důsledku mnohdy vedlo k synonymnímu užívání pojmů „Germán“ a „Němec“. Zaznělo to také v úvodním Edelmüllerově článku.⁵²⁸

S touto ideou se plně ztotožňoval i Německý turnerský svaz - Karlu Holubovi a Ludwigu Reuterovi, organizujícím přípravu brožury o berlínské svazové slavnosti v roce 1903, proto nečinilo žádné potíže, když v pasáži o prvních německých hrdinech v jedné větě psali o Němcích, kteří v roce 113 před Kristem jednali s římským senátem o obdělávatelné půdě, a v druhé větě o vzplanutí mocného hněvu Germánů. Pod pojmem „Germáni“ přitom chápali autoři textu německé kmeny Kimbrů a Teutonů.⁵²⁹ Mezi výrazy „germánský“ – „německý“ nerozlišoval o deset let dříve ani Heinrich Schwarz ve své mohutné fresce o německých dějinách, uveřejňované na pokračování v „Deutscher Turner-Hort“. I v jeho podání bojovali proti Římanům „Němci“,⁵³⁰ přičemž nelze opomenout, že Římanům v této koncepci připadla role předchůdce Francouzů. Dějiny byly tedy chápány jako odvěké potýkání germánského a románského civilizačního okruhu.

K stereotypu o jednotě a trvalosti germánsko-německého národa jako jakéhosi pendantu římské říše se řadily další idealizované a Tacitovým popisem podpírané představy o nezkaženosti, fyzické dokonalosti a morální čistotě jeho příslušníků.⁵³¹ Konečně dotvářely obraz o germánském starověku v „Deutscher Turner-Hort“ a „Heimdall“ často líčené ponuré mytologické příběhy.⁵³² Na germánský starověk bylo tudíž nahlíženo jako na dobu mimořádné územní expanze, národní jednoty, svobody a také vlastní originální imaginace, která ještě nebyla poskvrněna cizími vlivy. Právě proto, že germánské kmeny na počátku letopočtu těmito hodnotami údajně disponovaly, zatímco Německý turnerský svaz a s ním celé „völkisch“ hnutí o tyto hodnoty teprve usilovaly, bylo na tuto vzdálenou periodu vzpomínáno tak často a s takovou nostalgií.

⁵²⁸ Uwe PUSCHNER, *Die völkische Bewegung im wilhelminischen Kaiserreich: Rasse, Sprache, Religion*, Darmstadt 2001, s. 92-94.

⁵²⁹ Karl HOLUB - Ludwig REUTER, *Die ersten deutschen Helden*, in: Festschrift für das 4. Bundesturnfest des Deutschen Turnerbundes, Berlin 1903, 2. Lieferung, s. 17-28, zde s. 17.

⁵³⁰ Heinrich SCHWARZ, *Die Jahreszahlen an der Rückseite der Reichenberger Festklippe*, in: Deutscher Turner-Hort 6, 1893, s. 1-3.

⁵³¹ Ernst MÜLLER, *Die leibliche Erziehung bei unseren Vorfahren*, in: Deutscher Turner-Hort 15, 1895, s. 117-119, zde s. .

⁵³² Např. Richard LENCER, *Wodans Erinnerungen*, in: Deutscher Turner-Hort 3, 1897, s. 18-21 a Deutscher Turner-Hort 4, 1898, s. 25-27

Ačkoli všechny tyto aspekty hrály velkou roli při vnímání dějin, hlavní důvod, proč se autoři s oblibou vraceli do období starověku, představovala jejich fascinace vojenským životem, živelnou brutalitou a udatností Germánů. Že při tom mnohdy byla spíše popisována přání, jak historie měla vypadat, než jak pravděpodobně vypadala, je nabílední. Milión Kimbrů, z toho 15 000 obrněných jezdců, kteří podle Heinricha Schwarze táhli ze severu proti Římské říši,⁵³³ zní stejně absurdně jako Ernstem Müllerem líčená skutečnost, že Kimbrové sjížděli na svých štítech „jásajíc ze zasněžených alpských štítů do slunné Itálie“.⁵³⁴

Nadšení pro militarismus se však neomezovalo pouze na nejstarší období, naopak z celé minulosti byla většinou akcentována jen ta témata, která se bezprostředně vztahovala k válkám a bitvám. Války také německou historii symbolicky rámovaly: vítěznou bitvou u Noreje roku 113 před Kristem totiž údajně Germáni vtrhli slavně na jeviště dějin,⁵³⁵ válkou proti Francii v roce 1871 dějiny dočasně vyvrcholily,⁵³⁶ ale poslední bitva, podobající se svou monumentálností a osudovostí světskému soumraku bohů, měla teprve nadejít. S podivuhodnou jasnozřivostí předpovídal „Deutscher Turner-Hort“ ve svém prvním čísle z roku 1913, že „již nedaleko leží čas, kdy naše výchova bude moci být podrobena tvrdé zkoušce, kdy náš národ bude stát proti celému vojsku nepřátel“.⁵³⁷ Tím se měl dějinný cyklus uzavřít, neboť historie svou logikou směřovala právě do tohoto bodu.

Mezi bodem počátku a konce se za sebou řadily události vtiskující historii podobu permanentní války. Po kolektivním hrdinovi v podobě Kimbrů a Teutonů a po Arminiu „Osvooboditeli“ tak na řadu přichází například Karel Veliký, „předobraz zdatného válečného Germána“ či Fridrich Barbarossa, popisovaný jako válečný hrdina plavých vlasů. S Velkým kurfiřtem a jeho vítězstvím u Fehrbellinu se panoptikum reků nenápadně přesouvá z říšských dějin do pruských, v nichž maršál Blücher, řítící se u Katzbachu s šavlí v ruce proti nepříteli, a bard osvobozenec Theodor Körner, budili stejný úžas jako Bismarck, ztělesnění germánské prasíly.⁵³⁸ Heinrich Schwarz doplňoval obraz dějin oblíbenými náměty obléhání, odvíjející se vždy podle stejného vzorce: obránci drží pevnost či město, třebaže je jejich situace bezvýchodná - ať už se

⁵³³ H. SCHWARZ, *Die Jahreszahlen*, in: Deutscher Turner-Hort 6, s. 1.

⁵³⁴ E. MÜLLER, *Die leibliche Erziehung*, s. 118.

⁵³⁵ H. SCHWARZ, *Die Jahreszahlen*, in: Deutscher Turner-Hort 6, s. 1.

⁵³⁶ TÝŽ, *Die Jahreszahlen*, in: Deutscher Turner-Hort 11, s. 1-6.

⁵³⁷ B. (neznámý autor), *Vor hundert Jahren*, in: Deutscher Turner-Hort 2, 1913, s. 13.

⁵³⁸ K. HOLUB - L. REUTER, *Die ersten deutschen Helden*, s. 17-28.

v konkrétních případech jednalo o obležení Vídně Turky,⁵³⁹ obranu ingolstadtského zámku Florianem Geyerem v roce 1525⁵⁴⁰ či snahu udržet za třicetileté války pevnosti Rheinfels a Katzenelnbogen proti útokům nepřítele.⁵⁴¹

Obzvláštní důraz byl přitom vždy kladen na francouzsko-německé potýkání, chápané jako paralela římsko-germánských srážek. Schwarz se vyžíval v popisech Porýní zpustošeného francouzským vojskem ke konci 17. století a jiný příklad vypovídající o fascinaci francouzsko-německými konflikty v dějinném pojednání představuje výběr událostí v pravidelné rubrice „Pamětní dny“ (Gedenktage), otiskované v roce 1895 na přední stránce každého čísla „Deutscher Turner-Hort“. Například pro období od 16. do 30. září bylo mimo jiné vybráno narození generála Yorcka von Wartenberg, Friedricha Friesena a Theodora Körnera, účastníků osvobozeneckých válek, dále „přeslavné vítězství u Göhrde roku 1813, jehož se účastnil Lützowův sbor (s Jahnem)“, obklíčení Paříže v roce 1870, obsazení Štrasburku rovněž v roce 1870 a vydání téhož města Francouzům roku 1681.⁵⁴² Podle nastíněného rozvrhnutí dějin byla hodnocena i historická úloha Friedricha Ludwiga Jahna, jehož zásluhy o vznik „Turnen“ byly vždy spojovány s jeho protifrancouzským naladěním. V ohnisku zájmu se proto nacházel ale většinou jen výsledek Jahnovy práce, totiž účast turnerů na osvobozeneckých válkách, jako kdyby dějiny tělesné aktivity směřovaly přímo jen do tohoto bodu.⁵⁴³

Nadšení pro dějiny se v Německém turnerském svazu neprojevovalo pouze tematikou literární produkce, nýbrž i v jazyku a dataci. Do jazyka totiž nenápadně pronikala historická jména a obraty, jež se postupně staly aktivní součástí vyjadřovacího repertoáru německonacionálních turnerů. Exemplárně se tato tendence projevuje v pojmenovávání jednotlivých turnerských spolků. Například v braniborské župě existovaly před první světovou válkou mimo jiné Německý turnerský spolek Armin – Berlín (Deutscher Turnverein Armin – berlin), Německý turnerský spolek Friesen – Wilmersdorf (Deutscher Turnverein Friesen – Wilmersdorf), Německý turnerský spolek Jahn – Neu Weißensee (Deutscher Turnverein Jahn - Neu Weißensee), Turnerský spolek Theodor Körner – Berlín (Deutscher Turnverein Theodor Körner – Berlin) nebo

⁵³⁹ Heinrich SCHWARZ, *Die Jahreszahlen auf der Rückseite der Reichenberger Festkneipe*, in: Deutscher Turner-Hort 8, 1893, s. 1-5.

⁵⁴⁰ TÝŽ, *Deutsche Heldentreue*, in: Deutscher Turner-Hort 23, s. 2-5.

⁵⁴¹ TÝŽ, *Ein rheinisches Wahrzeichen*, s. 1-4.

⁵⁴² *Gedenktage*, in: Deutscher Turner-Hort 18, 1895, s. 1.

⁵⁴³ *Deutscher Turnverein Theodor „Körner“ und Deutscher Turnverein „Jahn“, Berlin*, in: Deutscher Turner-Hort 16, 1897, s. 124-125.

Německý turnerský spolek Bismarck – Wartenberg (Deutscher Turnverein Bismarck – Wartenberg).⁵⁴⁴ Mytologická jména byla rovněž vítaným zdrojem názvů turnerských spolků a různých sdružení, jak dokazuje názorně struktura Prvního vídeňského turnerského spolku, v němž existovalo hospodské sdružení „Freya“ pojmenované po germánské bohyně Freyi a šermířské sdružení „Balmung“,⁵⁴⁵ jež se v rozporu ke své dosti chabé aktivitě značně nadneseně označovalo jménem Siegfriedova meče. Jména bohů „Heimdalla“, „Lokiho“, „Odina“, a dokonce i germánským Elysiem „Walhallou“ byly články prodchnuté velmi intenzivně.⁵⁴⁶ Byl to ostatně sám Guido von List, jehož temnou vizi bezejmenného Árijce putujícího do Walhally otiskl turnerský spolek Aš v brožuře věnované spolkové turnerského slavnosti v Aši roku 1899.⁵⁴⁷

Ještě pozoruhodněji ale působila nová datace užívaná v Německém turnerském svazu. V logické návaznosti na protikřesťanský a antisemitský postoj vyvstalo přesvědčení, že německé dějiny nejsou hodny toho, aby byly datovány podle principu „zžidovštělé církve“. Místo narození Ježíše Krista bylo hledáno jiné reprezentativní datum, které by jako počátek letopočtu odpovídalo potřebám „völkisch“ hnutí, a toto datum bylo nakonec nalezeno v bitvě u Noreje v roce 113 před Kristem, v níž, jak bylo naznačeno výše, podle výkladu německých nacionalistů vstoupili germánské kmeny porážkou Římanů na jeviště dějin.

⁵⁴⁴ *Standeserhebung des Deutscher Turnerbundes*, in: *Deutscher Turner-Hort* 9, 1913, s. 108-119, zde s. 114.

⁵⁴⁵ Wiener Stadt- und Landesarchiv (dále jen WSLA), Erster Wiener Turnverein (dále jen EWT), Karton 1, Jahresberichte des 1. Wiener Turnvereins 1864, 1867, 1870, 1872, 1873, 1884, 1885, 1900, 1901, 1902, 1904, 1905, 1917, 1931, *Jahresbericht des Ersten Wiener Turnvereins für das zwanzigste Vereinsjahr 1900*, Wien 1901, s. 20-22.

⁵⁴⁶ V jménu boha Heimdalla, jenž před hradbami Asgardu vyhlíží nepřítele, aby jeho příchod zvěstoval troubením na mohutný roh, našel příznačně inspiraci Adolf Reinecke pro svůj název berlínský radikálně německonacionální čtrnáctidenník. Mnichovský všenněmecky orientovaný, s rakouskou monarchií četnými vazbami propojený spolek Odin udělil sobě, svému periodiku i nakladatelství jméno vrchního germánského boha v jeho severogermánské verzi. Německá verze tohoto jména se ostatně často vyskytuje i v „*Deutscher Turner-Hort*“, kde například Heinrich Schwarz jeden se svých historických článků ukončil tezí, že teprve po porážce všech nepřátel Německa a po vzniku Všeněmecka bude Wodan spokojen, a na jiném místě dokonce uveřejnil poněkud slabomyslnou báseň „*Wodans Verheißung*“. Jiného boha, dvojakého, sporného, úkladného a svárlivého Lokiho použil anonymní autor pro symbolické označení rozmíšek a nejednotnosti německých turnerů a slovo „*Wallhala*“ se tu a tam objevovalo jako metaforické označení německého nebe, v němž se schází elita všenněmeckého nacionalismu. Viz: U. PUSCHNER, *Die völkische Bewegung*, s. 32, 38; Pierre GRIMAL, *Mythen der Völker*, Bd. 3, Habmurg 1967, s. 57, 74-75; H. SCHWARZ, *Die Jahreszahlen*, in: *Deutscher Turner-Hort* 11, s. 6; TÝŽ, *Wodans Verheißung*, in: *Deutscher Turner-Hort* 7, 1897, s. 49; E. G. (neznámý autor), *Erinnerungen an den 18. Oktober 1813, 1861 und 1831*, in: *Deutscher Turner-Hort* 21, 1894, s. 152-154 zde s. 153; B. (neznámý autor), *6. Deutsches Turnerbundfestes*, in: *Deutscher Turner-Hort* 18, 1913, s. 225-231, zde s. 227.

⁵⁴⁷ WSLA, EWT, Karton 1, složka Verschiedene Drucksachen, Berichte über einzelne Turnveranstaltungen, Nachrufe. 1862-1931 - Guido VON LIST, *Es war einmal. Ein zeitgenössisches Märlein*, in: *Festschrift zum Bundes-Turnfest in Asch verbunden mit der Feier des 50jährigen Bestandes des Turnvereins Asch am 22., 23., und 24. Heuertes 1899/2012 n. N.*

Třebaže počátek „germánské“ datace spadá do roku 1888, kdy příznivci Schönerera ve Wachau slavili při slunovratu 2000 let od bitvy u Noreje,⁵⁴⁸ Heimdall uvedl novinku do praxe v roce 1898, když jeho lednové číslo náhle bylo opatřeno datem 2011.⁵⁴⁹ Ve stejném roce se k dataci přidal i První vídeňský turnerský spolek, takže například 13. turnerská slavnost Dolnorakouské turnerské župy v Mistelbachu byla již svolávána na 2. a 3. července 2011.⁵⁵⁰ O něco později zavedl novou formu „Deutscher Turner-Hort“ - teprve v prvním dubnovém čísle z roku 1900 se objevil rok 2014.⁵⁵¹ Zejména v kombinaci s německými ekvivalenty latinských názvů měsíců vyvolalo datování u čtenářů zmatek, neboť bitva u Noreje představovala pouze jeden z vícero návrhů.⁵⁵² Aby čtenáře vyvedli z nejistoty, uchýlovali se adresáti a periodika ke křečovitým vysvětlujícím formulacím, takže výsledné datum mohlo mít nakonec tuto formu: 3. Heuert (Juli) 2011/1898,⁵⁵³ přičemž za letopočtem mohla stát ještě zkratka n. N. znamenající „nach Norea“.⁵⁵⁴

Z dopisu zaslaného anonymním „vřele německy smýšlejícím a německy uvědomělým“ čtenářem redakci „Heimdall“ lze vyvodit, že ne všichni z okruhu „völkisch“ hnutí se cítili být s novým opatřením srozuměni. Autor dopisu především zpochybnil všeobecné rozšíření a uznání nového letopočtu.⁵⁵⁵ Pozoruhodnou reakci zaslal do „Heimdall“ Josef Karl Kernreuter. Ten se domníval, že nikdo stejně nepomýšlel na všeobecné zavedení, protože užívání nového letopočtu má mít jen demonstrativní charakter. „Co je nám do židovské Bible?“, argumentoval, „germánskou Biblí je Píseň Nibelungů. (...). Proto může být ve vzájemném styku německy smýšlejících a v přísně ‚völkisch‘ písemnictví po právu požadováno používání kimbrijského počtu.“ Nicméně i pro ty, kdo trvali na klasickém letopočtu, měl Kernreuter uklidňující zjištění. „Doba, od které nyní v celém světě počítáme – dnes tedy 1899 – nemá s narozením Krista nic společného; neboť tento letopočet vychází čistě a

⁵⁴⁸ B. HAMANN, *Hitlers Wien*, s. 446.

⁵⁴⁹ Heimdall 1, 1898.

⁵⁵⁰ WSLA, EWT, Karton 1, složka Verschiedene Drucksachen, Berichte über einzelne Turnveranstaltungen, Nachrufe. 1862-1931, 13. Turnfest des n.-ö. Turngaues in Mistelbach am 2.-3. Heuert (Juli) 2011/1898. Liederworte zur Festkneipe am 3. Heuert 2011 (Juli 1898).

⁵⁵¹ Deutscher Turner-Hort 7, 1900.

⁵⁵² U. PUSCHNER, *Die völkische Bewegung*, s. 42.

⁵⁵³ WSLA, EWT, Karton 1, složka Verschiedene Drucksachen, Berichte über einzelne Turnveranstaltungen, Nachrufe. 1862-1931, 13. Turnfest des n.-ö. Turngaues in Mistelbach am 2.-3. Heuert (Juli) 2011/1898. Liederworte zur Festkneipe am 3. Heuert 2011 (Juli 1898).

⁵⁵⁴ WSLA, EWT, Karton 1, složka Verschiedene Drucksachen, Berichte über einzelne Turnveranstaltungen, Nachrufe. 1862-1931, Festschrift zum Bundes-Turnfest in Asch verbunden mit der Feier des 50jährigen Bestandes der Turnvereins Asch am 22., 23. und 24. Heuerts 1899/2012 n. N.

⁵⁵⁵ *Eingesandt*, in: Heimdall 24, 1899, s. 178.

pouze z germánského zimního slunovratu, v našem případě shodou okolností z toho, který se uskutečnil před 1899 lety. (...). Ostatní národy nemají žádný zimní slunovrat.“ Kernreuterův závěr: „Také 1900 bude germánský letopočet.“⁵⁵⁶

V pojmání historie se Německý turnerský svaz nechal inspirovat Jahnovou koncepcí všenněmeckých dějin, přejal i jeho zájem o vojenské dějiny, jako ve všech předchozích příkladech ovšem i historii prodchnul rasovým, xenofobním a protikatolickým světonázorem, čímž se ve výsledném efektu, například v oné „völkisch“ dataci, od Jahna zásadně odlišil. Také Německému turnerstvu byla podobná radikalizace dějin cizí. Ne že by snad tomuto svazu unikala možnost využít historii pro národní identifikaci. Naopak, dějiny označil jistý Adolf Bär ve svém příspěvku v „Deutsche Turn-Zeitung“ za nejjistější prostředek k výchově k vlastenecké lásce a turnerské spolky chápal jako vhodné organizace, které své členy mohou tímto způsobem vychovat.⁵⁵⁷ Rovněž v akcentování tematiky osvobozeneckých válek a v budování Jahnova mýtu,⁵⁵⁸ nejlépe se obrážejícího ve velkolepém pomníku na Hasenheide⁵⁵⁹ a ve vzpomínkovém místě ve Frayburgu an der Unstrut,⁵⁶⁰ existují paralely mezi oběma znepřátelenými turnerskými organizacemi. Na rozdíl od Německého turnerského svazu si ovšem Německé turnerstvo zachovalo určitý stupeň umírněnosti. Ačkoli se články vztahovaly k francouzsko-německým konfliktům 19. století, nečišela z nich žádná zveličovaná nenávist promítaná navíc až kamsi do starověku. Z Jahna nebyl činěn antisemita a prostoru se vedle něj dostalo i jeho předchůdcům na poli tělovýchovy, jejichž význam se rakouští turneři snažili potlačit. K takovéto práci s dějinami zajisté přispěla pravidelná spolupráce redakcí „Deutsche Turn-Zeitung“ a Carlem Eulerem, zřejmě největším tehdejším znalcem Jahna a jeho spisů.

⁵⁵⁶ Tamtéž.

⁵⁵⁷ Adolf BÄR, *Die Verbreitung geschichtlicher Bildung im Volke durch die Turnvereine*, in: *Deutsche Turn-Zeitung* 4, 1890, s. 56-57.

⁵⁵⁸ S. ILLING, *Zwischen Körperertüchtigung und Nationaler Bewegung*, s. 342-359.

⁵⁵⁹ K jeho vzniku viz Carl EULER, *Das Jahndenkmäl in der Hasenheide bei Berlin. Eine ausführliche Darstellung seiner Geschichte und Beschreibung der bei seiner Enthüllung am 10. und 11. August 1872 veranstalteten Festlichkeiten*, Leipzig 1874; Thomas SCHNITZLER, *Denkmäler für „Turnvater“ Friedrich Ludwig Jahn. Retrospektive auf einen umstrittenen Deutschen und die Modernisierung der Körperkultur*, Köln 2002, s. 7-9.

⁵⁶⁰ Ke střetu mezi Německým turnerským svazem a Německým turnerstvem ohledně tohoto projektu viz AUSSCHUSS DER DEUTSCHEN TURNERSCHAFT, *Vom Ausschuss der Deutschen Turnerschaft*, in: Beilage zu Nr. 41 der Deutschen Turn-Zeitung, Leipzig, den 9. October 1890, s. 737 a Ferdinand GOETZ, *Vom Ausschuss der Deutschen Turnerschaft*, in: Beilage zu Nr. 47 der Deutschen Turn-Zeitung, Leipzig, den 20. November 1890, s. 835.

Tvarování dějin a zacházení s nimi stejně jako jazyková kultura jsou zrcadlem ideologie. Ta se narýsuje i tehdy, když se zrcadlo analýzy nastaví symbolickým projevům Německého turnerského svazu, v nichž ostatně historii opět připadla významná role.

V. kapitola

Festivity a symboly

V. I. Základní rysy a původ turnerských festivit

Při hlavním shromáždění turnerského spolku v Korneuburgu na počátku roku 1897 se s ohledem na minulý rok prováděla bilance společenských aktivit, na nichž spolek participoval, a za zcela mimořádné považovalo shromáždění akce letního a zimního slunovratu, pitku na oslavu kancléře Bismarcka, slavnost Guido von Lista a velkou Slavnost Jižní marky (Südmarkfest). Vedle toho se spolek účastnil „čile všech ‚völkisch‘ dnů a na salzburšské turnerské slavnosti byl zastoupen dvaceti muži“.⁵⁶¹ Na sklonku téhož roku přinesl „Deutscher Turner-Hort“ v tradiční rubrice „Merktafel“ rozpis lednových akcí, které již dávaly tušit, že i nadcházející rok 1898 nebude nezáživný: zatímco některé spolky ještě dodatečně slavily zimní slunovrat, druhý turnerský okrsek Dolnorakouské turnerské župy již 6. ledna 1898 zamýšlel uspořádat okresní cvičení (Bezirksturnen). Na 15. leden naplánoval Německý turnerský spolek Neu Weißensee (Deutscher Turnverein Neu Weißensee) u Berlína oslavu své čtyřleté existence, které se pravděpodobně zúčastnili i turneři berlínského Německého turnerského spolku „Frisch auf“ (Deutscher Turnverein „Frisch auf“), organizující o čtrnáct dní později v Berlíně svůj vlastní ples.⁵⁶² Vzájemná účast při oslavách totiž zvyšovala nejen lesk a prestiž událostí, nýbrž také počet účastníků, kterým se poté spolky rády chlubily ve svých zprávách ve svazovém periodiku.

Roční harmonogram spolků Německého turnerského svazu, jak vidno z úvodních příkladů, nesestával pouze z pravidelného trénování, nýbrž byl ve skutečnosti plný společenských událostí slavnostního charakteru, které se nadto vyznačovaly značnou tematickou pestrostí. V zásadě se dají rozdělit do dvou skupin, a to na slavnosti zaměřené ryze na cvičení, kam by se řadily spolkové, župní či svazové slavnosti, ukázková cvičení či turnerské výlety, a na slavnosti, při nichž mělo cvičení buď jen doplňkovou úlohu nebo chybělo docela. Do této skupiny by mohla být zahrnuta turnerská hospodská setkání, taneční zábavy, oslavy letního a zimního slunovratu, svátky bohyně Ostary a Arminiovy, Bismarckovy, Jahnovy, Körnerovy nebo sedanské

⁵⁶¹ *Turnverein Korneuburg*, in: *Deutscher Turner-Hort* 2, 1897, s. 12.

⁵⁶² *Merktafel*, in: *Deutscher Turner-Hort* 24, 1897, s. 195.

slavnosti.⁵⁶³ Oba typy přesto spojovalo mnoho společných rysů. Ačkoli novinové články, hlavní pramen pro poznání této tematiky, evidentně realitu často příkrášlovaly, nelze pochybovat o tom, že festivity jen málokdy postrádaly pompu a teatrální patos, které diváka vždy ohromovaly vizuálně i akusticky. Dojem spektakulárnosti je také to, co z turnerských slavností nevyprchalo ani přes nános času. Chápat je však jen jako zajímavé divadlo znamená zároveň nerozumět jim. V každém obyčejí se totiž podle Ingeborg Weber-Kellermann skrývá zakódované poselství, které se vyjeví pouze tomu, kdo má v rukou klíč k jeho rozšifrování. Tento klíč spočívá v porozumění všem symbolům, jimiž je obyčej obestřen.⁵⁶⁴ Zatímco účastníkům turnerských slavností nečinilo problém chápat jejich symbolický jazyk, jelikož jím sami často mluvili, pro člověka dnešní doby je to již jazyk neživý. Když se však podaří vsadit události do patřičného historického kontextu, když se dále podaří uvědomit si ideologické základy Německého turnerského svazu a rozluštit komplikovanou symboliku všech byť sebevíce detailnějších aktů, vyjde náhle najevo, že spíše než o nevinné cvičení či oslavu přírody šlo v případě turnerských festivit o agresivní demonstrace nacionalismu, všěněmectví, rasismu a militarismu.

Kořeny společenských aktivit turnerů je třeba hledat v literárním díle Friedricha Ludwiga Jahna, ačkoli ten se k danému tématu vyjadřuje velmi skoupě. V „Die Deutsche Turnkunst“ sice navrhoval, aby se turnerské slavnosti konaly v památných dnech jakými byly dny „spasení, zmrtvýchvstání a záchrany národa“, jinak ale jen velmi vágně nastiňuje jejich průběh. Základní myšlenka tkvěla v postupu vítězů od městské úrovně přes zemskou až po státní.⁵⁶⁵ O nic více sdílnější není ani jeho druhé nejvýznamnější dílo „Das Deutsche Volkstum“, v jehož jedné z pasáží Jahn uvažuje nad ideální podobou slavností. Ačkoli měl tentokrát na mysli celonárodní slavnosti, dají se některé z jeho postřehů vztáhnout i na pozdější turnerské festivity. Především požadoval, aby se průběh slavností vyznačoval jednoduchostí, smysluplností, nikoli karnevalovou bujarostí.⁵⁶⁶ Bez povšimnutí by neměla zůstat ještě jedna poznámka v „Das Deutsche Volkstum“ týkající se ohňů při slunovratu. Jahn nevyzývá k tomu, aby

⁵⁶³ *Ein Wort gegen das Festwesen*, in: Deutscher-Turner-Hort 1, 1892, s. 6-7, zde s. 6; F. X. Kg. (Franz Xaver KIEBLING), *Wann sollen wir Einzelfeste – wann Gesamtfeste abhalten?*, in: Mittheilungen des Niederösterreichischen Turngaues 25, 1890, s. 285-286, zde s. 286.

⁵⁶⁴ Ingeborg WEBER-KELLERMANN, *Saure Wochen, frohe Feste. Fest und Alltag in der Sprache der Bräuche*, München - Luzern 1985, s. 16-17.

⁵⁶⁵ Friedrich Ludwig JAHN - Ernst EISELEN, *Die Deutsche Turnkunst*, (Kultur-Kuriosa, Bd. 16) München 1979, s. 292-293.

⁵⁶⁶ Friedrich Ludwig JAHN, *Deutsches Volkstum*, in: Carl Euler (Hrsg.), *Friedrich Ludwigs Werke*, Bd. I., Hof 1884, s. 143-380, zde s. 323.

byl slaven slunovrat – v tomto ohledu si Německý turnerský svaz počínal svévolně – vyzdvihuje ale sílu okamžiku, kdy za noční tmy z vrcholků kopců svítí hořící vatry.⁵⁶⁷

Není proto divu, že právě oheň vytvářel kulisu jedné z prvních turnerských slavností konané 18. října 1817 na berlínské Hasenheide, tedy šest let po založení tohoto vůbec prvního cvičiště. 18. říjen, den lipské bitvy národů, byl zvolen v souladu s výše uvedenými Jahnovými idejemi. Po Jahnově zahajovacím proslovu byly prováděny cviky a soutěžilo se. Večer se turneři seřadili do čtyřstupu a se zpěvem pochodovali za světloňši k ohni na kopci Rollberg. Zde se pokračovalo ve zpěvu písní, mezi nimiž se provolávala sláva vítězům bitvy u Lipska, vlasti a turnerskému umění.⁵⁶⁸ V celém aktu dominovalo v zárodečné formě několik prvků jako proslovy, sborové zpěvy a pochod, které o několik desetiletí později budou tvořit nedílný kolorit festivit Německého turnerského spolku.

Pro členy Německého turnerského svazu znamenaly jejich festivity velmi důležité a nikoli samoučelné a pouze zábavné události. Tím, že byl většinou turnerské obce vnímán jako kacířský spolek, pociťoval nutnost ve svých veřejných aktivitách, zejména župních a svazových turnerských slavnostech, prokázat pevnost, odhodlanost a životaschopnost.⁵⁶⁹ Nesportovní slavnosti mohou být na druhou stranu chápány jako určitý druh prezentace nacionální ideologie. V obou případech se Německý turnerský svaz úpěnlivě snažil dodržet Jahnův požadavek umírněnosti takových akcí⁵⁷⁰ a své slavnosti často pyšně označoval adjektivy „prostý“ a „jednoduchý“.⁵⁷¹ Jednoduchý styl ovšem nemusel vylučovat spektakulárnost, která vyplývala z masovosti, disciplinovanosti a dokonalé režie celé akce. Přesto ojedinělé kritické hlasy naznačují, že ve skutečnosti ustupovala Jahnova zásada nezřídka do pozadí.⁵⁷²

⁵⁶⁷ Tamtéž, s. 324.

⁵⁶⁸ Gerd STEINS, *Die „Erfindung“ der Turnfeste*, (Sporthistorische Blätter, Bd. 11) Berlin 2002, s. 16-17.

⁵⁶⁹ Například na otázku, zda byla celosvazová slavnost v Berlíně roku 1903 nutná, odpověděl jeden z řečníků při slavnostním večeru následovně: „Byla bezpodmínečně nutná k povzbuzení a posílení členů svazu, k propagaci našich dobrých úmyslů mezi obyvateli Berlína; zejména jsme chtěli ale dát najevo, že nechceme být ničím více než německými turnery s čistě nacionálními snahami po vzoru Friedricha Ludwiga Jahna a jeho spolubojovníků, že v tomto úkolu spatřujeme všechny naše smysly a činy oživující bohatou sílu.“ *Festschrift für das 4. Bundes-Turnfest der Deutschen Turnerbundes*, Berlin 1903, 3. Lieferung, s. 12.

⁵⁷⁰ Příkladem tuto snahu vyjádřil Anton August Naaff ve svém textu *Deutsche Feste-Deutsche Sammlung!* Viz: Wiener Stadt- und Landesarchiv (dále jen WSLA), Erster Wiener Turnverein (dále jen EWT), Karton 1, složka *Verschiedene Drucksachen, Berichte über einzelne Turnveranstaltungen, Nachrufe. 1862-1931 - Anton August NAAFF, Deutsche Feste-Deutsche Sammlung!*, in: *Festschrift zum Bundes-Turnfest in Asch*, s. 4-5, zde s. 5.

⁵⁷¹ Viz např. Ferdinand BAUER, *Deutscher Turnerklub Favoriten*, in: *Deutscher Turner-Hort* 10, 1893, s. 7.

⁵⁷² *Ein Wort gegen das Festwesen*, s. 6-7.

V. II. Festivity zaměřené na cvičení

Turnerské slavnosti (Turnfeste) probíhaly od spolkové úrovně přes župní až po úroveň celosvazovou v různých časových odstupech většinou podle stejného vzoru, ačkoli s každou úrovní byla umocňována propagace a zdokonalována režie. První část slavností tvořilo zpravidla cvičení a soutěže, jejichž samotný výběr se vyznačoval symbolickým podtextem. Třetí kapitola studie měla osvětlit, jaký identifikační význam pro Německý turnerský svaz mělo „národovecké cvičení“, „nejlépe odpovídající árijsko-německému svérázu“,⁵⁷³ a helénský pětiboj, jenž stál přímo u zrodu svazu. Že právě tyto disciplíny tvořily fixní část slavností není možné chápat jinak nežli jako vzpomínkový, demonstrativní a sebeidentifikační projev. Aby se turneři nadto prokázali jako skuteční opatrovníci „Jahnova nefalšovaného učení“, museli například na celosvazové slavnosti v Innsbrucku v roce 1907 na základě nového řádu poprvé předvést nejen své sportovní dovednosti, nýbrž také znalosti z oblasti německého národovectví. Jednalo se o logické vyústění dlouhodobé tendence pěstované ve svazu od samotného počátku jeho existence a spočívajícího, jak se snažila ukázat čtvrtá kapitola, v kladení důrazu na dějiny coby prostředku ideologické výchovy. Soutěžícímu v Innsbrucku tudíž po cvičení na hrazdě, bradlech a koni mohla být ještě položena otázka, jakými prostředky nyní Židé vládnou v Evropě nebo co se rozumí pod pojmy „Deutsches Reich, Deutschland a Alldeutschland“.⁵⁷⁴

Ze samotné podstaty svazu vyplývalo, že na těchto akcích chtěli turneři prezentovat v první řadě své tělocvičné umění. Ovšem tak jako cvičení samo o sobě nepovažovali členové Německého turnerského svazu za samoučelné, ani turnerské slavnosti neměly mít pouhou funkci přehlídky naučených a vypilovaných cviků, ale měly být rovněž ideologickou manifestací. Proto se v druhé části slavnosti turneři scházivali v hostinci, při větších událostech ve slavnostní hale, kde se vedle vyhlašování vítězů také hojně zpívalo a řečnilo. Při takovémto slavnostním posezení připadla nejdůležitější úloha řečníkům, kterými byli na spolkových a župních slavnostech většinou předsedové daných spolků. Na celosvazových akcích bývalo řečníků hned několik a nezřídka se mezi nimi vyskytoval i vážený politik či umělec. Během demagogických výstupů se na

⁵⁷³ Franz Xaver KIEBLING, *Ueber volkstümliches Turnen*, in: *Mitteilungen des Niederösterreichischen Turngaues* 3, 1888, s. 32-36, zde s. 32.

⁵⁷⁴ DER TURNAUSSCHUB, *Die Fragen aus dem Deutschen Volkstum für das Bundeswettturnen in Innsbruck*, in: *Deutscher Turner-Hort* 1, 1907, s. 4-5; 5. *Deutsches Turnerbundfest*, in: *Deutscher Turner-Hort* 16, 1907, s. 145-148, zde s. 146.

turnery z řečnické tribuny snášel agresivní příval slov, z nichž téměř každé mělo co do činění buď s rasismem, všenněmectvím nebo militarismem. Stačí nahlédnout do projevu básníka Aurelia Polzera, řečnického při župní slavnosti v Mürzzuschlagu částečně ve verších. Svůj přednes sestavil mimo jiné z frází „mužná odvaha, jadrnost, síla, nádherný a svatý dav Všeněmců, Heil Germanii!“⁵⁷⁵ Obdobně vyhraněná slova zvolil ve svém přednesu při celosvazové slavnosti v Berlíně roku 1903 poslanec říšské rady, agilní a radikálně nacionální Franz Stein: „S okouzlením a pýchou pohlíží každý Němec Východní marky na vynikajícího Hohenzollerna, jenž řídí dějiny Německé říše. Třikrát Heil přeslavnému hohenzollernskému rodu!“⁵⁷⁶ Jelikož každou takovou řeč uzavírala „hřmící, bouřlivá zvolání Heil!“ a „nadšený potlesk a jásot“,⁵⁷⁷ lze předpokládat, že pateticky pojaté, nacionalistické projevy mívaly na turnery značný účinek. Největší pozdvižení by zajisté způsobilo, pokud by na slavnostech mluvil turnery zbožňovaný Georg von Schönerer. K tomu docházelo velmi zřídka, nicméně Schönerer se nechával na slavnostech zpřítomňovat alespoň pomocí telegramů, které kromě něj zasílali všichni příznivci Německého turnerského svazu, jež na slavnosti nemohli osobně participovat. Během večerního sezení byly telegramy obřadně předčítány. Například do Salcburku, kde se konala roku 1896 svazová slavnost, zaslal Schönerer telegram, v němž svým oblíbeným zkratkovitým stylem dokonale vyjádřil nejen svůj světonázor, ale i světonázor Německého turnerského svazu: „Slyšte, němečtí turneři, chraňte se před Židy, Slovany a jezuity!“⁵⁷⁸ A tak si turner ve vzpomínkách mohl odvážet nejen soutěžní zážitek, nýbrž i vlastenecké ponaučení.

Oblíbený zlatý hřeb turnerských slavností tvořily turnerské pochody městem, při nichž turneři v symbolické rovině nejintenzivněji komunikovali s okolím. Opakované a ve druhé kapitole blíže rozvedené výzvy v „Deutscher Turner-Hort“ k nošení stejnokroje při pochodech, důraz na disciplínu a jednotný krok měly za cíl stylizování sebe sama do semknutého šiku všenněmecky uvažujících turnerů, připravených stejným způsobem pochodovat i na obranu vlasti. Snad v žádné jiné symbolické činnosti se militantní postoj radikálních turnerů neprojevoval tak silně jako právě ve slavnostních

⁵⁷⁵ Leopold SLEPIZA, *Die Turnfahrt des Niederösterreichisches Turngaues nach Mürzzuschlag*, in: *Deutscher Turner-Hort* 20, 1894, s. 143-147, zde s. 144.

⁵⁷⁶ *Festschrift für das 4. Bundes-Turnfest*, s. 14.

⁵⁷⁷ Tamtéž, 14-16. O. A. (neznámý autor), *Festbericht*, in: *Deutscher Turner-Hort* 19, 1894, s. 130-131, zde s. 130; L. SLEPIZA, *Die Turnfahrt*, s. 144;

⁵⁷⁸ *Gedenkblatt zum Zweiten Bundesturnfeste*, in: *Deutscher Turner-Hort* 16, 1896, s. 165-167, zde s. 165.

pochodech, kdy se z turnerů stával onen Polzerův vizionářský „nádherný dav Všeněmců“.⁵⁷⁹

Svou agresivitu, halenou v těchto případech do hávu estetického patosu, uměli ale turneři při konfliktních příležitostech ventilovat a medializovat. Po velkých slavnostech totiž vyjížděli ještě na společné výlety, které se jinak konávaly i nezávisle na festivitech. Například po ukončení akcí v Innsbrucku roku 1907 se skupina turnerů vydala do jižního Tyrolska vyjádřit svou návštěvou podporu tamější německé minoritě. Kvůli oboustranným provokacím stačilo málo a vzájemné šarvátky přerostly do opravdového boje mezi turnery a nacionalisticky naladěnými jihotyrolskými Italy. V obzvláště barvitých a emotivních reportážích líčil radikálně orientovaný deník „Innsbrucker Nachrichten“ - dokonce na titulních stranách - dobrodružný pochod turnerů „nepřátelským“ územím, boj o hrad Persen a srážky s italskými patrioty - „davem divokých trhajících zvířat žíznicích po německé krvi“.⁵⁸⁰

Ne vždy však měly výlety tak extrémní průběh jako v jižním Tyrolsku, ačkoli v jejich samotné podstatě spočíval silný konfliktní potenciál. Ke společným akcím, tradičně nazývaným „Turnfahre“, vyzýval již Jahn především s tím záměrem, aby se spolky navzájem navštěvovaly, a tím mezi sebou posilovaly jinak značně fragilní vztahy. Tuto základní ideu Německý turnerský svaz nepopřel, ovšem obohatil ji ještě o demonstrativní rovinu: nejen tedy nevinné výlety do přírody, aby se pěstoval cit pro její krásu,⁵⁸¹ nejen cesty za spřátelenými spolky,⁵⁸² nýbrž také výlety po památkách národních dějin a do národnostně smíšených oblastí. Dolnorakouská turnerská župa výslovně požadovala, aby se výlety konaly do „různých míst Východní marky, především do těch, jež jsou utlačována Německým turnerstvem nebo jinými okolnostmi“, aby zde „völkisch“ turneři prováděli osvětovou činnost, „přinášeli odvahu k boji a vykonávali něco dobrého pro naši věc“.⁵⁸³ Tohoto kréda se evidentně drželi i frýdlantští turneři, kteří putovali po „německých lesích a na německé kopce, aby viděli,

⁵⁷⁹ L. SLEPIZA, *Die Turnfahrt*, s. 144.

⁵⁸⁰ *Die Turnfahrt nach den deutschen Sprachinseln*, in: *Innsbrucker Nachrichten* 169, 1907, s. 7-8; *Die Turnfahrt nach den deutschen Sprachinseln*, in: *Innsbrucker Nachrichten* 170, 1907, s. 5; *Die Turnfahrt nach den deutschen Sprachinseln*, in: *Innsbrucker Nachrichten* 171, 1907, s. 6; *Welsche Gewalttaten*, in: *Innsbrucker Nachrichten* 172, 1907, s. 1-4.

⁵⁸¹ Tak to deklaroval například turnerský spolek „Friesen“ v Hernals: *Der Turnverein „Friesen“ in Hernals (Wien)*, in: *Deutscher Turner-Hort* 1, 1898, s. 4.

⁵⁸² Ty ve velkém stylu podnikl například liberecký spolek do Berlína, Desavy a Hannoveru. Viz Franz HAUSMANN, *Deutsche Turnverbindung „Jahn“ Reichenberg*, in: *Deutscher Turner-Hort* 19, 1897, s. 150-151.

⁵⁸³ Otto SCHÄFFLER, *Niederösterreichischer Gau*, in: *Deutscher Turner-Hort* 7, 1897, s. 52-54, zde s. 54.

zda země a lidé stále zůstali němečtí“.⁵⁸⁴ Své zjištění, že mnohá území jsou silně počeštěna, doplnili provokativní a záměrně dále nerozváděnou úvahou o nutnosti vyčistit tyto oblasti od „slovanského hmyzu“.⁵⁸⁵ Odhodlanost k radikálnímu řešení konfliktů, dávaná na odiv jak militantním jazykem,⁵⁸⁶ tak paramilitaristickými prvky – uniformním krojem, pochodem, některými cviky – tedy kypěla v příslušnících Německého turnerského svazu dávno před krvavými událostmi v jižních Tyrolsku.

Podle všeho tedy sama přítomnost turnerů plnila funkci symbolu. Konáním slavnosti, pochodu nebo výletu na určitém místě turneři tuto oblast – řečeno slovy německého historika Konrada Köstlina - jakoby symbolicky obsadili a jakoby na ni vyjadřovali svůj nárok.⁵⁸⁷ Zajisté nelze pojímat jako náhodu, že pro konání první svazové slavnosti Německého turnerského svazu bylo zvoleno „nejněmečtější české město“ Liberec,⁵⁸⁸ že se třetí svazová slavnost proběhla v „opravdově německém“⁵⁸⁹ městě Aš a že poslední předválečná svazová slavnost proběhla v Chebu, kde byl zároveň odhalen obří a četnou symbolikou prochnutý Jahnův pomník, vůbec největší, jaký kdy byl postaven.⁵⁹⁰ Náhodou bezesporu nebylo ani to, že se v Berlíně roku 1903 průvod vydal z náměstí Richarda Wagnera kolem pomníku Bismarcka a Viléma I. přes Blücherovo náměstí na Hasenheide.⁵⁹¹

Při srovnání festivit Německého turnerského svazu se slavnostmi pořádanými Německým turnerstvem vyjdou najevo překvapivé podobnosti. Také na turnerské slavnosti v Mnichově roku 1889, připravované osm měsíců, trvající čtrnáct dnů a

⁵⁸⁴ EKKEHARD, *Deutscher Turnverein „Jahn“ Friedland in Böhmen*, in: *Deutscher Turner-Hort* 13, 1897, s. 101-102, zde s. 101.

⁵⁸⁵ Tamtéž.

⁵⁸⁶ „Kapmf“ (H. SCH. /neznámý autor/, *Deutscher Turnverein Hannover*, in: *Deutscher Turner-Hort* 14/15, s. 112), „Krieg“ (L. S. /Leopold SLEPIZA/, 1898, in: *Deutscher Turner-Hort* 1, 1898, s. 1-2, zde s. 1), v básních doprovázený často rýmem „Sieg“ (A. THOMA, *Frisch, froh, fromm, frei*, in: *Deutscher Turner-Hort* 2, 1893, s. 7-8, zde s. 8), „Marsch“ (*Erster Wiener Turnverein*, in: *Deutscher Turner-Hort* 5, 1891, s. 7), „Feind“ (DOMMER, *Turnerschaft oder Turnerbund?*, in: *Deutscher Turner-Hort* 11, 1896, s. 111-112, zde s. 112), „Kraft und Stärke“ (*Salzburger Turnverein*, in: *Deutscher Turner-Hort* 5, 1898, s. 36-37, zde s. 37), „Schwert“ (Karl REICH, *Deutsche Wacht*, in: *Deutscher Turner-Hort* 19, 1894, s. 129), „Kampfeslust“ (Sch. /neznámý autor/, *Willkommen!*, in: *Deutscher Turner-Hort* 16, 1898, s. 117) a mnohé další výrazy se běžně vyskytovaly v článcích a básních tematizujících současné události, nikoli jen historické děje.

⁵⁸⁷ Konrad KÖSTLIN, *Lönssteine, Jahn Hügel und Sonnwende. Völkische Ortsbesetzung in Österreich*, in: Uwe Puschner - G. Ulrich Großmann (Hrsg.), *Völkisch und national. Zur Aktualität alter Denkmuster im 21. Jahrhundert*, Darmstadt 2009, s. 110-127, zde s. 115.

⁵⁸⁸ STEINER, *Erstes Bundesfest des „Deutschen Turnerbundes“*, in: *Deutscher Turner-Hort* 13, 1892, s. 1.

⁵⁸⁹ WSLA, EWT, Karton 1, složka *Verschiedene Drucksachen, Berichte über einzelne Turnveranstaltungen, Nachrufe*. 1862-1931, výzva turnerské rady Prvního vídeňského turnerského spolku k účasti na svazové slavnosti v Aši z červnu 1899.

⁵⁹⁰ B. (neznámý autor), *6. Deutsches Bundesturnfest*, in: *Deutscher-Turner-Hort* 18, 1913, s. 225-231, zde s. 229-231.

⁵⁹¹ *Festschrift für das 4. Bundes-Turnfest*, Berlin 1903, 1. Lieferung, s. 16.

provedené opravdu v pompézním stylu,⁵⁹² hovořily významné osobnosti, především patron celé akce bavorský princ regent. I v Mnichově platilo, že se vedle turnerského umění mělo také vzpomenout na příslušnost k jednomu národu.⁵⁹³ Rovněž při slavnostním obědě byly pronášeny patetické všenněmecké projevy, doprovázené teatrálními gesty. Za Turnerskou župu Východní marky hovořící Emmerich Kienmann zdůraznil věčnost německo-rakouského svazku a objetí s bratrským polibkem švýcarského a mnichovského turnera vyvolalo ve slavnostním sále bouřlivé „bravo“.⁵⁹⁴ Velkolepého průvodu Mnichovem, jemuž přihlíželo na 150 000 diváků, se účastnilo sto bubeníků, heroldi na koních, hasiči, veteráni i pěvecké spolky, stovky turnerů z různých krajů a zemí včetně turnerů v kostýmech řeckých gymnastů, pištců, lancknechtů či jezdců Lützowova oddílu.⁵⁹⁵ Korunu všemu nasadil obří vůz tažený šesti koňmi a vezoucí kolosální Jahnovu bustu usazenou před palmovím a doprovázenou trůnící alegorií Mnichova.⁵⁹⁶

Přestože se mnohé jeví jako podobné, panují mezi oběma přístupy ke slavnostem jisté odlišnosti. Pokud se odhlédne od přebujelosti bavorské slavnosti, dané pochopitelně mnohem vyšším finančním rozpočtem, jde především o rozdíly v pojetí akcí. Ze zpráv o mnichovské slavnosti jednoznačně plyne, že byla koncipována jako mohutná manifestace národního vědomí. Na druhou stranu nelze pozbyť dojmu jakéhosi barevného karnevalu a panoptikální přehlídky zároveň. O průvodu napsal v obširné zprávě pro „Deutsche Turn-Zeitung“ zpravodaj Hans Brendicke, že se vyznačoval pestrostí, zejména pokud šlo o zachycení scén z dějin „Turnen“.⁵⁹⁷ Opomenout nelze ani to, že na programu tělocvičných akcí stálo mimo jiné vstoupení londýnských turnerů představující bavorskému publiku box a fotbal. Nebylo sice záhodno, aby se turner přiklonil k těmto disciplínám, ovšem v rámci prezentace různých „tělesných cviků pokud možno všech civilizovaných národů“ se patřilo ukázat v kontinentální Evropě

⁵⁹² Stefan ILLING, *Zwischen Körperertüchtigung und nationaler Bewegung. Turnvereine in Bayern 1848-1890*, (Kölner Beiträge zur Nationalforschung, Bd. 5) Köln 1998, s. 373-374.

⁵⁹³ Hans BRENDICKE, *Das siebente allgemeine deutsche Turnfest in München*, in: *Deutsche Turn-Zeitung* 34, 1889, s. 609-613, zde s. 609, 611.

⁵⁹⁴ TÝŽ, *Das siebente allgemeine deutsche Turnfest in München*, in: *Deutsche Turn-Zeitung* 37, 1889, s. 657-659, zde s. 658.

⁵⁹⁵ *Fest-Ordnung für das siebente deutsche Turnfest in München von 21. Juli bis 4. August 1889*, in: *Deutsche Turn-Zeitung* 23, 1889, s. 385-386, zde s. 386; Hans BRENDICKE, *Das siebente allgemeine deutsche Turnfest in München*, in: *Deutsche Turn-Zeitung* 36, 1889, s. 639-642, zde s. 639.

⁵⁹⁶ S. ILLING, *Zwischen Körperertüchtigung und nationaler Bewegung*, s. 376-377.

⁵⁹⁷ H. BRENDICKE, *Das siebente*, in: *Deutsche Turn-Zeitung* 36, s. 639.

málo známé druhy sportu.⁵⁹⁸ Nikdy by Německý turnerský svaz s odvoláním na Jahnovy premisy o německosti „Turnen“ nepřipustil, aby se na jeho akcích byť jen prezentovalo cokoli, co mělo něco společného se sportem, stejně jako by – opět se dovoláváje učení Jahna – nerozesílal pozvánky turnerským spolkům v Konstantinopoli, Petrohradě a Rio de Janeiru, jako to učinilo právě Německé turnerstvo.⁵⁹⁹ V neposlední řadě se ve svých průvodech snažil dosáhnout přesného opaku pestrobarevného procesí, které se podle něj neslučovalo s ideou všenněmecké pospolitosti. V turnerských slavnostech Německého turnerského svazu se tedy obráží určitá rigidita, zdůrazňovaná prostota, agresivita a uniformita, jež sice mohly souviset i s finanční situací svazu, více však s jeho ideologií. Od slavností provozovaných a popisovaných Friedrichem Ludwigem Jahnem se ale lišily akce obou dvou svazů, každé svým specifickým způsobem.

V. III. Festivity bez cvičení

Čistě ideologického charakteru nabývaly netělocvičné slavnosti Německého turnerského svazu, druhý typ aktivit, jejichž konání se přes zdánlivou neprovázanost s „Turnen“ těšily v turnerských spolcích podle všeho značné popularitě. Z plejádý těchto festivit budou blíže představeny jen svátky letního a zimního slunovratu, protože právě jejich rozbor nabízí lépe jak analýza jiných festivit osvětlení dosud málo akcentovaných aspektů turnerské mentality. K těmto pozoruhodným událostem se navíc dochovalo více informací nežli k tanečním slavnostem či jiným příležitostným akcím, o nichž lze při stavu současného bádání konstatovat pouze toliko, že existovaly.

Od Severního moře po jižní Tyrolsko a od Alsaska po Moravu,⁶⁰⁰ čili umělecky vyjádřeno „od severského pobřeží, bičovaného vlnami a bouřemi, až do jižních zemí k tyčícím se třpytivým Alpám, od východních stepních plání až k západní Ardenské župě“⁶⁰¹ si turneři přáli, aby po setmění 23. června, tedy na svátek Jana Křtitele, z vrcholů kopců a hor vzplanuly mohutné ohně, které by v gigantickém prstenci objaly celé Všeněmecko. Jestliže dříve účastníci tohoto prastarého zvyku věřili, že jejich pole

⁵⁹⁸ Týž, *Das siebente allgemeine deutsche Turnfest in München*, in: Beilage zu Nr. 35 der Deutschen Turn-Zeitung, Leipzig, den 29. August 1889, s. 631-632, zde s. 631.

⁵⁹⁹ HAUPTAUSSCHUSS DES SIEBENTEN DEUTSCHEN TURNFESTES, *Siebentes Deutsches Turnfest in München*, in: Beilage zu Nr. 21 der Deutschen Turn-Zeitung, Leipzig, den 23. Mai 1889, s. 351.

⁶⁰⁰ DIE SCHRIFTLICHTUNG, *Die Sonnwendfeier*, in: Deutscher Turner-Hort 11, 1894, s. 66-67, zde s. 66.

⁶⁰¹ *Sommers-Sonnwende*, in: Heimdall 13/14, 1898, s. 82-83, zde s. 82.

nebude úrodné, nespátří-li světlo svatojánského ohně,⁶⁰² domnívaly se turnerské spolky v symbolické návaznosti na tuto představu, že všude tam, kde září jejich ohně, se pevně uchytilo pravé německví, germánství.⁶⁰³ V době napjatého nacionalismu konce 19. století reinterpretovali turneři a podobně uvažující spolky tradiční lidovou slavnost v duchu „völkisch“ idejí a ze zapalování ohňů o letním slunovratu tak učinili nepřehlédnutelný prostředek vlastní identifikace.⁶⁰⁴

V souladu s romantizujícím pojetím historie vysvětlovaly německonacionální kruhy letní i zimní slunovrat jako mýtickou oslavu slunečního boha Baldura. Podle legendy zabil nešťastnou náhodou tohoto nejkrásnějšího, nejmoudřejšího a nejlepšího ze všech germánských bohů jeho slepý bratr Hödar, bůh zimy. Jelikož Baldurovu mrtvolu spálili bohové na ohromné hranici,⁶⁰⁵ napodobovali podle představ „völkisch“ ideologů 19. století germánské kmeny tuto událost rovněž zapalováním ohňů a to symbolicky v den, kdy slunce dosáhlo nejvyššího bodu a poté umíraje uvolňovalo místo temné zimě. Hořící vatry od Dolního Rakouska až po severní Čechy proto více než slunovrat uctívaly pohanského boha a analogické interpretace se dočkaly i svíčky na vánočních stromech při zimním slunovratu.⁶⁰⁶

Otázku, odkdy se radikálně smýšlející turneři připojili k odedávna existujícímu a populárnímu zvyku⁶⁰⁷ a zda jej už od počátku chápali jako „mocnou zbraň proti všemu neněmeckému“,⁶⁰⁸ nelze prozatím uspokojivě zodpovědět. Výše bylo uvedeno, že Jahn ohně Jana Křtitele znal, nikde ve svých spisech však nedával pokyn k tomu, aby si turneři tento svátek osvojili jako jeden ze svých identifikačních znaků. Slavnost si turnerské spolky mohly přisvojit zhruba na počátku 70. letech 19. století,⁶⁰⁹ ovšem k proměně jejího významu zřejmě došlo pod vlivem propagační kampaně německonacionálních rakouských novin a spolků⁶¹⁰ až o necelých dvacet let později.⁶¹¹

⁶⁰² Richard WOLFRAM, *Die Jahresfeuer*, (Veröffentlichungen der Kommission für den Volkskundeatlas in Österreich, Bd. 4) Wien 1972, s. 82.

⁶⁰³ *Sonnwende*, in: Deutscher Turner-Hort 13, 1894, s. 80-81, zde s. 80.

⁶⁰⁴ Gunther HIRSCHFELDER, *Mittsommer, Sonnwende und Johannisfeuer im Rheinlad zwischen Tradition und Inszenierung*, in: Rheinisch-westfälische Zeitschrift für Volkskunde 50, 2005, s. 101-140, zde s. 132.

⁶⁰⁵ Pierre GRIMAL, *Mythen der Völker*, Bd. 3, Frankfurt 1967, s. 80-82.

⁶⁰⁶ Karl TEUT, *Das Weihnachtsfest in germanischer Beleuchtung*, in: Kyffhäuser 51, 1887, s. 401-403, zde s. 401.

⁶⁰⁷ Werner GALLER, *Sonnwend- und Johannisbrauch in Niederösterreich*, (Katalog des Niederösterreichischen Landesmuseum, Bd. 123) Wien 1982, s. 9.

⁶⁰⁸ *Sonnwende*, s. 80.

⁶⁰⁹ Matthias ZENDER (Hrsg.), *Die Termine der Jahresfeuer in Europa. Erläuterung zur Verbreitungskarte*, (Forschungen zum Ethnologischem Atlas Europas und seiner Nachbarländer, Bd. 1) Göttingen 1980, s. 53.

⁶¹⁰ Salcburské periodikum Kyffhäuser se například v roce 1887 pokoušelo osvětlit smysl Vánoc jako germánského zimního slunovratu. K. TEUT, *Das Weihnachtswest*, s. 401-403.

Tomu by odpovídala i skutečnost, že právě na konci 80. let se mnohé spolky zejména Dolnorakouské turnerské župy začaly profilovat jako extrémně nacionální, a hledaly tudíž způsob, jakým by se mohly vyhranit vůči liberálnějším turnerským spolkům – Německé turnerstvo totiž takto interpretovaný slunovrat neslavilo.

Přesto se zvyk uvnitř Německého turnerského svazu pravděpodobně uchycoval jen velmi pozvolna a nikoli bez obtíží. Opakovaně totiž Franz Xaver Kießling ve svých literárních příspěvcích prohlašoval, že je svatou národní povinností každého árijského Němce podílet se na svátku slunovratu,⁶¹² jiný autor v podobném duchu hovořil o nutnosti každého „árijsky uvažujícího“ zasadit se o udržení tohoto „praárijského, dobře německého zvyku“,⁶¹³ a ještě v roce 1900 se v „Deutscher Turner-Hort“ objevil článek o správném způsobu oslav.⁶¹⁴ Z tónu, jakým byly úvahy předkládány, se zdá, jako by na spolky byl vytvářen nátlak k provádění daného svátku. Každoročním zprávám v „Deutscher Turner-Hort“ o slavení slunovratu, stereotypně uvozovaným slovy o několikaleté kontinuitě v udržování svátku,⁶¹⁵ informacím o spolcích, které poprvé zapálily svou vatra, a přehledu v rubrice „Merktafel“, kdy který spolek bude slunovrat slavít, je ostatně také možné rozumět jako důraznému doporučení ostatním turnerským spolkům, aby zvyk rovněž přijaly. Naprosto jednoznačnou díkci pak hovoří výzva redakce Svazové rady z roku 1900 k zasílání pohlednic ze svátků slunovratu, aby mohl vzniknout přehled o tom, které spolky slavnost pořádaly a které nikoli.⁶¹⁶ Na základě všech těchto údajů vznikají pochybnosti o spontaneitě akcí a jejich skutečné oblibě.

Evidentně jsme tedy svědky geneze nové nacionální festivity, svou novou interpretační hodnotou Jahnovi zcela neznámé, která byla turnerům víceméně vnucována s poukazem na vykonstruovanou teorii o kontinuitě germánských tradic. Ve

⁶¹¹ Turnerský spolek vídeňského Nového města (Wiener Neustädter Turnverein) pro příklad oslavil svátek prvně roku 1887 (*Der Wiener-Neustädter Turnverein*, in: Kyffhäuser 25, 1887, s. 200) a První vídeňský turnerský spolek podle Kießlinga až o tři roky později. (Franz Xaver KIEßLING, *Das deutsche Fest der Sommer-Sonnwende, beleuchtet in Mütthe und Meinung, Glaube und Brauch des Volkes*. Wien 1907, s. 24). Salcburské periodikum Kyffhäuser ovšem už v roce 1888 informovalo o tom, jak právě První vídeňský turnerský spolek podněcoval nacionální kruhy Vídně a Dolního Rakouska k účasti na slavnosti. Viz: *Germanenfeier*, in: Kyffhäuser 22, 1888, s. 181.

⁶¹² F. (Franz Xaver) KIEßLING, *Auf zur Feier der Sommer-Sonnwende!*, in: Heimdall 12, 1899, s. 85; TÝŽ, *Wann sollen wir Einzelfeste*, s. 286; TÝŽ, *Das deutsche Fest*, s. 20.

⁶¹³ BOTE A. D. WALDVIERTEL, *Sommersonnwende*, in: Deutscher Turner-Hort 12, 1897, s. 94-95, zde s. 94.

⁶¹⁴ E. W. (neznámý autor), *Ueber die richtige Abhaltung der Sonnwendfeier*, in: Deutscher Turner-Hort 12, 1900, s. 85-86.

⁶¹⁵ Takto začíná převážná část článků z roku 1897. Např. P. v. J. (neznámý autor), *Ottakringer Turnverein*, in: Deutscher Turner-Hort 2, 1897, s. 12; Rn. (neznámý autor), *Deutscher Turnverein Berlin*, in: Deutscher Turner-Hort 3, 1897, s. 22.

⁶¹⁶ DER BUNDESRATH, *Deutscher Turnerbund*, in: Deutscher Turner-Hort 21, 1900, s. 165-166, zde s. 165.

skutečnosti nebyl zvyk zapalovat ohně při slunovratech a jiných významných dnech roku záležitostí výlučně germánských kmenů, ale byl běžný i mimo křesťanskou Evropu u všech starých náboženství.⁶¹⁷ Spojení tradičních ohňů se svátkem Jana Křtitele má mít původ ve východním Středomoří a rozšíření se dočkalo až v raném středověku vlivem křesťanské církve.⁶¹⁸

Jenomže křesťanským nádechem svátků spolky Německého turnerského svazu jednoznačně opovrhovaly. „Černé“, jak stojí ve čtvrté kapitole, řadil svaz mezi tradiční nepřátele německého národovectví a turnerství, a znovuvzkříšení údajného germánského svátku lze tudíž pojímat nejdříve jako pochopitelný důsledek tohoto postoje a následně jako vítaný příspěvek k antiultramontánnímu hnutí „Los von Rom“. Na příkladu nahrazování „árijských“ svátků slunovratu svátkem Jana Křtitele a narození Krista chtěli turneři prokázat lstivost „zžidovštělé“ církve a její snahu zničit podstatu němectví. Teorie o potlačení germánských zvyklostí ve prospěch křesťanských byla stálým prvkem nejen slavnostních projevů při zapalování ohňů, nýbrž také různých informačních brožur a článků v „Deutscher Turner-Hort“ a „Heimdall“.⁶¹⁹ Franz Xaver Kießling tuto hypotézu navíc ještě zakomponoval do svého místopisného díla „Eine Wanderung im Poigreiche“, kde pokoutnou srovnávací jazykovědou charakterizoval kostel Jana Křtitele v Mörderingu jako církevní náhradu za původně germánské obřadní místo.⁶²⁰ Tím Jahnovo učení dokonale převrátil, neboť podle Jahna ani staří Germáni nebyli žádnými vyznavači model a byli nejlépe ze všech evropských národů připraveni pro přijetí pravého křesťanství, které si v čisté podobě díky Lutherovi udrželi dodnes.⁶²¹ Co Jahn nazýval jako přijetí a rozvoj, se u Kießlinga a ve „völkisch“ prostředí změnilo ve vnucení a úpadek. Zda však Jahn vůbec něco takového napsal, bylo ke konci 19. století taktně zamlčeno.

Jestliže měla být patřičně zdůrazněna kontinuita se starogermánskou tradicí, musel svátek získat podobu ritualizované předkřesťanské festivity. Ne nadarmo tedy například

⁶¹⁷ R. WOLFRAM, *Die Jahresfeier*, s. 82; I. WEBER-KELLERMANN, *Saure Wochen*, s. 83-84, W. GALLER, *Sonnwend- und Johannisbrauch*, s. 21.

⁶¹⁸ M. ZENDER, *Die Termine*, s. 112-113.

⁶¹⁹ F. X. KIEßLING, *Das deutsche Fest*, s. 5-6, 13-14; Týž, *Auf zur Feier*, s. 85; Aurelius POLZER, *Sonnenwende. Wesen und Bedeutung und Bräuche des germanischen Festes der Sommersonnwende*, Graz 1902, s. 6; Guido von LIST, *Das deutsche Mithentum im Rahmen eines Jahres*, in: Heimdall 24, 1898, s. 145-146; *Deutscher Turnverein Hannover*, in: Deutscher Turner-Hort 14, 1897, s. 110-111.

⁶²⁰ Franz Xaver KIEßLING, *Eine Wanderung im Poigreiche. Landschaftliche, vorgeschichtliche und volksgeschichtliche Betrachtungen über die Oertlichkeiten Horn, Rosenberg, Altenberg, Drei-Eichen, Messern, Nondorf, Haselberg u. a., sowie deren Umgebung mit besonderer Berücksichtigung der deutschen Vorzeit und auf Grundlage von Mithen, Meinung und Sage des Volkes*, Horn 1899, s. 42-43.

⁶²¹ F. L. JAHN, *Deutsches Volkstum*, s. 225.

Kießling z pozice autority v oblasti studia národních zvyklostí ve svých člancích barvitě vykresloval scény z domnělých dávnověkých germánských slavností.⁶²² Podobně jako ostatní⁶²³ očividně usiloval, aby se tyto popisy staly předlohou pro tehdejší program znovu oživeného svátku, což se mu z velké části také podařilo. Ze zpráv různých spolků totiž plyne, že oslavy letního slunovratu probíhaly často podle naprosto stejných vzorců sestavených z rozličných starodávných lidových zvyklostí.⁶²⁴ Právě díky nim vznikala dojem nepřetržité kontinuity. Při letním slunovratu byla proto nejdříve pečlivě postavena hranice a po jejím zapálení předseda spolku pronesl řeč, v níž se v patetickém stylu vracel ke germánské mytologii, původu celé akce a k jejímu významu pro „boj o udržení našeho národovectví“.⁶²⁵ Následně v programu většinou nechyběly sborové písně, tance v kruhu kolem ohně, turnerská cvičení, přeskakování ohně a vyhazování květinových věnců do plamenů, kdy byla současně pronášena různá zaklínadla a přání.⁶²⁶ V dolnorakouském Drosendorfu, kde sídlil Kießling, zaznělo v roce 1891 při obětování květin ohni mimo jiné „Heil Jahn!, Heil Bismarck!, Heil Schönerer!“⁶²⁷ A při zimním slunovratu v roce 1898 ve Frýdlantu vhodil řečník do ohně pro nedostatek bylin „jeden český, jeden židovský a jeden mezinárodní denní tisk s přáním, aby bůh Němců stejně tak zničil všechny nepřátele“.⁶²⁸ Že se v celém počínání pod zástěrkou oslavy slunovratu, respektive germánského boha Baldura, skrýval agresivní antisemitismus a antislavismus, prokazuje také Kießlingův návrh, aby si shromážděný národ v případě, že na hranici bude upalována symbolická postava, do ní promítal představu nepřátel německého národa.⁶²⁹

Pro oslavu zimního slunovratu, záměrně nazývaného podle germánského výrazu pro sluneční kotouč „giuo“⁶³⁰ jako „Julfeier“, byly charakteristické mnohem skromnější rysy. Podmíněno to bylo už samotnou skutečností, že se slavnost neodehrávala

⁶²² F. X. KIEBLING, *Das deutsche Fest*, s. 10-11; v případě zimního slunovratu viz TÝŽ, *Das Julfest*, in: *Deutscher Turner-Hort* 24, 1895, s. 199-201.

⁶²³ Např. *Deutsche Weihnachten*, in: *Heimadall* 7, 1896, s. 37; A. POLZER, *Sonnenwende*, s. 5-6.

⁶²⁴ R. WOLFRAM, *Die Jahresfeier*, s. 21.

⁶²⁵ *Deutscher Turnverein Hannover*, in: *Deutscher Turner-Hort* 14, 1897, s. 110-111, zde s. 110.

⁶²⁶ WSLA, EWT, Karton 1, složka Jahresberichte des 1. Wiener Turnvereins 1864 1867, 1870, 1872, 1873, 1884, 1885, 1900, 1901, 1902, 1904, 1905, 1917, 1931, *Jahresbericht des Ersten Wiener Turnvereins über das 41. Vereinsjahr 1901*. Wien 1902, s. 4; *Jahresbericht des Ersten Wiener Turnvereins über das 42. Vereinsjahr 1902*, Wien 1903, s. 3-4; *Jahresbericht des Ersten Wiener Turnvereins über das 44. Vereinsjahr 1904*, Wien 1905, s. 9; *Sonnwendfeier*, in: *Deutscher Turner-Hort* 7, 1891, s. 7; SPEER, *Sonnwendfeier und Waldfest des Turnvereins „Jahn“ in Zwettl*, in: *Deutscher Turner-Hort* 14, 1892, s. 6; A. POLZER, *Sonnenwende*, s. 7.

⁶²⁷ *Drosendorf*, in: *Deutscher Turner-Hort* 9, 1891, s. 7.

⁶²⁸ *Deutscher Turnverein „Jahn“ zu Friedland*, in: *Deutscher Turner-Hort* 1, 1898, s. 6.

⁶²⁹ F. X. KIEBLING, *Das deutsche Fest*, s. 18.

⁶³⁰ Manfred BECKER-HUBERTI, *Lexikon der Bräuche und Feste*, Freiburg – Basel – Wien 2001, s. 181.

v otevřeném prostoru, nýbrž v hostincích a hospodách, ačkoli se ozývaly i hlasy volající po slavení svátku v přírodě. První krok k tomu učinil Turnerský spolek „Friesen“ v Hernals (Turnverein „Friesen“ Hernals), jenž v roce 1896 ozářil zimní noc vatrou na Bisambergu.⁶³¹ Výzvy se chopil ve „völkisch“ záležitostech evidentně velmi agilní frýdlantský spolek, neboť ten na Vánoce zapálil oheň na Frýdlantském vrchu a teprve den na to uspořádal posezení v hostinci, což pro většinu spolků nadále zůstávala běžnější praxe.⁶³² Obří vatru a s ní spjaté aktivity proto nahradily kromě předávání dárků spíše projevy a společné písně, jejichž obsah se nesl ve zcela stejném duchu jako při letním slunovratu.⁶³³ Franz Xaver Kießling kdysi například dostal pohlednici s básní „Jul-Heil zum Neujahr!“, jejíž první dvě sloky začínají slovy „O Tannenbaum, du Arierbaum!“ a „O Tannenbaum, du Wikingsbaum!“⁶³⁴ Ve zkratce se tu opětovně snoubí zásadní elementy ideologie Německého turnerského svazu: rasový antisemitismus, antiklerikalismus, historismus. Ať se tedy svátek slunovratu pořádal venku nebo vevnitř, s ohněm nebo bez něj, nikdy nepostrádal silný ideový podtext, odpovídající principům Německého turnerského svazu.

Prozatím nesnadno zodpověditelnou otázkou zůstává, do jaké míry se turneři vnitřně ztotožňovali s náboženským obsahem germánského svátku. Pro tuto problematiku by bylo zapotřebí jak jemnějších metodologických nástrojů, tak především jiných pramenů, protože oficiální publicistika svazu se často více blíží propagandě, než aby vedla do duše jednotlivých turnerů. Neujasněný vztah mezi křesťanstvím a pohanstvím způsoboval turnerům nejedno dilema. V odporu proti katolické církvi, umocněném ještě ke konci století Schönererovými antiultramontánními výpady, se shodli snad všichni, obtížněji se však zaujímalo stanovisko vůči protestantismu. Na jedné straně tak převládaly určité sympatie k postavě Martina Luthera a Bismarckův okřídlený výrok „My Němci se nebojíme ničeho na světě nežli Boha“ se stal nejen součástí titulku „Uverfälschte Deutsche Worte“ Georga von Schönerer,⁶³⁵ ale také uzavíral často zpívanou píseň „Wahlspruch der Deutschen“.⁶³⁶ Na

⁶³¹ *Wintersonnwendfeier*, in: Deutscher-Turner-Hort 4, 1897, s. 33-34.

⁶³² *Deutscher Turnverein „Jahn“ zu Friedland*, s. 6; EKKEHARD, *Deutscher Turnverein „Jahn“, Friedland in Deutschböhmen*, in: Deutscher Turner-Hort 2, 1898, s. 14-15.

⁶³³ Viz např. *Turnverein „Jahn“ in Währling*, in: Deutscher-Turner-Hort 1, 1896, s. 7; *Friedland in Böhmen*, in: Deutscher Turner-Hort 3, 1896, s. 35; *Das Deutsche Turnverein Jahn in Berlin*, in: Deutscher Turner-Hort 5, 1896, s. 57.

⁶³⁴ WSLA, EWT, Karton 3, (Teil I.), složka Franz Kießling: Korekturbögen von 2 Broschüren mit Beilage 1897, 1907, nedatovaná pohlednice zaslaná Heinrichem Schwarzem Franzi Xaveru Kießlingovi.

⁶³⁵ *Unverfälschte deutsche Worte* 1, 1889.

⁶³⁶ *Deutsche Verbindung „Jahn“ in Gablonz a. N.*, in: Deutscher Turner-Hort 17/18, 1898, s. 147; Slova viz: Karl IRO (Hrsg.), *Deutschvölklicher Taschenmerk-Zeitweiser auf das Jahr 1896*, Wien 1895, s. 128.

straně druhé tu byly negující postoje Franze Xavera Kießlinga, které blíže analyzovala předchozí kapitola. Výsledkem tohoto zmateného quasi-učeneckého diskurzu bylo, že frýdlantský spolek v roce 1897 požadoval, aby Čechy rozdrtil Donar svými blesky,⁶³⁷ zatímco o rok později to měl být již jakýsi „bůh Němců“.⁶³⁸

Představa, že by novodobou germánskou rasou oduševňovala také germánská mentalita, prezentovaná nejnápadněji pomocí předkřesťanských festivit, musela na mnohé působit lákavě. Franz Xaver Kießling, dokazující svými archeologickými nálezy a sémantickou analýzou přežívání germánských zvyklostí i v současnosti, Quido von List, balancující se svou ariosofickou teorií na hranicích pokoutného okultismu, Adolf Reinecke, který se snažil skloubit křesťanskou víru s vírou v germánské bohy,⁶³⁹ a na ně navazující Ernst Wachler, Wilhelm Schwaner nebo Ludwig Fahrenkrog se svými již ryze pohanskými teoriemi⁶⁴⁰ činili očividně vše pro nalezení a prosazení alternativy ke křesťanskému náboženství.

Uvědomit si je třeba závěrem tři věci: zaprvé, náběhy k pohanskému světonázoru, tak jak je rozvinuli Wachler se Schwanerem a Fahrenkrogem, se rodily v rakouském „völkisch“ prostředí a turnerské spolky na ně měly konáním atavistických festivit bezesporu velký vliv. Zadruhé, řadovému turnerovi musely znít diskuze o tom, zda Ježíš byl Árijec, zda nad germánskými bohy stojí ještě jeden bůh nebo jestli mezi křesťanským a germánským pohledem na svět existuje nepřekonatelná propast, dosti vzdáleně. Zda tedy chápal slavnosti v duchu Kießlingových zásad zůstává tedy nevyjasněné. A zatřetí, s původními Jahnovými úvahami nemá slavení předkřesťanských svátků společného vůbec nic. Teze, která zazněla při „Julfeier“ frýdlantského spolku, totiž že je nejvyšší čas, aby skutečně německy cítící následovníci Jahna vytrhli ze zapomnění germánské zvyky, úmyslně potlačované donucovací vládou římské církve,⁶⁴¹ je aplikování Jahnova odkazu v oblasti, do níž jeho učení v podstatě nezasahovalo.

Přes pochybnosti vědců, že svátky slunovratu souvisely u Germámů s bohem Baldurem,⁶⁴² se svazový zvyk udržel v nezměněném provedení a interpretaci i po první

⁶³⁷ EKKEHARD, *Deutscher Turnverein „Jahn“*, s. 101.

⁶³⁸ *Deutscher Turnverein „Jahn“ zu Friedland*, in: *Deutscher Turner-Hort* 1, 1898, s. 6.

⁶³⁹ Adolf REINECKE, *Deutsches Galubentum und deutsche Weltanschauung*, in: *Heimdall* 5, 1899, s. 29-32.

⁶⁴⁰ Uwe PUSCHNER, *Die völkische Bewegung im wilhelminischen Kaiserreich: Rasse, Sprache, Religion*, Darmstadt 2001, s. 225-262.

⁶⁴¹ EKKEHARD, *Deutscher Turnverein „Jahn“*, *Friedland in Deutschböhmen*, s. 14.

⁶⁴² Viktor GERAMB, *Deutsches Brauchtum in Österreich. Ein Buch zur Kenntnis und zur Pflege guter Sitten und Bräuche*, Graz 1926, s. 53-56.

světové válce jako demonstrace pevnosti a stálosti světonázoru německonacionálních turnerů.⁶⁴³ I v případě slavností zaměřených primárně na cvičení se po první světové válce sotva co změnilo, a pokud ano, pak jen k radikálnější formě. V roce 1930 se členové Prvního vídeňského turnerského spolku opět těšili na svazovou turnerskou slavnost do Innsbrucku, od níž si slibovali „veselé, rasově čisté setkání německých Turnerů“.⁶⁴⁴ A v květnu roku 1936 podnikli turneři vídeňské turnerské župy pochod se zátěží. Obdobně jako když bezmála před třiceti lety pochodovali při celosvazové turnerské slavnosti po hlavní třídě v Innsbrucku, byl i tentokrát krok turnerů „přímý a pevný“ a v jejich vážných pohledech „ležela pevná a odhodlaná vůle“.⁶⁴⁵ Ani ze sémantického, ani z obsahového hlediska tedy nezpůsobila první světová válka žádný výrazný posun – rozhodně ne takový, jaký zapříčinil příklon dolnorakouských spolků k „völkisch“ hnutí v 80. letech 19. století.

V. IV. *Symboly*

K všenněmecky laděnému podtónu idejí Německého turnerského svazu, potažmo celého „völkisch“ milieu, demonstrovánému apoteotickým vzýváním Německé říše, přistupovala rakouská administrativa se značným despektem, protože správně vycítila v takovém konání protidynastický a protistátní náboj. Sedanské nebo Hohenzollernské slavnosti, které doprovázelo holdování německého císaři, se sice pořádaly pouze v říšskoněmeckých spolcích Německého turnerského svazu,⁶⁴⁶ avšak i tak se rakouská část svazu neustále pohybovala v hledáčku správních úřadů a Damoklův meč restriktivních opatření, který visel nad činností radikálních turnerů, se nejednou utrhł. V důsledku toho nepředstavovala bílá místa se slovem „Zabaveno“ (Beschlagnahmt) v článku „Jahn und Bismarck“ v „Deutscher Turner-Hort“ z roku 1900 žádnou výjimku a jen dokazuje, jak se turnerské periodiku svou radikalitou blížilo „Unverfälschte

⁶⁴³ Např. *Sonnwendfeier*, in: *Mitteilungen des Ersten Wiener Turnvereins an seine Angehörige* 7, 1927, s. 47; *Julfeier*, in: *Mitteilungen des Ersten Wiener Turnvereins an seine Angehörige* 1, 1929, 2; P. (neznámý autor), *Unsere Julfeier*, in: *Mitteilungen des Ersten Wiener Turnvereins an seine Angehörige* 1, 1934, s. 5.

⁶⁴⁴ *Unser nächstes Ziel ist Innsbruck*, in: *Mitteilungen des Ersten Wiener Turnvereins an seine Angehörige* 3, 1930, s. 17.

⁶⁴⁵ Alfred HINZ, *Froh klingt unser Lied durchs weite Land*, in: *Mitteilungen des Ersten Wiener Turnvereins an seine Angehörige* 7, 1936, s. 14.

⁶⁴⁶ *Sedanfeier des Deutschen Turnvereins Berlin*, in: *Deutscher Turner-Hort* 18, 1894, s. 124-126; L. (neznámý autor), *Deutscher Turnverein Berlin*, in: *Deutscher Turner-Hort* 21, 1897, s. 167; METZNER, *Deutscher Turnverein Berlin*, in: *Deutscher Turner-Hort* 10, 1897, s. 77-79;

Deutsche Worte“ Geoga von Schönerer, jehož noviny se zásahům cenzury také nevyhnuly.⁶⁴⁷

Za této situace, kdy se neuvědomělé a příliš otevřené přihlášení k všenněmecké ideologii mohlo stát důvodem pro rozpuštění slavnosti i spolku, se stupňovala snaha vyjadřovat ideje pomocí jinotajných kódů. Různým symbolům, kterými se turnerské spolky obecně s chutí obklopovaly již od dob Jahna, nyní připadla funkce sdělit svým obsahem to, co stát zakazoval vyřknout přímo. Úřadům smysl symboliky samozřejmě nezůstal utajen a jednání spolků je přivádělo do krajního zoufalství. Stěžíti totiž dokázaly určit, zda například zazpívání „Wacht am Rhein“ nebo použití černo-červeno-zlaté trikolóry mají klasifikovat jako výraz pouhého ztotožnění se s němectvím nebo jako holdování politice, což by již bylo v rozporu se spolkovým zákonem. Ze všech stran proto přes policejní ředitelství a místodržitelství přicházely až k ministerstvu vnitra jako poslední instanci stížnosti spolků – a to nejen Německého turnerského svazu – na rozhodnutí policejního ředitele a místodržitele týkající se zákazu nošení spolkových odznaků či vlajek.⁶⁴⁸ Do konfliktu se rádi vměšovali také poslanci Říšské rady, v případě „völkisch“ spolků tandem „Radikálních nacionálně německých schöneriánů“ (Radikal deutschnationale Schönerianer) a příslušníků „Klubu německé nacionální strany“ (Club der deutschen Nationlparte),⁶⁴⁹ kteří ministru předkládali kolektivní interpelace.

Nerozhodnost a nedůslednost úřadů dokládá rozporný stav panující v povolování symbolů ve zkoumaném údobí - stav, jenž se interpelujícím politikům proměňoval v efektní zbraň. Ukažme si to na několika příkladech. Tradiční setkání štyrskohradeckých studentů techniky v roce 1893 bylo rozpuštěno proto, že jeden ze studentů, aniž by vyslovil Bismarckovo jméno, připil na „stavitele Německé říše“,⁶⁵⁰ ale „Deutscher Turner-Hort“ týž rok bez problémů otevřeně pěl pajány na právě zemřelého Helmuta hraběte von Moltke⁶⁵¹ a o tři roky později při příležitosti turnerské slavnosti

⁶⁴⁷ Viz např. Unverfälschte deutsche Worte 10 a 19, 1899.

⁶⁴⁸ Např. Österreichisches Staatsarchiv (dále jen OeStA), Allgemeines Verwaltungsarchiv (dále jen AVA), Inneres, Ministerium des Inneren (dále jen MdI), Allgemeine Reihe – Teil 2 Akten, Karton 920: Vereinsakten – Veteraten-, Turn- und Schützenvereine, A-C, protokol č. 53107/06, žádosti turnerského spolku v Biřobožnici o nošení vlajek a šerp; Karton 933: Vereinsakten – Veteraten-, Turn- und Schützenvereine, Wien 1900-, protokol č. 3831/01, jednání o povolení vlajky turnerskému spolku „Deutsche Turngemeinde Wien“

⁶⁴⁹ Karl IRO (Hrsg), *Deutschvölklicher Taschenmerk-Zeitweiser auf das Jahr 1896*, Wien 1895, s. 81.

⁶⁵⁰ OeStA, AVA, Inneres, MdI, Präsidium, Akten Teil 1, Karton 576: Schul-, Studenten-, Sportvereine, 1893-1895, protokol č. 262/1893, interpelace ze zasedání 18. ledna 1893.

⁶⁵¹ A. E. (Anton EDELMÜLLER), *Helmut von Moltke – tod!*, in: Deutscher Turner-Hort 4, 1891, s. 1-2; DR. H. (neznámý autor), *Deutscher Heldentod*, in: Deutscher Turner-Hort 6, 1891, s. 4.

v Salcburku nechal otisknout dokonce v řadě za sebou portrét Jahna, Bismarcka a Schönerera.⁶⁵² Roku 1895 se radikální poslanci zastali jednoho pěveckého spolku z Vídně, kterému byla zakázána vlajka s černo-červeno-zlatými barvami a parolou „nefalšovaný, věrně německý a svobodný, to nechť je heslem našeho zpěvu“ (Unverfälscht, treudeutsch und frei, uns' res Sanges Losung sei!). Jak je pak možné, ptali se poslanci v interpelaci, že „jiné spolky, jako turnerské, studentské, pěvecké atd.“ takovou vlajku mít mohou?⁶⁵³ Turnerskému spolku „Jahn“ Währing (Turnverein „Jahn“ in Währing) sice ještě v roce 1901 byla vlajka s trikolórou také poněkolkáté zapovězena,⁶⁵⁴ nicméně jiný spolek Německého turnerského svazu vyzdobil místnosti jednoho hostince už v roce 1891 v barvách ožehavé trikolóry, když jej přijel navštívit sám Georg von Schönerer.⁶⁵⁵ V některých případech muselo spornou záležitost rozřešit až soudní jednání, někdy dávající spolkům za pravdu, že se úřady dopustily svým postupem porušení ústavy. To se v roce 1900 přihodilo Turnerskému spolku z Laibachu (Turnverein Laibach). Říšský soud mu povolil černo-červeno-zlatou vlajku, neboť ta měla mít v jeho případě jen národní, nikoli politický charakter. Zároveň soud dodal, že takovéto nejednoznačnosti se musí řešit případ od případu.⁶⁵⁶ Situace tedy umožňovala poté, co se k obratnému, kurážnému a vytrvalému manévrování přidružilo i štěstí a náhoda, využívat rozmanitou symboliku pro manifestace idejí.

Škála symboliky a emblémů se rozpínala od zmíněné trikolóry přes řadu hesel, dubové listí, chrpu až po turnerský a hákový kříž a nepřeborné množství písní a básní. Na následujících stránkách budou jednotlivé symboly analyzovány detailně. Stabilní základy, na nichž svaz vybudoval svou řeč symbolů, dal turnerskému hnutí Friedrich Ludwig Jahn. Od něj také údajně pochází kombinace černé, červené a zlaté barvy: když se totiž do Lützowova oddílu hlásili dobrovolníci, jimž se nedostávalo uniforem, měl být na Jahnův popud oděv každého bojovníka obarven načerno a opatřen zlatými knoflíky a červenými manžetami, límci a nárameníky.⁶⁵⁷ Trikolóry se po

⁶⁵² Leopold SLEPIZA, *Jahn-Bismarck-Schönerer*, in: Deutscher Turner-Hort 16. 1896, s. 162-164, zde s. 162.

⁶⁵³ OeStA, AVA, Inneres, MdI, Präsidium, Akten Teil 1, Karton 576: Schul-, Studenten-, Sportvereine, 1893-1895, protokol ministerstva vnitra č. 3048/1893, interpelace poslance Haucka a soudruhů.

⁶⁵⁴ OeStA, AVA, Inneres, MdI, Allgemeine Reihe - Teil 2 - Akten, Karton 933: Vereinsakten – Veteranen, Turn- und Schützenvereine, Wien, 1900-, protokol ministerstva vnitra č. 13025/1901, 126689/1903.

⁶⁵⁵ O. (neznámý autor), *Turnverein „Jahn“ in Zwettl*, in: Deutscher Turner-Hort 15, 1891, s. 17.

⁶⁵⁶ OeStA, AVA, Inneres, MdI, Allgemeine Reihe - Teil 2 Akten, Karton 925: Vereinsakten – Veteranen-, Turn- und Schützenvereine L, rozhodnutí říšského soudu z 18. ledna 1900.

⁶⁵⁷ Erardo C. RAUTENBERG, *Schwarz-Rot-Geld: Das Symbol für nationale Identität der Deutschen*, [online], [cit. 2008 - 03 - 23] Dostupný z WWW: < <http://www.politische-bildung->

osvobozeneckých válkách chopily turnerské a studentské spolky, dvě spojitě nádoby, jež z ní učinily krví hrdinů posvěcený symbol sjednoceného a svobodného Německa. Vznikem Německé říše v roce 1871 zaujala ovšem místo oficiálních barev pruská černo-bílo-červená trikolóra a z černo-červeno-zlaté se staly rázem barvy těch, kteří sjednocení Německa nepovažovali ještě za dokončené. Říšskoněmecký spolek Všeněmecký svaz (Alldeutscher Verband) se sice snažil nalézt určitý kompromis, když v roce 1897 pro svou spolkovou vlajku navrhoval kombinaci černé, bílé, červené a zlaté barvy,⁶⁵⁸ ovšem jedině, čeho tím dosáhl, byla ostrá konfrontace názorů, v níž se realizoval nejhlučněji opět Hermann von Pfister-Schwaighusen, neúnavný propagátor tradiční trikolóry. Proponovanou kombinaci označil za zrůdu⁶⁵⁹ a nadále provolával „Heil pyšnému praporu, záruce všenečmecké budoucnosti“, který podle něj jako jediný nejlépe vystihuje podstatu němečtství: barva černého havrana, Odínova zvířete, se podle něj snoubí s krvavým štítem boha války Zia a blondatou barvou vlasů Germánů.⁶⁶⁰

O černo-červeno-zlaté trikolóře jako vlastních svazových barvách spolky budoucího Německého turnerského svazu nikdy nepochybovaly, neboť je přijímaly ve smyslu barev turnerského hnutí jako přirozené dědictví Friedricha Ludwiga Jahna. Teprve s činností Georga von Schönerer ztratily barvy „čistě teoretický charakter“ a staly se zbraní proti monarchii. Německý turnerský svaz patřil k těm, u nichž došlo právě k takovému přerodu. Proto „po mém nástupu do úřadu,“ psal dolnorakouský místopředseda ministru vnitra, „byly všem spolkům tyto barvy zakázány.“ „Ovšem,“ pokračoval dále a vyjádřil paradox svého jednání, „existují ve spravovaném území také spolky, které (...) mají vlajky a odznaky v černo-červeno-zlatých barvách, aniž by o to byly úředně žádaly. Ve většině případů to jsou dlouho existující spolky, které se ustavily v době, kdy se ještě nevytvořilo dnes tak do popředí vystupující národní vědomí v protikladu k rakušanství.“⁶⁶¹ Například První vídeňský turnerský spolek spadl do této kategorie.

brandenburg.de/extrem/pdf/schwarz_rot_gold.pdf >; Kristin Anne SCHÄFER, *Die Völkerschlacht*, in: Etienne Francois - Hagen Schulze (Hrsg.), *Deutsche Erinnerungsorte*, Bd. 2, München 2001, s. 187-201, zde s. 191; Ferdinand STRAUBE, *Turnvater Jahn*, Prag 1888, s. 100. Podle Fritze Langeho se však nejprve objevila vlajka, jejímiž barvami se teprve nechala inspirovat nově vzniklá uniforma. Fritz LANGE, *Friedrich Ludwig Jahn. Ein deutscher Patriot*, Berlin 1952, s. 10.

⁶⁵⁸ *Schwarz-weiß-rot-gold*, in: Heimdall 20, 1897, s. 119.

⁶⁵⁹ Zu „Schwarz-weiß-rot-gold“, in: Heimdall 21, 1897, s. 122.

⁶⁶⁰ Hermann VON PFISTER-SCHWAIGHUSEN, *Völkische Heroldnis*, in: *Deutscher Turner-Hort* 4, 1899, s. 21-22, zde s. 22; *Schwarz-rot-gold*, in: Heimdall 7, 1897, s. 40.

⁶⁶¹ OeStA, AVA, Inneres, MdI, Präsidium, Akten Teil 1, Karton 576: Schul-, Studenten-, Sportvereine, 1893-1895, dopis dolnorakouského místopředsedy ministru Taaffemu z 12. září 1893.

Třebaže se tedy Turnerskému spolku „Jahn“ ve Währing nedařilo celé roky získat povolení pro vlastní vlajku⁶⁶² a třebaže úřady byly obecně negativně naladěny proti všeneckým barvám, dařilo se Německému turnerskému svazu vyznávat při různých příležitostech pomocí tohoto symbolu svou ideologii. Pod praporem Všeněmecka se konaly všechny významnější slavnosti, které tak dokládají evidentně rostoucí benevolenci úřadů vůči jeho prezentaci. Svazová slavnost roku 1903 se konala v Berlíně, kde podmínky pro opájení se trikolórou nebyly tak rigidní jako v rakouské monarchii, avšak o čtyři roky později, kdy se slavnost pořádala v Innsbrucku, se k turnerům již spontánně přidávalo i tamní obyvatelstvo a z mnohých oken údajně vlály černo-červeno-zlaté prapory, když tisícíhlavý průvod turnerů pochodoval špalírem měšťanů nadšeně provolávajících „Heil“.⁶⁶³ Tehdy už jen stěží někdo mohl pochybovat o tom, že se akce nese v duchu slov předsedy berlínského turnerského spolku Karla Holuba, která otiskl v roce 1899 „Deuscher Turner-Hort“. Každou ze tří slok básně, v níž mluvil o boji proti nepřátelům němectví, zakončil Holub refrémem „Vítězné znamení Všeněmecka je odhaleno/Heil! třikrát Heil černo-červeno-zlatému praporu“.⁶⁶⁴

K rozhodnutí týkajícímu se povolení černo-červeno-zlaté vlajky Turnerského spolku v Laibachu připojil říšský soud domněnku, že politického významu nabývá spojení barev teprve tehdy, když je doprovázeno okolnostmi, které trikolóře přikládají politický význam.⁶⁶⁵ Takovým doprovodným jevem, k němuž se odhodlal samozřejmě říšskoněmecký spolek, mohla být Schönererova parola „Čistotou k jednotě“. Při slavnostním svěcení své, Pfister-Schwaighusenem zatracované, černo-bílo-červeno-zlaté vlajky v roce 1898 dával berlínský spolek „Jahn“ uvedené barvy přímo do souvislosti se Schönererovým rasově-všeneckým heslem.⁶⁶⁶ Německý turnerský svaz byl podle všeho opatrnější, heslo a barvy nepropojoval, nicméně Schönererův výrok okamžitě od jeho uvedení ve známost v roce 1889 přijal za své⁶⁶⁷ a od prvního čísla „Deutscher Turner-Hort“ tvořilo nedílnou součást titulu svazového periodika. V prvních dvou číslech to bylo dokonce znázorněno obrázkem: mladý turner v levici držící

⁶⁶² OeStA, AVA, Inneres, MdI, Allgemeine Reihe - Teil 2 Akten, Karton 933: Vereinsakten - Veteranen-, Turn- und Schützenvereine, Wien – 1900-, protokol 13025/1901, 26689/1903, jednání o povolení vlajky turnerskému spolku Währing.

⁶⁶³ 5. *Deutsches Turnerbundfest in Innsbruck*, in: Innsbrucker Nachrichten 165, 1907, s. 4-6, zde s. 5.

⁶⁶⁴ Karl HOLUB, *Schwarz-roth-gold*, in: Deutscher Turner-Hort 12/13, 1899, s. 78.

⁶⁶⁵ OeStA, AVA, Inneres, MdI, Allgemeine Reihe - Teil 2 Akten, Karton 925: L, obálka 8142/190, opis rozhodnutí říšského soudu o stížnosti turnerského spolku v Laibachu.

⁶⁶⁶ M. RICHTER, *Deutscher Turn-Verein „Jahn“ Berlin*, in: Deutscher Turner-Hort 14/15, 1898, s. 110-122, zde s. 111.

⁶⁶⁷ Např. FFFF (neznámý autor), *Eine turnergeschichtliche Richtigstellung*, in: Deutscher Turner-Hort 3, 1894, s. 18.

ohromný prapor se zmíněným heslem pravicí nasazuje dubový věnec na bustu Friedricha Ludwiga Jahna, čímž byla obrazně vyjádřena domnělá návaznost ideologie.⁶⁶⁸

Mezi „völkisch“ smýšlejícími turnery se heslo nakonec dočkalo takové popularity, že zastínilo Jahnem v „Die Deutsche Turnkunst“ zavedené „Čilý, svobodný, veselý, zbožný“ (Frisch, frei, fröhlich, fromm),⁶⁶⁹ které se ve „völkisch“ prostředí vyskytovalo velmi zřídka, snad i proto, že při obecném antikatolickém stanovisku svazu vyvstával problém s interpretací slova „zbožný“.⁶⁷⁰ Ne že by se svaz Jahnova hesla nadobro zřekl. Do „Deutscher Turner-Hort“ přispíval přeci kdosi zakrývající svou identitu v nezpochybnitelné narážce na ideální vlastnosti turnera pozoruhodnou zkratkou FFFF⁶⁷¹ a čas od času se čtyři adjektiva vynořila v básních a pojednáních, v nichž se ovšem projevuje tendence vykládat „fromm“ z nacionálního hlediska. Poslanci říšské rady Karlu Hermannu Wolfovi se pod oním slovem skrýval „mysl pro vše ušlechtilé“⁶⁷² a v jedné básni v periodiku Německého turnerského svazu její autor opentlil výraz tolika poetickými okrasami, že vůbec není jasné, co pod pojmem myslel: „zbožný jako nejvěrnější duše matky/zbožný jako počátek spanilého mládí/ zbožný necht' je činný mysl turnera.“⁶⁷³ Poněkud proto zaráží, když berlínský turnerský spolek „Jahn“, navíc při oslavě „Julfeier“, vnímal „fromm“ v čistě náboženské kontextu.⁶⁷⁴ Ruku v ruce s nejednotným pojetím křesťanského náboženství tedy podle všeho šlo také různé chápání slova „fromm“, ačkoli je patrné, že berlínský spolek svou interpretací vybočoval z řady. Vždyť i Aurelius Polzer, společně v Felixem Dahnem nejoblíbenější básník Německého turnerského svazu, si za titul jedné ze svých básní v „Deutscher Turner-Hort“ zvolil raději Schönererovo heslo nežli to Jahново.⁶⁷⁵

S lákavou nabídkou se na turnerské spolky v „Deutscher Turner-Hort“ v pravidelných reklamách obracel jistý Adolf Belada. Spolky si u něj mohly objednat odznak erbovitého tvaru s obligátní všenněmeckou trikolórou. Odznak nelemovalo žádné úderné heslo, jen název spolku, avšak ze špice erbu vycházely dubové snítky s dvěma

⁶⁶⁸ Deutscher Turner-Hort 1 a 2, 1891, pokaždé s. 1.

⁶⁶⁹ Friedrich Ludwig JAHN - Ernst EISELEN, *Die Deutsche Turnkunst*, (Kultur-Kuriosa, Bd. 16) München 1979, s. 315.

⁶⁷⁰ Nejen Německý turnerský svaz, ale i říšskoněmecké turnerské spolky se mnohdy stěží vyrovnávaly s pojmem „fromm“. K tomu blíže Gertrud PFISTER, „Frisch, fromm, fröhlich, frei“, in: Etienne Francois - Hagen Schulze (Hrsg.), *Deutsche Erinnerungsorte*, Bd. 2, München 2001, s. 202-219.

⁶⁷¹ Např. FFFF, *Eine turnergeschichtliche Richtigstellung*.

⁶⁷² K. (Karl) H. (Hermann) WOLF, *Moderne Jugend*, in: Deutscher Turner-Hort 16, 1892, s. 3.

⁶⁷³ A. THOMA, *Frisch, froh, fromm, frei*, s. 7.

⁶⁷⁴ *Der Deutsche Turnverein „Jahn“ zu Berlin*, in: Deutscher Turner-Hort 5, 1896, s. 57.

⁶⁷⁵ Aurelius POLZER, *Durch Reinheit zur Einheit*, in: Deutscher Turner-Hort 16, 1892, s. 1.

žaludy, jimiž bylo barevné poselství erbu ještě podtrženo.⁶⁷⁶ Od časů osvobozenec­kých válek, kdy se dub stával častým motivem osvobozenec­kých písni jako metafora síly, majestátu a pevnosti, byl tento strom pojímán jako jeden ze symbolů Německa.⁶⁷⁷ Jeho listy dekoroval Německý turnerský svaz s chutí významné spisy,⁶⁷⁸ dubové byly větve, jež se vkládaly na skráně vítězů turnerských soutěží, z dubového větvo­ví byl upleten také věnec, který s černo-červeno-zlatými pentlemi a nápisem „Durch Reinheit zur Einheit“ položily spolky braniborské župy k soše Jahna na Hasenheide.⁶⁷⁹ Dubový byl les, před nímž stávali germánští bojovníci v ikonografických doprovodech textů.⁶⁸⁰ Dub, asociující sílu, a les, který evokoval přirozené germánské prostředí a vyvolával zároveň představu uniformní jednoty, byly ve svazu zakotveny také sémanticky. Vzpomeňme na Kießlingovu metaforu z „Feinde deutscher Turnerei“, podle níž ze stromu německého „Turnen“ uhnívá vlivem židovské rostliny větev za větví. Dubem byl metaforizován turner, jenž „vzdorujíc bouřím a nepřátelském násilí má své kořeny hledat v německém národě a svou sílu čerpat z čirého německého citu“,⁶⁸¹ lesem pak byl charakterizován kolektiv turnerů nebo celý národ.⁶⁸² Pokud chtěl svaz dát najevo svou náklonnost k německému, neměl k dispozici jednoduššího symbolu než právě dubu.

Oč méně v porovnání s dubem se v dochovaných materiálech objevuje chrpa, o to více je její mluva přímější a radikálnější. Doposud se nepodařilo osvětlit, proč právě tato rostlina má být „odznakem německých nacionalistů“ a proč by se jí měli zdobit pouze ti, kteří „věrně drží s německým národem a ve slově a činu jsou opravdově němečtí“.⁶⁸³ Ve studovaných spisech Friedricha Ludwiga Jahn se chrpa jako symbol vlastenectví a všenněmectví nevyskytuje, a tak se s největší pravděpodobností jedná o rakouský vklad do repertoáru symbolů „völkisch“ hnutí. Ve velkém stylu si chrpou posloužil Karl Iro v roce 1897, když ji pro svůj kapesní kalendář na následující rok

⁶⁷⁶ *Abzeichen für Turnvereine etc.*, in: Deutscher Turner-Hort 2, 1894, s. 6.

⁶⁷⁷ Dieter DÜDING, *Organisierter gesellschaftlicher Nationalismus in Deutschland (1808-1847). Bedeutung und Funktion der Turner- und Sängervereine für die deutsche Nationalbewegung*, (Studien zur Geschichte der neunzehnten Jahrhunderts, Bd. 13.) München 1984, s. 98.

⁶⁷⁸ *Festschrift für das 4. Bundesturnfest des Deutschen Turnerbundes*, Berlin 1903, 1. Lieferung, s. 1-4.

⁶⁷⁹ *Gau Brandenburg*, in: Deutscher Turner-Hort 17/18, 1898, s. 145-147, zde 145.

⁶⁸⁰ *Festschrift*, přebal; *Der Deutsche Turnverein Hannover*, in: Deutscher Turner-Hort 4, 1898, s. 31.

⁶⁸¹ WSLA, EWT, Karton 1, složka Verschiedene Drucksachen, Berichte über einzelne Turnveranstaltungen, Nachrufe. 1862-1931 - TEJA, *Schwarz-roth-gold!*, in: *Festschrift zum Bundes-Turnfest in Asch verbunden mit der Feier des 50jährigen Bestandes des Turnvereins Asch am 22. und 23. Heuerts 1899/2012 n. N.*

⁶⁸² Karl PRÖLL, *Turner und Eichenwald*, in: *Festschrift für das 4. Bundesturnfest des Deutschen Turnerbundes*, Berlin 1903, 2. Lieferung, s. 8; K. IRO, *Deutschvölklicher Taschenmerk-Zeitweiser auf das Jahr 1896*, s. 128.

⁶⁸³ Tamtéž, s. 38.

použil na přebalu, a to ještě provázanou stuhou se Schönererovým heslem.⁶⁸⁴ Kromě Kießlingova „Eine Wanderung im Poigreiche“ a Polzerova „Sonnenwende“, kde je chrpy užito coby dekorativního prvku,⁶⁸⁵ se tato rostlina v pramenech rakouského turnerského „völkisch“ prostředí příliš neobjevuje, což nemá znamenat, že turneři její význam neznali a nepoužívali ji. Pouze se o ní nemuselo psát, neboť se jevila buď jako příliš samozřejmá, nebo příliš detailní. Ovšem pokud při župním cvičení v roce 1888 ke Karlu Kreißovi přistoupila jistá dvanáctiletá dívka v bílých šatičkách a ozdobená dubovým listovím, aby mu slavnostně předala kytici chrp a růží,⁶⁸⁶ a pokud se do ohňů při svátcích slunovratu také vhažovaly chrpy,⁶⁸⁷ zajisté se nemohlo jednat o pouhou náhodu.

Na Baladově návrhu odznaků zaujme kromě výše vedených elementů také masivní tzv. turnerský kříž vprostřed erbovního pole. Ačkoli turnerský kříž vznikl teprve ve 40. letech 19. století a nebyl objevem Friedrich Ludwiga Jahna,⁶⁸⁸ provází turnerské hnutí v různých modifikacích až do dnešních dnů. Osvojil si jej i Německý turnerský svaz, přestože turnerský kříž sestává ze čtyř „F“, tedy počátečních písmen inkriminovaného jahnovského turnerského hesla. Kříž má tuto podobu: k písmenu „F“ se druží doleva otočené druhé „F“ a na těchto dvou písmenech spočívají v zrcadlovém převrácení zbylá dvě „F“.

Turnerskému kříži začal však již koncem 19. století v radikálních kruzích konkurovat kříž hákový, „znak znovuzrození, vznešené světelné víry, jenž nás oduševňuje, symbol jednoty árijské rasy, v níž jediné ‚milujeme své nejbližší‘, zdokonalujeme se a kráčíme kupředu k ušlechtilému lidství“,⁶⁸⁹ jak napsal typickým stylem „völkisch“ idejemi prodchnutý anonym v „Heimdall“. Tezi rakouské historičky Brigitte Hamann, že se svastika do „völkisch“ prostředí začala šířit až od roku 1907, kdy se znak stal poznávacím znamením Quido von Listem založeného mystického svazu Armánů, je tudíž třeba vlivem nově nalezených informací poupravit.⁶⁹⁰ O hákovém kříži se totiž v „völkisch“ milieu diskutovalo již mnohem dříve, minimálně od

⁶⁸⁴ Tamtéž, přebal.

⁶⁸⁵ F. X. KIEßLING, *Eine Wanderung*, úvodní stránka; A. POLZER, *Sonnenwende*, s. 3.

⁶⁸⁶ A. E. (pravděpodobně Anton EDELMÜLLER), *VIII. Gauturnen des niederösterreichischen Turngaues am 8. und 9. September d. J. in Zwettl*, in: Mittheilungen des Niederösterreichischen Turngaues 4, 1888, s. 46-55, zde s. 47.

⁶⁸⁷ F. X. KIEßLING, *Das deutsche Fest*, s. 17.

⁶⁸⁸ Turnerský kříž byl navržen v roce 1844 jistým mědirytcem, který se jej o dva roky později marně snažil prosadit za oficiální znak turnerského hnutí. S postupem času se však symbol všobecně uchytil. Gertrud PFISTER, „Frisch“, s. 207.

⁶⁸⁹ *Über das „Hackenkreuz“*, in: Heimdall 22, 1900, s. 161-162, zde s. 162.

⁶⁹⁰ B. HAMANN, *Hitlers Wien*, s. 298.

roku 1898, kdy se v „Heimdall“ rozvinula debata nad symbolem „všeněmectví a germánství“. Jiný anonymní autor sice hákový kříž prozatím odmítal jako „nepoužitelný pro naše mimořádné germánství“,⁶⁹¹ v jednom však byli všichni zajedno, totiž že svastika představuje prastarý árijský symbol slunečního kotouče, rozšířený mezi všemi árijskými národy od Indie až po Německo.⁶⁹² A oslava hákového kříže ve článku, z něhož pochází úvodní citace, dává tušit, že svastiku bude čekat velká budoucnost. Ba co více, tento článek není ničím jiným než přepisem textu původně otištěného v innsbruckém „völkisch“ periodiku „Scherer“. Jestliže právě on přinesl zprávu o tom, že hákový kříž je prastarou formou slunečního kotouče, „který se v mnohých končinách naší vlasti v noci při letním slunovratu hořící kutálí z horských štítů do údolí“, znamená to, že musel vycházet ze zkušeností v rakouském prostředí. Jelikož hlavními nositeli tradice „völkisch“ interpretovaného slunovratu byli turneři Německého turnerského svazu, lze předpokládat, že mezi nimi docházelo ke splývání představ slunce s hákovým křížem jakožto starým runovým symbolem, ačkoli z jejich strany se pro tuto hypotézu nedostává důkazů.⁶⁹³

Podíl na zavedení hákového kříže do turnerského prostředí – a Franz Benda na to upozornil jako první⁶⁹⁴ – si osoboval i Fanz Xaver Kießling. Údajně již v roce 1892 podnítil jistého zlatníka a člena Prvního vídeňského turnerského spolku k výrobě „germánských přívěšků pro štěstí“. Protože se však na tuto událost rozpomněl po padesáti letech ve své poslední knize, v níž se snažil prezentovat se dalším generacím jako zasloužilý arizátor Rakouska, ztrácí uvedená zpráva svou relevanci. Objektivněji se již jeví pokračování Kießlingem započatého příběhu: roku 1905 měla vzniknout v Německém turnerském svazu myšlenka spojení čtyř „F“ do formy hákového kříže. Uměleckého ztvárnění se ujal jistý berlínský turner a z jeho rukou vzešel roku 1907 oficiálně přijatý svazový znak, a to v podobě 4 „F“ uspořádaných do hákového kříže, přičemž vždy dva háky každého ramene byly kruhovitě stočeny k dalšímu ramenu. Díky

⁶⁹¹ *Über das alldeutsche Abzeichen*, in: Heimdall 4, 1899, s. 33.

⁶⁹² J. (neznámý autor), *Nochmals ein alldeutsches Abzeichen*, in: Heimdall 3, 1899, s. 15.

⁶⁹³ Jisté indicie ale poskytuje extrémně patetická a pochmurná hra o slunovratu od Guida von List, v jejímž grafickém doprovodu se vyskytují všechny dosud zmíněné symboly jako dubové listí, chrpa a v různých formách i hákový kříž. Při fascinaci tímto svátkem v Německém turnerském svazu a vzhledem ke kontaktům mezi svazem a Listem je nepochybné, že se jeho turnerům dostala do rukou i tato brožura a že se i díky ní setkali se svastikou. Guido von LIST, *Sommer- Sonnwend- Feuerzauber. Das wiederhergestellte, wuotansdienstliche Brauchtum der Feuertödtung sowie der Feuerzeugung zur Begehung der Sommer-Sonnwende, des Sterbetages der Sommersonne und der Geburt der Wintersonne*, Innsbruck sine dato (1902 – poznámka knihovny).

⁶⁹⁴ Franz BENDA, *Der Deutsche Turnerbund 1889. Seine Entwicklung und Weltanschauung*, (Diss. an der Phil. Fakultät der Uni. Wien) Wien 1990, s. 269-271.

tomu získal znak kruhovitou podobu a pro osm namísto čtyř háků se mu říkalo dvojitý hákový kříž.⁶⁹⁵

V žádném jiném symbolu se s takovou lapidárností neobráží úvahy předešlých sto šedesáti stran textu - v něm se nejnápadněji vyjevuje syntéza tradičních Jahnových ideálů s novým radikálním proudem. Až se znaku zhostí sudetské turnerské spolky,⁶⁹⁶ autoritativně vedené Konradem Henleinem, bude Kießlingovými slovy hákový kříž již znázorňovat „spojení tisícileté Východní marky s německou pravlastí“,⁶⁹⁷ sen celého „völkisch“ hnutí a částečně i Friedricha Ludwiga Jahna.

Doposud se podrobnější analýzy dočkaly pouze vizuální symboly, ovšem stejnému významu, ne-li ještě většímu, se těšily i básně a písně. Vyjadřovat se pomocí veršů bylo v Německém turnerském svazu velmi běžné. Mnohými básněmi byl prokládán „Deutscher Turner-Hort“; ve verších se přednášely projevy i dramatické kusy. Bezpochyby tak měla být prokázána vyspělost německého jazyka a ulehčeno zapamatování – ne nadarmo se „Einheit“ rýmuje s „Reinheit“. Na druhé straně jde jen stěží ověřit, zda se zveřejňované básně dále šířily a recitovaly. Protože se jejich obsah věnoval čistě ideologickým záležitostem, vyloženým v předešlé kapitole, a protože většinou operovaly s již analyzovanými symboly, je další podrobnější rozbor ponechán stranou, aby vzniklo více prostoru pro zatím nedotčenou tematiku písní.

Na počátku tradice pěstování vlasteneckých písní v turnerských spolcích stál opět Friedrich Ludwig Jahn, který v turbulentním roce 1813 pod heslem „Boj bez písně nemá žádný důraz“ (Kampf ohne Sang hat keinen Drang)⁶⁹⁸ vydal sbírku obsahující 12 děl tohoto žánru od různých jeho současníků. Neobsáhlou knížečku nazval „Deutsche Wehrlieder“ a jejími hlavními čtenáři se měli podle dedikace stát příslušníci Lützowova oddílu.⁶⁹⁹ Právě proto se téma velmi nesnášenlivých a brutálních veršů omezilo na konflikt s „odvěkým nepřítelem“. Úvodní píseň Ernsta Moritze Arndta „Was ist des Deutschen Vaterland“ tak zaujímá nejen svou pozicí, nýbrž také jemně tklivou melodií a vizí velkého sjednoceného Německa zcela výjimečné místo v rámci celé sbírky.⁷⁰⁰

Ernst Moritz Arndt, Theodor Körner, také jednou písní zastoupený v Jahnově sbírce, a Max von Schenkendorf se díky mimořádnému vlasteneckému náboji svých děl

⁶⁹⁵ Franz Xaver KIEBLING, *Turnerisches und völkisches Geschehen im Wandel der Zeiten*, Wien 1940, s. 431-433.

⁶⁹⁶ *Sudetendeutsche Turnbewegung. Ein Bilderbuch*, Frankfurt am Main 1967, s. 47, 49.

⁶⁹⁷ F. X. KIEBLING, *Turnerisches und völkisches Geschehen*, s. 433.

⁶⁹⁸ Friedrich Ludwig JAHN, *Deutsche Wehrlieder für das Königlich-Preussische Frei-Corps*, in: Carl Euler (Hrsg.), *Friedrich Ludwig Jahns Werke*, Bd. I., Hof 1884, s. 387-404, zde s. 387.

⁶⁹⁹ Tamtéž.

⁷⁰⁰ Tamtéž, s. 392-393.

stali zářícími hvězdami na nebi turnerského zpěvu, jejichž věhlasu se ostatní turneři svými lyrickými pokusy marně snažili přiblížit. V komplexu písní, jejichž zpívání se proměnilo v nepostradatelný element turnerského života, se Dietru Düdingovi podařilo rozeznat několik zákonitostí. Předně si povšiml, že se v nich opakuje několik motivů jak se symbolickým významem, tak nepokrytě artikulovaným podtextem. Dub, Rýn či postavu Arminia Cheruska tak běžně doplňovaly politické sentence, touha po svobodě a božská legitimace násilí páchaného vůči nepřátelům ve prospěch vlasti. Jednalo se přitom o prvky, jež si i nadále uchovaly svou výpovědní hodnotu, neboť v roce 1848, jak dále vysvětlil Düding, byly turnerům všechny tyto metafory stále pochopitelné a turneři jich ve své lyrické produkci nadále užívali, ačkoli pojem svobody a sjednocení se vlivem nových politických podmínek dočkal určitého významového posunu.⁷⁰¹

Pro situaci v Německém turnerstvu, jehož vznikem se písňová tradice nikterak nepřerušila, se lze opřít o výzkum Michaela Krügera, jenž analyzoval zpěvníky z roku 1863 a 1885. Výsledkem jeho důsledného bádání bylo překvapivé zjištění, že ve zpěvníku z 80. let výrazně ubylo písní s historickým, patriotickým a šovinistickým námětem ve prospěch skladeb o lásce a víně. Třebaže se obsah oblíbených písní v porovnání s počátky „Turnen“ nebo s polovinou 19. století značně proměnil, konstantní zůstala funkce zpěvu jakožto jednoho z nejvýznamnějších prostředků turnerské a hlavně národní identity.⁷⁰² Odpovídal tomuto trendu také vývoj v Německém turnerském svazu?

Do takové hloubky, jíž svou analýzou dosáhli Düding s Krügerem, nemá předkládaná studie ambice ponořit se, a to nejen proto, že její těžiště spočívá v komparaci a recepci, nýbrž také proto, že nebyly nalezeny vhodné zpěvníky, jež by umožňovaly stejnou metodu práce, jakou na nastřádaný materiál aplikovali oba dva zmínění autoři. Kvůli nedostačujícím podkladům nelze ani naskicovat obsahové spektrum písní, ani poměr mezi tematickými okruhy. Na základě velmi útržkovitých údajů v „Deutscher Turner-Hort“ a v Irově kalendáři, podepřených studiem dochovaných pramenů Prvního vídeňského turnerského spolku, je ovšem možné určit nejčastěji zpívané písně Německého turnerského svazu. Pokud se dopisovatelé svazového orgánu neomezili na lakonické konstatování, že při slavnosti byly zpívány

⁷⁰¹ D. DÜDING, *Organisierter gesellschaftlicher Nationalismus*, s. 94-109, 270-282.

⁷⁰² Michael KRÜGER, *Körperkultur und Nationsbildung: die Geschichte des Turnens in der Reichsgründungsära. Eine Detailstudie über die Deutschen*, (Reihe Sportwissenschaft, Bd. 24) Schorndorf 1996, s. 347, 352-368.

„německé“ nebo „nacionální“⁷⁰³ písně, bývají nejčastěji uváděny Arndtovy písně „Der Gott der Eisen wachsen ließ“, též známá jako „Vaterlandlied“,⁷⁰⁴ a „Was ist des Deutschen Vaterland“,⁷⁰⁵ dále „Erneuter Schwur“ čili „Wenn alle untreu werden“ Maxe von Schenkendorfa,⁷⁰⁶ „Wahlspruch der Deutschen“, píseň také označovaná podle první sloky jako „Hast du den Lied der alten Eichen“,⁷⁰⁷ dále „Deutsches Weihelied“⁷⁰⁸ a „Sind wir vereint“⁷⁰⁹ nebo „Deutschland, Deutschland über alles“ Hoffmanna von Fallersleben. „Heil Dir im Siegeskranz“, oficiální hymnu Německé říše, tu a tam zanotovaly říšskoněmecké spolky,⁷¹⁰ zatímco se jen málokdy stalo, aby nějakou slavnost neukončila nepřekonatelně populární píseň Maxmilian von Schneckenburgera „Wacht am Rhein“.⁷¹¹ Také když Německé turnerské sdružení „Friesen“ Prvního vídeňského spolku v roce 1895 slavilo své 400. hospodské setkání, sáhlo po osvědčených autorech Arndtovi a Schenkendorfovi.⁷¹² Díla obou dvou zazněla i o tři roky dříve na první všesvazové slavnosti v Liberci, ovšem v repertoáru se vedle nich navíc objevila Hauckova píseň „Durch Reinheit zur Einheit“.⁷¹³ Od téhož autora pohází rovněž píseň „Ritter Georg hoch!“, kterou společně s většinou výše uvedených skladeb zahrnul Karl Iro ve svém kalendáři do oddílu „Slova německonacionálních písní“ (Deutschnationale Liederworte),⁷¹⁴ a kterou zřejmě pod názvem „Schönererlied“ pěl Německé turnerské sdružení „Jahn“ (Deutsche Turn-Verbindung „Jahn“) v Jablonci nad Nisou v roce 1898 při slavnosti letního slunovratu a Turnerský spolek Ottakring (Turnverein Ottakring) o rok dříve při stejné příležitosti.⁷¹⁵

⁷⁰³ *Turnverein Trumau*, in: *Deutscher Turner-Hort* 11, 1891, s. 7.

⁷⁰⁴ *Der Erste Wiener Turnverein*, in: *Deutscher Turner-Hort* 19, 1897, s. 149-150, zde s. 149.

⁷⁰⁵ *Gau Brandenburg*, in: *Deutscher Turner-Hort* 17/18, 1898, s. 145-147, zde s. 145.

⁷⁰⁶ X. *Gauturntag des Niederösterreichischen Turngaues*, in: *Deutscher Turner-Hort* 13, 1891, s. 3-4, zde s. 3; *Erster Wiener Turnverein-Turnverein Jahn in Währling*, in: *Deutscher Turner-Hort* 16, 1900, s. 119.

⁷⁰⁷ *Deutscher Turnverein „Jahn“ Friedland in Böhmen*, in: *Deutscher Turner-Hort* 13, 1897, s. 102.

⁷⁰⁸ *Turnverein „Jahn“ in Währling*, in: *Deutscher Turner-Hort* 1, 1898, s. 4-5, zde s. 5.

⁷⁰⁹ *Deutsche Turnverbindung „Jahn“, Gablonz a. d. N.*, in: *Deutscher Turner-Hort* 19/20, 1898, s. 160.

⁷¹⁰ Např. SCHU. (neznámý autor), *Deutscher Turnverein Birnbam a. W.*, in: *Deutscher Turner-Hort* 21, 1897, s. 178; H. SCH. (neznámý autor), *Deutscher Turnverein Hannover*, in: *Deutscher Turner-Hort* 14/15, 1898, s. 112-113, zde s. 113; *Turnverein „Deutsche Wacht in Münster*, in: *Deutscher Turner-Hort* 19, 1895, 158.

⁷¹¹ Např. *Obergrund-Turnfest*, in: *Deutscher Turner-Hort* 13, 1893, s. 5; Ed. B. (neznámý autor), *Deutscher Turnverein Hannover*, in: *Deutscher Turner-Hort* 17, 1900, s. 130-131, zde s. 131.

⁷¹² Wiener Stad- und Landesarchiv (dále jen WSLA), *Erster Wiener Turnverein* (dále jen EWT), Karton 1, 2. Verschiedene Drucksachen, Berichte über einzelne Turnveranstaltungen, Nachrufe. 1862-1931, slova k písním zpívaným při 400. hospodském setkání německonacionálního Turnerského sdružení „Friesen“ Prvního vídeňského spolku spojeném s oslavou jeho desetileté existence.

⁷¹³ WSLA, EWT, Karton 1, Verschiedene Drucksachen, Berichte über einzelne Turnveranstaltungen, Nachrufe. 1862-1931, slova k písním při první svazové slavnosti 14. a 15. srpna 1892.

⁷¹⁴ Karl IRO (Hrsg.), *Deutschvolklicher Taschenmerk-Zeitweiser auf das Jahr 1896*, Wien 1895, s. 129.

⁷¹⁵ P. v. J. (neznámý autor), *Ottakringer Turnverein*, in: *Deutscher Turner-Hort* 2, 1897, s. 12; *Deutsche Turn-Verbindung „Jahn“, Gablonz a. N.*, in: *Deutscher Turner-Hort* 17/18, 1898, s. 147.

Jelikož ve zprávách o festivitech jakéhokoli druhu byly podtrhovány právě tyto písně a prakticky nikdy nebyly zmiňovány písně s milostným či jakýmkoli jiným námětem, zdá se, že Německý turnerský svaz mnohem silněji než Německé turnerstvo lpěl na tradičních písních, užívaje i téměř po sto letech metaforických obrátů vzniklých za osvobozenecých válek. Libování si v jejich vážném, patetickém tónu ostatně odpovídalo i konzervativnímu charakteru svazu. Novému myšlenkovému proudu, s nímž souzněla ideologie Německého turnerského svazu, odpovídala slova oslavné písně o „vůdci Východní marky“ a také písně s jeho známým heslem. „Völkisch“ smýšlení se promítalo ale i do chápání starších písní: Arndtova slova o německé říši od Baltského moře po sever Itálie musela znít jinak Jahnovým uším v roce 1813 a jinak uším rakouských radikálních turnerů ke konci 19. století. Pod nepřáteli si v písni „Der Gott, der Eisen wachsen ließ“ Německý turnerský svaz zajisté nepředstavoval jen Francouze, ale kteréhokoli ze svých současných protivníků – Arndt totiž důmyslně v žádné sloce nepřítel nepojmenoval. V době, kdy se tak urputně mluvilo o správném a falešném výkladu Jahna, doznala zajisté i Schenkendorfova slova „stanou-li se všichni nevěrní, pak my zůstaneme věrní“ významové proměny. A z „Wacht am Rhein“, zhudebněné v rok Jahnovy smrti, se stala bojovná hymna, zpívaná nejen Německým turnerským svazem, ale celým rakouským „völkisch“ milieu.⁷¹⁶

I na posledních příkladech této práce se tedy projevil specifický způsob nakládání Německého turnerského svazu s myšlenkovým dědictvím Friedricha Ludwiga Jahna. Většina symbolů, trikolórou počínaje a písněmi konče, byla známá již turnerům první vývojové fáze turnerského hnutí. Vlivem „völkisch“ ideologie ovšem pod nimi radikálně nacionální turneři chápali něco nového, dokonce si je i podle svého nového vkusu pozměňovali.

⁷¹⁶ *Kaiser Wilhelm Feier*, in: Kyffhäuser 12, 1887, s. 94-95, zde s. 95; OeStA, AVA, Inneres, MdI, Präsidium – Akten, Teil 2, Karton 1619: Vereine (1906-1911), protokol č. 5184/1906, dopis štyrsko-hradeckého místodržitele ministru vnitra z 9. června 1906.

Závěr

Při zpětném pohledu na provedenou analýzu recepce osobnosti Friedricha Ludwiga Jahna a jeho idejí v Německém turnerském svazu, na metody užité k dosažení kýžených výsledků a na nesnáze spjaté s nedostatkem relevantního materiálu vykrystalizovalo mezi všemi dílčími aspekty několik stěžejních tezí, které si na tomto místě zasluhují své shrnutí a vyzdvižení. Ačkoli se mnohým z nich dostalo již dříve doprovodných komentářů, nikde nebyly tyto úvahy prozatím propojeny do uceleného závěru. Na následujících stránkách je učiněna snaha urovnat, pregnantně definovat a zevšeobecnit odpovědi na otázky vyřčené v úvodu studie.

V centru pozornosti analýzy stál Friedrich Ludwig Jahn a Německý turnerský svaz, ovšem nikoli jako samostatné veličiny, nýbrž jako dva subjekty v určitém vzájemném vztahu. Pro tento účel bylo ale nezbytné stanovit jejich pozice ve vývoji turnerského hnutí. Zatímco Jahn nebylo obtížné zařadit na počátek fenoménu, vymezit místo Německého turnerského svazu v dějinách tělovýchovy již způsobovalo problémy, neboť žádná z dosavadních studií o svazu jej nedokázala vsadit do širšího kontextu. K vyřešení tohoto sporného bodu přispělo navázání na trojfázovou chronologickou klasifikaci turnerského hnutí sportovního historika Dietra Düdinga a na její prohloubení dalším expertem v tomto oboru Michaellem Krügerem. Pomocí Düdingovy teorie byla poloha Německého turnerského svazu situována na konec třetí vývojové fáze „Turnen“ a na počátek nového, Düdingem a Krügerem však již detailněji nedefinovaného období, vyznačujícího se pluralitou turnerských organizací.

Aplikováním chronologické klasifikace na využitý materiál však Düdingův koncept nebyl plně vyčerpán. Jeho pravý přínos spočíval v odlišení specifík historického pozadí jednotlivých údobí: Jahn postuloval své názory jako reakci na napoleonskou expanzi a „Turnen“ prodchnul myšlenkou boje vedoucího k svobodnému, sjednocenému národu; v druhé fázi hnutí před rokem 1848 došlo k jeho radikalizaci a politizaci, načež se ve třetí fázi, počínající od 60. let 19. století, „Turnen“ svým vlastenectvím přeměnilo v konformní oporu fungujícího režimu. Avšak tím, že Německý turnerský svaz třetí fázi zároveň překročil, musela jej zasáhnout již jiná vlna ideologie, což se mimo jiné projevilo i ve vyloučení dolnorakouských turnerských spolků z Německého turnerstva.

Až sem Düdingův ani Krügerův koncept nasahají, a musí tak být doplněny koncepcí „völkisch“ hnutí berlínského historika Uwe Puschnera. Prozkoumáním

informačních kanálů byla zjištěna úzká provázanost členů Německého turnerského svazu s aktéry tohoto středoevropského jevu, v jehož rámci se svaz oprostil od třetí fáze „Turnen“ a rozšířil obzor turnerů o zcela nové dimenze. Kontextualizovat osobnost Friedricha Ludwiga Jahna a Německého turnerského svazu se tedy podařilo teprve po zdárném prolnutí Düdingových a Puschnerových tezí. Celkově přitom vyšlo více jak jednoznačně najevo, že Jahna a Německý turnerský svaz nedělila jen široká časová proláklna, nýbrž že jednání každého z nich byla determinována zcela odlišnými podněty a že také v organizační rovině turnerského hnutí došlo po Jahnově smrti k zásadním proměnám. To vše již dává tušit, že v ideologiích obou aktérů panují značné diskrepance, ačkoli se Německý turnerský svaz pasoval na jediného myšlenkového dědice „Turnvatera“.

Bláhovost takovéto představy se vyjevila již v marné snaze svazu navázat na jazykovědnou činnost své ikony. Dnes lze jen stěží pochybovat o Jahnově mimořádném jazykovém citu, který projevil v úvodu k „Die Deutsche Turnkunst“ na úrovni teoretické stejně mistrně jako o několik stran dále na úrovni praktické, kde konstituoval dosud užívanou turnerskou nomenklaturu. Jeho purismus, prezentovaný nejviditelněji neologismy „Turnen“ a „Volkstum“, přijal Německý turnerský svaz jako kánon při práci s jazykem, aniž by však zároveň převzal Jahnovu nenucenost a nadhled. Díky tomu se nemohly jazykové experimenty svazu setkat s úspěchem a jeho přehnané úsilí o jazykovou čistotu, s agresivním důrazem ražené lingvistou Hermannem von Pfister-Schwaighusen, působilo ke konci 19. století již jako poněkud směšný anachronismus. Jakkoli však nekončící spor o poněmčení latinských názvů měsíců, o užívání gotické fraktury či arabských číslic pro pořadí panovníků mohl a stále může vyvolávat nepochopení, pro členy svazu a pro jejich blízký „völkisch“ okruh mělo toto počínání silný identifikační charakter, který vzrostl ještě poté, co se na německý jazyk začalo pohlížet jako na vlastnictví árijské rasy. Friedricha Ludwiga Jahna tedy svaz považoval za přirozenou lingvistickou autoritu, přijímal jeho metody práce s jazykem, avšak ve snaze vyrovnat se mu překračoval dobové hranice únosnosti, nehledě na to, že v souladu se zastávanou ideologií, ovšem v rozporu s Jahnem, nahlížel na péči o jazyk prizmatem rasismu.

Stejný model recepce lze spatřovat také v oblasti tělovýchovy. Komparací pojmu „Turnen“ se staršími výrazy pro tělocvičné aktivity byla nejdříve zjištěna Jahnova snaha jazykově distingovat vlastní tělovýchovný systém od ostatních tehdejších systémů, jako např. gymnastiky Johanna Gottlieba Friedricha GutsMuthse. Novem „Turnen“ totiž byl

národně-politický podtext. Tuto hodnotu „Turnen“ ovšem Německý turnerský svaz extrémně protežoval, zvláště pod tlakem stále populárnějšího, svým charakterem mezinárodního sportu. Čím více se sport deklaroval jako nadstátní, tím více se členi svazu přimykali k poslání „Turnen“ jakožto ryze německého výchovného prostředku, přičemž „německý“ zde již bylo opět chápáno v rasovém smyslu jako „árijský“.

Jestliže v akcentování provázanosti národu s „Turnen“ se Německý turnerský svaz silně přidržoval Jahnova odkazu, nečinil tak již v otázce pohlaví přijímaných členů. Pro Jahna zůstávalo „Turnen“ čistě maskulinní záležitostí. Ne že by Německý turnerský svaz tuto představu výrazně narušoval – spíše naopak ji svým militantním charakterem ještě utužoval – nicméně v jeho rámci se objevily první dámské oddíly a z žen se postupně přestala stávat pouhá okrasa turnerských akcí. Také v zavádění některých moderních cvičebních úkonů je možné spatřovat velký přínos Německého turnerského svazu, třebaže je nutné jako v případě ženského cvičení mít na paměti, co stálo v pozadí těchto novinek: pokud vize odolné germánské ženy bezpochyby přispěla k zavádění dámských oddílů, pak mnohé nové cviky opět vycházely z všudypřítomného rasismu. Aby uchránil „Turnen“ od vlivu sportu, propagoval totiž hlavní ideolog svazu Franz Xaver Kießling koncepci tzv. „národoveckého Turnen“, sestávajícího z nejelementárnějších Jahnových cviků a určeného ryze pro široké masy německého (opět myšleno rasově) národa. Vyvrcholení Kießlingových inovací avšak představovalo zavedení helénského pětiboje, pozdějšího symbolu rasové čistoty, do repertoáru cviků radikalizujících se dolnorakouských spolků. Jak vidno, i tělocvičné aktivity nechápal Německý turnerský svaz zcela v duchu Friedricha Ludwiga Jahna, neboť jeho národní poslání „Turnen“ stále více mísil se svými „völkisch“ zásadami.

Základy těchto svých „völkisch“ principů, spočívajících na rasovém antisemitismu a bezohledném nacionalismu, se Německý turnerský svaz rovněž domníval nacházet v zárodečné podobě v pracích Friedricha Ludwiga Jahna. Důkladný rozbor díla „Deutsches Volkstum“ sice potvrdil tezi o Jahnově vlastenectví, nikoli však o jeho agresivním antisemitismu, který u něj hledal Německý turnerský svaz. Z Jahnových víceméně nahodilých a především velmi řídkých zmínek o Židech vyvěrá spíše tradiční sociální antisemitismus, v žádném případě však rasová nesnášenlivost. Při recepci Jahnova nacionalismu a antisemitismu však postupoval Německý turnerský svaz velmi opatrně a důkladně. Úmyslně byla zamlčována složitá geneze Jahnových idejí, neboť fáze, kdy jako mladík horoval pro pruský nacionalismus se nehodila do všenněmecké koncepce zastávané Německým turnerským svazem. Ten si jen vybíral vhodné pasáže a

věty, radikálně je očistil od kontextu a vsadil do nových souřadnic vlastního učení, kde Jahnovy výroky získaly kýžený „völkisch“ nádech.

Světónázor Německého turnerského svazu se nejlépe zrcadlí v jeho nejpoužívanějších slovech a pojmání historie. Ve slovní zásobě, kterou dával na odív mimo jiné košatou literární produkcí, mají své místo slova, jež se v dílech Friedricha Ludwiga Jahna buď vůbec nevyskytují, nebo se v nich objevují v jiném významu. Výrazy „deutsch“, „uverfälscht“, „treu“ naplnil svaz inovativně rasovým podtextem, který se pak zcela otevřeně projevoval v pojmech typu „verjudet“, „judenrein“, či „Entjudung“. Také prosazování slova „völkisch“ namísto „national“, redukce turnerského pozdravu „Gut Heil!“ na pouhé „Heil!“ a v neposlední řadě stále častější užívání výrazu „alldeutsch“ sice dokonale souznělo s tendencemi „völkisch“ hnutí, zároveň však poukazovalo na to, že mezi repertoárem slov Jahna a Německého turnerského svazu nepanovala jednota. Nová ideologie si totiž podmínila zavedení vlastní nomenklatury. Jelikož Jahn nejtypičtějším výrazům Německého turnerského přisuzoval jiný obsah, nemohl ani usuzovat stejným způsobem jako turneři konce 19. století. Pomocí sémantické analýzy tak bylo potvrzeno, že nacionalismus a antisemitismus pojímal Jahn zcela odlišně než Německý turnerský svaz a že svazem proklamovaná totožnost jeho idejí s idejemi Jahna neodpovídala skutečnosti.

V pojmání historie došlo k podobnému posunu. Historiografové Německého turnerského svazu sice vyšli z Jahnova chápání dějin jako služebnice národní výchovy a v duchu této zásady se soustředili na velké muže a významné události. Na rozdíl od „Turnvatera“ ovšem ani do minulosti neopomněli promítnout své rasistické a nacionalistické zásady, projevující se mimo jiné v adoraci germánského starověku, bojích s Římany a v přenesení tohoto antagonismu na novověké události, v nichž Jahn, Bismarck a Schönerer figurovali jako centrální trojlístek dějin. Signifikantní se pro Německý turnerský svaz stalo pronikání jmen historických a mytologických postav do běžného jazyka a zejména nahrazení křesťanského letopočtu coby židovského výdobytku vlastním germánským letopočtem. Interpretace minulosti stejně jako užívané výrazivo mají funkci zrcadla ideologie. Zrcadlo Německého turnerského svazu nebylo to samé, jaké měl Friedrich Ludwig Jahn: bylo vypouklé, takže tytéž záležitosti odráželo jinak, byť zdánlivě podobně.

Neméně zajímavé výsledky vzešly z analýzy festivit s symbolů. Tradici turnerských slavností si Německý turnerský svaz plně osvojil i se základními prvky, které jim přiřkl již Jahn. Jenomže svaz víceméně přejal pouze jejich formy, jež naplnil vlastním

obsahem: zatímco tak Jahn demonstroval svými akcemi myšlenku sjednoceného německého národa, svazové festivity se změnilly v militantní „völkisch“ propagaci. Stejnou změnou prošly i turnerské výlety. Z komunikační strategie rané fáze „Turnen“ nabyly funkce ostentativní prezentace všenněmectví. Naprostou novinkou, jíž se svaz zcela odklonil od svého „učitele a otce“, se staly netělocvičné slavnosti slunovratu, chápané a vysvětlované jako křesťanskou církví potlačená starogermánská tradice. Ze symbolů Jahnova „Turnen“ přejal svaz mnohé, i když zároveň nikoliv s jejich podstatou. A tak došlo k tomu, že se z původní černo-červeno-zlaté trikolóry turnerského hnutí vyvinuly barvy Všeněmecka, čtyři „F“ Jahnova hesla „Frisch, Frei, Fröhlich, Fromm“, které ostatně skomíralo ve prospěch Schönererových parol, se stočila do dvojitého hákového kříže a písně osvobozeneckých válek zněly na konci 19. století za změněných společensko-politických podmínek naprosto jinak, než když je zpíval Jahn.

Závěrem může být tedy uvedeno, že se ve všech analyzovaných oblastech, od péče o jazyk, přes tělocvičné aktivity, národní ideologii až po symboliku projevoval tentýž vzorec recepce. V reakci na tehdejší problémy se svaz rád odvolával na Jahna jakožto neotřesitelnou autoritu, jeho ideje však pozměňoval pod vlivem dobových radikálních myšlenkových proudů. Do „Turnvaterovy“ ideologie vnesl prvky antisemitismu a rasismu, nesnášenlivosti, agresivity a militarismu, aby se takto vzniklým štítem dokázal ubránit proti domnělým nepřítelům z řad Židů, katolíků, Čechů, Francouzů, socialistů, zkrátka všech „neárijců“. Pomocí této „völkisch“ interpretace přispěl svaz výraznou měrou k rozšíření světonázoru, který se poté plně rozbujel nejen v radikálních meziválečných turnerských svazech, nýbrž prostřednictvím „völkisch“ hnutí také v mentalitě valné části obyvatel středoevropského německého prostoru.

Tímto shrnutím již byla částečně poskytnuta odpověď na otázku, proč bylo tolik času vynaloženo na recepci dnes již málo známého Friedricha Ludwiga Jahna ve zcela zapomenutém Německém turnerském svazu. Na příkladu rakouského-německého „völkisch“ turnerského svazu byla zevrubným rozborem symbolů, jazyka a mentality jeho členů vystihnuta zneužitelnost Jahnova mnohvrstevnatého učení. Souběžně s existencí Německého turnerského svazu sice existovaly i jiné přístupy k pojmání Jahnova odkazu, ovšem „völkisch“ interpretace nejenže byla ze všech nejradikálnější, ale za dané politicko-společenské konstelace se zcela prosadila právě ona. Německý turnerský svaz přitom nebyl v minulosti jediným subjektem, který si posloužil okleštěnými Jahnovými teoriemi k prosazení vlastní ideologie. Netrvalo totiž dlouho a

interpretace Jahnova učení ražená v úporných bojích Kießlingenem, jeho ideovými soupeřnicí a následovníky se dočista zhroutila a v Německé demokratické republice vzniklo prostředí, které vnímalo Jahnův úplně opačně. Při vybírání vhodných pasáží a zamlčování jejich plného kontextu ale postupovaly centrální tělocvičné orgány východního Německa stejně jako kdysi „völkisch“ turnerský svaz. V Jahnově učení je proto možné nalézt argumenty jak pro rasové čistky, tak pro masové socialistické tělocvičné akce, proto se různé ideologie díky tomu mohou považovat za Jahnovy dědice. Vždy jde jen o způsob interpretace textu.

S vystihnutím problematiky Jahnovy ideologie souvisí další přínos této práce spočívající v detailním zmapování geneze nové a v budoucnosti významné ideologie. Při této nesnadné práci se mimořádně osvědčily netradiční metody zpracování materiálu spočívající v důkladné analýze vyjadřovacích prostředků, aktivit a emblémů v jejich vzájemné komparaci. Tímto mohlo být jasně rozlišeno, co je v ideologii původní a co je přejaté, co je zdánlivě nové a co se za tradiční pouze vydává. Díky zkoumání těchto na první pohled nevýznamných aspektů se na závěr bádání ukázalo to, co na počátku ještě nemohlo být zřejmé, totiž že z Prvního vídeňského turnerského spolku a následně Německého turnerského svazu se arizace turnerského hnutí na více jak padesát let radikálně rozšířila po celém středoevropském regionu.

Problematiku „völkisch“ radikalizace Jahnova odkazu nemohla předkládaná studie plně vyčerpat. Zaměřila se totiž pouze na proces recepce a z toho vyplývajícího zrození nové ideologie. Do budoucnosti se nabízí široká škála témat, jež mohou dosavadní poznatky prohloubit a korigovat. V první řadě by stranou neměla zůstat otázka organizačního ústrojí svazu, to znamená kompetencí jednotlivých úřadů, výborů a orgánů, jejich fungování, hierarchie a zastoupení. Vzhledem k absenci nutných podkladů pro tuto analýzu je pochopitelné, proč se dosavadní literatura této záležitosti vyhýbala. V předposlední části první kapitoly a v příloze bylo z pramenných fragmentů sice sestaveno pravděpodobné fungování Německého turnerského svazu, bylo vysvětleno jeho členění do osmi žup, nárůst a pokles počtu členů, hierarchie funkcí a charakter svazového periodika „Deutscher Turner-Hort“, ovšem uvedená rekonstrukce má charakter provizorního stádia. Uvedené závěry však zajisté představují dostatečný vklad pro další bádání.

Zadruhé by bylo záhodno stanovit, jakou pozici zaujímal svaz uvnitř „völkisch“ hnutí. Pro nedostatek informací, čerpaných pouze z Bendovy disertační práce, jak Uwe Puschner, tak Michael Wladika úlohu Německého turnerského svazu pouze naskicovali,

aniž by však při dosavadním vědeckém poznání mohli ohodnotit jeho skutečný vliv. Po důkladnějším poznání konexí svazu, jež se vyjevily ze studovaných periodik a dalších podkladů, však vyplývá, že jeho role mohla být v celém hnutí zásadnější, než se dosud obecně předpokládalo. Klíč k odpovědím na kladené otázky by se mohl skrývat v soustředěnějším studiu osobnosti Franze Xavera Kießlinga, jehož síť známostí se zdá být enormní, ovšem v dohledaných materiálech neuchopitelná. Teprve rekonstrukcí těchto vztahů by bylo možné stanovit dopad idejí Německého turnerského svazu v Německé říši a jejich rezonování v dalších centrech „völkisch“ hnutí, což by ve svém důsledku napomohlo pregnantněji formulovat závěry, které v této práci mohly být prozatím pouze letmo načrtnuty. K tomuto se připojuje ještě další centrální otázka, totiž do jaké míry byla učiněná recepce záležitost elitních skupin a jak moc souzněla s představami prostých turnerů.

Větší pozornost by si také, zatřetí, zasloužil fenomén „völkische Turnfehde“, jímž byl označován počátek a průběh sporu mezi Dolnorakouskou turnerskou župou a Německým turnerstvem, vrcholící vznikem Německého turnerského svazu. Zvolené téma studie opět přinutilo zmínit celý proces pouze ve zběžných konturách, ačkoli právě tento konflikt, mající celou řadu fází, zvrátů a nepostrádající intriky a emotivní jednání, pravidelně plnil stránky periodik „Kyffhäuser“, „Unverfälschte deutsche Worte“ i „Mittheilungen des Niederösterreichischen Turngaues“. Systematické prostudování a přehledné zpracování by této rané fázi konfliktu neměl být dopřáno ani tak pro její dramatickost a spád, jako spíše pro to, že právě v tomto období se tříbily pozdější argumenty a vyčleňovala jednotlivá, následně zastávaná stanoviska. Zde mělo počátek vše: turnerský antisemitismus, zneužití Jahna pro tuto koncepci a navazování poměrů k „völkisch“ proudu. Proto má uvedené období, vyplňující druhou polovinu 80. let 19. století, natolik určující charakter pro pochopení dalšího vývoje událostí.

Roztroušené zprávy a statistiky, jakkoli kusé a neúplné, dávají tušit bohatý sportovní a turnerský život v celé středoevropské oblasti. K doplnění celkového obrazu by tudíž, začtvrté, dopomohlo také zmapování ostatních turnerských spolků a svazů, které existovaly paralelně s Německým turnerským svazem. Kromě toho, že svaz musely ovlivňovat minimálně do té míry, aby se vůči nim ideologicky profiloval, docházelo i v nich zajisté ke specifické recepci Jahna, jež se sice za dané situace neprosadila, jež ale zřejmě vytvářela zajímavou protiváhu „völkisch“ interpretaci. U křesťanských, židovských a socialistických spolků nemohou být tato očekávání planá. Nezapomeňme také na vzrůstající ambice českých tělocvičných spolků, jež svým stejně

nekompromisním nacionalismem utvářely živnou půdu pro vzájemné střety. V dohledaných zprávách a reportážích ožívají násilné scény z českého pohraničí, Prahy, Vídně i Berlína, na kterých je znázorněna každodenní stránka česko-německého soupeření ve sportovní oblasti. Hlubším ponorem do této problematiky by všeobecně známá výbušná atmosféra uvedeného potýkání byla obohacena o novou oblast, nehledě na to, že by i sokolské počínání zřejmě muselo být vylíčeno kriticky. Obecně nabízí studie o Německém turnerském svazu metodologické podněty k novému přístupu k sokolské otázce. Pakliže u „völkisch“ turnerského svazu byla zaznamenána intenzivní náklonnost k historii, specifické vyjadřovací prostředky, ožívání atavistických festivit i obklopování se jistými typickými symboly, ponoukají tato zjištění k otázce, zda Sokol také vytvářel osobitou subkulturu a zda jeho členové disponovali neobvyklým světonázorem. Některé krátké studie již naznačují, že činnost Sokola se neomezovala pouze na cvičení.⁷¹⁷

Také to, čím se ve zkratce zabývala čtvrtá část první kapitoly, se může stát dobrým zárodkem pro podnětnou práci. Vždyť „völkisch“ myšlenky nezemřely s První světovou válkou, naopak se rozvíjely a mutovaly dále. Rolandu Schmidlovi se podařilo zachytit dějiny Německého turnerského svazu po roce 1919, ale i na české straně by byla záhodná studie o dalším pěstování „völkisch“ myšlenek na půdě Konradem Henleinem řízeného Německého turnerského svazu. Struktura se evidentně proměnila, ale na úrovni symbolů (například písní) či festivit (například letního slunovratu) se změnilo pramálo a právě zde se nabízí široké pole ke komparaci. Navíc, teprve roku 1913 byl odhalen již od devadesátých let 19. století plánovaný kolosální pomník Friedricha Ludwiga Jahna v Chebu, největší památka na „Turnvatera“ svého druhu, prodchnutá pozoruhodnou agresivní „völkisch“ symbolikou.⁷¹⁸ K němu jakožto k centru prvorepublikového turnerství se vydávali němečtí turneři a nikdo nemůže pochybovat o tom, že mohutný památník neměl funkci pouhé dekorativní okrasy. Jak se změnilo jeho poselství po roce 1914? Jak jej vnímali čeští obyvatelé? Kdy a jak vlastně skončil? Na mnoho otázek ještě scházejí odpovědi.

Konečně by se předmětem dlouhodobého studia mohl stát syntetizující přehled arizace středoevropského turnerství. Tento proces vyplňuje půlstoletí před druhou

⁷¹⁷ Jiří POKORNÝ, *Osvětová činnost českého Sokola*, in: Acta Universitatis Carolinae – Philosophica et Historica 2, Studia Historica XLVI, 1997: Badatelské problémy 19. století. Sborník k nedožitým šedesátinám profesora Otty Urbana, Praha 2000, s. 83-106.

⁷¹⁸ 6. *Deutsches Turnerbundfest. Das Jahnmal*, in: Deutscher Turner-Hort 19, 1913, s. 243-248; Thomas SCHNITZLER, *Denkmäler für „Turnvater“ Friedrich Ludwig Jahn. Retrospektive auf einen umstrittenen Deutschen und die Modernisierung der Körperkultur*, Köln 2002, s. 16.

světovou válkou a člení se podle současného odhadu na tři stěžejní fáze. První etapu zevrubně vylíčila předkládaná práce tím, že se koncentrovala na genezi antisemitského svazu v Rakousko-Uhersku. Druhou fází začínají úvahy 15. kraje „Německo-Rakousko“ na přelomu 19. a 20. století o zavedení árijského paragrafu do krajských stanov a stvrzuje ji přijetí tohoto paragrafu v roce 1904 včetně následného vystoupení kraje z Německého turnerstva. Tím se arizace přenesla kompletně na celé Rakousko-Uhersko a po První světové válce se výrazně přelila i do Německé říše. Zde je třeba teprve důkladně prozkoumat, jak se postupující radikalizaci otevírala největší turnerská organizace. V roce 1933 nicméně přijala podle Kießlinga árijský paragraf i ona, což může být považováno za vyvrcholení třetí fáze. Ne nadarmo pro Edmunda Neuendorffa začíná v jeho dějinách Německého turnerstva rokem 1933 „čas naplnění“.⁷¹⁹ Po určitém zkonkrétnění načrtnuté problematiky, po jistém omezení ať už časovém nebo teritoriálním, po zostření kladených otázek a zejména po vyřešení organizačních záležitostí by se poslední uvedené téma smělo stát jádrem zamýšlené disertační práce.

Jsou však tyto plány realizovatelné, když v úvodu bylo vystihnuto, jak tristně působí pramenná základna? Bezpochyby existují cesty k dosažení cíle. „Deutscher Turner-Hort“, ani ostatní „völkisch“ periodika nebyla využita kompletně. Mohou nadále poskytovat odpovědi na otázky, které si tato práce ve svém hlavním oddíle prozatím nekladla. To samé platí pro díla Franze Xavera Kießlinga a dalších autorů, o nichž byla v práci řeč. Jestliže v Rakouském státním archivu nebyly dohledány kýžené dokumenty, existuje stále naděje objevit další stopy buď ve sportovních muzeích, v městských archivech nebo v archivech jednotlivých spolků. V lipském archivu a sportovním muzeu lze očekávat písemnosti v nedalekém Lindenau sídlícího Ferdinanda Goetze a z rozhovoru s vedoucím Prvního vídeňského turnerského spolku bylo možné vytušit, že v jeho spolkovém archivu jsou nadále uloženy některé významné dokumenty z druhé poloviny 19. století. Totéž se týká i spolků vyskytujících se na českém a německém území. Pro zamýšlenou práci o arizaci turnerství by znamenalo periodikum „Deutsche Turn-Zeitung“ další východisko úvah, stejně jako ostatní lokální periodika, spisy Ferdinanda Goetze či statistické výkazy Německého turnerstva.

Tak jako bakalářská práce o Friedrichu Ludwigu Jahnovi připravila cestu k této diplomní práci, tak i ona si přeje být jen mezistupněm k dalšímu poznání turnerských

⁷¹⁹ Edmund NEUENDORFF, *Die Deutsche Turnerschaft 1860-1936*, Berlin 1936, s. 244.

dějin. Uvedené tematické okruhy naznačují, že celá problematika nabízí ještě mnoho příležitostí k zamyšlení.

Jmenný rejstřík⁷²⁰

Adelung, Johann Christoph (1732-1806), osvícenský polyhistor, který se nejvíce prosadil v oblasti jazykovědy. Friedrich Ludwig Jahn→ navazoval na Adelungovo dílo svým spisem „Bereicherung des Hochdeutschen Sprachschatzes verschut im Gebiete der Sinnverwandschaft“, s. 56.

Amonesta, August (?-?), vídeňský knihovník a antikvář, člen redakce „Deutscher Turner-Hort, na jehož stránkách inzeroval mimo jiné turnerskou antisemitskou a „völkisch“ literaturu, s. 78.

Angerstein, Eduard (1830-1896), berlínský lékař, jenž s Theodorem Georgii→, Ferdinandem Goetzem→ a Karlem Kallenbergem→ spolupořádal v roce 1860 velkou turnerskou slavnost v Coburgu. Tím byl uveden do pohybu proces vzniku Německého turnerstva, zastřešující organizace německých tělocvičných spolků, založené nakonec v roce 1868. V jejím vedení Angerstein rovněž působil, s. 36.

Arminius (16/17 př. K.-21 po K.), náčelník germánského kmene Cherusků, který v roce 9 zničil římské legie v bitvě v Teutoburském lese. Z této bitvy se stal mýtus a z Arminia hrdina, který zvláště v čase stupňujícího se nacionalismu nabyl rysů prvního německého velíkána a osvoboditele od románského živilu. Přesně takto byl vnímán jak Friedrichem Ludwigem Jahnem→, tak i Německým turnerským svazem, s. 20, 126, 128, 131, 137, 162.

Arndt, Ernst Moritz (1769-1860), básník osvobozenec války, z jehož písní dosáhla zejména „Was ist des Deutschen Vaterland“ nezměrné popularity, a to i u Friedricha Ludwiga Jahna→, neboť se plně kryla s jeho představou o velkém Německu. Tato píseň tvořila nedílnou součást zpěvníku Německého turnerského svazu, s. 48, 52, 102, 103, 124, 161, 163, 164.

Belada, Adolf (?-?), vídeňský kovotepec pravidelně se obracející v „Deutscher Turner-Hort“ na turnerské spolky s nabídkou výroby spolkového odznaku, plného symbolických detailů: dubových ratolestí a turnerského kříže v popředí všenečnické trikolóry, s. 157.

Bismarck, Otto kníže von (1815-1898), pruský ministerský předseda a od roku 1871 kancléř Německé říše, kterou válkou proti Francii pomohl konstituovat. V rakouském „völkisch“ prostředí byl nenahraditelnou ikonou a často označován za předchůdce Georga von Schönerer→, s. 45, 105, 117, 131, 133, 137, 143, 149, 150, 152, 153, 168.

Blücher, Gebhart Leberecht kníže von, (1742-1819), pruský maršál výrazně se podílející na porážce Napoleona. Pro členy Německého turnerského svazu ztělesňoval natolik ideálního německého reka, že byl v slavnostní brožuře k celosvazové turnerské slavnosti v Berlíně z roku 1903 po boku Arminia→ či Fridricha II.→ zařazen do galerie německých hrdinů, s. 102, 131, 143.

Bonaparte, Napoleon (1769-1821), francouzský generál a od roku 1804 císař. Napoleonovým přičiněním skončila svou existenci Svatá říše římská národa německého a další jeho zásahy proti německým státům daly zásadní impuls k národní identifikaci Němců. Od Friedricha Ludwiga Jahna→ až po Německý turnerský svaz byl s Ludvíkem XIV. v nacionálních kruzích chápán jako ideální prototyp nepřitele Němců, s. 26, 27, 30, 32, 34, 40, 52, 55, 82, 89, 101.

⁷²⁰ Tento rejstřík zároveň shrnuje nejdůležitější informace o zmiňovaných osobách. Pouze v případě, že jsou nově uvedeny údaje, které se v předcházejícím textu nevyskytovaly, je v poznámce uveden i zdroj těchto fakt. Slovníky a encyklopedie citovány nejsou.

Coubertin, Pierre de Frédy baron de (1863-1937), francouzský pedagog, který vzkřísil ideu olympijských her. Podle interpretace Prvního vídeňského turnerského spolku tak učinil na základě informací o oživení helénského pětiboje v Prvním vídeňském turnerského spolku Franzem Xaverem Kießlingem→, s. 96.

Dahn, Felix (1834-1912), literárně neobvykle plodný autor historických románů časově situovaných do doby stěhování národů, ale také básník uveřejňující své ostré „völkisch“ příspěvky jak v „Heimdall“, tak v „Deutscher Turner-Hort“, s. 105, 112, 157.

Diamantidi, Demeter (1839-1893), absolvent vídeňské Akademie výtvarných umění a zároveň vynikající bruslař a alpinista. Podle informací Prvního vídeňského turnerského spolku se právě přes něj a přes Viktora Silberera→ dostaly informace o obnovení helénského pětiboje Franzem Xaverem Kießlingem→ k Pierru de Coubertin→, který tím byl inspirován ke vzkříšení olympijských her, s. 96.

Eberhardt, Johann Christoph (1738-1809), profesor filozofie na univerzitě v Halle. Konceptí svého jazykovědného díla „Versuch einer allgemeinen deutschen Synonymik“ z let 1782 – 1802 inspiroval Jahna k strukturování vlastní práce „Bereicherung des Hochdeutschen Sprachschatzes verschut im Gebieth der Sinnverwandschaft“, s. 56.

Edelmüller, Anton (1849-1902), funkcionář Německého turnerského svazu a první vydavatel jeho oficiálního periodika „Deutscher Turner-Hort“, do nějž přispěl mnoha ideologickými články, s. 44, 97, 98, 113, 117, 130,

Eiselen, Ernst Wilhelm Bernard (1793-1846), vedle Friedricha Friesena→ a Wilhelma Harnische→ další spolupracovník Friedricha Ludwiga Jahna→ na Hasenheide, kterou vedl v době, kdy se Jahn s Friesenem přihlásili do Lützowova→ oddílu.⁷²¹ Jeho mimořádný význam tkví ve spoluautorství na Jahnově knize „Die Deutsche Turnkunst“, v níž mu bývá připisována metodická část, s. 32, 33, 58, 87, 89.

Fahrenkrog, Ludwig (1867-1952), jeden z průkopníků germánského náboženství. S Wilhelmem Schwanerem→, s nímž se později názorově rozešel, založil Germánsko-německou náboženskou společnost (Germanisch-deutsche Religions-Gemeinschaft), která se v roce 1913 - již bez účasti Schwanera - přeměnila ve Společnost germánské víry (Germanische Glaubens-Gemeinschaft), v jejímž čele stál právě Fahrenkrog,⁷²² s. 151.

Fichte, Johann Gottlieb (1762-1814), filozof a představitel německého idealismu, který v roce 1808 přednášel v Berlíně cyklus svých „Rede an die Deutsche Nation“. S pracemi Arndta→, Ludena→, se Schleiermacherovými→ kázáními a s „Deutsches Volkstum“ Friedricha Ludwiga Jahna→ se jednalo o významný příspěvek k nacionální identifikaci v době francouzské okupace Pruska, s. 101, 102.

Fridrich I. Barbarossa (1122-1190), císař Svaté říše římské, který vedl dlouhé boje v severní Itálii a padl při křížové výpravě. Podle legendy tento německými nacionalisty opěvovaný hrdina spí v nitru hory Kyffhäuser, odkud vyvede své vojsko, až jej Německo bude opět potřebovat, s. 131.

Fridrich II. Veliký (1712-1786), pruský král, který svými válkami zvětšil území a moc Pruska a umocnil mýtus pruského militarismu. V Jahnových→ očích měl být Fridrich II. hlavní postavou národních dějin a

⁷²¹ Wolfgang MEYER (Hrsg.), *Die Briefe Friedrich Ludwig Jahns – gesammelt und im Auftrage der Ausschusses der Deutschen Turnerschaft herausgegeben von Dr. Wolfgang Meyer in Hamburg*, Leipzig 1913, s. 51.

⁷²² Uwe PUSCHNER, *Die völkische Bewegung im wilhelminischen Kaiserreich: Rasse, Sprache, Religion*, Darmstadt 2001, s. 240-249.

také v představách turnerů Německého turnerského svazu zapadal do kategorie německých hrdinů, s. 26, 125.

Fridrich Vilém IV. (1795-1861), pruský král, který v roce 1842, dva roky po nástupu na trůn, zrušil rozhodnutí svého otce, Fridricha Viléma III., týkající se zákazu provozování „Turnen“. Díky tomu také skončila perzekuce Friedricha Ludwiga Jahna→, s. 34.

Friesen, Friedrich (1784/5-1814), berlínský učitel, vlastenec a vřelý přítel Friedricha Ludwiga Jahna→. Jahnovi pomáhal organizovat „Turnen“ na Hasenheide, kde repertoár náčiní rozšířil o koně. Sám vedl v Berlíně šermířský spolek. K mytizaci jeho postavy mu obdobně jako Theodoru Körnerovi→ dopomohla jeho předčasná smrt v osvobozenecských válkách. Mnoho spolků Německého turnerského svazu neslo jeho jméno, s. 28, 32, 46, 88, 89, 101, 132, 142, 150, 163.

Garibaldi, Giuseppe (1807-1882), ústřední postava a hrdina italského Risorgimenta, jež výrazně přispěla ke sjednocení Itálie. Franz Xaver Kießling→ se ve spise „Verwälschtes und verlorenes deutsches Blut“ snažil pochybnou jazykovou analýzou jeho jména dokázat, že Garibaldi je germánského původu, s. 129.

Georgii, Theodor (1826-1892), esslingenský právník, především z jehož podnětu se konala v roce 1860 turnerská slavnost v Coburgu. Participoval na vzniku Německého turnerstva a do roku 1887 stál v jeho čele. Podle interpretace Německého turnerského svazu mu v době sporu mezi Německým turnerstvem a Dolnorakouskou turnerskou župou jednatel Ferdinand Goetz→ znemožnil angažovat se v tomto konfliktu, s. 36, 116, 117.

Geyer, Florian (1490?-1525), německý rytíř a účastník německé selské války na straně sedláků. Jeho válečné akce posloužily Heinrichu Schwarzovi→ jako podklad pro příspěvek v „Deutscher Turner-Hort“, s. 132.

Goetz, Ferdinand (1826-1915), v Lipsku působící lékař, který jako Angerstein→, Georgii→ a Kallenberg→ organizoval roku 1860 slavnost v Coburgu a podílel se na vzniku Německého turnerstva, v jehož čele stanul v roce 1895. V roce 1888 inicioval vyloučení Dolnorakouské turnerské župy z Německého turnerstva, čímž se stal hlavním ideovým protihráčem Kießlinga→, ale především terčem urážek ze strany Německého turnerského svazu, s. 12, 36-38, 40, 44, 109, 113, 115, 116, 121, 173.

Grävell van Jostenooode, Harald Arjuna (1856-1932), významná postava „völkisch“ hnutí a vizionář údajně nadcházejícího árijského věku, charakterizovaného světovou nadvládou germánské rasy. Jeho četné publikace o vlámském hnutí a všenněmectví inzeroval na svých stránkách „Deutscher Turner-Hort“, s. 117.

Grimm, Jacob (1785-1863), významný německý jazykovědec, který se svým bratrem Wilhelmem stál na počátku monumentálního projektu německého výkladového slovníku. Jedním z jeho žáků byl i radikální „völkisch“ purista Hermann von Pfister-Schwaighusen→. Také Guido von List→ se se svou obskurní komparativní metodologií považoval za nástupce Grimma v oblasti zkoumání německé mytologie, s. 61, 62, 105.

Gruner, Justus von (1777-1820), od roku 1809 policejní prezident v Berlíně. S ministrem Steinem organizoval neúspěšné povstání proti Napoleonovi→, do kterého byl zapleten i Friedrich Ludwig Jahn→. Po napoleonských válkách působil jako pruský vyslanec ve Švýcarsku, s. 101.

GutsMuths, Johann Christoph Friedrich (1759-1839), vlivný německý pedagog, jenž ve výchovném ústavu, tzv. Filantropinu, ve Schnepfenthalu kladl velký důraz na tělovýchovu dětí. Své dvouleté

zkušenosti shrnul ve slavném díle „Gymnastik für die Jugend“, z kterého při koncipování „Turnen“ vycházel i Friedrich Ludwig Jahn→, s. 20, 30, 71, 72, 87-89, 166.

Harnisch, Christian Wilhelm (1787-1864), německý pedagog, který podobně jako Friedrich Friesen→ a Friedrich Ludwig Jahn→ vyučoval na tzv. Plamannově ústavu v Berlíně. Všichni tři tvořili aktivní vlastenecký trojlístek. Harnisch Jahnovi výrazně pomáhal při organizaci akcí na Hasenheide a přispěl k zakořenění „Turnen“ ve Vratislavi,⁷²³ s. 101.

Hauck, Wilhelm Phillip (1851-1920), poslanec Říšské rady a přívrženec Georga von Schönerer→, o němž skládal oslavné básně, rozšířené i v Německém turnerském svazu, s. 154, 163.

Henlein, Konrad (1898-1945), funkcionář Ještědsko-jizerské a poté Chebské župy československého Německého turnerského svazu, založeného roku 1919. V roce 1931 se stal náčelníkem této organizace, kterou řídil autoritativním způsobem podle zásad svého manifestu „Die völkische Turnbewegung“,⁷²⁴ s. 49, 161, 172.

Hirth, Fritz (?-?), předseda Moravsko-slezské župy 15. kraje Německého turnerstva, který se na přelomu 19. a 20. století zasazoval o arizaci turnerského hnutí v tomto kraji, s. 47.

Hoffmann von Fallersleben, August Heinrich (1798-1874), germanista a autor dnešní německé hymny, známé jako „Lied der Deutschen“. Se samozřejmostí patřila do souboru často zpívaných písní Německého turnerského svazu, který tímto intenzivně vyjadřoval svou afinitu k Německé říši, s. 163.

Höpfner, Otto Carl Christoph, pseudonym, pod nímž s největší pravděpodobností Friedrich Ludwig Jahn→ sepsal dílo „Über die Beförderung des Patriotismus im Preußischen Reiche“, s. 100.

Iro, Karl (1861-1934), radikální všenněmecký poslanec říšské rady,⁷²⁵ který byl zároveň vydavatelem kalendáře „Deutschvolklicher Taschenmerk-Zeitweiser“. V něm se v mimořádné zkratce obráží ideologie a struktura rakouského „völkisch“ hnutí, s. 55, 66, 68, 105, 158, 162, 163.

Jahn, Friedrich Ludwig (1778-1852), roku 1811 založil první cvičiště na berlínské Hasenheide, odkud se myšlenka tělocviku jako prostředku národní výchovy rozšířila po celé střední Evropě. Svě základní ideje vložil do spisů „Deutsches Volkstum“ a „Die deutsche Turnkunst“. Za svého života zneuznán a vězněn nabyl nemírné popularity až po své smrti, kdy však jeho brizantní a nejednoznačné učení napomohlo k radikalizaci mnohých turnerských spolků a svazů, s. 7-22, 24-33,35, 38-40, 42, 43, 47, 49, 51-63, 65-67, 69-76, 79-81, 83-112, 114-126, 128, 132, 135, 137-140, 142-149, 151-159, 161, 163-173.

Jindřich I. Ptáčník (876?-936), saský vévoda a panovník východofranské říše, jehož syn Ota I. se stal prvním římskoněmeckým císařem. Friedrich Ludwig Jahn→ chtěl zařadit své „Turnen“ do dlouhé tradice, proto na Hasenheide uveřejnil několik dat, mimo jiné rok 919, kdy podle něj Jindřich Ptáčník zavedl na německém území turnaje. Jednalo se o symbolické datum s jasnou výpovědní hodnotou: koncem roku 1809 totiž přišel Jahn do Berlína a z kraje roku 1810 začal s dětmi cvičit na Hasenheide, s. 20, 126.

Kallenberg, Karl (1825-1890), obchodník ze Stuttgartu,⁷²⁶ který s Angersteinem→, Georgii→ a Goetzem→ organizoval turnerskou slavnost v Coburgu v roce 1860. V době konfliktu mezi Německým

⁷²³ H. E. SCHMIEDER (Hrsg.), *Mein Lebensmorgen. Nachgelassene Schrift von Wilhelm Harnisch. Zur Geschichte der Jahre 1787-1822*, Berlin 1865, s. 202, 218; W. MEYER, *Die Briefe Friedrich*, s. 50-51.

⁷²⁴ Michal BURIAN, *Deutscher Turnverband a československý stát 1918-1933*, in: Marek Waic (vyd.), *Češi a Němci ve světě tělovýchovy a sportu*, Praha 2004, s. 53-56,

⁷²⁵ Brigitte HAMANN, *Hitlers Wien. Lehresjahre eines Diktators*, München 1996, 190-192.

⁷²⁶ Michael KRÜGER, *Einführung in die Geschichte der Leibeserziehung und des Sportes. Teil 2: Leibeserziehung im 19. Jahrhundert. Turnen fürs Vaterland*, Schorndorf 1993, s. 209.

turnerstvem a Německým turnerským svazem ideově sympatizoval spíše s druhým jmenovaným, s. 36, 116.

Karel Veliký (747-814), panovník franské říše, jehož korunováním na císaře roku 800 bylo v západní Evropě obnoveno císařství. „Völkisch“ turnery byl považován za velkého německého hrdinu, s. 131.

Kernreuter, Josef Karl (?-?), předseda Turnerského spolku „Friesen“→ v Hernals a zároveň předseda vídeňského Svazu Germánů, angažující se podle všeho aktivně ve „völkisch“ hnutí. Po úředně nařízeném rozpuštění hernalského turnerského spolku v roce 1899 se dostal do čela nově založeného Arndtova→ svazu, který se po první světové válce s několika dalšími svazy sloučil do Německého turnerského svazu 1919, s. 46, 48, 67, 134, 135.

Kienmann, Emmerich (?-?), když se v roce 1884 od Dolnorakouské turnerské župy oddělila radikálně nacionální Turnerská župa Východní marky, stanul Emmerich Kienmann v jejím čele jakožto její předseda. Od roku 1885 byl členem krajské rady 15. kraje Německého turnerstva, kde jako jeden z mála trval na „völkisch“ stanovisku,⁷²⁷ s. 144.

Kiebling, Franz Xaver (1859-1940), dodnes uznávaný průkopník rakouské prehistorie a studia lidové kultury, který jako vrchní cvičitel Prvního vídeňského turnerského spolku v roce 1888 prosadil do jeho stanov árijský paragraf. Následně se stal hlavním ideologem Německého turnerského svazu a svými díly mu pomáhal profilovat se proti ostatním tělocvičným organizacím, především proti Německému turnerstvu, s. 11, 12, 15, 19, 38, 46, 47, 78, 91-96, 106-115, 117, 120-122, 127, 129, 147-151, 158-161, 167, 170, 171, 173.

Kolumbus, Kryštof (1451-1506), roku 1490 objevil pro Evropu Ameriku. Podobně jako o Garibaldim→ či Buddhovi→, také o něm „völkisch“ kruhy hovořily jako o příslušníku germánského národa, s. 128.

Körner, Theodor (1791-1813), s Ernstem Moritzem Arndtem→ nejznámější básník osvobozenecských válek, k jehož slávě přispěla nejen účast na tažení majora Lützowa→, nýbrž také jeho smrt roku 1813, která z něj učinila mučedníka vlasti. Některé z jeho písní se udržely v prostředí Německého turnerského svazu, který při pravidelných Körnerovských oslavách vzdával padlému básníkovi nekritickou úctu, s. 28, 131, 132, 137, 161.

Kotzebue, August von (1761-1819), německý spisovatel a dramatik, který ve svých novinových příspěvcích ostře vystupoval proti buršenshaftům a turnerskému hnutí. Úspěšný atentát, spáchaný na něj turnerem Karlem Ludwigem Sandem→ posloužil jako záminka k tzv. „pronásledování demagogů“, jehož obětí byl i Friedrich Ludwig Jahn→, s. 28.

Kreiß, Karl (?-1911),⁷²⁸ od roku 1873 člen turnerské rady Prvního vídeňského turnerského spolku, od roku 1887 předseda Dolnorakouské turnerské župy a o dva roky později první předseda Německého turnerského svazu. S Franzem Xaverem Kieblingem→ byl už jen díky své pozici čelným aktérem „völkische Turnfehde“. Díky tomu se stal také čestným předsedou řady turnerských spolků, s. 39, 43, 44, 46, 85.

Krickl, Julius (1829-1893), s Carlem Ulbrichtem a Zachariasem Lecherem vypracoval již roku 1860 stanovy Prvního vídeňského turnerského spolku, jež byly schváleny v následujícím roce. Jako zástupce

⁷²⁷ Fritz HIRTH – Anton KIEBLICH, *Geschichte des Turnkreises Deutschösterreich*, Rumburk 1928, s. 176.

⁷²⁸ Wiener Stadt- und Landesarchiv, Erster Wiener Turnverein, Karton 1, složka Verschiedene Drucksachen, Berichte über einzelne Turnveranstaltungen. Nachrufe, 1862-1931, pozvánka na smuteční hospodské posezení u příležitosti úmrtí Karla Kreiße.

Rakouska vyjednával při vznikajícím Německém turnerstvu začleněné rakouské monarchie do této organizace jakožto 15. turnerský kraj. V prostředí studentských spolků se setkal jak s Georgem von Schönererem→, tak s Franzem Xaverem Kießlingem→, jehož arizační tendence velmi podporoval,⁷²⁹ s. 15, 107.

Lassalle, Ferdinand (1825-1864), socialistický politik, který rok před svou smrtí založil Všeobecný německý dělnický spolek (Allgemeiner deutscher Arbeiterverein), z něhož se později vyvinula německá Sociálnědemokratická dělnická strana (Sozialdemokratische Arbeitspartei). Jako Marx→ byl i Lassalle pro svůj židovský původ ve „völkisch“ kruzích mimořádně neoblíben, s. 47, 113.

Lehmann, Julius Friedrich (1863-1935), mnichovský vydavatel a jeden z klíčových aktérů „völkisch“ hnutí, který zprostředkovával informace z Německé říše do rakouské monarchie a naopak. Vydáváním radikálních publikací zásadním způsobem utvářel duchovní klima zmíněného hnutí, s. 46.

Leithner, Hermann (1865-1915), dlouholetý člen Německého turnerského svazu a od roku 1898 do roku 1905 jeho vrchní cvičitel, který vedle Franze Xavera Kießlinga→ patřil k velkým bojovníkům za „völkisch“ pojetí Jahna→. Sepsal několik zásadních děl o hodnocení cviků,⁷³⁰ s. 94.

Lencer, Richard (?-?), člen jednoho z berlínských turnerských spolků patřících k Německému turnerskému svazu. Do „Deutscher Turner-Hort“ přispíval zprávami a reportážemi, s. 25-29.

List, Guido von (1848-1919), vídeňský spisovatel a pseudovědec, který se zaměřoval na germánské dějiny, mytologii, kulturu a pověsti. Jeho učení se vyznačovalo okultismem, rasismem, antisemitismem a antikaticismem. V „Deutscher Turner-Hort“ bývala často inzerována jeho díla, sám přispíval do berlínského periodika „Heimdall“, s. 94, 108, 129, 133, 137, 151, 159, 160.

Luden, Heinrich (1778/1780-1847), jenský profesor historie, který vedle Ernsta Moritze Arndta→, Johanna Gottlieba Fichte→ a Friedricha Ludwiga Jahna→ přispěl na počátku 19. století k úvahám nad německým národem. O jeho historii napsal mnohasvazkové dílo, s. 52, 102.

Lueger, Karl (1844-1910), rakouský křesťanskosociální politik, který v letech 1897-1910 působil jako starosta Vídně. Přes svůj antisemitismus byl hlavním politickým protivníkem Georga von Schönererem→. Spolkům Německého turnerského svazu zakázal ve Vídni využívat školní sportoviště pro vlastní účely,⁷³¹ s. 90.

Luther, Martin (1483-1546), německý reformátor, jemuž se pro jeho ostrý boj proti katolické církvi dostávalo v protikatolicky naladěném „völkisch“ prostředí značného uznání. Luthera však ctil již Friedrich Ludwig Jahn→, který byl s Lutherem za svého života srovnáván díky obdobně hrubému, jadrnému a barvitému jazyku, s. 61, 114, 128, 148, 150.

Lützow, Adolf Wilhelm Ludwig svobodný pán von (1782-1834), německý major z dob osvobozeneckých válek. Když Fridrich Vilém III. roku 1813 vyzval k povstání proti Napoleonovi→, utvořil Lützow dobrovolnický oddíl, do něhož se přihlásili mezi prvními Friedrich Ludwig Jahn→ i Friedrich Friesen→. Účastnil se i bitvy u Lipska a v roce 1822 byl povýšen na generálmajora, s. 27, 28, 101, 132, 144, 154, 161.

⁷²⁹ Franz BENDA, *Der Deutsche Turnerbund 1889. Seine Entwicklung und Weltanschauung*, (Diss. an der Phil. Fakultät der Uni. Wien) Wien 1990, s. 69-108.

⁷³⁰ Erwin MEHL, *Grundriß des deutschen Turnens*, Wien 1930, s. 7.

⁷³¹ B. HAMMAN, *Hitlers Wien*, s. 393-394, 402-435.

Maxmilián I. (1459-1519), král a císař Svaté říše římské národa německého, nazvaný také „poslední rytíř“. Z tohoto důvodu jeho jméno a rok úmrtí prezentoval Friedrich Ludwig Jahn→ na Hasenheide, aby tak v číselné řadě 9 (Arminiova→ bitva v Teutoburském lese), 919 (zavedení turnaje Jindřichem I. Ptáčníkem→), 1519 a 1809 (založení „Turnen“) svůj tělocvičný systém legitimizoval historickou tradicí, s. 126.

Marx, Karl (1818-1883), německý filozof a teoretik komunismu, který pro svůj židovský původ a levicové učení ztělesňoval ideálního nepřítele německého „Turnen“, jak jej ve svých pamfletech definoval Franz Xaver Kießling→, s. 20, 113.

Maul, Alfred (1828-1907), jeden ze žáků významného německého turnera Adolfa Spieße→. V letech 1887-1895 stál v čele Německého turnerstva jako jeho předseda. Nahradil v úřadu uctívaného Theodora Georgii→, který nadále zůstal čestným předsedou. Sám Maul se musel již roku 1894 stáhnout ze zdravotních důvodů do ústraní a roce 1895 jej v úřadu vystřídal dosavadní jednatel, aktivní Ferdinand Goetz→,⁷³² s. 116.

Moltke, Helmuth Karl Bernhard hrabě von (1800-1891), jako pruský maršál a náčelník generálního štábu měl zásadní podíl na vítězstvích Pruska proti Dánsku, Rakousku a Francii. Jeho smrt v roce 1891 byla na stránkách „Deutscher Turner-Hort“ reflektována s velkou bolestí, s. 153.

Napoleon, viz Bonaparte.

Neuendorff, Edmund (1875-?), působil od roku 1921 jako cvičitel mládeže v Německém turnerstvu, o tři roky později se stal ředitelem Pruské vysoké školy pro tělesná cvičení (Preußische Hochschule für Leibesübungen) a roku 1933 byl zvolen předsedou Německého turnerstva. Turnerskou literaturu obohatil několika díly o historii turnerství a metodologii cvičení,⁷³³ s. 24, 173.

Pfister-Schwaighusen, Hermann von (1836-1916), žák Jacoba Grimma→ a docent darmstadtské vysoké školy údajně jako první navrhl nahradit pojem „national“ výrazem „völkisch“. Do „Deutscher Turner-Hort“ přispěl desítkami puristických článků mimo jiné o nutnosti užívání gotické fraktury v německých textech, s. 24, 53, 54, 62, 63, 66, 68, 69, 119, 155, 156, 166.

Polzer, Aurelius (1848-1924), rovněž pod pseudonymy Erich Fels a Armin Stark známý rakouský spisovatel a básník, výrazně ovlivňující svou všenněmecky laděnou lyrikou „völkisch“ hnutí. V něm se také jako Schönererův→ příznivce aktivně angažoval tím, že byl členem několika radikálních spolků a že jedním ze svých spisů podpořil hnutí „Los-von-Rom“, s. 141, 142, 157, 159.

Plessel, Friedrich (?-?), od roku 1893 do roku 1894 šéfredaktor „Deutscher Turner-Hort“. Kromě toho zastával také některé funkce v organizaci Německého turnerského svazu, např. finanční záležitosti, s. 44.

Prochaska, Eleonora (1785-1813), aby mohla bojovat proti Napoleonovi→, vydávala se Eleonore Prochaska v mužských šatech za vojáka. Pro členy Německého turnerského svazu byla vzorem ženy oddané své vlasti, pro jejíž svobodu byla ochotna položit i svůj život, s. 82.

Reinecke, Adolf (1861-1940), vydavatel od roku 1896 do roku 1910 vycházejícího berlínského periodika „Heimdall“, hlásné trouby „völkisch“ hnutí. Mnozí čtenáři „Deutscher Turner-Hort“ abonovali „Heimdall“ a naopak. Rakouští příznivci hnutí (List→, Kießling→) do Heimdall“ často přispívali, s. 54, 133, 151.

⁷³² F. GOETZ, *Handbuch*, s. 20-21, 34.

⁷³³ Bruno SAURBIER, *Geschichte der Leibesübung*, Frankfurt am Main 1976, s. 197-198.

Rihl, August (?-?), po svržení prorakouského tandemu Johann Heinz – Edwin Müller z čela rady 15. kraje Německého turnerstva, v níž stáli od roku 1868, se ustanovila „völkisch“ laděná rada na špici s pražským právníkem Augustem Rihlem. V době vzrůstajícího sporu ohledně členství Židů v turnerských spolcích nezastával Rihl radikální postup proti neárijským turnerům – na rozdíl kupříkladu od svého kolegy Emmericha Kienmanna→,⁷³⁴ s. 116.

Sand, Karl Ludwig (1795-1820), člen turnerského a studentského hnutí, který v roce 1819 spáchal atentát na spisovatele, dramatika a kritika „Turnen“ Augusta von Kotzebue→. Díky tomuto incidentu bylo turnerské hnutí až do roku 1842 oficiálně zakázáno a Friedrich Ludwig Jahn→ perzekuován, s. 28.

Sedlak, Karl (?-?), předseda Německého turnerského svazu pro severní Čechy, který s Karlem Kreißem→, předsedou Prvního vídeňského turnerského spolku a nejvlivnější osobností vyloučené Dolnorakouské turnerské župy, vyjednal v roce 1889 vznik Německého turnerského svazu, s. 39, 43.

Schenkendorf, Maximilian von (1783-1817), autor písní „Erneuter Schwur“ či „Frieheit, die ich meine“, které se řadily k oblíbeným turnerským písním. Zejména „Erneuter Schwur“ zněla často na slavnostech Německého turnerského svazu, s. 161, 163, 164.

Schiller, Friedrich von, (1759-1805), německý básník a významný dramatik období tzv. výmarské klasiky. Vlastenecké oslavy spjaté se stým výročím jeho narození v roce 1859 představovaly zásadní impuls pro vznik jednotné německé turnerské organizace, s. 35.

Schleiermacher, Friedrich (1768-1834), protestantský teolog, působící na univerzitě v Halle. V roce 1806 přesídlil do Berlína, aby zde svým kázáním podnítil vlastenecké smýšlení. Poté se stal profesorem na tamější univerzitě,⁷³⁵ s. 101.

Schneckenburger, Maximilian (1819-1849), pod dojmem ohrožení levého břehu Rýna Francií sepsal v roce 1840 báseň „Wacht am Rhein“, která se po zhudebnění v roce 1854 a především po prusko-francouzské válce 1870/1871 stala národní písní, mající ve „völkisch“ kruzích téměř funkci hymny. Německý turnerský svaz jí uzavíral snad každou svou akci, s. 163.

Schönerer, Georg von (1842-1921), rakouský politik a centrální postava rakouského antisemitského všenněmeckého nacionalismu. Od roku 1883 vydával „Unverfälschte deutsche Worte“, nejčtenější antisemitské periodikum, a v roce 1885 založil politickou stranu Svaz německých nacionalistů (Verband der Deutschnationalen). Angažoval se rovněž v hnutí „Los-von-Rom“. „Völkisch“ turnery byl uctíván jako vůdce a velké množství spolků jej prohlásilo svým čestným členem, s. 15, 38, 45, 46, 53, 66, 105, 107, 108, 110, 112, 117, 123, 124, 134, 141, 149, 150, 153-157, 159, 163, 168, 169.

Schwane, Wilhelm (1863-1944), představitel „völkisch“ hnutí a propagátor germanizované verze křesťanství. Pro tyto účely sepsal „Germanan-Bibel“. V některých aspektech se nechal ovlivnit esoterickým učením Guida von List→ a literárně-náboženskými úvahami Ernsta Wachlera→,⁷³⁶ s. 151.

Schwarz, Heinrich (1839?-?), předseda Rýnské turnerské župy, sídlící v Rhens am Rhein. Od počátku konfliktu Dolnorakouské turnerské župy s Německým turnerstvem se vehementně postavil na stranu

⁷³⁴ F. HIRTH – A. KIEBLICH, *Geschichte*, s. 178-179, 199.

⁷³⁵ Dieter DÜDING, *Organisierter gesellschaftlicher Nationalismus in Deutschland (1808-1847). Bedeutung und Funktion der Turner- und Sängervereine für die deutsche Nationalbewegung*, (Studien zur Geschichte der neunzehnten Jahrhunderts, Bd. 13) München 1984, s. 22.

⁷³⁶ U. PUSCHNER, *Die völkische Bewegung*, s. 240-249.

rakouských spolků a stal se pak úspěšným přispěvatelem do „Duetscher Turner-Hort“.⁷³⁷ Témata pro své články vybíral z dějin Německa a výrazně tak utvářel historické povědomí členů Německého turnerského svazu, s. 46, 54, 63, 127, 128, 130-133, 150.

Silberer, Viktor (1846-1924), vídeňský novinář, politik a sportovec, propagující zprvu zejména veslařství. Ve Vídni založil periodikum „Allgemeine Sportzeitung“. Podle informací Prvního vídeňského turnerského spolku byl v kontaktu s Demetirem Diamantidem→. Díky nim se měl o helénské pětiboji, zavedeném Franzem Xaverem Kießlingem→, dozvědět Pierre de Coubertin→, který zde spařoval jeden z podnětů k obnovení olympijských her, s. 96.

Slepiza, Leopold (?-?), s Karlem Kreißem→, Antonem Edelmüllerem→ a Franzem Xaverem Kießlingem→ nejvýraznější postava Německého turnerského svazu. Po Edelmüllerovi vedl „Deutscher Turner-Hort“, Kreiße zastupoval v jeho pozici předsedy Prvního vídeňského turnerského spolku. V Německém turnerském svazu měl na starosti písemnou agendu, s. 44, 63, 64, 83, 86, 113, 119.

Spieß, Adolf (1810-1858), významný německý turnerský pedagog, který svými metodologickými spisy položil základy školního a dívčího tělocviku,⁷³⁸ s. 81.

Stein, Franz (1869-1943), všenněmecký, rasistický politik a Schönererův→ přívrženec, který participoval na hnutí „Los-von-Rom“ a snažil se pro radikální „völkisch“ ideologii získat i dělnické kruhy.⁷³⁹ Jeho účast a řeč na slavnosti Německého turnerského svazu v Berlíně roku 1903 jasně ukazuje, k jakým hodnotám svaz inklinoval, s. 141.

Tchammer und Osten, Hans von (1887-1943), od roku 1933 zastával funkci říšského sportovního vůdce (Reichssportsführer) a stanul v čele organizace Německý říšský svaz pro tělesná cvičení, v němž se postupně rozpustil jak Německý turnerský svaz z roku 1919, tak Německé turnerstvo. Jeho velkým protihráčem bylo Edmund Neuendorff→,⁷⁴⁰ s. 49.

Truntschka, Josef (?-?), mostecký politik a iniciátor vzniku prvorepublikového Německého turnerského svazu, který svou ideologií navazoval na odkaz rakousko-uherského stejnojmenného svazu z roku 1889, s. 48.

Vieth, Gerhard Anton Ulrich (1763-1836), teoretik tělovýchovy, který se své myšlenky marně snažil prosadit na tzv. Filantropinu v Desavě. Ve své encyklopedii shrnul cviky, na které navazoval Friedrich Ludwig Jahn→. S ním a GutsMuthsem→ se Vieth proto řadí k zakladatelům tělovýchovy a sportu v Německu, s. 88, 89.

Vilém I. (1797-1888), od roku 1861 pruský král a o deset let později také první německý císař, k němuž jakožto panovníkovi Německé říše upínali zrak všichni radikálně nacionální Němci podunajské monarchie, turnerské spolky nevyjímaje, s. 35, 124, 143.

Vilém II. (1859-1941), vnuk Viléma I. Vilém II. se těšil stejným sympatiím rakouských „völkisch“ kruhů jako jeho děd, s. 69.

⁷³⁷ Viz např. dopis Heinricha Schwarze Franzi Xaveru Kießlingovi z 20. srpna 1888: *Erster Wiener Turnverein*, in: *Mittheilungen des Niederösterreichischen Turngaues* 3, 1888, s. 36-37; „*Es glühete noch ein Funken im Aschenhaufen fort*“, in: *Mittheilungen des Niederösterreichischen Turngaues* 22, 1890, s. 246-249.

⁷³⁸ M. KRÜGER, *Einführung*, s. 112-118.

⁷³⁹ B. HAMANN, *Hitlers Wien*, s. 364-375.

⁷⁴⁰ Lorenz PEIFFER, *Die Deutsche Turnerschaft. Ihre politische Stellung in der Zeit der Weimarer Republik und des Nationalsozialismus*, (Sportwissenschaftliche Dissertationen, Bd. 7) Ahrensburg 1976, s. 149-179.

Voltaire, Francois Maria Arouet (1694-1778), vlivný francouzský osvícenský filozof. Hermann von Pfister-Schwaighusen→ ve svých jazykovědných puristických úvahách navrhol fonetickou transkripci jeho jména podle pravidel německé výslovnosti: Woltär, s. 62.

Wagner, Richard (1813-1883), německý hudební skladatel a reformátor operního žánru, jenž se ve svých dílech navracel do německé historie a germánské mytologie. Ve „völkisch“ prostředí získal velkou popularitu nejen díky své monumentální hudbě, nýbrž také díky svým antisemitským názorům, s. 105, 143.

Wachler, Ernst (1871-1945), autor ve „völkisch“ prostředí vlivného spisu „Über die Zukunft des deutschen Glaubens“, jímž položil základy pohanského vyznání vycházejícího z německé mytologie. Společně s Ludwigem Fahrenkrogem→ a Wilhelmem Schwanrem→ tak rozvíjel představu germánského náboženství, která byla v náznacích přítomna již v Německém turnerském svazu,⁷⁴¹ s. 151.

Wolf, Karl Hermann (1862-1941), mimořádně populární poslanec Říšské rady, který přispíval do řady „völkisch“ periodik včetně „Deutscher Turner-Hort“. Sám vydával s finanční podporou Schönerera→ noviny „Ostdetusche Rundschau“. Po roztržce se Schönererem však Wolf vystoupil z Všeněmecké strany a založil vlastní Německou radikální stranu,⁷⁴² s. 124, 157.

Yorck von Wartenburg, Ludwig hrabě (1759-1830), pruský maršál účastnící se osvobozeneckých válek v roce 1813. Díky tomu se těšil ve „völkisch prostředí“ velké popularitě, s. 132.

Zeune, Johann August (1778-1853), geograf, zakladatel slepeckého ústavu v Berlíně a s Friedrichem Ludwigem Jahnem→ jeden ze zakladatelů Berlínské společnosti německého jazyka. Jeho někdy příliš unáhlené puristické zásahy se stávaly předmětem posměchu,⁷⁴³ s. 59.

⁷⁴¹ U. PUSCHNER, *Die völkische Bewegung*, s. 225-234.

⁷⁴² B. HAMANN, *Hitlers Lehresjahre*, s. 375-378.

⁷⁴³ H. E. SCHMIEDER, *Mein Lebensmorgen*, s. 201.

Prameny a literatura

I. Prameny

I. I.Prameny nevydané

Österreichisches Staatsarchiv, Allgemeines Verwaltungsarchiv, Inneres, Ministerium des Inneren, Präsidium,
karton 1652: Veteranen-, Turn-, Feuerwehr-, Schützen-, Regaten-, Jugendwehr-, Sportvereine, Knabenhorte.

Österreichisches Staatsarchiv, Allgemeines Verwaltungsarchiv, Inneres, Ministerium des Inneren, Präsidium – Akten, Teil 1,
karton 573: Schul-, Studenten-, Sportvereine 1885-1886;
karton 576: Schul-, Studenten-, Sportvereine, 1893-1895.

Österreichisches Staatsarchiv, Allgemeines Verwaltungsarchiv, Inneres, Ministerium des Inneren, Präsidium – Akten, Teil 2,
Karton 920: Vereinsakten – Veteraten- Turn- und Schützenvereine, A-C;
karton 925: Vereinsakten – Veteranen-, Turn- und Schützenvereine L;
karton 933: Vereinsakten – Veteraten-, Turn- und Schützenvereine, Wien 1900-;
karton 934: Vereinsakten: Veteranen-, Turn- und Schützenvereine – Wien – 1906-1918;
karton 1617: Vereine 1901-1902;
karton 1619: Vereine (1906-1911).

Österreichisches Staatsarchiv, Allgemeines Verwaltungsarchiv, Inneres, Ministerium des Inneren, Allgemein Teil 2,
karton 916: Vereinsankten, Veteranen-, Turn- und Schützenvereine;
karton 920: Vereinsankten, Veteranen-, Turn- und Schützenvereine;
karton 931: Vereinsankten, Veteranen-, Turn- und Schützenvereine.

Wiener Stadt- und Landesarchiv, Erster Wiener Turnverein, karton 1
složka Jahresberichte des 1. Wiener Turnvereins 1864 1867, 1870, 1872, 1873, 1884, 1885, 1900, 1901, 1902, 1904, 1905, 1917, 1931;
složka Mittheilungen des 1. Wiener Turnvereins an seine Angehörige. Jg. 1923-1937. 1. Serie;
Složka Verschiedene Druckschriften, Berichte über einzelne Turnveranstaltungen, Nachrufe. 1862-1931.

Wiener Stadt- und Landesarchiv, Erster Wiener Turnverein, karton 3, Teil I.,
složka Franz Kießling: Korekturbögen von 2 Broschüren mit Beilage 1897, 1907.

I. II. Prameny vydané

Hans Joachim BARTMUB (Hrsg.), „Turnvater“ *Jahn und sein patriotisches Umfeld: Briefe und Dokumente 1806-1812*, Köln 2008.

Carl BEUERLE, *Beiträge zur Geschichte der deutschen Studentenschaft Wiens*, Wien 1893.

Johann Jakob Wilhelm BORNEMANN, *Lehrbuch der von Friedrich Ludwig Jahn unter dem Namen der Turnkunst wiedererweckten Gymnastik. Mit Kupfertafeln dargestellt die Geräte, Gerüste und Uebungen auf dem Turnplatz in der Hasenheide bei Berlin. Zur allgemeinen Verbreitung jugendlicher Leibesübung herausgegeben von Bornemann*, Berlin 1814.

Ernst Friedrich DÜRRE (Hrsg.), *Dr. Christian Eduard L. Dürre. Aufzeichnungen, Tagebücher und Briefe aus einem deutschen Turn- und Lehrerleben*, Leipzig 1881.

Der Erste Wiener Turnverein 1861-1885, Wien sine dato.

Carl EULER, *Friedrich Ludwig Jahn. Sein Leben und Wirken*, Stuttgart 1881.

Carl EULER, *Friedrich Friesen*, Berlin 1885.

Carl EULER (Hrsg.), *Friedrich Ludwig Jahns Werke*, Bd. I., Hof 1884.

Carl EULER, *Das Jahndenkmäl in der Hasenheide bei Berlin. Eine ausführliche Darstellung seiner Geschichte und Beschreibung der bei seiner Enthüllung am 10. und 11. August 1872 veranstalteten Festlichkeiten*, Leipzig 1874.

Festschrift für das 4. Bundesturnfest des Deutschen Turnerbundes, Berlin 1903.

Ferdinand GOETZ, *Handbuch der Deutschen Turnerschaft*, Hof 1896.

Harald Arjuna GRÄVELL VAN JOSTENOODE, *Germanische Wiedergeburt*, (Sonderausdruck aus der Germanenfolge der Monatshefte Unverfälschte Deutsche Worte) Wien sine dato.

GUIDO VON LIST GESELLSCHAFT BERLIN-LICHTERFELDE (Hrsg.), *Urgrund. Eine Einführung in die Gedankenwelt des Wiener Forschers Guido von List*, Berlin 1936.

Johann Christoph Friedrich GUTSMUTHS, *Gymnastik für die Jugend enthaltend eine praktische Anweisung zu Leibesübungen – ein Beytrag zur Nöthigsten Verbesserung der körperlichen Erziehung*, Schnepfenthal 1793.

Fritz HIRTH - Anton KIEBLICH, *Geschichte des Turnkreises Deutschösterreich*. Teplitz-Schönau 1928.

Georg HIRTH (Hrsg.), *Das gesammte Turnwesen. Ein Lesebuch für deutsche Turner. 133 abgeschlossene Muster-Darstellungen von den vorzüglichen älteren und neueren Turnschriftstellern*, Leipzig 1865.

Gerog HIRTH, *Zweites statistisches Jahrbuch der Turnvereine Deutschlands*. Lepizig 1865.

Karl IRO (Hrsg.), *Deutschvölklicher Taschenmerk-Zeitweiser auf das Jahr 1896*, Wien 1895.

Karl IRO (Hrsg.), *Deutschvölklicher Taschenmerk-Zeitweiser auf das Jahr 1898*, Wien 1897.

Friedrich Ludwig JAHN - Ernst EISELEN, *Die Deutsche Turnkunst*, (Kultur-Kuriosa, Bd. 16.) München 1979, s. 23-24.

Franz Xaver KIEBLING, *Beiträge zur Geschichte der völkischen Turnfehde*, Wien 1900-1905.

Franz Xaver KIEBLING, *Das deutsche Fest der Sommer-Sonnwende, beleuchtet in Mütthe und Meinung, Glaube und Brauch des Volkes durch Franz Kießling*, Wien 1907.

Franz Xaver KIEBLING, *Deutscher Tunerbund oder Deutsche Turnerschaft? Fragen und Antwoten zum Vetrständnis der deutschheitlichen (nationalen) Turnfehde. Zugleich eine geschitliche Uebersicht der deutschvölkischen Bewegung in Turnkreisen*, Wien 1897.

Franz Xaver KIEBLING, *Feinde Deutscher Turnerei*, Rosenau sine dato.

Franz Xaver KIEBLING, *Turnerisches und völkisches Geschehen im Wandel der Zeiten*, Wien 1940.

Franz Xaver KIEBLING, *Verwälschtes und verlorenes deutsches Blut. Eine Mahnung zur Pflege alldeutscher Gesinnung*, Wien 1897.

Franz Xaver KIEBLING, *Eine Wanderung im Poigreiche. Landschaftliche, vorgeschichtliche und volksgeschichtliche Betrachtungen über die Oertlichkeiten Horn, Rosenberg, Altenberg, Drei-Eichen, Messern, Nondorf, Haselberg u. a., sowie deren Umgebung mit besonderer Berücksichtigung der deutschen Vorzeit und auf Grundlage von Mütthe, Meinung und Sage des Volkes*, Horn 1899.

Guido von LIST, *Sommer- Sonnwend- Feuerzauber. Das wiederhergestellte, wuotansdienstliche Brauchtum der Feuertödtung sowie der Feuererzeugung zur Begehung der Sommer-Sonnwende, des Sterbetages der Sommersonne*

und der Geburt der Wintersonne, Innsbruck sine dato (1902 – poznámka knihovny).

Wolfgang MEYER (Hrsg.), *Die Briefe Friedrich Ludwig Jahns – gesammelt und im Auftrage des Ausschusses der Deutschen Turnerschaft herausgegeben von Dr. Wolfgang Meyer in Hamburg*, Leipzig 1913.

Edmund NEUENDORFF, *Die Deutsche Turnerschaft 1860-1936*, Berlin 1936.

Aurelius POLZER, *Sonnenwende. Wesen und Bedeutung und Bräuche des germanischen Festes der Sommersonnwende*, Graz 1902.

Friedrich QUEHL (Hrsg.), *Briefe von Friedrich Ludwig Jahn. Mitgeteilt und erläutert von seinem Urenkel Friedrich Quehl*, Leipzig-Hamburg 1918.

Alfred SCHMARDA, *Handbuch des Turnkreises Deutschösterreich*, Wien 1913.

H. E. SCHMIEDER (Hrsg.), *Mein Lebensmorgen. Nachgelassene Schrift von Wilhelm Harnisch. Zur Geschichte der Jahre 1787-1822*, Berlin 1865.

Ferdinand STRAUBE, *Turnvater Jahn*, Prag 1888.

Cornelius TACITUS, *Germanie*. Praha sine dato.

I. III. Periodika

Heimdall 1896-1900.

Deutsche Turn-Zeitung 1889-1892.

Deutscher Turner-Hort 1891-1901, 1907, 1913.

Kyffhäuser 1887-1889.

Mittheilungen des Niederösterreichischen Turngaues 1888-1891.

Unverfälschte Deutsche Wort 1887-1890.

Innsbrucker Nachrichten 1907.

Gymnastik und Turnen 1958, 1961.

II. Literatura

II. I. Odborná literatura, studie a články

Lothar ALBERTIN, *Nationalismus und Protestantismus in der Österreichischen Los-Von-Rom-Bewegung um 1900*, (Diss. an der Phil. Fakultät der Uni. Köln) Köln 1953.

Michael ANTONOWYTSCH, *Friedrich Ludwig Jahn. Ein Beitrag zur Geschichte der Anfänge des deutschen Nationalismus*, (Historische Studien, H. 230), Berlin 1933.

Manfred BECKER-HUBERTI, *Lexikon der Bräuche und Feste*, Freiburg – Basel - Wien 2001.

Franz BENDA, *Der Deutsche Turnerbund 1889. Seine Entwicklung und Weltanschauung*, (Diss. an der Phil. Fakultät der Uni. Wien) Wien 1990.

Hajo BERNETT et al. (Hrsg.), *Internationales Jahn-Symposium*, Berlin 1978.

Ernst BRUCKMÜLLER - Hannes STROHMEYER (Hrsg.), *Turnen und Sport in der Geschichte Österreichs*, Wien 1998.

William CARR, *A History of Germany*, London 1991.

Günther DROSDOWSKI (Hrsg.), *Duden – Etymologie*, Zürich 1989.

Dieter DÜDING, *Organisierter gesellschaftlicher Nationalismus in Deutschland (1808-1847). Bedeutung und Funktion der Turner- und Sängervereine für die deutsche Nationalbewegung*, (Studien zur Geschichte der neunzehnten Jahrhunderts, Bd. 13) München 1984.

Wolfgang EICHEL, *Geschichte der Körperkultur in Deutschland, Bd. II.: Die Körperkultur in Deutschland von 1789-1917*, Berlin 1973.

Etienne FRANCOIS - Hagen SCHULZE (Hrsg.), *Deutsche Erinnerungsorte*, Bd. 2, München 2001.

Ernst FRANK, *Friedrich Ludwig Jahn – ein moderner Rebell*, Offenbach am Main 1972.

Werner GALLER, *Sonnwend- und Johannisbrauch in Niederösterreich*, (Katalog des Niederösterreichischen Landesmuseum, Bd. 123) Wien 1982.

Manfred GÄRTEMAKER, *Deutschland im 19. Jahrhundert – Entwicklungslinien*, Berlin 1996.

Ernest GELLNER, *Nationalismus*, Brno 2002.

Viktor GERAMB, *Deutsches Brauchtum in Österreich. Ein Buch zur Kenntnis und zur Pflege guter Sitten und Bräuche*, Graz 1926.

MONIKA GLETTLER, *Sokol und Arbeiterturnvereine (D.T.J) der Wiener Tschechen bis 1914. Zur Entwicklungsgeschichte der nationalen Bewegung*

in beiden Organisationen, (Veröffentlichungen des Collegium Carolinum, Bd. 23) München-Wien 1970.

Svenja GOLTERMANN, *Körper der Nation: Habitusformierung und die Politik des Turnens 1860-1890*, (Kritische Studien zur Geschichtswissenschaft, Bd. 126) Göttingen 1998.

Pierre GRIMAL, *Mythen der Völker*, Bd. 3, Frankfurt 1967.

H. GRIMM, *Zu einer Niederschrift über die Gebeine von Friedrich Ludwig Jahn*, in: *Medizin und Sport* 5, 1964, s. 135-139.

Stefan GRÖBING, *Tunen für das Vaterland. Schulturnen und körperliche Erziehung im Austrofaschismus*, Salzburg 2005.

Karen HAGEMANN, „*Heroic Virgins*“ and *Bellicose Amazons*“: *Armed Women, the Gender Order and the German Public during and after the Anti-Napoleonic Wars*, in: *European History Quarterly* 37, 2007, s. 507–527.

Brigitte HAMANN, *Hitlers Wien. Lehresjahre eines Diktators*, München 1998.

Gunther HIRSCHFELDER, *Mittsommer, Sonnwend und Johannisfeuer im Rheinlad zwischen Tradition und Inszenierung*, in: *Rheinisch-westfälische Zeitschrift für Volkskunde* 50, 2005, s. 101-140.

Stefan ILLING, *Zwischen Körperertüchtigung und nationaler Bewegung. Turnvereine in Bayern 1848-1890*, (Kölner Beiträge zur Nationsforschung, Bd. 5) Köln 1998.

Eberhard JERAN, *Friedrich Ludwig Jahn als Student in Greifswald*, in: *Theorie und Praxis der Körperkultur* 8, 1963, s. 683-695.

Eberhard JERAN, *War Friedrich Ludwig Jahn der Verfasser der Schrift „Über die Patriotismus im Preußischen Reiche?“*, in: *Theorie und Praxis der Körperkultur* 9, 1962, s. 782- 789.

Zdeněk KÁRNÍK, *České země v éře první republiky (1918-1938), díl I: Vznik, budován a zlatá léta republiky (1918-1929)*, Praha 2003.

Karl KÖGLER, *Zur Geschichte der deutschen Sprache*, Berlin 1956.

František KRÁTKÝ, *Dějiny tělesné výchovy*, díl I., Praha 1974.

Michael KRÜGER, *Einführung in die Geschichte der Leibeserziehung und des Sportes. Teil 2: Leibeserziehung im 19. Jahrhundert. Turnen fürs Vaterland*, Schorndorf 1993.

Michael KRÜGER, *Körperkultur und Nationsbildung: die Geschichte des Turnens in der Reichsgründungsära. Eine Detailstudie über die Deutschen*, (Reihe Sportwissenschaft, Bd. 24) Schorndorf 1996.

- Fritz LANGE, *Friedrich Ludwig Jahn. Ein deutscher Patriot*, Berlin 1952.
- Gerhard LUKAS, *Gerhard Anton Ulrich Vieth. Sein Leben und Werk*, Berlin 1964.
- Gerhard LUKAS, *Gerhard Ulrich Anton Vieth und sein Beitrag für die Körperziehung. Eine Würdigung aus Anlaß seines 200. Geburtstages*, in: *Theorie und Praxis der Körperkultur* 12, 1962, s 1054-1065.
- Erwin MEHL, *Grundriß des deutschen Turnens*, Wien 1930.
- Erwin MEHL, *Jahn als Spracherzieher. Zum 200. Geburtstag des Turnvaters (geb. 11. 8. 1778 zu Lantz)*, Wien 1978.
- Armin MÜLLER-DREIER, *Konfession in Politik, Gesellschaft und Kultur des Kaiserreiches. Der Evangelische Bund 1886-1914*, Gütersloh 1998.
- Karl OBERMANN et al., *Biographisches Lexikon zur Deutschen Geschichte. Von Anfängen bis 1917*, Berlin 1967.
- Lorenz PEIFFER, *Die Deutsche Turnerschaft. Ihre politische Stellung in der Zeit der Weimarer Republik und des Nationalsozialismus*, (Sportwissenschaftliche Dissertationen, Bd. 7) Ahrensburg 1976.
- Gertrud PFISTER - Gerd STEINS (Hrsg.), *Sport in Berlin. Vom Ritterturnier zum Stadtmarathon*, Berlin 1987.
- Jiří POKORNÝ, *Osvětová činnost českého Sokola*, in: *Acta Universitatis Carolinae, Philosophica et Historica* 2, *Studia Historica XLVI*, 1997: *Badatelské problémy 19. století. Sborník k nedožitým šedesátinám profesora Otty Urbana*, Praha 2000, s. 83-106.
- Uwe PUSCHNER, *Die völkische Bewegung im wilhelminischen Kaiserreich: Rasse, Sprache, Religion*, Darmstadt 2001.
- Uwe PUSCHNER - G. Ulrich GROßMANN (Hrsg.), *Völkisch und national. Zur Aktualität alter Denkmuster im 21. Jahrhundert*, Darmstadt 2009.
- Peter ROHRLACH - Otto THIELE, *Friedrich Ludwig Jahn*, Berlin 1978.
- Bruno SAURBIER, *Geschichte der Leibesübung*, Frankfurt am Main 1976
- Roland SCHMIDL, *Der Deutsche Turnerbund (1919) und seine politische Relevanz in der Ersten Republik Österreich*, (Diss. an der Phil. Fakultät der Uni. Wien) Wien 1978.
- Thomas SCHNITZLER, *Denkmäler für „Turnvater“ Friedrich Ludwig Jahn. Retrospektive auf einen umstrittenen Deutschen und die Modernisierung der Körperkultur*, Köln 2002.

- Hagen SCHULZE, *Stát a národ v evropských dějinách*, Praha 2003.
- Reinhard K. SPRENGER, *Die Jahnrezeption in Deutschland 1871-1933. Nationale Identität und Modernisierung*, (Wissenschaftliche Schriftenreihe des Deutschen Sportbundes, Bd. 19) Schorndorf 1985.
- Hermann STEININGER, *Franz Xaver Kießling und die Volks- und Heimatkunde in Niederösterreich*, in: *Das Waldviertel. Zeitschrift für Heimat- und Regionalkunde des Waldviertels und der Wachau* 1, 1994, s. 49-56.
- Gerd STEINS, *Die Berliner Hasenheide – ihre Turnplätze, von 1811 bis 1934*, Berlin 1978.
- Gerd STEINS, *Die „Erfindung“ der Turnfeste*, (Sporthistorische Blätter Bd. 11) Berlin 2002.
- Gerd STEINS, *Wo das Turnen erfunden wurde. Friedrich Ludwig Jahn und die 175jährige Geschichte der Hasenheide*, Berlin 1986.
- Hannes STROHMEYER, *Beiträge zur Geschichte des Sports in Österreich. Gesammelte Arbeiten aus vier Jahrzehnten*, Wien 1999.
- Horst UEBERHOSRT, *Zurück zu Jahn? Gab es kein besseres Vorwärts?*, Bochum 1969.
- Hort UEBERHOST (Hrsg.), *Geschichte der Leibesübung*, Bd. 3/1, Berlin-Frankfurt-München 1980.
- Walter UMMINGER, *Die Chronik des Sports*, Dortmund 1990.
- Andrea WACHTER, *Antisemitismus im österreichischen Vereinswesen für Leibesübung 1918-1938 am Beispiel der Geschichte ausgewählter Vereine*, (Diss. an der Phil. Fakultät der Uni. Wien) Wien 1983.
- Marek WAIC (vyd.), *Češi a Němci ve světě tělovýchovy a sportu*, Praha 2004.
- Marek WAIC (vyd.), *Německé tělovýchovné a sportovní spolky v českých zemích a Československu*, Praha 2008.
- Wolfgang WEBER, *Von Jahn zu Hitler: Politik- und Organisationsgeschichte des Deutschen Turnens in Vorarlberg 1847-1938*, Konstanz 1995.
- Ingeborg WEBER-KELLERMANN, *Saure Wochen, frohe Feste. Fest und Alltag in der Sprache der Bräuche*, München - Luzern 1985.
- Michael WLADIKA, *Hitlers Vätergeneration*, Wien 2005.

Richard WOLFRAM, *Die Jahresfeier*, (Veröffentlichungen der Kommission für den Volkskundeatlas in Österreich, Bd. 4) Wien 1972.

Matthias ZENDER (Hrsg), *Die Termine der Jahresfeier in Europa. Erläuterung zur Verbreitungskarte*, (Forschungen zum Ethnologischem Atlas Europas und seiner Nachbarländer, Bd.1) Göttingen 1980.

II. III. Internetové odkazy:

Manuela BÖHM - Marion KERSTING, *Gesselige Vreinigung und disziplinäre Bildung. Programmatik und Organisationsormen der Berlinischen Gessellschaft für die deutsche Sprache in ihrer Gründungsphase (1814-1824)* [online], 2003 [cit. 2010 - 11 - 15]. Dostupný z WWW: < http://www.uni-potsdam.de/u/germanistik/ls_dia/bgfds/inhalt/arbeitsf.htm >

Erardo C. RAUTENBERG, *Schwarz-Rot-Gold: Das Symbol für nationale Identität der Deutschen*, [online], [cit. 2008 – 03 - 23] Dostupný z WWW: < http://www.politische-bildung-brandenburg.de/extrem/pdf/schwarz_rot_gold.pdf >

Příloha

Pravděpodobný statistický vývoj členské základny v Německém turnerském svazu v období 1889-1900⁷⁴⁴

Tabulka č. 1⁷⁴⁵

Rok	Turneři ⁷⁴⁶	Ustanovující spolky ⁷⁴⁷
1889	A: 2690 B: 1512 C: 2466	Za Německý turnerský svaz pro Severní Čechy: NTSD „Jahn“ Jablonné v Podještědí (Gabel), NTS Harcov (Harzdorf), NTS „Frohsinn“ Kateřinky (Katharinenberg), NTS Horní Podluží (Obergrund), NTS Pavlovice

⁷⁴⁴ Podklady pro uvedený statistický vývoj jsou tvořeny údaji uveřejňovanými v periodiku „Mittheilungen des Niederösterreichischen Turngaues“ a od roku 1891 v „Deutscher Turner-Hort“, oficiálním orgánu Německého turnerského svazu. Jejich problém tkví ve značné torzovitosti a nespolehlivosti. Pro některé roky statistiky zcela chybí (kompletně například pro rok 1898), jindy zase některé spolky neposlaly požadované údaje (např. v roce 1897 tak neučinilo Německé turnerské sdružení „Friesen“ z Bruck an der Mur a Německý turnerský spolek „Jahn“ ze Štýrského Hradce). Značné nesnáze způsobuje také mimořádná fluktuace jak turnerů samých ve vztahu ke spolkům, tak spolků ve vztahu k Německému turnerskému svazu, a dále diskrepance mezi tabulkovými záznamy a zprávami vedení svazu, jak přibližuje poznámka 23. Ze všech těchto důvodů zde tudíž není prezentován dokonalý statistický přehled, nýbrž pouze velmi hrubá představa o rozrůstání, respektive zmenšování Německého turnerského svazu. Doplnění a zpřesnění uvedených údajů zůstává nadále úkolem, který by vedl ke zkompletování výsledného obrazu o Německém turnerském svazu. *Deutscher Turnerbund. Erhebung nach dem Stande vom 31. Julmond 1897*, in: *Deutscher Turner-Hort* 24, 1898, s. 187-189, zde s. 187.

⁷⁴⁵ Statistika učiněná k 1. lednu 1890. *Ergebnisse des Turnbetriebes im Jahre 1889 nach der Erhebungen vom 1. Jänner 1890*, in: *Mittheilungen des Niederösterreichischen Turngaues* 23, 1890, s. 254.

⁷⁴⁶ Ve statistikách rozlišoval Německý turnerský svaz „Příslušníky spolku“ (Vereinsangehörige), jejichž počet je v těchto tabulkách uveden pod písmenem A, dále „Cvičící turnery“ (Ausübende Turner – ve statistice pro rok 1897 specifikováni jako „ve spolkové knize zapsaní turneři nad 14 let“), zahrnutí pod písmenem B, a nakonec „Plátce příspěvků“ (zum Vereinssäckel Steuerende), v našem případě zastoupení písmenem C. Přesné vysvětlení uvedené diference se nikde nepodařilo dohledat; ani stanovy Německého turnerského svazu neuvádějí žádnou typologii členů. Tu lze sice nalézt např. ve stanovách Prvního vídeňského turnerského spolku, ovšem v poněkud jiném znění. Členy dělil spolek na členy čestné (Ehrenmitglieder), na turnery (Turner) a na účastníky (Teilnehmer – mládež pod 18 let, která se mohla účastnit cvičení), přičemž plnoprávní byli pouze druzí jmenovaní. V klasifikaci oficiálních statistik Německého turnerského svazu zůstává nejasná zejména skupina plátců příspěvků. Znamená to, že museli existovat i „neplátci příspěvků“, jenomže ty kupříkladu První vídeňský turnerský spolek, a pravděpodobně nejen on, ze svých řad vylučoval, pokud dotyční delší dobu nevyrovnávali své dluhy. Dá se tedy shrnout: A je počet všech příslušníků svazu, rozdíl mezi A a B jsou příslušníci, kteří necvičili, ale ke svazu patřili a finančně jej podporovali, a odečte-li se C od A, vyjde číslo označující počet těch, kteří v daném okamžiku nezaplátili členské příspěvky, přesto zůstávali ještě členy svazu. Velmi nápadné je toto číslo pro rok 1899, kdy neplatila téměř polovina členů svazu. Pro celkové vyhodnocení byla vždy určující právě položka plátců příspěvků – to ona oficiálně vyjadřovala počet členů svazu. *Der Erste Wiener Turnverein 1861-1885*, Wien sine dato, s. 266-267; *Deutscher Turnerbund. Erhebung nach dem Stande vom 31. Julmond 1897*, s. 187.

⁷⁴⁷ Zkratky: TS – Turnerský svaz (Turnverein), NTS – Německý turnerský svaz (deutscher Turnverein), MTS – Mužský turnerský svaz (Männerturnverein), NTSD – Německé turnerské sdružení (Deutsche Trunverbindung)

	(Paulsdorf), NTS „Jahn“ Liberec (Reichenberg), NTS „Jahn“ Růžodol (Rosenthal), NTS „Jahn“ Ruprechtice (Ruppersdorf). Za Dolnorakouskou župu: TS Meidling, TS Mödling, TS Ottakring, TS Penzing, TS Sechshaus, TS „Jahn“ Währing, Vídeňský akademický TS, TS v okrsku Mariahilf, První vídeňský TS, NTS Zwettl. V průběhu roku 1889 přistoupily dále: MTS Gersthof, TS „Friesen“ Hernals, TS Korneuburg, Německý turnerský klub „Favoriten“ Vídeň⁷⁴⁸. Vídeňský Turnerský klub „Kippe“, rovněž vyloučený z Německého turnerstva roku 1888, ve statistice z roku 1890 již nefiguruje.

Tabulka č. 2⁷⁴⁹

Rok	Turneři	Spolky nově zahrnuté do statistik
1890	A: 2691 B: 1649 C: 2307	TS Unter-St. Veit, TS Zwettl, ⁷⁵⁰ NTSd „Friesen“ Bruck an der Mur, TS Mürzzuschlag, NTS Berlín.

Tabulka č. 3⁷⁵¹

Rok	Turneři ⁷⁵²	Spolky nově zahrnuté do statistik
1891	A: 2056 B: 1553 C: 1845	TS Trumau, MTS Vídeň

⁷⁴⁸ V jiných statistikách se vyskytuje pod názvem „Německý turnerský klub v X. okrsku“ nebo „Německý turnerský klub X“. Viz: (Karl) KREIB – (Leopold) SLEPIZA, *Deutscher Turnerbund*, in: *Deutscher Turner-Hort* 10, 1891, s. 4; *Erhebungen im Niederösterreichischen Turngau am 1. Eismonat 1893*, in: *Deutscher Turner-Hort* 15, 1893, s. 4.

⁷⁴⁹ (Karl) KREIB – (Leopold) SLEPIZA, *Deutscher Turnerbund*, s. 4.

⁷⁵⁰ Nástupnický spolek NTS Zwettl, který dolnorakouské místodržitelství rozpustilo 12. července 1890 kvůli pořádání akce s politickým záměrem. Už na začátku září 1890 ale byly úředně schváleny nové stanovy a spolek jako takový se ustanovil v prosinci 1890. Viz: *Zur Auflösung des Deutschen Turnvereins in Zwettl*, in: *Mittheilungen des Niederösterreichischen Turngaues* 27, 1890, s. 312-314; *Turnverein „Jahn“ in Zwettl*, in: *Mittheilungen des Niederösterreichischen Turngaues* 28, 1890, s. 324; (Karl) KREIB – (Leopold) SLEPIZA, *Deutscher Turnerbund*, s. 4, poznámka 1.

⁷⁵¹ *Niederösterreichischer Turngau. Erhebung vom 1. des Eismonates 1892*, in: *Deutscher Turner-Hort* 9, 1892, s. 6.

⁷⁵² Údaje o počtu členů spolků mimo Dolnorakouskou turnerskou župu, ani o nově přistoupivších spolcích nejsou v druhém ročníku „Deutscher Turner-Hort“ uvedeny.

Tabulka č. 4⁷⁵³

Rok	Turneři	Spolky nově zahrnuté do statistik
1892	A: 2094 ⁷⁵⁴ B: 1322 C: 1882	TS St. Veit an der Triesting

Tabulka č. 5⁷⁵⁵

Rok	Turneři	Spolky nově zahrnuté do statistik
1893	A: 3586 B: 2084 C: 3158	TS Landstrasse. Poprvé ve statistice zmíněny následující spolky: TS „Jahn“ Angermünde, NTS „Jahn“ Berlín, MTS „Glück auf“ Gusow, NTS Storkow, TS „Jahn“ Rottenmann, NTSD „Jahn“ Kněžice (Großhirndorf), NTS Innsbruck, TS Rodenberg

Tabulka č. 6⁷⁵⁶

Rok	Turneři	Spolky nově zahrnuté do statistik
1894	A: 4491 B: 2823	TS Hetzendorf, TS Leobersdorf, NTS Landstraße TS „Eintracht“ Javorník (Jaberlich), NTS Markvartice (Markersdorf), NTS Jeřmanice (Hermannsthal), TS

⁷⁵³ *Erhebungen im Niederösterreichischen Turngau am 1. Eisonat 1893*, in: Deutscher Turner-Hort 15, 1893, s. 4.

⁷⁵⁴ Údaje o počtu členů spolků mimo Dolnorakouskou turnerskou župu, ani o nově přistoupivších spolcích nejsou ve třetím ročníku „Deutscher Turner-Hort“ uvedeny.

⁷⁵⁵ *Erhebungen im Niederösterreichischen Turngau am 1. Eisonat 1894*, in: Deutscher Turner-Hort 5, 1894, s. 29; *Erhebung im Brandenburger Turngau am 1. Eisonat 1893*, in: Deutscher Turner-Hort 6, 1894, s. 35; *Erhebungen im Alpenturngau am 1. Eismond 1894*, in: Deutscher Turnerhort 7, 1894, s. 43; *Erhebung im „Deutschen Turnerbunde für Nordböhmen“ am 1. Eismond 1894*, in: Deutscher Turner-Hort 8, 1894, s. 49; (Karl) KREIB – (Leopold) SLEPIZA, *Erhebung im „Deutschen Turnerbunde“ nach dem Stande am 1. Eismond 1894*, in: Deutscher Turner-Hort 10, 1894, s. 59-60. TS Trumau byl kvůli nedostatečné činnosti ze svazu vyškrtnut TS Kateřinky se sám rozpustil a TS Růžodol učinil s největší pravděpodobností to samé již o něco dříve. (Karl) KREIB – (Leopold) SLEPIZA, *Erhebung*, s. 59.

⁷⁵⁶ *Gau 1: Niederösterreichischer Turngau. Erhebungen nach dem Stande vom 1. Eismonds 1895*, in: Deutscher Turner-Hort 6, 1895, s. 47; *Gau 2: Deutscher Turnerbund für Nordböhmen, Erhebung nach dem Stande vom 1. Eismonds 1895*, in: Deutscher Turner-Hort 7, 1895, s. 57; *Erhebung nach dem Stande vom 1. Eismonds 1895*, in: Deutscher Turner-Hort 11, 1895, s. 86; (Karl) KREIB – (Leopold) SLEPIZA, *Erhebung nach dem Stande vom 1. Eismonds 1895*, in: Deutscher Turner-Hort 14, 1895, s. 113.

	C: 3763	(Markersdorf), NTS Jeřmanice (Hermannsthal), TS „Jahn“ Neuweißensee, TS „Teut“ Dvorce (Hof), TS „Oberthal“ Jakubšovice (Jogsdorf), ⁷⁵⁷ Německonacionální TS Mnichov, ⁷⁵⁸ TS „Deutsche Wacht“ Münster, NTS „Jahn“ Zhořelec (Görlitz),

Tabulka č. 7⁷⁵⁹

Rok	Turneři	Spolky nově zahrnuté do statistik
1895	A: 6050 B: 3498 C: 5168	TS Floridsdorf, NTS Leopoldstadt, NTS Neulerchenfeldt, Vídeňské sdružení turnerských učitelů, TS „Friesen“ Dalldorf, TS „Gut Heil“ Barsinghausen a. D., MTS Eimbeckhausen a/D, NTS Hannover, NTS Lauenau a. D., Řemeslnický TS Rheine, Německonacionální TS Žatec (Saaz), TS Salcburk

Tabulka č. 8⁷⁶⁰

Rok	Turneři	Spolky nově zahrnuté do statistik
1896	A: 7342 B: 3772 C: 6543 ⁷⁶¹	TS Lang-Enzersdorf, Turnerský a šermířský spolek Hütteldorf, TS Frýdland, TSd „Jahn“ Jablonec, NTS Feldbach, Německý „völkisch“ TS Štýrský Hradec, TS „Germania“ Blumberg, Křesťansko-německý TS Międzechód (Birnbaum), ⁷⁶² NTS „Frisch auf“ Berlín, NTS „Frisch auf“ Mühlenbeck in Mark, NTS „Theodor Körner“ Berlín, NTS „Erober Mut“ Hennigsdorf, NTS

⁷⁵⁷ Jindy, např. ve statistice pro rok 1899, uvedeno jako TS „Oberthal“ Lautsch. *Deutscher Turnerbund. Erhebung über die turnerischen Ergebnisse des Jahres 1898 und die Standesverhältnisse der Bundesvereine am 21. Julmond 1899*, in: *Deutscher Turner* 5, 1900, s. 31-33, zde s. 33.

⁷⁵⁸ Spolek byl v roce 1896 z Německého turnerského svazu vyškrtnut. DER BUNDESTURNRATH, *Erhebung nach dem Stande vom 1. Eismonds 1896*, in: *Deutscher Turner-Hort* 22, 1896, 225

⁷⁵⁹ *Gau 1: Niederösterreichischer Turngau. Erhebung nach dem Stande vom 1. Eismonds 1896*, in: *Deutscher Turner-Hort* 5, 1896, s. 55; *Gau 2: Deutscher Turnerbund für Nordböhmen. Erhebung nach dem Stande vom 1. Eismonds 1896*, in: *Deutscher Turner-Hort* 7, 1896, s. 80; *Erhebung nach dem Stande vom 1. Eismonds 1896*, in: *Deutscher Turner-Hort* 9, 1896, s. 97; DER BUNDESTURNRATH, *Erhebung nach dem Stande vom 1. Eismonds 1896*, in: *Deutscher Turner-Hort* 22, 1896, s. 225;

⁷⁶⁰ *Gau 1: Niederösterreichischer Turngau. Erhebung nach dem Stande vom 1. Hartungs 1897*, in: *Deutscher Turner-Hort* 6, 1897, s. 44; *Gau 2: Deutscher Turngau „Jahn“ für Nordböhmen. Erhebung nach dem Stande vom 1. Hartungs 1897*, in: *Deutscher Turner-Hort* 8, 1897, s. 57; *Erhebung nach dem Stande vom 1. Hartungs 1897*, in: *Deutscher Turner-Hort* 12, 1897, s. 91; *Deutscher Turnerbund. Erhebung nach dem Stande vom 1. Hartungs 1897*, in: *Deutscher Turner-Hort* 17, 1897, s. 134.

		Körner“ Berlín, NTS „Froher Mut“ Hennigsdorf, NTS „Jahn“ Lindenberg, Německý „völkisch“ TS Dessau, MTS Egestorf, TS „Gut Heil“ Hohenbostel, TS „Gut Heil“ Kirchdorf, TS „Deutsche Treue“ Neu Oelsburg, NTS Peine, MTS Rodenberg, MTS Rosenthal, TS „Frisch auf“ Schwiecheldt, Turnerský klub Springe, TS „Jahn“ Złotów (Flatow), TV Freistadt

Tabulka č. 9⁷⁶³

Rok	Turneři	Spolky nově zahrnuté do statistik
1897	A: 8640 B: 4118 C: 7674	TV Mistelbach, NMTS Döbling, NTS Nußdorf-Heiligenstadt, NTS „Turnerbund“ Vesec (Dörfel), Spolek německých Turnerů Berlín, TS „Froh und Heiter“ Westreinickendorf, TS „Eintracht“ Dungenbeck, NTS Hämelerwald, NTS „Jahn“ Friederberg, TS Aš (Asch), TS Cheb (Eger), TS Hazlov (Haslau), NTS Skalná (Wildstein), TS Liebenstein, TS Gnadenfrei, TS „Jahn“ Inowrazlaw

Tabulka č. 10⁷⁶⁴

Rok	Turneři	Spolky nově zahrnuté do statistik
1898	Počet neuveden	TS Plesná (Fleißen), Německý „völkisch“ TS Oloví (Bleistadt), TS „Jahn“ Rumburk, NTS „Armin“ Berlín, TS

⁷⁶¹ V prvním říjnovém čísle „Deutscher Turner-Hort“ byla tato cifra korigována na 6499. (Karl) KREIB – (Leopold) SLEPIZA, *Erhebung der Standesverhältnisse am 1. Hartungs 1897*, in: *Deutscher Turner-Hort* 19, 1897, s. 145.

⁷⁶² O rok později uveden jako NTS „Jahn“ Birnbaum. *Deutscher Turnerbund. Erhebung nach dem Stande vom 31. Julmond 1897*, s. 188.

⁷⁶³ *Gau 1: Niederösterreichischer Turngau. Erhebung nach dem Stande vom 31. Julmond 1897*, in: *Deutscher Turner-Hort* 9, 1897, s. 69; *Deutscher Turnerbund. Erhebung nach dem Stande vom 31. Julmond 1897*, s. 187-189.

⁷⁶⁴ Pro rok 1898 nevyšel v žádném čísle z roku 1899 statistický přehled, jak to bylo běžné v minulých letech. Na druhou stranu bylo v roce 1898 v pravidelných rubrikách informováno o přistupujících a odstupujících spolcích. Celkový počet členů však chybí. (Karl) KREIB – (Leopold) SLEPIZA, *Standeserhebung im Deutschen Turnerbunde*, in: *Deutscher Turner-Hort* 1, 1898, s. 3; DER BUNDESRATH, *Standeserhebung*, in: *Deutscher Turnerhort* 3, 1898, s. 22; *Standeserhebung im Deutschen Turnerbunde*, in: *Deutscher Turner-Hort* 4, 1898, s. 29; *Standeserhebung*, in: *Deutscher Turner-Hort* 6, 1898, s. 42; *Standes-Veränderung im Bunde*, in: *Deutscher Turner-Hort* 11, 1898, s. 83; DER BUNDESRATH, *Standes-Veränderung im Bunde*, in: *Deutscher Turner-Hort* 15, 1898, s. 108;

		Oberndorf , TS Radstadt, MTS Wendisch Buchholz, NTS „Jahn“ Hohen-Neuendorf, TS Telfs ⁷⁶⁵

Tabulka č. 11⁷⁶⁶

Rok	Turneři	Spolky nově zahrnuté do statistik
1899	A: 9116 B: 7713 C: 4140	NTS „Hohenzollern“ Štětín, MTS Chodziez (Kolmar), TS Olbersdorf ⁷⁶⁷

Tabulka č. 12

Rok	Turneři	Spolky nově zahrnuté do statistik
1900		Neuvedena žádná statistika

⁷⁶⁵ Spolky Turnerský klub Springe a. D., TS „Gut Heil“ Barsinghausen, TS Egestorf, NTS Lauenau, TS „Gut Heil“ Kirchdorf byly vyškrtuty, první čtyři možná již koncem roku 1897. Řemeslnický TS Rheine se sám rozpustil. (Karl) KREIB – (Leopold) SLEPIZA, *Standeserhebung im Deutschen Turnerbunde*, in: *Deutscher Turner-Hort* 1, 1898, 3; *Standeserhebung im Deutschen Turnerbunde*, in: *Deutscher Turner-Hort* 4, 1898, s. 29.

⁷⁶⁶ Ke konci roku 1899 vyšel v „Deutscher Turner-Hort“ přehled spolků, které v daném roce nově přistoupily k Německému turnerskému svazu (TS „Friesen“ Schönau, TS Jedelsee, NTS „Friesen“ Hernals, TS Zisterdorf, Německý „völkisch“ TS Marburg, Akademický technický TS Štýrský Hradec, Německý „völkisch“ TS Steinz, NTS Rosenthal, NTS „Jahn“ Postupim, Německý „völkisch“ TS Berlín, TS Františkovy Lázně, TS Neuberg, TS Zell am See, TS Völkabruck, NTS Prziwos). Nicméně ve statistice pro tento rok uveřejněné v březnovém čísle roku 1900 se žádný z těchto spolků vůbec neobjevuje. Naopak se v ní vyskytují spolky, které podle přehledu z roku 1899 v tomto roce nepřistoupily a které nejsou zahrnuty ani v žádné z předešlých statistik. Z poznámek redakce plyne, že některé spolky přijaté v roce 1899 do svazu byly ještě v témže roce vyškrtuty. Takovým příkladem může být asi TS Olbersdorf. I tak tento pozoruhodný a stěžejně vysvětlitelný rozpor v údajích ještě více snižuje úroveň statistických záznamů Německého turnerského svazu, zvláště když se podle názvu tabulky z roku 1900 jedná o jakousi směs údajů z předešlých dvou let. Oprávněně přispěly nedokonalé statistické přístupy k rozhodnutí opatřit uvedený statistický soupis adjektivem „pravděpodobný“. *Standes-Veränderung im Jahre 1899*, in: *Deutscher Turner-Hort* 23, 1899, s. 155; *Deutscher Turnerbund. Erhebung über die turnerischen Ergebnisse des Jahres 1898 und die Standesverhältnisse der Bundes-Vereine am 21. Julmond 1899*, s. 31-33.

⁷⁶⁷ NTS „Turnerbund“ Vesec, TS „Deutsche Treue“ Neu Oelseburg, TS „Frisch auf“ Schweicheldt již neuvedeny.